BIBLIOTHEEK KITLV
0239 6172

TIJDSCHRIFT

VOOR

INDISCHE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE.

TIJDSCHRIFT

VOOR

INDISCHE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE,

UITGEGEVEN DOOR HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN;

ONDER REDACTIE VAN

Mr. J. A. VAN DER CHIJS.

DEEL XI.

INDISCH GENOOTSCHAP

VIERDE SERIE.

DEEL II.

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

BATAVIA, LANGE & CO. | 'SHAGE, M. NIJHOFF.

1862.

INHOUD

VAN

HET ELFDE DEEL.

BLADZ.

Matan, Simpang, Soekadana, de Karimata-eilanden en Koeboe (Wester-afdeeling van Borneo), door H. von Dewall 1

Kort berigt omtrent Geliting (noordkust van Flores), door J. N. Vosmaer 147

De Bataviasche Nouvelles van 1744—1746 en de Bataviasche koloniale Courant van 1810—1811, door mr. J. A. van der Chijs 159

Iets over het ontstaan van eenige regentschappen in de adsistent-residentie Benkoelen, door J. A. W. van Ophuijsen. 193

Vaststelling der beteekenis en afstamming van eenige in 't Maleisch gebruikelijke woorden, door H. von Dewall . . 197

De eilanden Bonerate en Kalao, door J. A. Bakkers . . . 215

De afdeeling Sandjai (Celebes), door J. A. Bakkers . . . 265

Beknopt verhaal van den opstand op Amboina in 1829 . . 374

De orang Lom of Belom op het eiland Banka 388

Vergaderingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen:

Bestuursvergaderingen, gehouden: den 3den November 1860. 395
den 8sten December 1860. 402
den 5den Januarij 1861 . 408
den 2den Februarij 1861 . 413

BLADZ.

Bestuursvergaderingen, gehouden: den 2den Maart 1861 . . 418
den 6den April 1861 . . 423
den 4den Mei 1861 . . . 429
den 1sten Junij 1861 . . 433

De oorspong van het stedelijk wapen van Samarang, door J. Hageman, Jcz. 440

Fragment uit eene beschrijving van de residentie Bagelen, door F. C. Wilsen 443

Résumé historique de l'établissement Portugais à Timor, des us et coutumes de ses habitants, par le gouverneur de la possession Affonso de Castro. 465

Bijdrage tot de geschiedenis der Lampongs, door H. D. Canne 507

Korte beschrijving van het Celebesche kaartspel, genaamd *Omi*, door Dr. B. F. Matthes. 525

Beschrijving van eene Eerepenning, geschonken aan Mohamed Ali, Sulthan van *Ternate*, door Mr. J. A. van der Chijs 528

BERIGTEN.

De St. Davids- of Mapia-eilanden, benoorden Nieuw-Guinea, door Jungmichel. 155

Oudheden op Soembawa, door H. Holtz 157

Stamlijst der regenten van Soemedang en Soekapoera in de Preanger regentschappen, tot 18[illegible], door A. W. Kinder de Camarecq. Tabel achter 158

MATAN, SIMPANG, SOEKADANA, DE KARIMATA-EILANDEN EN KOEBOE.

(WESTER-AFDEELING VAN BORNEO).

DOOR

H. VON DEWALL.

Matan of beter Kajoeng.

De mondelinge overleveringen, betrekkelijk den stichter van het later zoo beroemde rijk van Soekadana, verschillen in zoo ver, dat de een Brawidjaja, de ander radja Beporong, zoon van Brawidjaja, vorst van Modjopahit, als zoodanig opgeeft. Daarin echter stemmen zij overeen, dat de javaansche prins, hoe die dan ook heeten moge, den noordelijken arm der rivier Pawan, welke thans den naam van Kandang-karbau voert, is binnengeloopen en, na eenigen tijd binnen dien rivierarm gewoond te hebben niet ver boven de verdeeling der hoofdrivier in twee armen, op den linkeroever, de stad Kertapoera heeft gesticht, welke, na de stichting van Soekadana, door den kleinzoon van radja Beporong, den penambahan Poentoeng Berasap, den naam van Benoewa lambat, of Benoewa lama (oude stad) heeft bekomen. Dien naam voert thans nog de plek, waar die stad gestaan heeft, en eene geul wijst nog den platten grond aan van de zoogenaamde kota met hare bastions.

De orang boekit van de tegenwoordige rijken Matan, Sim-

pang en Soekadana beweren, dat met radja Beporong naar Borneo gekomen zijn twee zijner broeders, door Brawidjaja verwekt bij vrouwen van geringe afkomst. De oudere heette bopateh Soewarsa, de jongere demang Mengarang. De nakomelingen van den eerste bleven de bergen bewonen en werden daarom orang mambal, of orang boekit genaamd, terwijl de nakomelingen van demang Mengarang de eilanden Karimata, Melapis, Penebangan, Maja, Padang Tikar, Bengkalang en Boemboenan (*) bevolkten en daarvan den naam kregen van orang siring (strandbewoners).

De laatstgenoemde vier eilanden worden gevormd door de vertakkingen der zuidelijke Kapoewas-armen.

Van de volgelingen van radja Beporong zoude afstammen de orang kaum, de orang prijai en de zoogenaamde dajak matahari mati (westelijke dajaks), zoo genaamd, omdat zij westelijk van de rivieren Laur en Pawan wonen. De dajak matahari hidoep (oostelijke dajaks), oostelijk en zuidelijk van die rivieren wonende, zijn aan het Soekadanasche vorstenhuis verbonden door het huwelijk van radja Beporong met de dajaksche prinses, gewoonlijk genaamd Poetri Djoendjoeng Boewih.

Afstammelingen van de broeders dier prinses bevinden zich thans nog, drie huisgezinnen sterk, in het distrikt Kerijau, vrij van alle belastingen en heerendiensten. Het hoofd dier familie voert bij de dajaks en mahomedanen den naam van Radja Oeloe Ajer met den titel Bangsa Pati of Ira Pati. Geen ander dajaksch hoofd mag die titels aannemen. De Radja Oeloe Ajer verschijnt voor den regerenden vorst van Matan, zonder de gewone pligtplegingen; doch hij bezigt de taal van een ondergeschikte.

In den bloei van het Soekadanasche rijk bestond dus de

(*) Boemboen, of Boemboenan is de naam van twee eilanden, die onderscheiden worden door de bijvoegingen loewar en dalem.

bevolking uit twee hoofddeelen: dajaks en javaansche kolonisten (mahomedanen). De dajaks werden verdeeld in dajak matahari hidoep en dajak matahari mati, en de mahomedanen in de vier soekoes: Mambal, Siring, Kaum en Prijahi.

Aan elk dier deelen waren afzonderlijke belastingen en-diensten opgelegd, die echter thans voor de vier mahomedaansche soekoes voor het grootst gedeelte in onbruik zijn geraakt. Ook heeft de benaming van Mambal thans plaats gemaakt voor die van orang boekit, en die van Siring voor die van Maja en Bengkalang, twee onderdeelen der oude soekoe Siring; zoodat tegenwoordig in Kajoeng bestaan de volgende vijf soekoes van javaansche afstamming: Boekit, Maja, Bengkalang, Kaum en Prijai.

Hier is de plaats nog niet om te spreken over hare tegenwoordige verhouding tot den vorst, en nog minder is hier de plaats om eene geschiedenis van Soekadana te schrijven en aldus te verbeteren alle onnaauwkeurigheden, die uit de verschillende berigten, en speciaal uit die van G. Müller, in die geschiedenis, voorkomende in het werk van den hoogleeraar P. J. Veth (*), zijn overgegaan. Het zij genoeg te melden, dat de hoofdplaats van het rijk, van Soekadana naar de rivier Matan, in het tegenwoordige Simpangsche, van daar naar Moewara Kajoeng, tegen over de monding der Kajoeng in de Pawan, en eindelijk, door den laatsten sulthan van Kajoeng, Mohamad Djamaloe'ddin naar Tandjoeng Poera, p.m. 10 mijlen boven de monding der Pawan, is verlegd geworden, en dat, door verandering van hoofdplaats, het rijk successievelijk de namen van Soekadana, Matan en Kajoeng heeft bekomen, hebbende echter bij de laatste verplaatsing geene verandering van naam plaats gehad, daar op den huidigen dag de naam van Kajoeng nog de meest algemeene is en de naam van Matan slechts door de ver-

(*) Borneo's Wester-afdeeling enz.

dragen met en de betrekkingen tot het gouvernement weder eenigzins in gebruik is gekomen. Waarom het land niet ook den naam van Tandjoeng Poera bekomen heeft, kan niet bepaald opgegeven worden, doch waarschijnlijk is het, dat de korte tijd, van af des sulthans vestiging te Tandjoeng Poera tot aan de crisis in 1828, niet voldoende was, om den naam van Kajoeng te verdringen.

I. Verhouding der mantri's tot den vorst.

De mantri's van den penambahan van Kajoeng zijn op het oogenblik:

1. Pangeran Kasoema Agoeng Ning-Rat, zoon van den pangeran Djaja, neef van den laatsten vorst van Kotaringin. Hij is gehuwd met oetin Djoemilan, dochter van den laatsten penambahan van Matan bij oetin Fathimah, dochter van den laatsten sulthan van Matan.

2. Pangeran Adi Widjaja, zoon van raden Abas, uit dezelfde mantri-familie van Matan, waaruit de penambahan stamt. De grootvader van den penambaham, en de vader van den pangeran Adi Widjaja, waren broeders.

3. Raden Arija Mangkoe Nagara, zoon van een' dajak van Kerijau, die tot den islam overgegaan en met eene vrouw van de soekoe Kaum gehuwd is en later den naam heeft ontvangen van kijai Singa Dana.

De vorst stelt aan als mantri, wien hij verkiest. Even zoo hangt het ontslag der mantri's geheel van hem alleen af.

Aan het mantrischap is steeds verbonden het beheer en de gedeeltelijke inkomsten van een dajaksch distrikt. Omgekeerd zijn alle distrikthouders, mantri's van den vorst. Als distrikthouders hebben zij den titel van katoendoek, of katoendoekan.

Het ontslag als mantri heeft het verlies van het distrikt ten gevolge.

De mantri's moeten op de hoofdplaats woonachtig zijn, en mogen

dezelve niet verlaten, dan met toestemming van den vorst. Daarin ligt opgesloten, dat zij niet willekeurig hun distrikt mogen regeren, maar in zaken van belang de bevelen van den vorst moeten inroepen.

De vorst kan zoo veel mantri's aanstellen als hij verkiest. Hij moet met de mantri's raadplegen; zijn wil is echter wet.

De mantri's hebben niet, zoo als in andere maleische landen, bepaalde takken van bestuur waar te nemen.

Mantri's uit de mindere klasse bestaan niet, ten ware men daartoe rekenen wilde den penggawa van Ketapang en andere kampoengs- of soekoehoofden, die ook wel eens geraadpleegd worden in zaken, die speciaal hunne ondergeschikten aangaan.

II. Positie van den vorst.

De penambahan heeft alleen onbeperkt gezag in de dajaksche distrikten die onder zijn onmiddelijk beheer staan, dat is: in Kajoeng, Pesagoean en Tajap-oeloe, en *eenig* gezag in Katapang, de hoofdplaats en eenige mahomedaansche gehuchten langs den benedenloop der Pawan, tot ongeveer aan Tanah Merah, en binnen de rivier Kajoeng.

Een onbeperkt gezag voeren:

1. De pangeran Ira Kasoema, eenige zoon van den laatsten sulthan, in de dajaksche distrikten Bagintji, Bijak, Kerijau, Djekkah, Démit, Tolak en Sidoek, in de distrikten der orang boekit en in de mahomedaansche gehuchten aan den bovenloop der Pawan; van af Tanah Merah opwaarts. Dat zijn neef, ratoe Kasoema Anom, zoon van wijlen den pangeran Ratoe, de dajaksche distrikten Kerijau en Djekkah beheert, doet hem geene afbreuk, alzoo dezelve aan hem geheel ondergeschikt is.

2. De pangeran Adi en zijn broeder, raden Abdollah (vulgo raden Sambas), in Kandawangan. Beide broeders zijn het soms niet eens met elkander, omtrent hunne bevoegdheid.

3. De pangeran Kasoema Agoeng Ning-Rat, in Djelei.

4. Raden Arija Nagara, en zijn zoon raden Moeda, alias Mas Paham, schoonvader van den penambahan, in Geroenggang en Sepotong, Kapari en Bengaras.

5. Pangeran Adi Widjaja, in Tajap-ilir.

Het gezag in Ketapang, de hoofdplaats en in de bovenvermelde mahomedaansche gehuchten deelt de penambahan met zijne mantri's, pangeran Kasoema en raden Arija, onder wiens persoonlijken invloed hij staat: de eerste is de echtgenoot zijner halve zuster, oetin Djoemilan (zie hierboven) en raden Arija is de grootvader zijner vrouw.

Het gezag van den penambahan in Ketapang is ook zeer beperkt door de nabijheid van Soekadana en de gewoonte van den penggawa, alle zaken van belang aan den gezaghebber aldaar te melden. Ook draagt daartoe veel bij de omstandigheid, dat de bevolking van Ketapang, in 1816 door een boeginees gesticht, geheel uit vreemdelingen, voornamelijk boeginezen, bandjarezen, broenaiers, of derzelver afstammelingen, bestaat en wel weet, dat haar bij het europeesch gezag te Soekadana goed regt geschiedt.

Eene opgave voor een stamboom der maleische vorsten is als bijlaag hier achter gevoegd.

De penambahan heeft geene kinderen en is eerst 25 jaren oud, waarom hier nog niet kan gesproken worden van een presumtieven troonsopvolger.

III. Toestand der dajaks.

De dajaks van Kajoeng, of de dajaks mata hari hidoep (oostelijke dajaks), wonen in de volgende 14 distrikten:

Bangintji, Bijak, Kerijau, Demit, Djekkah, Tajap-oeloe, Tajap-ilir, Kajoeng, Geroenggang, Pesagoean, Kandawangan, Djelei, Tolak en Sidoek, Sepotong en Kapari en Bengaras.

Sepotong, Kapari en Bengaras is een dajaksch distrikt, dat, omstreeks 1815, door den toenmaligen sulthan van Kajoeng,

in eenen oorlog met Sekadau, is veroverd en sedert bij Kajoeng gebleven.

In dien oorlog heeft zich zekere pangeran Djaja op de zijde van Kajoeng onderscheiden en daarom dat nieuwe distrikt voor zijn onderhoud bekomen. Dezelve heeft toen de maleische kampong Sekobah aangelegd, die thans nog 5 huisgezinnen telt en de woonplaats is van pangeran Soema Laga, zoon van wijlen pangeran Djaja.

De penambahan van Simpang had, in 1851, de inkomsten van dat distrikt voor drie jaren afgestaan aan raden Arija van Kajoeng, voor eene vordering, die dezelve had op het distrikt Gré-Mantok, onder Simpang behoorende. Na afloop van dien termijn heeft de penambahan het landschap gelaten onder hetzelfde bestuur, waarvoor hij in het loopende jaar heeft ontvangen eenig goederen, ter waarde van *f* 50.

De distrikten Djelei en Bagintji behoorden vroeger onder Kotaringin en zijn als pemboeka tjaping aan Kotaringinsche prinsessen medegegeven, bij hare huwelijken met vorsten van Matan.

In dit hoofdstuk zullen de distrikten Bijak en Kandawangan voor zoo veel betreft de belastingen en heerendiensten afzonderlijk beschreven worden, uithoofde van hun groot verschil met de andere distrikten.

Elk distrikt heeft, of kan hebben, een katoendoek of katoendoekan, als vertegenwoordiger van den vorst, en een of meer pengerahs.

In distrikten, waar meer dan een pengerah is, wordt een hunner tot algemeen hoofd aangesteld en voert den titel van kapala kerah.

De katoendoek woont op de hoofdplaats en mag in den regel niet meer dan eens in het jaar zijn distrikt bezoeken. Hij is meest iemand van de vorstelijke familie; doch in allen gevalle een mantri. De vorst heeft altijd eenige distrikten, waarin hij zelf katoendoek is. Zoo beheert de tegenwoordige penambahan zelf de distrikten Pesagoean, Kajoeng en Tajap-oeloe.

De pengerahs en kapala kerahs zijn mahomedanen uit den minderen stand en wonen op eenigen afstand van de dajaksche kampoengs. Zij zorgen hoofdzakelijk voor het verzamelen der opbrengsten ten behoeve van den vorst en voor de uitvoering van zijne bevelen.

De dajaks worden door hunne eigene hoofden geregeerd, voerende de algemeene benaming van demoeng. Het dajaks opperhoofd van een distrikt wordt demoeng kapala van dat distrikt genoemd en voert een' der volgende titels: orang-kaja, kendoeroehan, mas temonggong, patih enz.

De demoeng kapala wordt door de bevolking gekozen en door den katoendoek of den vorst aangesteld.

In elke kampoeng (laman) heeft de demoeng kapala een' plaatsvervanger, een' zoogenaamde demoeng djedjeran. Deze is de regterhand van den demoeng kapala en daarom gewoonlijk iemand, die bij de hand is. Aan den demoeng djedjeran worden de titels gegeven van mas petinggi, mas temonggong, patih, senopati, temonggong, demang.

Voorts heeft elke laman nog een minder hoofd, dat onder de onmiddelijke bevelen staat van den demoeng djedjeran, den naam voert van pengebajoe of kembar-kepih, en aan hetwelk een der volgende titels wordt toegekend: rija, soeta, soera, singa, matjan, rangga, mantir anoem enz.

De demoeng kapala stelt aan en ontslaat de mindere hoofden, daarbij lettende op den wensch der bevolking.

Als de bevolking met den katoendoek of den pengerah ontevreden is, dan kan de demoeng kapala om hun ontslag bij den vorst verzoeken.

Van het ontslag van een katoendoek op die wijze is nog geen voorbeeld.

Heeft de bevolking geene geldige reden voor het ontslag van den pengerah, maar staat haar die persoon alleen niet aan, dan valt de bevolking in de volgende boete: zij bouwt voor den

pengerah eene woning op de hoofdplaats en levert hem een vaartuig voor het transporteren van al wat hij bezit; blijvende dat vaartuig de eigendom van den pengerah.

De mindere dajaksche hoofden kunnen alleen door den demoeng kapala ontslagen worden.

De meesten der 14 distrikten hebben vijf soorten van lawangs (huisgezinnen.)

1. Lawang agoeng, hoofd-lawang, of de lawang van den vorst; deze brengen hoofdzakelijk de grondlasten op en zijn de meest gegoeden. Het aantal der lawang agoeng is voor ieder distrikt vast bepaald en verandert niet; sterft eene lawang agoeng uit, of is dezelve niet in staat te werken, wegens ziekte, of is zij onvermogend, dan wordt zij door een andere lawang vervangen. Djelei maakt daarvan eene uitzondering: daar kan het aantal der lawang agoeng wel verminderen, maar niet vermeerderen. In Geroenggang heeft elke lawang agoeng nog eene tweede bij zich, om haar te helpen, welke penging koewi (helpende) genaamd wordt.

2. Lawang van den pengerah, bepaaldelijk voor het werk van den pengerah. In Djelei en Tajap-ilir bestaat die soort van lawang niet. In Tajap-ilir is daarvoor de dubbele lawang agoeng.

3. Lawang van den demoeng, ook lawang mati genaamd, waarover alleen de demoeng kan beschikken.

De lawang van den pengerah en van den demoeng hebben den gemeenschappelijken naam van lawang sisi (op zijde gestelde lawang).

4. Lawang malang, zijnde jonggehuwden, die geduren drie jaren vrij zijn van belastingen en heerendiensten, als de vader der vrouw, bij het aangaan van het huwelijk, bereids niet meer in staat was, zijne rijstvelden behoorlijk te bestellen, of andere diensten te verrigten.

5. Lawang gantoeng is een huisgezin, waarvan de man of de vrouw overleden is en dat vrij is van alle belastingen en diensten, tot aan het sluiten van een ander huwelijk.

In eenige distrikten is lawang gantoeng wat in andere lawang malang is, en omgekeerd. Daar over schijnen het de dajaks niet geheel eens te zijn.

Bij huwelijken volgt de man de vrouw in het huis haars vaders. Vele dochters brengen dus vele schoonzoons in huis. Is slechts een schoonzoon in huis, dan kan die niet van de schoonouders gescheiden worden maar vervangt dezelve bij hunnen dood. Zijn er echter meer schoonzoons, dan kunnen die, welke reeds kinderen hebben, afgescheiden en gebruikt worden ter completering van de lawang agoeng. Al die huishoudelijke regelingen zijn overgelaten aan den demoeng kapala.

Eene lawang kan men gevoegelijk op zes zielen rekenen, daar daartoe gewoonlijk behooren:

1. de ouders.
2. hunne schoonzoons.
3. hunne ongehuwde kinderen.
4. hunne kleinkinderen door hunne dochters.

De lawang agoeng zijn voor elk distrikt vastgesteld als volgt:

Bagintji.	12
Bijak.	25
Kerijau.	7
Demit.	5
Djekkah.	12
Tajap-oeloe.	30
Tajap-ilir.	12
Kajoeng.	30
Geroenggang.	12
Pesagoean.	35
Kandawangan.	100
Djelei.	103
Tolak en Sidoek.	10
totaal	393

Onder de 35 lawangs van het distrikt Pesagoean zijn niet begrepen de beide lamans Sepauhan en Mahawa, waarvan de eerste de vogelnestklippen bewaakt en de andere ijzer levert. Sepauhan telt 20 lawangs in 't geheel, Mahawa 5 lawang agoeng.

Sepotong, Kapari en Bengaras heeft geene lawang agoeng, maar 12 lawangs in het geheel.

De belastingen op de dajaks worden geheel in produkten voldaan en zijn van tweederlei aard: vaste en wisselvallige.

A. *Vaste belastingen.* Deze zijn wederom: *a* directe en *b* indirecte.

a. Directe belastingen, in de onderstaande volgorde:

1. De kabaharoean, ook kengkoepong. Dit is eene belasting, die in het begin van den rijstoogst voldaan wordt (waarvan de naam kabaharoean) en bestaat in twee bossen padi per lawang agoeng van den nieuwen oogst, de eene bos gewone padi, de andere poeloet (ketan), en elke bos zoo groot dat men hem bij de stengels met den duim en middelsten vinger omspannen kan.

Aan die belasting in bossen zijn alleen onderworpen de het digst bij de hoofdplaats gelegene distrikten: Geroenggang, Kajoeng en de beide Tajap. Andere distrikten geven rijst; eenigen zelfs zijn geheel vrij van die belasting. Demit geeft 25, Tolak en Sidoek 10, Sepotong, Kepari en Bengaras 12, Tajap-ilir, bij uitzondering, 30 gantangs rijst in het geheel als kabaharoean.

2. De pepeti, verbastering van oepeti, bestaande in de levering van eene zekere hoeveelheid rijst, zoo spoedig mogelijk na den oogst. Deze belasting drukt zeer ongelijk op de verschillende distrikten; zij is berekend voor elke lawang agoeng als volgt:

Bagintji. (zie hier onder)			
Kerijau.		in het geheel	200 gant.
Demit		"	15 "
Djekkah		"	200 "
Tajap-oeloe	10 gantangs	"	300 "

Tajap-ilir	4	gantangs	in het geheel	120 gant.
Kajoeng	10	"	"	300 "
Geroenggang			"	200 "
Pesagoean.	20	"	"	700 "
Djelei, voor 73 lawangs	5	"	"	515 "
Tolak en Sidoek			"	10 "

Sepotong, Kapari en Bengaras betaalt geene pepeti.

Bijak, Pesagoean, Kajoeng en Tajap-oeloe leveren ook het vaartuig voor den afvoer.

Alle distrikten, zonder uitzondering, geven bij de pepeti nog per kampongshoofd:

een kip, penerbangan pepeti (die de pepeti doet vliegen);

de noodige matten, toedoeng pepeti (dekking der pepeti);

eene onbepaalde hoeveelheid damar, tandjoek pepeti (fakkel der pepeti.)

Bij gebrek aan kippen kan daarvoor laboe, keribang, pinang en dergelijke geleverd worden.

Deze bijgift wordt de pengiring pepeti genoemd.

Bangitji betaalt alle drie jaren 30 staven ijzer, à p. m. 6 kati's, zonder meer; Djelei brengt buiten de vijf gantangs rijst per huisgezin nog op eenig touw van boombast en pagaijers.

De Pesagoeansche laman Mahawa betaalt, in stede van rijst, 100 staafjes ijzer, waarvan 100 p. m. 8 kati's wegen, doch tegen een geschenk van ten minste gelijke waarde, welke belasting daarom, als niet winstgevend, door den vorst is afgeschaft.

De drie Djeleische lamans: Tandjoeng, Ajer doewa en Benatoe, met 30 lawangs, leveren, in stede van de rijst, 420 groote staven ijzer, waarvan 100 stuks 40 à 42 kati's zwaar zijn. Die belasting is om dezelfde reden afgeschaft.

3. De hatsil, de eigenlijke grondbelasting. Deze bestaat in de levering van 10 gantangs rijst per lawang agoeng. Pesagoean betaalt 20 gantangs per huisgezin. De hatsil wordt in de meeste distrikten tegelijk met de pepeti afgevoerd; in Kajoeng

en Pesagoean 1 à 2 maanden daarna. Aan de aflevering der hatsil is niet verbonden het geven van praauwen, kippen, enz. als bij de pepeti.

De laman Mahawa in het distrikt Pesagoean, levert, in stede van rijst, 100 staafjes ijzer, zonder tegengeschenk, waarom die belasting is blijven bestaan.

De drie Djeleische lamans betalen als hatsil 1000 kleine staafjes ijzer, zonder tegengeschenk.

4. De vogelnesten van Pesagoean.

Deze zijn eigendom van den vorst. De laman Sepauhan is met de bewaking en het plukken der nesten belast en daarom vrij van alle andere belastingen en heerendiensten. De nesten worden om de 100 dagen geplukt.

De hoeveelheid bedraagt bij elken pluk niet minder dan $4\frac{1}{2}$ vadem, wel eens meer. Een vadem nesten weegt gemiddeld 5 kati's. Om de 200 dagen ontvangt de vorst nog buitendien eene span ($\frac{1}{5}$ vadem) nesten. De vogelnesten zijn in de oostmoeson het best.

De vorst voorziet, voor het bewaken en leveren der nesten, in alle behoeften der geheele familie van den demoeng van Sepauhan.

In Djelei zijn reeds lang geen vogelnesten meer.

De directe belastingen komen slechts bij misgewas ongeregeld in. Het in zulke jaren onvoldaan geblevene wordt in betere tijden gewoonlijk weder bijgepast.

Sedert de laatste drie jaren is alles geregeld ingekomen.

b. Indirecte belastingen.

1. de serahhandel, ook peninggang pepeti, of penimpa pepeti (die op de pepeti valt). Dit is een gedwongen handel, die de vorst met de dajaks drijft en deze laatste verpligt, eene hoeveelheid goederen, tegen eenen willekeurig te bepalen prijs van den vorst in te ruilen met eene niet te overschrijden hoeveelheid rijst, welke bij dien ruilhandel eene vaste waarde heeft

van 20 duiten per gantang (in Djelei 12 duiten), of ijzer. De prijs der serahgoederen, ofschoon volgens de adat willekeurig door den vorst te bepalen, is van lieverlede gekomen tot op het dubbele van den prijs in den vrijen handel.

De serahhandel heeft, met eenige uitzonderingen, twee maal plaats, voor gelijke hoeveelheden rijst; de eerste maal na den afvoer der pepeti, de tweede maal na den afvoer der hatsil.

Het maximum der geheele hoeveelheid rijst is bepaald als volgt, voor:

Bagintji, om de 3 jaren voor eene onbepaalde hoeveelheid ijzer, gewoonlijk voor 30 staven à 6 kati's.

Kerijau	3000	gantangs rijst.
Demit	150	" "
Djekkah	3500	" "
Tajap-oeloe	600	" "
Tajap-ilir	400	" "
Kajoeng	500	" "
Geroenggang	300	de 1e maal 100 " 2e " 200
Pesagoean	500	gantangs rijst.

Djelei, in eens 1000 gant. rijst en 1000 staafjes ijzer, waarvan 100 p. m. 16 kati's zwaar zijn. Ook de kapala kerah van Djelei heeft het regt tot den serahhandel voor 1000 staafjes van die soort (1 staafje ijzer = 1 gantang rijst). Tolak en Sidoek 100 gantangs, Sepotong, Kapari en Bengaras 300.

De imam, chatip en bilal hebben het regt, eens in 't jaar voor eene kleine hoeveelheid rijst, 150 gantangs voor hen allen niet te boven gaande, serahhandel te drijven, en wel het eene jaar in dit, het andere jaar in een ander distrikt. De katoendoek zelf belast zich daarmede, zoodat die geestelijken er verder geene moeite mede hebben.

De serahgoederen worden door de demoengs onder de lawangs verdeeld.

De serahhandel is thans bijna overal afgeschaft, omdat—zoo zeggen de distrikthouders — men heeft ingezien, dat een vrije handel voordeeliger is, aangezien de serah soms eerst na verloop van eenige jaren voldaan wordt, hetgeen bij den vrijwilligen handel niet plaats heeft. De hierboven voor Kerijau en Djekkah opgegeven hoeveelheden rijst zijn het benaderend totaal, waarvoor de vorst of de dessahouder met de dajaks handel drijft, hetzij die handel heete serah, of pajoe, dan wel vrije handel.

De voornaamste goederen, die in serah gegeven worden, zijn: zout, grof porselein, en donkerblaauw linnen voor tjawat's (gordels).

Een gantang zout doet 8 gantangs rijst.

Een porselein bord of kom 1 " "

De prijs der tjawats, waarvan 8 in een stuk zitten, is zeer verschillend: in Tajap-ilir 10 gantangs rijst, in andere distrikten 20 gantangs.

Tabak komt zeer weinig in den handel, daar alle dajaks dien zelven planten.

De gantang rijst weegt overal $6\frac{1}{4}$ kati, behalve in Djelei, waar dezelve slechts 5 kati's zwaar is.

De prijs der rijst bij de dajaks is constant 20 duiten de gantang, met de uitzondering van Djelei, waar dezelve slechts 12 duiten kost. De tegenwoordige distrikthouder van Djelei ontvangt zeer weinig rijst in natura, maar, in stede daarvan, matten, rotting en andere produkten.

2. De pajoe- of lakoe-handel.

Deze verschilt van den serahhandel alleen daardoor, dat de dajaks het regt hebben, op de prijzen der goederen iets af te dingen. Volgens de adat mag hij niet voor den afvoer van de serah gedreven worden. Die handel is voor den katoendoek en mag eene zekere hoeveelheid rijst niet overschrijden. Deze bedraagt in de groote distrikten 100, in de kleine 50 gantangs; in eenige distrikten bestaat die handel in 't geheel niet.

Die soort van handel bestaat thans alleen nog in Bijak.

De vrije handel met de dajaks mag alleen door vaste ingezetenen en met schriftelijke vergunningen van den vorst of den katoendoek gedreven worden. De vorst kan ook zoodanige vergunningen voor de distrikten zijner mantri's geven. Aan personen, waarvan men vreest, dat zij, door ongeoorloofde handelingen, den dajaks tot overlast en nadeel zouden strekken, wordt die vergunning geweigerd. De vrije handel is alleen gedurende 2 à 3 weken gestremd, bij den afvoer van de pepeti en van de hatsil. Ook wordt die handel soms verboden, bij gebrek aan rijst, op verzoek van de dajaksche hoofden zelven.

Zoo als zoo even is aangemerkt, is de serah- en pajoehandel door de meeste distrikthouders, als minder voordeel dan de vrije handel opleverende, afgeschaft en daarvoor die zoogenaamde vrije handel opengesteld.

Deze is echter niets anders dan een monopolie der distrikthouders, die, onder verschillende voorwendsels, de gevraagde vergunningen weigeren, of, als zij dit niet gevoegelijk doen kunnen, dan toch den handel met de dajaks, door geheime instructien aan de pengerah gegeven, op allerhande wijze moeijelijk maken, zoodat het er eindelijk op uitloopt, dat de handelaren hunne koopwaren aan de pengerahs, de agenten der distrikthouders, tegen lage prijzen afstaan, welke laatsten die goederen dan weder tegen bijna de vroegere serah- en pajoeprijzen aan de dajaks verkoopen. De opgave, door ratoe Kasoema Anom, in zijne onnoozelheid, gedaan, aangaande de hoeveelheid rijst, ten beloope waarvan hij jaarlijks handel drijft met Kerijau, een der armoedigste distrikten, geeft ons een' maatstaf aan de hand, ter berekening der voordeelen, die de distrikthouders uit hunne distrikten halen. Kerijau telt 7 lawang agoeng en ruilt zijne behoeften in met 3000 gantangs rijst, waarvan ruim de helft, of 1500 gantangs, zuivere winst voor den distrikthouder.

De gemiddelde prijs der rijst is 12 gantangs voor een' reaal

of 6 gantangs voor een' gulden, zoodat de winst op 7 lawang agoeng, in den handel behaald, bedraagt *f* 250, dat is nagenoeg *f* 36 per lawang agoeng. Men kan gerustelijk aannemen, dat de Kajoengsche dajaks voor elke lawang agoeng, waarop zij berekend zijn, gemiddeld *f* 50 zuiver opleveren, de verschillende directe belastingen daaronder begrepen. Eene enorme winst, die uit het handelsmonopolie voor de distrikthouders voorkomt, is, dat zij nagenoeg de eenige bezitters van rijst zijn en die op prijs houden. De rijst werd vroeger gemiddeld verkocht tegen 12 gantangs voor *f* 2; thans staat dezelve op 7 gantangs, en dit jaar is geen slecht rijstjaar geweest. Raden Arija is in dat opzigt het ergst; over pangeran Ira Kasoema wordt het minst geklaagd.

De voornaamste handelsartikelen voor de dajaks en de gemiddelde prijzen daarvan zijn:

	Prijzen	
	bij de dajaks in rijst.	op de hoofdplaats in geld.
1 gantang zout. . . .	4 gantang	*f* —,60
1 parang.	7 "	" —,72
1 belijoeng.	7 "	" —,72
1 stuk blaauw linnen. .	100 "	" 6,—
1 " belatjoe linnen. .	100 "	" 6,—
1 " adrianopel rood. .	100 "	" 10,—
1 gewone hoofddoek. . .	8 "	" —,50
1 staafje staal. . . .	6 "	" —,30
1 kati glazen koralen.	200 "	" 8,—

De dajaks verkoopen de getah pertja tegen den gemiddelden prijs van *f* 10 per pikol.

Eene juiste berekening der opbrengst van het geheele rijk Matan, voortvloeijende uit de directe en indirecte belastingen op de dajaks, is, op grond van de onzekerheid en onjuistheid

in de opgaven aangaande de hoegrootheid der dajaksche bevolking, voor alsnog onmogelijk.

Hierboven is echter aangetoond een maatstaf voor eene benaderende berekening, waarbij is aangenomen, dat voor elke opgegevene lawang agoeng eene zuivere winst kan gerekend worden van *f* 50 's jaars, niet op te brengen door elke lawang agoeng zelve, maar door de geheele bevolking door elkander.

De opgave voor de vogelnesten is echter juist.

Vogelnesten van Pesagoean:

4½ vadem om de 100 dagen, of meer dan 3½ maal in 't jaar, de vadem gerekend tegen 5 kati = 80 kati à *f* 66	*f*	5280
Vogelnesten van Kandawangan:		
2 vadem om de 100 dagen = 28 kati à *f* 70 .	"	1960
p. m. 400 lawang agoeng à *f* 50 of 1600 lawang in 't algemeen à *f* 12½	"	20000
Totaal p. m.	*f*	27000

Daarbij is niet gerekend de ½ vadem vogelnesten om de 200 dagen.

B. Wisselvallige belastingen.

a. De pempoendoetan (gift), eene gift in rijst, bij huwelijken, besnijdenissen, aanstellingen (pekerdjaän) in de familie van den vorst en den katoendoek. Die pekerdjaän of feesten, zijn tweederlei: groote en kleine. De groote zijn voor den persoon, de vorstelijke vrouw en de kinderen van den vorst of katoendoek; de kleine voor de andere verwanten. De gift ten behoeve van den katoendoek is bij groote en kleine feesten dezelfde, en is gelijk aan de pempoendoetan voor den vorst bij kleine feesten.

Bij huwelijken met vrouwen uit den geringen stand wordt geen pempoendoetan gegeven.

De pempoendoetan gaat vergezeld van kippen, eijeren, laboe, keribang enz. naar ieders goedvinden.

De pempoedoetan is voor ieder distrikt vastgesteld als volgt ten behoeve van den vorst.

	Groote feesten.	*Kleine feesten.*
Bagintji.	onbekend.	
Kerijau.	100 gantangs.	50 gantangs.
Demit.	onbepaald.	
Djekkah.	100 "	50 "
Tajap-oeloe	40 "	20 "
Tajap-ilir.	40 "	20 "
Kajoeng.	100 "	50 "
Geroenggang.	50 "	25 "
Pesagoean.	100 "	50 "
Djelei.	100 "	50 "
Tolak en Sidoek.	onbekend.	

Sepotong, Kapari en Bengaras geeft geene pempoendoetan.

b. De pelalawat is in alles gelijk met de pempoendoetan, doch is bepaaldelijk voor sterfgevallen.

c. De reroeba, zijnde eene gift van eene onbepaalde hoeveelheid rijst; eenige kippen, eijeren, enz. bij aankomst van den vorst of den katoendoek en mindere vorsten in een dajaksch distrikt. Regt op de reroeba hebben ook de mantri's van geringe afkomst in andere distrikten dan de hunne.

d. De sesoegoh. Als het vertrek van den vorst uit een dajaksch distrikt nadert, dan komen de dajaksche hoofden met een gedeelte der bevolking, onder het afvuren van geweren en onder het spelen van muzijkinstrumenten, den vorst een geschenk aanbieden, dat uit dezelfde artikelen bestaat als de reroeba, doch in grootere hoeveelheden. De vorst is verpligt, dat geschenk te reciproceren, waarbij hij geen voordeel heeft.

Heeft een vorst zich eenigen tijd in een dajaksch distrikt opgehouden en brengen hem de dajaks de sesoegoh, zonder dat hij zelf nog den dag van zijn vertrek bepaald heeft, dan is dit voor hem een teeken dat de dajaks hem moede zijn, en is

de vorst weldenkend, dan verlaat hij ook over 2 à 3 dagen het distrikt.

Niemand heeft regt op de sesoegoh dan de regerende vorst. Verscheidene vorsten hebben dat gebruik willen afschaffen, doch de dajaks hebben er veel op tegen gehad.

c. De pesalaran (aalmoes). Dit is de levering van de noodige rijst, tweemaal daags, aan alle vreemdelingen, die eene dajaksche laman bezoeken. De gast gaat bij alle lawangs rond, om die gift zelf in te zamelen.

De pesalaran wordt niet langer dan gedurende 10 dagen verstrekt.

Bezoeken vorstelijke personen eene dajaksche kampong, dan wordt hen de noodige rijst voor hen en hun gevolg gebragt, dus is geen pesalaran meer.

Aan den regerenden vorst en de katoendocks worden buitendien nog andere levensbehoeften, als kippen, eijeren, vruchten enz., geleverd. Deze levering heeft geen bijzonderen naam.

De heerendiensten, door de dajaks te verrigten, zijn even als de belastingen, vaste en wisselvallige.

A. Vaste heerendiensten.

a. ten behoeve van den vorst:

1. Het bebouwen van rijstvelden, waarvan de uitgestrektheid geheel onbepaald is.

2. Het leveren van komets (bedienden) voor water dragen, brandhout kappen en dergelijke diensten. Daar de vorst thans het distrikt Bijak, dat speciaal voor de komets van den vorst moet zorgen, niet onder zijn direct beheer heeft, zoo heeft hij aan de distrikten Kajoeng, Pesagoean en Tajap-ilir, die hij zelf beheert, beurtelings de levering van twee komets opgelegd. De vorst zorgt voor den kost.

b. Ten behoeve van den katoendoek:

1. Het bebouwen van eene onbepaalde uitgestrektheid rijstvelden,

2. Het leveren van twee komets, voor huisselijke diensten, op de hoofdplaats. De katoendoek zorgt voor den kost. Ook kan de katoendoek zijne komets rotting laten snijden, of rijstvelden maken in de nabijheid van de laman der komets, in welk laatste geval de katoendoek niet voor den kost der komets zorgt.

c. Ten behoeve van den pengerah:

1. Het bebouwen van eene onbepaalde uitgestrektheid rijstvelden.

2. Het leveren van twee komets, voor huisselijke en andere diensten.

d. Ten behoeve der dajaksche hoofden:

De demoeng kapala, zoo wel als de demoeng djédjéran en de kembar kepih, hebben aanspraak op het bebouwen van rijstvelden, die echter even min als voor de maleische hoofden, eene bepaalde uitgestrektheid moeten hebben. Dan ten allerminste zijn die rijstvelden voldoende voor het onderhoud der demoengs. Er zijn demoengs, die 300 gantangs padi planten, onder anderen de demoeng kapala van Kajoeng.

B. Wisselvallige heerendiensten.

a. Ten behoeve van den vorst:

1. Het verschijnen van een grooter of geringer aantal personen bij de groote en kleine feesten van den vorst, en het verrigten van kleine diensten daarbij.

2. dito bij lijkplegtigheden.

3. Het vernieuwen en repareren van de woning van den vorst. Daarvoor is geen vast aantal werklieden bepaald. De dajaksche hoofden regelen dit onder elkander. De dajaks brengen daarbij hunne levensmiddelen mede.

4. Het maken van praauwen, tegen betaling van eenige tampajans, wat zout en de levering van de noodige spijkers. Daarbij is geen voordeel, want de praauwen zijn in den regel zeer slecht. Daarom maakt de vorst ook zelden gebruik van dat regt.

5. De pebelah. Dit is het verpligt transport van den persoon en de bagage van den vorst in de dajaksche distrikten van de eene plaats naar de andere.

b. Ten behoeve van den katoendoek:

Als ten behoeve van den vorst.

De katoendoek van Djelei zorgt voor het onderhoud zijner dajaks, zoo dikwerf dezelve naar de hoofdplaats komen, uithoofde van den grooten afstand en de moeijelijkheid van het transport der levensmiddelen dien ten gevolge.

De dajaks, die de rijst, in serah door de geestelijken verkregen, naar de hoofdplaats afvoeren, zijn verpligt, voor de katoendoeks drie dagen te werken.

c. Ten behoeve van den pengerah:

1. Het bouwen en onderhouden van eene woning, benevens eene zoogenaamde balei, voor de vreemdelingen.

2. De pebelah. De pengerah heeft eigenlijk geene aanspraak op het transporteren van zijn' persoon; doch wordt hem dit in buitengewone gevallen toegestaan.

Hem worden niet meer dan drie man verstrekt.

d. Ten behoeve der anak-radja-radja's:

1. Het bouwen van woningen en praauwen, doch niet anders dan met vergunning van den vorst of den katoendoek.

Dit kan geschieden met of zonder betaling, hetgeen van de dajaks afhangt.

2. De pebelah, voor hunne personen en goederen, doch niet anders dan met vergunning van den vorst of den katoendoek. Aan hen worden niet meer dan drie man verstrekt.

e. Ten behoeve der zendelingen van den vorst:

De pebelah voor hunne goederen.

f. Ten behoeve der mahomedaansche kooplieden:

De pebelah voor hunne goederen, met vergunning van den vorst of den katoendoek. Aan hen worden niet meer dan twee man verstrekt.

Zonder zoodanige vergunning, hangt geheel en al van de dajaks af, of zij de goederen al dan niet willen transporteren. Gewoonlijk echter is dit eene voorwaarde bij den verkoop der goederen. Ook nemen de dajaks soms betaling, waaromtrent geene bepalingen zijn gemaakt. Voor eene mansvracht b. v. van Pesagoean of Kandawangan naar Djelei, eene reis, op welke men eenen nacht onder weg blijft, wordt eene gantang zout betaald.

g. Ten behoeve der dajaksche hoofden, zonder onderscheid:

Het bouwen en onderhouden van eene woning met padischuur.

Zoo als bereids hooger is gemeld, oefenen de katoendoeks in hunne distrikten een onbeperkt gezag uit. Zoo trekken zij ook alle inkomsten en ontvangen zij alle heerendiensten. Slechts de katoendoeks van de distrikten Djelei, Geroenggang en Tajap-ilir betalen aan den vorst eene kleinigheid in geld, als hatsil, namelijk:

Djelei	*f* 200.—
Geroenggang	" 50.—
Tajap-ilir	" 66.80

Bij de oostelijke dajaks zijn slechts tweederlei soorten van straffen in gebruik:

de slavernij bij den vorst (oeloer), en

de geldboeten (hoekoem).

De staat van oeloer, voor de mahomedanen slechts levenslange dienstbaarheid bij den vorst, waaruit zij zich zelfs, na verloop van tijd, kunnen vrijkoopen, is voor de dajaks van Kajoeng, volgens de adat, slavernij in den volsten zin van het woord, en gaat dus op de nakomelingen over.

De dajaks worden oeloer bij den vorst:

a. wegens misdrijven:

1. wegens tooverij, of het houden van geesten (hantoeän).

2. wegens bloedschande, het verkeer tusschen neef en nicht, dat de minste graad van bloedschande is, daarvan uitgezonderd (soembang).

3. wegens hardnekkige ongehoorzaamheid (madang selawang meradja lela).

4. wegens niet voldoening eener wegens moord of schaking der vrouw van een demoeng kapala opgelegde boete.

b. wegens ligchamelijke gebreken:

1. de albino's (boelei).

2. de dwergen (tjaboel).

3. het knaapje van tweelingen van beiderlei kunne.

Al die menschen worden voor onheilbrengend gehouden. Tweelingen van het vrouwelijke geslacht worden als gelukaanbrengend beschouwd.

In Djelei en Kandawangen bestond vroeger het gebruik, dat de vorst, wanneer hij geld noodig had, in de daarvoor bepaalde lamans kinderen liet oppakken, die hij als slaven kon verkoopen.

Het aantal dier ongelukkigen beliep soms niet minder dan veertig in elk distrikt.

In Djelei waren daarvoor bestemd de lamans Ajer Oepas, Ajer Doerijan en Senkoewang; in Kandawangan de lamans Sarang, Perimping, Batang-Belijan en Memboeloek.

Zelfs de pengerahs hadden regt op twee kinderen.

Dat er dikwerf geldgebrek was bij den vorst en de pengerahs, spreekt van zelf.

De genoemde lamans waren daarentegen vrij van andere belastingen, behalve dat zij eenig touw van boombast aan den vorst leverden.

Iemand wordt van tooverij, of het houden van geesten, of het bezeten zijn van geesten verdacht gehouden, wanneer iemand overleden is en de overledene, gedurende zijne ziekte, in ijlhoofdigheid liggende, dien persoon in zijne nabijheid gezien heeft, hem eenig leed doende of hem dreigende, of dat een zijner verwanten, of eenig ander persoon, dit met gezonde oogen gezien heeft, hetgeen echter hoogst zelden geschiedt. Zijn 4 à 5 lieden op die wijze overleden, steeds denzelfden

persoon gezien hebbende, dan wordt den van bezetenheid verdacht gehoudene de raad gegeven, zich te bekeeren en zulke booze handelingen voortaan te laten.

Wordt daarna de verdacht gehoudene niet meer gezien bij ziekten, die den dood ten gevolge hebben, dan is de zaak uit. Gaat dat echter zoo voort tot dat 7 à 8 personen op die wijze overleden zijn, dan wordt de tot dus ver slechts verdacht gehoudene, door een besluit van alle demoengs van het distrikt, opgevat, geketend en van tooverij beschuldigd. Bekent hij de misdaad, dan wordt hij met zijne vrouw en kinderen, schoonzoons en schoondochters en kleinkinderen aan den vorst uitgeleverd. De broeders, zusters en bloedverwanten in opklimmende lijn zijn vrij. Loochent de beschuldigde echter de daad, dan moet hij zich aan een der gebruikelijke godsoordeelen (oedji) onderwerpen, waarvan de keuze aan de verzamelde demoengs is overgelaten. Durft hij die proef niet door te staan, dan wordt hij schuldig verklaard. De aanklager moet eene boete van seketi lima (zie onder boeten, hierachter) ten behoeve van den beschuldigde betalen, als deze door het godsoordeel wordt vrij gesproken. Die godsoordeelen zijn:

1. De tjelok pitis (pitis grijpen).

Eene groote ijzeren pan (kawah), vol water, op eene treeft van vruchtboomenhout staande, en waarin eene pitis (chinesche koperen munt) geworpen is, wordt, van zonsopgang tot tegen den middag, met brandhout van allerhande vruchtboomen aan het koken gehouden. Op dien tijd wordt den gevangene gelast de munt met de bloote hand uit het kokende water te halen. Gelukt hem dit, zonder dat zijne hand bezeerd is, dan is hij onschuldig; in het tegendeel is hij schuldig. De dajaks zeggen, dat, wanneer de hand van een schuldige slechts het water nadert, dit van zelf tegen de hand opbruischt, terwijl het, bij een onschuldige, in den gewonen kokenden toestand blijft.

2. De bebetoeng-proef. — Een groote betoeng bamboes wordt met hars gevuld en dit in brand gestoken. Is de hars goed in brand en vloeibaar, dan moet de beschuldigde daar zijne hand even insteken en weder uithalen. Doet hij dit, zonder dat zijne hand verbrand is, dan is hij vrij. De betoeng proef bestaat in Djelei en Pesagoean niet.

3. De betimah-, tin en lood-proef. — Tin en lood, in gelijke hoeveelheden, te zamen een gulden zwaar, waarbij men een weinig rood koper, geel koper en goud voegt, worden van zons-opgang tot tegen den middag, in eene kleine ijzeren pan (koewali), staande op eene treeft, als bij no. 1, en over een vuur van kolen, van vruchtboomenhout gebrand, in vloeibaren staat gehouden, waarbij natuurlijk van tijd tot tijd wat tin en lood moet bijgedaan worden, doch niet meer dan noodig is, om het geheel op de zwaarte van een gulden te houden. Wanneer de tijd van middag nadert, wordt het gloeijende metaal den lijder in de geopende regterhand gegoten, die door een gevlecht van koperdraad tusschen de vingers in dezelfde positie gehouden wordt en waarin zeven sirihbladen op elkander gelegd zijn. Stolt het metaal in de hand van den beschuldigde zonder dat dezelve schroeit, dan wordt hij voor onschuldig gehouden en is vrij.

4. De belandas-, aanbeeld-proef. — Een klein ijzeren aanbeeld (landas) wordt met zeven manden (amboeng) houtskolen van vruchtboomenhout, inhoudende ieder tien gantangs, van zons-opgang tot tegen den middag, gloeijend gemaakt. Den gevangene, die op eene voor hem in gereedheid gebragte plaats zit, worden de handen ter hoogte van de kin gebragt, de beide polsen naast elkander en de vingers naar boven geopend, als om iets te ontvangen, in welke positie de vingers gehouden worden door een gevlecht van koperdraad tusschen dezelve.

In elke hand worden zeven sirihbladen gelegd, als onderlaag voor het gloeijende aanbeeld. Vóór hem worden zeven bam-

boezen, p. m. 2 voet boven den grond, op een' onderlingen afstand van 2 à 3 voeten en evenwijdig, in eene horizontale laag aangebragt. Tegen den middag, wordt hem het gloeijend ijzer in de handen gelegd.

Alsdan moet hij opstaan en zevenmaal over die zeven bamboezen springen. Houdt hij dat vol, zonder dat zijne handen bezeerd zijn, dan is hij onschuldig. Een vereischte bij die proef is, dat het aanbeeld zoo gloeijend is, of geweest is, dat er vonken uitspringen (ber-pidjar). Heeft dit den eersten dag niet plaats, dan wordt den volgenden dag op nieuw begonnen, en zoo voort, tot zeven achtereenvolgende dagen. Verkrijgt het ijzer ook op den zevenden dag niet den vereischten graad van hitte, dan wordt de beschuldigde op vrije voeten gesteld.

De distrikten Djekkah en Kerijau hebben voor bezetenen alleen:

5. De selam (duiken). — Dit godsoordeel is het regtvaardigste van allen. De beschuldigde en de aanklager leggen zich beiden plat op den buik in een ondiep water.

Beiden wordt het hoofd met eene houten vork, waar de hals in past, onder water gehouden. Die het eerst een teeken geeft, om losgelaten te worden, heeft zijn proces verloren.

De goederen van een wegens bezetenheid tot slaaf gemaakte worden of weggeworpen, of den vorst aangeboden, die ze dan weder kan verdeelen, of den demoengs toegewezen. Bijna elk distrikt heeft daarbij zijne eigene adat.

Tot het constateren van bloedschande is de getuigenis van geloofwaardige personen in de meeste distrikten voldoende. In eenige distrikten kan de beschuldigde het duiken met den aanklager verlangen. De zwangerschap der bloedschendige vrouw wordt hier niet gevorderd, zoo als bij de Simpangsche dajaks.

Van die ongelukkige gebruiken zijn de dajaks niet terug te brengen, ten ware men daartoe strenge maatregelen in het werk stelde, waartoe de tijd eerst kan gekomen zijn, wanneer ons gezag meer in de binnenlanden zal zijn bevestigd. De vorsten

en distrikthouders hebben er geen deel aan; de dajaks stellen er te veel belang in, dat hunne lawangs niet verminderen, dan dat zij zich zouden laten gebruiken tot het condemneren tot slavernij van hunne stamgenooten, op instigatie der vorsten.

Het is echter mogelijk, dat wangunst, vijandschap en wraakzucht der dajaks onderling daarbij in het spel zijn, hetgeen echter niet waarschijnlijk wordt door de zeldzaamheid van zoodanige regtsplegingen.

Het boetenstelsel is eene niet minder zonderlinge instelling der dajaks, dan hunne godsoordeelen.

Ieder heeft het regt, aan een ander boeten op te leggen; dit regt is echter in zoo ver slechts wederkeerig, dat een mindere aan een zijner meerderen slechts door tusschenkomst van een ander meerdere eene boete mag opleggen.

Ieder stand heeft zijn maximum en zijn minimum.

De boete is steeds ten voordeele van den beleedigde.

De boeten worden berekend bij enorme sommen: keti (100,000), losa — verbastering van laksa — (10,000), en pekoe (1000), zonder dat men zich daarbij iets denkt, waarbij, in eenige nader te vermelden gevallen, 2 koperen gongs, of 1 gong en 1 tawa-tawa en bebenda's en tjanangs (bekkens) gevoegd worden.

Die duizenden en honderd duizenden kunnen voldaan worden in aardewerk, in de volgende evenredigheid: 1 tadjau = 2 tampajans = 4 hidangans (schotels van grof chineesch porselein) = 8 pinggans (borden van die substantie) = 16 mangkoks (kommetjes van datzelfde goed) = 8000.

Het koperwerk kan niet door andere goederen of geld vervangen worden; doch kan men b. v. eene gong met 1 tawa-tawa en 2 bebenda, of met 2 tawa-tawa's, of 4 bebenda's voldoen, naarmate van de grootte der voorwerpen, die ter vervanging moeten strekken.

Slechts op eenige bijzondere misdrijven staan bepaalde boeten.

Op moord staat saketi-lima, dat is 1½ keti, 1 gong en 1 tawa-tawa voor elken vermoorde. Bij onvermogen wordt de schuldige oeloer bij den vorst.

Diefstal in eene padischuur wordt gestraft met 3 losa en 2 pekoe = 32,000.

Diefstal in huis, naar gelang van de belangrijkheid, van 3 losa tot 16 pekoe, dat is: van 30,000 tot 16,000.

Het schaken eener gehuwde vrouw, als het de vrouw is van eenen demoeng kapala en 1½ keti, 1 gong 1 tawa-tawa; van een demoeng djedjeran of kembar kepih 5 losa en 1 bebenda; van eene lawang-agoeng 3 losa; van eene andere lawang 16 pekoe.

Op het schaken van een' man door eene vrouw staat eene mindere boete, ten behoeve der beleedigde vrouw.

Eene schaking is geconstateerd, wanneer de vrouw blijft in het huis van haren minnaar, en de man in dat zijner minnares.

Reclame van iemand, die geschaakt is, heeft niet plaats.

Overspel wordt gestraft met 5 losa; bijslaap tusschen neef en nicht, hetgeen bij de dajaks de minste graad van bloedschande is, met 5 losa. Daarna worden de schuldigen door den echt verbonden.

Andere misdrijven, overtredingen, of beleedigingen worden naar gelang der omstandigheden gestraft.

De vorst en de demoeng kapala alleen kunnen boeten opleggen, waarbij koperwerk moet betaald worden.

Voor de boeten met aardewerk zijn de volgende sommen als maximum en minimum bepaald.

Het maximum van den vorst, den katoendoek, den demoeng kapala en den demoeng djedjeran wordt goeling batang genoemd en wordt door de drie eersten aan een geheel distrikt, en door den demoeng djedjeran aan eene geheele laman opgelegd.

Voor den vorst van 1 keti tot 5 losa.
" " katoendoek " " " " " "

Voor den pengerah	van	3	losa	tot	16	pekoe
" " demoeng kapala	"	1	keti	"	16	"
" " demoeng djedjeran	"	5	losa	"	8	"
" " kembar-kepih	"	16	pekoe	"	8	"
Voor een lawang tegen eene lawang	"	16	"	"	1	"

De anak-radja-radja's en andere mahomedanen kunnen slechts door tusschenkomst van den pengerah, den katoendoek of den vorst boeten aan de dajaks opleggen.

Ieder verongelijkte heeft het regt bij den vorst te klagen.

In vele gevallen worden de boeten door den vorst en de katoendoeks, na verloop van eenigen tijd, teruggegeven, hetgeen speciaal het geval is met de boete genaamd goeling batang.

Ook de vorst is aan de betaling van boeten onderworpen, als hij eene van de vele adats der dajaks overtreedt, hetgeen gewoonlijk bij vergissing, soms ook met opzet geschiedt, wanneer hem b. v. eene adat tot het doen van iets in den weg staat en hij om de boete niet geeft.

Het opbrengen der belastingen door de dajaks en het verrigten der menigvuldige heerendiensten laat aan hen nog meer dan genoeg tijd over, om eene genoegzame uitgestrektheid rijstvelden te bezorgen, voor hun onderhoud, en het aanschaffen van kleedingstukken, huisraad en eenige artikelen van weelde.

De dajaks bouwen de rijst op drooge gronden, hoog of laag.

Elke lawang heeft hare eigene rijstvelden, doch helpen zij elkander, voornamelijk bij het vellen van het groote hout en bij den oogst.

Eene lawang heeft gewoonlijk drie rijstvelden, op drie verschillende plaatsen, te zamen genoegzaam voor 20 à 80 gantangs zaai-padi, naar gelang van het aantal personen, waaruit de lawang bestaat. Eene zeer arme lawang, dat is bij de

dajaks eene lawang, die zeer weinig handen heeft, plant soms niet meer dan 10 gantangs zaad.

Een goede oogst geeft het honderdvoud van het zaad. Er zijn voorbeelden, dat rijstvelden het honderd-en-vijftigvoud hebben opgebragt.

De dajaks hebben jaren van 12 maan-maanden, zonder andere benamingen dan 1e, 2e, 3e maand enz. Het begin van het bewerken hunner rijstvelden is ook het begin van het jaar der dajaks.

In de 1e maand wordt, nadat, met raadpleging van de gebruikelijke orakels, de grond gekozen en afgebakend is, de grond van gras en dun hout gezuiverd (menebas);

de 2e maand wordt besteed tot het wegkappen van het hout dat ongeveer armsdikte heeft (menjekkat);

in de 3e maand wordt het groote hout geveld (menebang);

de 4e maand verloopt met het droog worden van het geveld hout (mendjemoer reppah);

de 5e maand is verdeeld tusschen het verbranden van het gevelde hout (membakar) en het planten der rijst (menoegal);

in de 6e maand worden de rijstvelden gewied (menggoeram) en omheind (memagar);

in de 7e, 8e en 9e maand is in de rijstvelden, buiten het bewaken en het herstellen van de welligt beschadigde omheining, niets te doen;

en de 10e, 11e en 12e maand verloopen met den oogst en het vieren van feesten.

Daar nu de rijstkultuur van de moesons afhankelijk is, zoo zijn de dajaks om de drie jaren eene maand vooruit. Dit komt echter van zelf weder in het oude spoor.

De oostelijke dajaks planten, in de nabijheid hunner rijstvelden, tamelijk veel tabak, in den lommer van groote boomen,

zoodat aan hen betrekkelijk weinig Java-tabak verkocht wordt, voorts nog katjang, eenige indigo voor het verwen van boombast (kapoewak), een weinig peper, voornamelijk tot het bereiden van gist voor hunne toewak, de sesawiplant en komkommers (deze laatste tusschen de padi).

In de nabijheid hunner woningen planten zij kokos-, pinang- en andere vruchtboomen.

Drie jaren geleden heeft, ten gevolge van mislukten oogst, een hongersnood in eenige distrikten geheerscht, zoodat de dajaks ander voedsel hebben moeten gebruiken. Daardoor zijn ziekten ontstaan, waaraan verscheidene menschen overleden zijn.

IV. Bijak.

Dit distrikt is van oudsher de pedaringan (*) radja, dat is: de rijstpot van den vorst, en wordt daarom steeds door den vorst zelven, zonder behulp van een katoendoek, beheerd.

Het heeft vier groote en vier kleine lamans en drie pengerahs. Het aantal lawangs is vastgesteld op 25 lawang agoeng en 134 lawang sisi. De lawang sisi worden ook de lawangs van den demoeng genaamd, zonder dat voor elken een bepaald aantal afgezonderd is.

Eene lawang wordt lawang malang genoemd, wanneer de man of de vrouw overleden is.

Eene batang lawang (lawang-stam) ontstaat door het huwelijk der dochters, (de man volgt de vrouw). De man van de oudste dochter vervangt de oude lawang; terwijl de man der jongste dochter, als er meer dan twee schoonzoons zijn, kan genomen worden tot aanvulling der lawang sisi. Dit laatstgenoemde huisgezin heet eene lawang kembang mekkar.

(*) Pedaringan is een cylindervormige aarden pot met aarden deksel, waarin de rijst voor dagelijksch gebruik bewaard wordt.

Vaste belastingen.

a. Directe belastingen.

1. De kabaharoean voor den vorst, bestaande in de levering van 10 gantangs rijst per lawang agoeng, met de praauw en de gewone pengiring of toegift in kippen, matten, enz.

2. De kabaharoean voor den pengerah en den demoeng kapala, bestaande in 5 gantangs rijst per lawang sisi.

Bij gebrek aan rijst kan worden volstaan met de levering van eene gantang hars voor elke gantang rijst.

De kabaharoean wordt kort na den oogst afgevoerd.

3. De pepeti, even als de kabaharoean, na het padi planten (toegal). De pengerah en de demoeng hebben er geen aanspraak op.

b. Indirecte belastingen.

1. De serahhandel, twee maal, telkens voor 1000 gantangs rijst, voor het geheele distrikt; de eerste maal, na de aflevering van de kabaharoean, de tweede maal na den afvoer van de pepeti.

2. De pajoehandel, ook twee maal, telkens voor 1000 gantangs rijst, volgende onmiddelijk na den afvoer van de serah.

3. De pempoendoetan, als handel, voor 2 à 300 gantangs rijst, onder de verzachtende voorwaarden van den pajoehandel. Deze soort van belasting wordt slechts eens in het jaar geheven, en wel na afvoer van de eerste pajoe.

De volgorde der vaste belastingen is als volgt:

de kabaharoean, na afloop van den oogst,
de 1e serah,
de 1e pajoe,
de pempoendoetan (handel),
de pepeti,
de 2e serah,
de 2e pajoe.

Wisselvallige belastingen.

a. De pempoendoetan, zoo als hooger beschreven is, voor 80 en 40 gantangs rijst.

b. De pelalawat, voor 40 gantangs rijst.

c. De reroeba, 5 gantangs rijst per demoeng.

d. De sesoegoh, 10 gantangs rijst per demoeng. De sesoegoh wordt alleen gegeven, wanneer de vorst gedurende den oogst het distrikt bezoekt.

e. De pesalaran. De duur van de pesalaran is niet bepaald; zoo lang vorstenkinderen en maleische kooplieden zich in het distrikt ophouden, leveren de dajaks hun de noodige rijst, en meer dan dat.

Vaste heerendiensten.

a. Ten behoeve van den vorst:

1. 8 vaste komets in den dalam van den vorst, te gebruiken naar welgevallen. De vorst geeft alleen tabak en zout.

2. Bij den afvoer der volgende belastingen blijft bij den vorst een bepaald aantal dajaks voor een' bepaalden tijd achter, tot het verrigten van alle soorten van diensten, voornamelijk tot het inzamelen van produkten. De vorst zorgt alleen voor zout en tabak.

Bij den afvoer van

de kabaharoean	28	man	voor	2	à 3	maanden.
de 1e serah	20	"	"	2	" 3	"
de pempoendoetan	12	"	"	1	" 2	"
de pepeti	28	"	"	3	" 4	"

De op de hoofdplaats aanwezigen keeren niet naar huis terug, voor en aleer hunne vervangers zijn aangekomen, zoodat de vorst jaar in jaar uit gemiddeld 23 man in zijne dienst heeft.

b. Ten behoeve van den pengerah: als bij de andere dajaks.

c. Ten behoeve der dajaksche hoofden: als bij de andere dajaks.

Wisselvallige heerendiensten.

a. Ten behoeve van den vorst:

1. Het verschijnen van een grooter of geringer aantal personen, bij de groote en kleine feesten van den vorst, en het verrigten van kleine diensten daarbij.

2. Dito bij de lijkplegtigheden.

3. Het maken van praauwen, tegen een geschenk in kleedingstukken aan de dajaksche hoofden.

4. De djoendjat, zijnde het transport van de eene laman naar de andere, per praauw (de lamans liggen allen aan de rivier).

b. Ten behoeve van den pengerah:

1. Het bouwen en onderhouden van eene woning, benevens eene zoogenaamde balei voor de vreemdelingen.

2. De djoendjat.

c. Ten behoeve van de anak-radja-radja's:

De djoendjat.

d. Ten behoeve der zendelingen van den vorst:

De djoendjat.

e. Ten behoeve der maleische kooplieden:

Geene.

De djoendjat geschiedt tegen betaling.

In andere gebruiken verschillen de dajaks van Bijak weinig of niet van de andere dajaks.

Voor de hantoeans hebben zij alleen de aanbeeldproef.

V. Kandawangan.

Dit belangrijk distrikt heeft 12 lamans en twee demoeng kapala, en bij ieder demoeng kapala een pengerah.

Vijf dier lamans: Karangan, Sekake, Batoe Keling, Sijapitan en Belaban, worden genoemd laman beras, omdat zij de belastingen in rijst voldoen; de lamans Sarang en Pesanggaran, leveren rotting-matten (kalasa); de lamans Batang Belijan betalen in touw van boombast; de laman Soengei Kiri met ijzer; de laman Batoe Pajoeng met gaharoehout; en de laman Belatok eindelijk met vogelnesten. Daarvan ontleenen de lamans hare onderscheidene benamingen.

Vaste belastingen.

a. Directe belastingen.

1. De kabaharoean, zijnde een bos jonge padi, zoo groot dat men hem bij de stengels met de beide handen omspannen kan, te leveren door de 5 rijst-lamans.

2. De pepeti:

voor de 5 rijst-lamans . . . 400 gant. rijst.
" " 2 matten-lamans . . . 4 matten.
" " 2 touw-lamans . . . . 4 strengen touw.
" " 1 gaharoe-laman . . . 50 gantangs gaharoehout.
" " 1 ijzer-laman . . . . 10 staven ijzer.

Eene streng touw heeft 10 spannen peripherie; eene gantang, waarmede het gaharoehout gemeten wordt, is een bamboes van eene handlengte en zoo wijd, dat er de vier vingers, naast elkander geplaatst, even ingaan; de inhoud weegt p.m. $\frac{1}{4}$ kati; eene staaf ijzer heeft de waarde van 10 gantangs rijst.

De pengiring pepeti bestaat in 2 kippen, 3 kippen-eijeren, eenige keribang en laboe, per laman.

Eene praauw wordt bij de pepeti niet geleverd, zoo als in de andere matansche distrikten.

3. De hatsil, *f* 5 per lawang agoeng, te betalen naar verkiezing in geld of produkten. De rijst wordt berekend tegen 20 duiten de gantang. De gantang rijst weegt $5^1/_4$ kati.

Deze belasting is eerst ingevoerd nadat, in 1837, aan het

land Matan eene schatting was opgelegd. De pangeran Tjakra Negara heeft van art. 6 van het kontrakt van 1837 gebruik gemaakt, om aan de dajaks eene nieuwe belasting op te leggen, waardoor hij heeft te weeg gebragt, dat het gouvernement, in het oog der dajaks, de kwade man is.

4. De vogelnesten, om de 100 dagen 2 vadem, de vadem wegende, volgens opgave, niet meer dan 4 kati, dus 1 kati minder dan de Pesagoean vogelnesten, welk minder gewigt echter eenigzins gecompenseerd wordt door de grootere waarde der nesten van p. m. 7 procent.

Bij elken afvoer bekomt de demoeng een geschenk van 10 gantangs zout, of een tawa tawa, of een grof lakensch buis.

De levering van een span nesten, zoo als in Pesagoean, bestaat niet.

De vogelnest-laman is van alle belastingen en heerendiensten vrij, behalve van het leveren van komets.

b. Indirecte belastingen.

De serah- en pajoehandel zijn afgeschaft en daarvoor een tamelijk vrije handel ingevoerd. Over het bestuur in Kandawangan hoort men dien aangaande in het minst niet klagen.

De vorst verkoopt de goederen aan de dajaks tegen de volgende gemiddelde prijzen:

1 gantang zout		tegen	4	gantangs	rijst.
1 porseleinen bord of kom		"	1	"	"
1 " schotel		"	2	"	"
1 tjawat van fijn linnen		"	25	"	"
1 " " grof "		"	15	"	"
1 " " balatjoe	"	"	15	"	"

Wisselvallige belastingen.

a. De pempintaän, hetzelfde wat in andere distrikten de pempoendoetan is, bedraagt 50 gantangs rijst in het geheel.

b. De pelalawat, 12 gantangs rijst per laman, met uitzondering van de vogelnest-laman.

c. De pempinggan, hetzelfde wat in andere distrikten de reroeba is.

d. De sesoegoh, als in de andere distrikten. In Kandawangan mag een geit bij de sesoegoh niet ontbreken.

De sesoegoh wordt thans alleen aan de weduwe van den pangeran Tjakra, dochter van den laatsten sulthan, gegeven.

Deze wordt door de dajaks als de eigenlijke vorstin van het land beschouwd.

e. De pemberian, hetzelfde wat in andere distrikten de pesalaran is, voor een' onbepaalden tijd.

De luije maleijer heeft dus in Kandawangan nog regt de gelegenheid om op kosten van de dajaks te leven.

f. De pesalaran. Dit is eene gift aan de bijak-bijaks, dat is: aan de kwade jongens, die den vorst of anak-radja-radja's vergezellen, bestaande in een weinig rijst, waartoe de jongens van deur tot deur gaan.

Vaste heerendiensten.

a. Ten behoeve van den vorst:

1. Het bebouwen van rijstvelden in de nabijheid van Marau, het verblijf van den pangeran Adi, voor p. m. 50 gantangs zaad in 't geheel.

2. Het leveren van twee komets, door de laman Belatok, die om de maand afgelost worden.

b. Ten behoeve van de twee pengerahs:

1. Het bebouwen van rijstvelden, van p. m. 30 gantangs zaai-padi voor ieder.

c. Ten behoeve van de twee demoeng kapala:

1. Het bebouwen van rijstvelden, van p. m. 70 gantangs zaad voor ieder.

d. Voor den demoeng djedjeran:

1. Het bebouwen van rijstvelden, van 20 à 40 gantangs zaad voor ieder.

Wisselvallige heerendiensten.

a. Ten behoeve van den vorst:

1. Het vernieuwen der woning.

Als het is de woning van den ratoe, dan levert elke laman twee man; voor de woning van den pangeran Adi een man.

2. Het maken van praauwen. Daartoe geeft het geheele distrikt vier man. De vorst betaalt de praauw met 4 gantangs zout, of een grof lakensch buis aan ieder werkman.

3. De pebelah, met zooveel man als de vorst noodig heeft.

b. Ten behoeve van de anak-radja-radja's:

1. De pebelah, met twee man. Meer dan twee man worden betaald.

De vracht is nog al duur bij de dajaks van Kandawangan: een zware mansvracht van Kandawangan naar Djelei, eene reis van 2 dagen, kost soms een tadjau (groote aarden pot) die *f* 2½ à *f* 3 waard is.

c. Ten behoeve der kooplieden en andere mahomedanen:

1. De pebelah, met twee man. Aan de dajaksche hoofden is overgelaten, of zij die al dan niet willen geven.

Na deze beschrijving der verschillende belastingen, heerendiensten enz. enz. der dajaks kunnen hier eenige regels gewijd worden aan eene korte schets van:

VI. Het lot der dajaks in het algemeen.

De dajaks betalen, zoo als uit het vorenstaande blijkt, geene hooge schatting, en daarover hoort men hen dan ook niet klagen; maar wat hen drukt, wat hen uitzuigt, zijn de ongelukkige serah- en pajoehandel, die in eenige distrikten nog bestaat,— de daarvoor in andere distrikten, met uitzondering van Kanda-

wangan, ingevoerde zoogenaamde vrije handel, die niets anders is, dan een monopolie der distrikthouders, — de menigvuldige heerendiensten en het misbruik dat daarvan wordt gemaakt, — en eindelijk de afpersingen, beboetingen en andere kwellingen door een heer van anak-radja-radja's en hunne volgelingen, die meest allen op de dajaks teeren. Van den gewonen maleischen koopman hebben zij minder te lijden.

De distrikten, waarin het handelsmonopolie der katoendoeks bestaat, zijn, juist daardoor, minder toegangelijk voor de anak-radja-radja's en hebben het dus in dat opzigt beter dan andere distrikten, waar de handel minder belemmerd wordt en tot welke de toegang meer voor iedereen open staat; terwijl zij daarentegen hunne behoeften duurder moeten betalen. Die distrikten zijn: Kajoeng, Geroenggang, Tajap-oeloe, Tajap-ilir, Pesagoean, Djelei en Sepotong, Kapari en Bengaras. Het strengste monopolie oefent raden Arija uit in het distrikt Geroenggang.

De distrikten, die de pangeran Ira Kasoema onmiddelijk beheert of waarin hij indirect gezag heeft, hebben eenen meer vrijen handel, doch lijden zooveel te meer door de afzetterijen en mishandelingen der vorsten-kinderen, aan wier hoofd zijne eigene zoons en een zijner schoonzoons staan. Dit zijn de distrikten Bijak, Kerijau, Djekkah, Demit en Tolak en Sidoek. De dajaks van Bagintji zijn van de bezoeken der anak-radja-radja's meer verschoond.

Het lot der dajaks, bij welke het handelsmonopolie heerscht, is, hoe ongelukkig dit dan ook immer zijn moge, toch nog te verkiezen boven dat der anderen. Bij sommige dajaks bestaat de wensch, om onder het onmiddelijk beheer van het gouvernement te komen.

Het koppensnellen bestaat sedert lang niet meer bij de dajaks van Matan; doch worden de dajaks van Bijak wel eens bemoeijelijkt door de strooptogten der dajaks van Kohin, Pinoe en Katingan. Zij nemen daarvoor geen wraak, maar

verdedigen zich alleen, waarbij de aanranders soms dooden achterlaten.

VII. De mohamedaansche bevolking.

In de inleiding tot dit hoofdstuk (blz. 3) is bereids gemeld, dat de oorspronkelijke mohamedaansche bevolking van Matan tegenwoordig verdeeld is in de vijf soekoe's of stammen: Boekit, Maja, Bengkalang, Kaum en Prijahi. Een vreemdeling, die met eene vrouw van eene der soekoe's huwt, wordt medelid dier soekoe, doch van de eigenlijke soekoe leden onderscheiden door de benaming van „orang boemi." De kinderen uit zoodanig huwelijk zijn ware leden der soekoe.

Elke soekoe behoort haar eigen hoofd te hebben en aan elke soekoe waren vroeger bijzondere belastingen en heerendiensten opgelegd. Bij de vier laatstgenoemde stammen zijn van lieverlede de belastingen geheel verdwenen en de meeste der heerendiensten in onbruik geraakt. Bij de orang boekit hebben zich de oude gebruiken het meest staande gehouden; ook leven zij nog geheel afgezonderd in de bergen.

De thans onder Matan behoorende orang boekit staan, strijdig met de adat, in stede van onder den penambahan, onder den pangeran Ira Kasoema en wonen in drie kampoengs: Tjali, met 10, Soengei Limau met 6, en Rempangi met 6 huisgezinnen. De vroegere kampoeng Bajangan is naar de bergen van Soekadana, en de kampoeng Djagau naar Soengei Limau en Rempangi verhuisd.

Elke kampong heeft een demoeng en een pengerah, uit de bevolking gekozen en door den vorst aangesteld. De demoeng zorgt voor het invorderen der belastingen en het verrigten der verpligte diensten. De pengerah brengt de bevelen van den demoeng aan de bevolking over en zorgt, dat dezelve ten uitvoer worden gebragt.

Belastingen op de orang boekit.

A. *Vaste belastingen.*

a. Directe belastingen.

1. de kabaharoean, eene belasting van een mand (bakoel) rijst, inhoudende ongeveer een gantang, per huisgezin, gedurende of kort na den oogst. Bij gebrek aan rijst, kan eene mand rijst met een pak arensuiker voldaan worden.

1 gantang rijst heeft de waarde van 20 duiten, 1 pak suiker van 25 duiten.

2. de kamalaman of pemalaman. Dit is een geschenk, drie dagen voor het einde der groote vasten, dus op den 27en der maand Ramadlan, den vorst aangeboden voor het aanstaande feest, en bestaande in kippen, eijeren, pisang, aardvruchten, hars, pinang enz., naar ieders welgevallen, doch ter waarde van ongeveer *f* 1/2.

b. de serahhandel (zie bij de dajaks), twee maal 's jaars, telkens ter waarde van nagenoeg *f* 2 per huisgezin, te voldoen in suiker.

De andere handel met de orang boekit wordt genaamd vrije handel, doch is niets anders dan een monopolie van den vorst, dat vooral door zijne zoons en schoonzoons misbruikt wordt.

B. *Wisselvallige belastingen.*

a. de poepoeän, en

b. de pelalawat.

Deze belastingen bestaan in de levering van dezelfde voorwerpen als bij de kamalaman, doch voor eene geheel onbepaalde waarde, de eerste, bij besnijdenissen, huwelijken en aanstellingen in de vorstelijke familie, de tweede bij sterfgevallen.

Heerendiensten, door de orang boekit te verrigten.

Deze bestaan alleen in het vernieuwen en onderhouden van de keuken in den dalam van den vorst.

De heerendiensten, door de soekoe's Maja en Benkalang te verrigten, bestaan alleen in het leveren van twee man per soekoe, wanneer de vorst eene reis over zee maakt, die niet handelshalve geschiedt.

De soekoe Kaum is belast met het bezorgen van begrafenissen en lijkplegtigheden en het voltrekken der huwelijken, volgens de bestaande gebruiken. Aan haar is de zorg voor de moskee opgedragen en uit haar worden, zoo mogelijk, de geestelijken (imam, chatip en bilal) gekozen; kan de soekoe daarin niet voorzien, dan wordt een vreemdeling genomen en hem eene vrouw van de soekoe Kaum ten huwelijk gegeven.

De soekoe Prijahi leverde vroeger, bij feesten van den vorst, een zeker aantal mannen, voor allerhande diensten, zoogenaamd komets, terwijl hunne vrouwen de vrouwelijke diensten binnen 's huis verrigtten.

Ook werd vroeger de kapetangan, dat is de voltrekker van doodvonnissen of bevelen tot inhechtenisneming, de beul, uit de soekoe Prijahi genomen. Voor die diensten was aan haar afgestaan de kabaharoean der dajaks. Thans is een en ander afgeschaft.

De vier soekoe's (buiten de orang boekit) zijn alleen nog op de hoofdplaats van elkander afgescheiden. De mohamedanen, langs de Pawan en hare zijtakken en in Kandawangan wonende, zijn reeds zoodanig onder elkander gemengd, dat de meesten niet meer juist weten, tot welke soekoe zij behooren. Zij staan gedeeltelijk onder kampoengshoofden, die door den vorst worden aangesteld; gedeeltelijk leven zij geheel zonder toezigt. Aan geene bepaalde belastingen of heerendiensten onderworpen, zijn

zij daarentegen blootgesteld aan de afzetterijen en mishandelingen der anak-radja-radja's.

In Ketapang wonen alleen vreemdelingen en hunne afstammelingen, voornamelijk bandjarezen (van Sampit), boeginezen, broenaiers, en eenige javanen. Zij betalen geene belastingen aan den vorst.

Ook zijn zij tot geene andere heerendiensten verpligt dan tot het bezorgen van spoedbrieven van en aan den gezaghebber van Soekadana.

De hoofden van Ketapang, die den titel van penggawa voeren, beschouwen zich, de een meer de ander minder, als direct onder de bevelen van den gezaghebber staande, hetgeen geheel in den geest is van art. 13 van het kontrakt met Matan, luidende: „Alle chinezen, maleijers, boeginezen en andere „vreemdelingen behooren onder de wet van het gouvernement", — ten ware men derzelver afstammelingen, in Matan geboren, niet onder de vreemdelingen wilde rekenen, hetgeen evenwel overal gedaan wordt, ten opzigte der chinezen en arabieren.

VIII. De chinezen in Matan.

In Matan leven 22 chinezen, waarvan 6 op de hoofdplaats, die handel drijven, 12 te Ketapang, die zich voornamelijk met den landbouw generen, en 4 te Aboet, in het distrikt Pesagoean, die goud wasschen.

Alleen de goudgravers zijn aan eene belasting onderworpen, bedragende voor iederen werkman $^1/_4$ bongkal in 't jaar. De bongkal heeft in Matan de waarde van *f* 80. Het goud is van eene goede kwaliteit, en tamelijk menigvuldig; het water is er echter schaarsch.

Op de hoofdplaats en te Ketapang zijn chinesche hoofden.

De chinezen hebben niet over afpersingen en verdrukkingen

te klagen. De bovenlanden, Kerijan en Demit, hebben zij even wel om die reden moeten verlaten.

Een' goeden bevolkingstaat van Matan op te maken is, uithoofde van de uitgestrektheid van het land en de zoo uiteen loopende berigten, voor mij onmogelijk geweest. Het naauwkeurigst plaatselijk onderzoek is tot dus ver dienaangaande gedaan door den 1sten luitenant der infanterie G. P. te Winkel, gewezen waarn. civiele gezaghebber te Soekadana. De door dien officier opgemaakte bevolkingstaat van 8 november 1852 is bij den hierachter gevoegden staat tot grondslag genomen, met aantooning der veranderingen, welke sedert hebben plaats gehad en bekend zijn geworden.

IX. Staat van den handel, de nijverheid en de voortbrengselen van het land.

Ketapang is de voornaamste handelsplaats, niet alleen van Matan, maar van de geheele afdeeling.

Het ligt aan den zuidelijken arm der Pawan, p.m. 1 mijl boven de monding, en telt thans niet meer dan 657 inwoners in 133 huizen. In 1852 telde Ketapang 261 huizen. De verhuizingen hebben plaats gehad naar Pontianak, Simpang en Djelei en hebben haren grond in de ontevredenheid der bevolking met het bestuur van den panembahan in 't algemeen, en met dat van den penggawa, een creatuur van den penambahan, in het bijzonder.

De inwoners van Ketapang zijn allen vreemdelingen of afstammelingen daarvan. Broenaiers, boeginezen en menschen van Sampit zijn de talrijksten.

Vaartuigen voor den overzeeschen handel zijn verpligt te Soekadana, Pontianak of Sambas in- en uitteklaren. Dit is voornamelijk lastig voor den handel met Java, die in de oostmoeson gedreven wordt. De met stijve zuidoosten winden terugkeerende vaartuigen moeten, na te Soekadana te zijn ge-

weest, weder acht mijlen in den wind opwerken. Daarom gaan ook de meeste vaartuigen naar Singapoera; want op de terugreis naar Ketapang, in het hartje van de westmoeson, ligt Soekadana niet ver uit den koers.

De reede van Ketapang is slecht, bijzonder in de westmoeson. De geul door de zandbank laat hoogstens vaartuigen van 7 voet door. Welligt zou door de afdijking van den noordelijken arm der Pawan, de Kandang-karbau, en den daardoor zonder twijfel vermeerderden stroom in den zuidelijken arm, die geul kunnen worden uitgediept.

Te Ketapang worden geene inkomende en uitgaande regten geheven. De penggawa heft, als een inkomen voor hem, 5% in natura, op alle uitgevoerd wordende rotting, gaharoehout, schildpad en was, en 90 duiten op elken pikol getah pertja. Dit is een regt, dat door den vorigen penambahan van Matan is ingevoerd, doch primitief slechts met 3%, en dus niets anders is dan eene belasting op de ruwe voortbrengselen van den grond.

Vaartuigen van Pontianak doen op hunne reis naar Java veelal Ketapang aan, om lading in te nemen, hetgeen hen door het bestuur wordt toegestaan.

De uitvoer naar Java bestaat hoofdzakelijk in rotting, boombast en was; naar Singapoera in rotting, vogelnesten, was, schildpad, getah pertja.

Java geeft terug: tabak, lijnwaden, koperwerk; Singapoera: lijnwaden, ijzerwerk, koperwerk, aardewerk, zijden stoffen, zilveren munt.

Kusthandel drijft Ketapang met Pontianak, Soekadana, Kandawangan en Djelei.

Veel produkten van Matan gaan van Ketapang naar Pontianak en komen zoo in den overzeeschen handel.

De voornaamste produkten van Matan zijn: rijst, rotting, was, vogelnesten, schildpad, agar-agar (deze beide laatste ar-

tikelen op de eilanden van Kandawangan), drakenbloed, boombast, getah pertja, gaharoehout, lakahout, zeer veel ijzerhout, goud (van 8 metoe's doch weinig geëxploiteerd), ijzer, tin (in de distrikten Kandawangan en Pesagoean), aren-suiker en een weinig koffij. Het ijzerhout kost niet half zoo veel, als te Pontianak.

In Kandawangan is de handel zeer onbeduidend. De rivier heeft eene monding, diep genoeg voor groote schepen, die echter door steenen eenigzins moeijelijk gemaakt wordt.

Landjoet ligt p.m. 3 mijlen boven de monding; slechts in de regenmoeson is het water bij Landjoet drinkbaar.

Boven Landjoet wordt de rivier spoedig smal.

Van Djelei wordt veel rotting direct naar Java uitgevoerd, met vergunningen, door den gezaghebber te Soekadana afgegeven.

Op de matansche kust (voornamelijk Djelei) wordt nog zout en opium gesmokkeld. Eene kruisboot is te weinig voor die uitgestrektheid.

Gedurende het loopende jaar 1855, zijn van Ketapang uitgevoerd de volgende artikelen:

		Gemiddelde waarde.
29140	bossen rotting.	*f* 4079,60
750	pikols getah pertja.	" 30000,—
3450	gantangs rijst.	" 690,—
30	kati's witte vogelnesten.	" 1500,—
5	pikols was.	" 500,—
5	" lakahout.	" 7,60

STAAT der bevolking van Matan, getrokken uit den bevolkingstaat opgemaakt door den 1en luitenant der infanterie G. P. te Winkel, den 8en november 1852, met de veranderingen welke sedert hebben plaats en zijn bekend geworden.

Namen der distrikten of kampoengs.	Getal huisgezinnen en zielen.								Aanmerkingen.
	Mohamedanen.		Dajaks.		Chinezen.		Totaal.		
	huisgez.	zielen.	huisgez.	zielen.	huisgez.	zielen.	huisgez.	zielen.	
Tandjoeng Poera. (kamp.)	75	375	"	"	3	6	78	381	Aan de Pawan, hoofdp
Maja. "	12	60	"	"	"	"	12	60	Idem.
Pekerandjian, of Pengerandjian. (kamp.)	10	50	"	"	"	"	10	50	Idem.
Ketapang. "	129	645	"	"	4	12	133	657	Idem.
Landjoet. "	30	150	"	"	"	"	30	150	Aan de rivier van K
Marau. "	15	75	"	"	"	"	15	75	Idem. [dawang
Een zestigtal kampoengs langs de rivieren, benevens eenige vestrooide gehuchten in de binnenlanden.	660	3300	"	"	2	4 (*)	662	3304	(*) Goudwerkers te A in het distrikt Pesago
Tjali. kamp.	10	50	"	"	"	"	10	50	Orang boekit. Verhuizin
Soengei Limau. "	6	30	"	"	"	"	6	30	Idem. naar S
Rempangi. "	6	30	"	"	"	"	6	30	Idem. dana hel
Bagintji. (distrikt).	"	"	21	105	"	"	21	105	plaats g
Bijak. "	"	"	120	600	"	"	120	600	
Kerijau. "	"	"	15	75	"	"	15	75	
Djekkah. "	"	"	36	180	"	"	36	180	
Demit. "	"	"	15	75	"	"	15	75	
Tajap-oeloe. "	"	"	129	645	"	"	129	645	
Tajap-ilir. "	"	"	112	560	"	"	112	560	
Kajoeng. "	"	"	210	1050	"	"	210	1050	
Pesagoean. "	"	"	195	975	"	"	195	975	
Geroenggang. "	"	"	90	450	"	"	90	450	
Kandawangan. "	"	"	300	1500	"	"	300	1500	
Djelei. "	"	"	309	1545	"	"	309	1545	
Tolak en Sidoek "	"	"	30	150	"	"	30	150	
Sepotong, Kapari en Bengaras. "	"	"	12	60	"	"	12	60	
Totaal.	953	4765	1594	7970	9	22	2556	12757	

X. *Opgave van een stamboom der vorsten van Soekadana (Matan, Kajoeng).*

Uit de Choethbah van Matan overgenomen.

1. Sulthan Ali Alijoe'ddin.
2. " Hasan Kawijoe'ddin.
3. " Aboe Bakar Djalaloe'ddin.
4. " Oemar Akamoe'ddin.
5. " Moetsthafa Izzoe'ddin.
6. " Moehammed Tadjoe'ddin.
7. " Tsafijoe'ddin.
8. " Zeinoe'ddin, ook Sulthan Ratoe.
9. " Alaï'ddin, ook Sulthan Mangkoe Rat.
10. " Moeizzoe'ddin, Marhoem Negeri Laja.
11. " Ahmed Kamaloe'ddin, na zijnen dood Marhoem Indra Laja.
12. " Moehammed Djamaloe'ddin, na zijnen dood Marhoem Tijang-Tiga, omdat hij op die plaats overleden, of ook Marhoem Indra Poera, omdat hij te Tandjong Poera begraven is.

A. *Nakomelingen van den sulthan Moehammed Djamaloe'ddin, vroeger Pangeran Ratoe, vroeger Goesti Arma.*

Mannelijk.

I. Pangeran Ratoe Toeha (vroeger Goesti Mohsin).
II. Pangeran Ira Kasoema.
III. Pangeran Ratoe Moeda (vroeger Goesti Amra), bij Ratoe Soerija, zuster van den penambahan Soerija Ning-Rat van Simpang.

Vrouwelijk.

IV. Ratoe Denok, bij Ratoe Agoeng, dochter van pangeran Adi Pati van Matan, is gehuwd geweest met wijlen den pangeran Tjakra van Kandawangan (zie Kandawangan).

V. Ratoe Fathimah, bij Ratoe Agoeng, dochter van pangeran Djaja Poetra van Mempawah.

VI. Ajoe.

Kinderen van A, I.

Mannelijk. Vrouwelijk.

1. Ratoe Kinit, anak gahara.
2. " Oentei, anak gahara, gehuwd met pangeran Adi van Kandawangan. Heeft nog geene kinderen.

Kinderen van A, I, 1, gehuwd met raden Mohammed.

Oetin Bolkis, anak gahara.
" Ongo " "

Kinderen van A, II.

1. Oeti Megah, anak gahara.
2. " Arbi, "
3. " Noh, "
4. " Maloemat, "
5. " Otzman, "
6. " Mochammed, "
7. " Oedjang, "
8. Oeti Asma, anak gahara.
9. " Montil, anak goendik.
10. " Djemilah," gahara.
11. " Embab, " "
12. " Chafifah, " "
13. " Pinang, " "

Kinderen van A, II, 1.

Oeti Kapitak, anak gahara.

Kinderen van A, II, 11, gehuwd met den boeginees Bedola, na zijn huwelijk genaamd Daing Abdollah.

Oeti Kale Mengadji, anak gahara.

Kinderen van A, III.

Mannelijk.	Vrouwelijk.
1. Ratoe Kasoema Anom, bij eene boeginesche vrouw van geringe afkomst.	2. Oetin Zahorah, is gehuwd met II, 1.

Kinderen van A, III, 1.

Goesti Moehammed Tasin, anak gahara.
Oetin Intjit, anak gahara.
" Poeteh, " "

Kinderen van A, IV. Zie Kandawangan.

Kinderen van A. V.

1. Sjerif Hoesinan (gek).

uit haar 2e huwelijk, met den penambahan Anoem Kasoema Negara van Matan:

2. Oetin Djoemilan, anak gahara.

Kinderen van A, V, 1.

Sjerif Abdoe'rrahman.

Kinderen van A, V, 2,

gehuwd met pangeran Kasoema Agoeng Ning-Rat van Kotaringin.

Goesti Hidajat, anak gahara.
" Tamdjid, " "
Oetin Marifah, anak gahara.
" Malehah, " "
" Zaharatoe'nnoer, " "
" Masthorah, " "

Kinderen van VI,

gehuwd met pangeran Mangkoe-Rat van Simpang.
(zie Simpang).

Broeders en zusters van den sulthan Moehammed Djamaloe'ddin.

Mannelijk.		Vrouwelijk.
B. Pangeran Soema Joeda,	anak goendik.	E. Ratoe Ajoe, anak gahara.
C. " Mangkoe-Rat,		F. " Keraton, idem.
D. " Mangkoe, (in Djelei).		

Nakomelingen van B.

I. Ratoe Moetijara, anak gahara, gehuwd met A, III.

Nakomelingen van C.

I. Oeti Andoh, zonder kinderen, thans pangeran Poetra.

II. Oetin Jaman, gehuwd met raden Soema Wangsa van Kotaringin, broeder van den pangeran Kasoema Agoeng Ning-Rat. (zie A, V, 2).

Nakomelingen van D.

I. Oeti Sekeran, zonder kinderen.

II. Oetin Djahamani, gehuwd geweest met den penambahan Anoem Kasoema Negara van Matan. Geene kinderen.

Nakomelingen van E.

Is gehuwd geweest met den pangeran Wira Ni-Rat van Kotaringin.

Nakomelingen van F.

Is gehuwd geweest met den penambahan Soerija Ning-Rat van Simpang. (zie Simpang).

Linie van den penambahan Anoem Kasoema Negara en den pangeran Tjakra Negara.

Pangeran Tjakra, later Pangeran Agoeng, uit een geslacht van verworpelingen (Si Bogal), nader te onderzoeken.

Pangeran Ira Nata, zoon van pangeran Agoeng.

Mannelijk.	Vrouwelijk.
I. Pangeran temonggong, anak goendik.	IV. Ratoe Adi Pati (heeft geene nakomelingen).
II. Goesti Rongga, later pangeran Tjakra Ning-Rat, later pangeran Tjakra Negara (zie Kandawangan), anak goendik.	
III. Goesti Mersal, later pangeran Adi Mangkoe-Rat, later penambahan Anoem Kasoema Negara van Matan, anak goendik.	

Afstammelingen van I.

Oetin Bijawan, gehuwd met pangeran Soema Djaja, geene kinderen.

Afstammelingen van II.

1. Pangeran Anom, anak gahara.
2. " Adi Kasoema Ning-Rat, " "
3. Raden Abdollah, vulgo Raden Sambas, anak goendik.
4. Raden Moetsthafa, " "
5. " Mochthar, " "
6. Daing Tebah, " "
7. " Tjelah, " "
8. " Otzman, " "
9. Ratoe Ketjil, anak gahara.
10. " Oening, " "
11. Oetin Itjit, anak goendik.
12. " Djamdjam Ratna, " "

Kinderen van II, 1.

Mannelijk.		Vrouwelijk.
Oeti Masrab,	anak gahara.	Poetri Ratna Tjahaja, anak gahara.
" Mazkoer,	" "	
" Arsap,	" "	Oetin Melok, anak goendik.
" Sokma,	" "	
" Mohammad Deroes,	" "	
" Amran,	anak goendik.	

Kinderen van Oeti Mazkoer.

Oetin Paspa Ni-Rat.

Kinderen van II, 2.

Oeti Arma, anak gahara	Oetin Mendjelis, anak goendik.
" Asman, " "	" Kintjana, " "
" Arman, " "	" Pitjit, " "

Kinderen van II, 3.

Geene.

Kinderen van II, 4.

Oetin, naam onbekend.

Afstammelingen van III.

Mannelijk.	Vrouwelijk.
1. Hadji Mohammed Tsabaran, tegenwoordige penambahan van Matan, geboren uit Njai Anom, anak goendik.	4. Oetin Djoemilan (zie A, V, 2), anak gahara.
2. Hadji Ahmed Said, idem.	5. Ratoe Kraton, anak goendik.
3. Oeti Wahi, idem.	6. Oetin Djelehah, " "
	7. " Perak, " "
	8. " Djamdjam, " "
	9. " Kitjil, " "
	10. " Ikong, " "

Kinderen van III, 5.

gehuwd met Oeti Oerip, zoon van den pangeran Mangkoerat van Simpang (zie Simpang, B, V, II).

Kinderen van III, 6.

gehuwd met Daing Oesman.

Oeti Amin.

De andere kinderen van III hebben nog geen nakomelingen.

III, 7 is gehuwd met raden Tjanting.

Afstammelingen van IV zijn overleden.

XI. *De groote diamant en rijkskleinooden van Matan.*

De steen bestaat, maar die steen is geen diamant.

De oorsprong van dien steen wordt in Matan geheel anders verhaald, dan men gewoon is te lezen in de berigten, die daarover handelen. Men weet in Matan van geen huwelijk van een' landakschen prins met eene soekadanasche prinses; men weet daar niets van de vlugt van dien prins, met medeneming van den steen; men weet daar niets van eene herovering van dat kleinood door eene expeditie van Soekadana naar Matan.

Evenwel kan dit alles geschiedkundig waar zijn; want de eenige kronijk van Soekadana (Matan), in het bezit van den stichter van Simpang, den grootvader van den tegenwoordigen penambahan van dat land, is, tijdens de verwoesting van Simpang door de sijaksche zeeroovers, eene prooi der vlammen geworden.

Door eene vergelijking der overleveringen van Matan en Landak, zoude men de geschiedkundige waarheid wellig kunnen benaderen. Ik ken de landaksche verhalen niet uit den mond van inlanders, of uit inlandsche documenten; ik kan dus

ook geen oordeel vellen en bepaal mij tot hetgeen ik in Matan gehoord heb.

In Matan dan verhaalt men, dat een sulthan van Soekadana, vernomen hebbende, dat in Landak, toen nog eijnsbaar aan Soekadana, drie groote diamanten gevonden waren, naar Landak zond, om den afstand van die steenen te verlangen, als eigendom van den souverein des lands. De vorst van Landak gehoorzaamde aan den wil van zijnen magtigen leenheer en gaf de drie steenen af. Deze ontvingen de namen van Sedana Radja of Soedana Radja (niet Danau Radja, zoo als men gewoonlijk hoort), Si-Gimah en Si-Beroh.

Het is mogelijk, dat toen een bedrog is gepleegd door Landak en de echte steen nimmer naar Soekadana gekomen is. De twee kleinere steenen echter, Si-Gimah en Si-Berok, waren echt en zijn later aan eene europesche natie verkocht. De Soedana Radja is tot rijkskleinood verklaard en daardoor onvervreemdbaar geworden.

Onder de regering van sulthan Ahmed Kamaloe'ddin (na zijnen dood Marhoem Indra Laja), betwistten zijne beide zoons, pangeran Ratoe, later sulthan Mohammad Djamaloe'ddin, en pangeran Soema Joeda, elkander de regering en den Soedana Radja. De pangeran Ratoe was de oudste; dan de sulthan had zijne moeder verstoten en hare jongere zuster getrouwd, uit welke geboren werden pangeran Soema Joeda en pangeran Mangkoe-Rat. Die zusters waren van de soekoe Kaum. De sulthan wenschte zijnen zoon Soema Joeda tot opvolger, de bevolking echter den pangeran Ratoe; pangeran Mangkoe-Rat was op de zijde van pangeran Soema Joeda; de pangeran Keraton, bopateh van den sulthan en later penambahan van Simpang, ondersteunde den pangeran Ratoe, die ook de zege behaalde. Nog voor en aleer het tot eenen oorlog kwam, was de Soedana Radja reeds lang het voorwerp der broedertwisten geweest. De sulthan durfde den steen aan geen één hunner

geven, doch om een einde aan die twisten te maken, zeide hij tot zijne zoons, dat hij dien ongelukkigen steen in de rivier wilde werpen en dat zij hem, — de sulthan was blind, — naar eene diepe bogt, *lobok jang dalam*, moesten brengen. De zoons, vermeenende dat het hunnen vader ernst was, bragten hem naar eene ondiepe plaats, ten einde den steen later te kunnen opduiken. Dit was bij de Moewara Pemahan, in de rivier Kajoeng. De sulthan wierp, in plaats van den steen, eene in doek gewikkelde kogel over boord, die ook weder opgedoken werd, en zag zich eindelijk genoodzaakt, den waren steen aan zijnen oudsten zoon, pangeran Ratoe af te geven.

De pangeran Ratoe beklom den troon van Matan, onder den naam van sulthan Mohammad Djamaloe'ddin, en was in bezit, zoo als de wereld dacht, van een kleinood van onberekenbare waarde. Terzelfde tijd heerschte in Pontianak sulthan Kasim, en ook hem was de mare van den Soedana Radja ter oore gekomen. Om in het bezit van dien schat te geraken, althans om den steen in zijne familie te doen overgaan, vroeg sulthan Kasim, voor zijnen oudsten zoon, Sjerif Aboe Bakar, den tegenwoordigen pangeran Moeda, om de hand van oetin Fathimah, dochter van den sulthan van Matan, bij ratoe Agoeng, dochter van den pangeran Djaja Poetra van Mempawah, onder de volgende voorwaarden: dat de oudste zoon van Sjerif Aboe Bakar bij oetin Fathimah erfgenaam zou zijn van den troon van Matan en den grooten diamant, en dat de sulthan zijne gemeenschap met de zeeroovers zou opgeven.

De sulthan van Matan nam dat aanbod gretig aan en sjerif Aboe Bakar vertrok met een groot en sterk gewapend gevolg, onder aanvoering van seijid Aloewi bin Aidroes al Aidroes, naar Matan, waar ook het huwelijk met groote plegtigheden plaats had.

Seijid Aloewi had van den sulthan Kasim in last, het koste wat het wilde, den beroemden steen te zien te krijgen en daarna den sulthan daarvan eene beschrijving te zenden.

Mohammad Djamaloe'ddin liet zich bewegen den steen te toonen; seijid Aloewi zag dat het geen diamant was.

Hij had de onvoorzigtigheid, dit den sulthan van Matan te zeggen, die daarop zoodanig in gramschap ontstak, dat seijid Aloewi gevaar zou hebben geloopen van op de een of andere wijze beleedigd te worden, had hij niet zoo veel gewapende mannen bij zich gehad.

Voor den sulthan Kasim was het berigt van seijid Aloewi ten uiterste onaangenaam. Hij riep zijnen zoon sjerif Aboe Bakar, die ongeveer zes maanden in Matan geweest was, terug en verbrak later diens huwelijk met oetin Fathimah, omdat, zeide de sulthan Kasim, voor de wereld de sulthan van Matan nog steeds heulde met de zeeroovers, doch ook, en welligt hoofdzakelijk, wegens de teleurstelling met den steen.

Sedert dien tijd heeft zich het gerucht verspreid, dat er twee steenen bestonden: een echte, dien men zorgvuldig voor het oog der nieuwsgierigen verborg, en een' onechte, dien men, onder den schijn van groote gedienstigheid, slechts aan voorname personen liet zien.

De steen, dien sulthan Mohammad Djamaloe'ddin aan seijid Aidroes getoond heeft, is, na des sulthans dood, in handen gekomen van zijne vrouw, ratoe Agoeng, moeder van oetin Fathimah. Ratoe Agoeng heeft hare dochter en haren schoonzoon, den penambahan Anom Kasoema Negara, overleefd, en het zoogenaamde kleinood is, bij haren dood, overgegaan op hare kleindochter oetin Djoemilan, in wier woning zij is overleden. In het bezit van oetin Djoemilan, gehuwd met den pangeran Kasoema Agoeng Ning-Rat, van kotaringische afkomst, is de steen thans nog, en er is niemand, die beweert, dat er nog een andere is. Zelfs de pangeran Ira Kasoema, zoon van den sulthan Mohammad Djamaloe'ddin, is van de identiteit van den steen bij oetin Djoemilan overtuigd. Als men iemand, dien men denkt wel onderrigt te zijn, vraagt, of er ook nog

een tweede steen is, dan hoort men gewoonlijk: „sahaja kira „tida", of op zijn hoogst een: „barang kali djoega", of: „koe„rang periksa". Ik ben daarom als nu vast overtuigd, dat er geen tweede steen bestaat.

Of de steen een diamant is, dan wel een bergkristal (batoe kinjang), is eene vraag, waaromtrent de gevoelens verdeeld zijn. Ik heb den steen in 183., gezien, tegelijk met den assistent resident W. Humme en den kapitein der chinezen van Pontianak, Kwee Hot Toewan. Deze laatste is een diamantkenner en verklaarde, in tegenwoordigheid van den toenmaligen penambahan Anom Kasoema Negara, dat het een batoe kinjang was. De heer R. Everwijn, mineraloog, die den steen nog onlangs gezien heeft, geeft den steen den naam van bergkristal. Ik zelf, alhoewel geen diamantkenner, vermeen, dat een diamant er geheel anders uitziet. Ik heb hem, ten overvloede, met eenen corindum getoetst, welke proef hij slecht heeft doorgestaan. Tegenover die gevoelens staat dat van den heer H. von Gaffron, te kennen gegeven in een zijner rapporten aan het gouvernement, waarin de bewijzen voor de echtheid van den steen worden aangehaald (*).

Als rijkskleinood van een veroverd land behoort de steen aan het gouvernement en, als het gouvernement van zijn verovering geen gebruik wil maken, althans in handen te blijven van den door het gouvernement aangestelden regerenden vorst, even als dit ook behooren te blijven alle andere rijkskleinooden van Matan.

Ik heb den steen op een goudschaaltje (een diamantschaaltje was niet bij de hand) gewogen en bevonden zwaar te zijn een' bongkal en zeven tali of $1\frac{7}{16}$ bongkal, of $2\frac{7}{8}$ spaansche matten.

Van de andere rijkskleinooden van Matan, waarvan zoo even gewag is gemaakt, bevindt zich, zonderling genoeg, geen een in handen van den regerenden vorst.

(*) Zie Natuurkundig Tijdschrift voor N. I., deel VI, blz. 165.

Zij bestaan in:

1 klein metalen kanon, genaamd Padam-pelita, in handen van den pangeran Ira Kasoema;

1 dito dito, genaamd Kelijata, in handen van denzelfden;

1 gamelanspel, compleet, in handen van den denzelfden;

1 kris, genaamd Djoeroe-koelak, in handen van denzelfden;

1 dito genaamd Menentaka, in handen van de weduwe van den pangeran Tjakra Negara, met name Ratoe Tjakra.

1 gouden buikgordelplaat, genaamd Labar lafijat, zwaar p. m. 15 thail, in handen van denzelfden.

Nog worden gezegd daartoe te behooren:

Een met edelgesteenten bezet en geneeskundige kracht bezittend vischje, van het een of ander metaal, genaamd Oendoek-oendoek, en een oud maleisch wetboek, oendang-oendang.

Bij nader onderzoek is mij het volgende gebleken.

De oendoek-oendoek is een kleine met edelgesteenten bezette holle visch van goud, van ongeveer vingerslengte, waarin een werkelijk gedroogd vischje van dien naam besloten is. Dat vischje zou afkomstig zijn uit den Taman Bandjaran Sari, in het rijk van Madjapahit en door den stichter der madjapahitsche dinastie van Matan van Java zijn medegebragt. Aan het water, waarin die visch eenigen tijd gelegen heeft, in- of uitwendig gebruikt, wordt de kracht toegeschreven, om bloedspuwen en andere borstkwalen te genezen en vergiftigingen, slangenbeten, schorpioensteken en dergelijken, onschadelijk te maken. De oendoek-oendoek bevindt zich thans in het bezit van oetin Djoemilan, kleindochter van den laatsten sulthan en echtgenoot van den pangeran Kasoema Agoeng Ning-Rat, en zou niet tot de rijkskleinooden behooren.

Dit zou echter het geval zijn met de oendang-oendang, afkomstig van Djohor en sedert verschillende geslachten steeds in handen van den regerenden vorst, even als dezelve ook thans in het bezit is van den regerenden penambahan.

Simpang.

De stichter van Simpang was de pangeran Ratoe Kasoema Ning-Rat, uit eene zijtak der soekadanasche (matansche) vorsten. De sulthan Moeizzoe'ddin van Kajoeng (Marhoem Negeri Laja), de aanvaller der maleische zeeroovers, die toen reeds Borneo verontrustten, vreezende, welligt ook, zoo als anderen opgeven, beducht voor de kuiperijen van den pangeran Ratoe Kasoema Ning-Rat, zijnen vollen neef van vaders zijde en rijksbestierder, die naar de regering dong, gelastte denzelven, aan de vereeniging der rivieren Sidjoe en Matan een stuk grond in gereedheid te brengen, tot het aanleggen eener nieuwe stad, voorgevende, dat hij daarvan de hoofdplaats van het rijk wilde maken. De pangeran vertrok met zijn gevolg derwaarts en gaf den sulthan kennis, zoodra er genoeg woningen opgerigt waren, om den vorst te ontvangen. Deze echter vond het verhuizen niet naar zijn' zin en gelastte daarom den pangeran, zich alsnu voor goed daar te vestigen, waardoor vele mohamedanen van Kajoeng naar Simpang verhuisden. De pangeran bleef echter nog altijd rijksbestierder van den sulthan en had niet anders dan het beheer over de westelijke Dajaks.

De zoon van den pangeran Ratoe Kasoema Ning-Rat, oeti Mahmoed, later pangeran Tjakra, later pangeran Keraton, huwde met eene kleindochter van den sulthan Negeri Laja en zuster van den sulthan Mohammad Djamaloe'ddin, terwijl deze laatste een huwelijk aanging met eene dochter van den pangeran Ratoe Kasoema Ning-Rat, genaamd Ratoe Soerija, zoodat de pangeran Keraton, en de sulthan Mohammad Djamaloe'ddin dubbele zwagers werden. De pangeran Keraton was rijksbestierder van zijn' zwager en werd later tot penambahan van Simpang verheven, onder den naam van Soerija Ning-Rat, terwijl hem dat landschap met de Dajak matahari mati in eigendom werden afgestaan. Op grond daarvan werd met den penambahan Soerija Ning-Rat het kontrakt van 23 November 1823 gesloten.

I. *De verhouding der mantris tot den vorst.*

De penambahan van Simpang heeft op het oogenblik vier mantris:

Oeti Agoes, bopateh (rijksbestierder), jongste broeder van den penambahan, een anak gahara (kind bij eene vorstelijke moeder verwekt);

Pangeran Poetra, jongere broeder van den penambahan;

Raden Marifat, jongere broeder van den penambahan;

Pangeran Tjitra, zoon van een man van geringe afkomst van Djambi, die in Simpang den titel van Raden Djoeragan heeft ontvangen, bij de vaders zuster van den penambahan (*).

Met uitzondering van den bopateh, als rijksbestierder, is aan de mantri's geene bijzondere tak van bestuur opgedragen, zoo als in andere maleische staten. Zij dienen slechts, om door den vorst geraadpleegd te worden en zijne bevelen ten uitvoer te leggen.

Zij mogen slechts in bijzondere gevallen, en met vergunning van den penambahan, de hoofdplaats verlaten. Speciaal is dit van toepassing op den bopateh.

De vorst is verpligt, aan de mantris een behoorlijk bestaan te verschaffen. Dit geschiedt door hen het beheer over dajaksche distrikten af te staan, waaraan eenige voordeelen verbonden zijn, zoo als hieronder zal worden aangetoond. Zoodanig distriktshoofd voert den titel van katoendoek, of katoendoekan.

Ieder op die wijze bedeelde is daardoor mantri van den vorst.

Het ontslag of vrijwillig aftreden van den mantri heeft voor

(*) Zoodanig huwelijk kan plaats hebben, als de man van geringe afkomst de zoogenaamde "teboes bangsa" betaalt, die echter niet vast bepaald is. De djoeragan heeft 200 realen "antaran" en 150 realen "teboes bangsa" betaald.

hem ook het verlies van het hem toevertrouwd beheer over een dajaksch distrikt ten gevolge.

De penambahan stelt aan en ontslaat, wien hij verkiest, doch slaat daarbij acht op den wensch der dajaksche bevolking, omdat haar belang daarbij voornamelijk in het spel is.

Erfelijke leenen, of vaste apanages, bestaan dus in Simpang niet.

Ten opzigte zijner mantri's is de vorst aan geen getal gebonden.

Eigenlijke mantri's uit de mindere klasse bestaan in Simpang niet, ofschoon de penambahan ook de mindere hoofden der bevolking raadpleegt in zaken, die hunne ondergeschikten betreffen. Van deze heeft de stem van zekeren Mas Bangoen, hoofd van de soekoe Prijai, het meeste gewigt bij den penambahan.

II. *Positie van den vorst.*

De penambahan heeft gezag over het mohamedaansch gedeelte der bevolking, voor zoo ver dat niet woont in de dajaksche distrikten Koewalan en Semandang-kiri, en voorts in de overige dajaksche distrikten.

De regtspleging over de mohamedanen heeft hij aan zijne mantri's opgedragen en hecht slechts zijne goed- of afkeuring aan hunne uitspraken. Dit laatste heeft zelden plaats. Bij afwezigheid van den hoofdmantri is de pangeran Poetra de voorzitter bij alle raadplegingen en heeft het meeste gezag. Doch de penambahan is niet van hem afhankelijk.

In het landschap Koewalan voeren het gezag de pangeran Nata Ni-Rat, broeder van den penambahan en raden Oto.

III. *Toestand der dajaks.*

In het verslag van Matan is bereids gemeld, dat het eene hoofddeel der dajaksche bevolking van het oude rijk Matan, de zoogenaamde Dajak matahari mati (westelijke dajaks) thans geheel onder Simpang behoort.

De Dajak matahari mati, eene benaming aan de ligging hunner woonplaatsen, ten opzigte van het andere hoofddeel, ontleend, na de stichting van Simpang ook dajaks van Simpang genaamd, vormen, met uitzondering der dajaks van Laur, die ook tot de westelijke dajaks behooren, éénen grooten stam. Die stam is, met uitzondering van de zoo even genoemde dajaks van Laur, de eenige dajaksche stam, die het grondgebied van Simpang bewoont; de kleine stam van Laur heeft dezelfde adat aangenomen als de hoofdstam. De dajaks van Sepotong, Kapari en Bengaras behooren eigenlijk niet tot Simpang (zie verslag van Matan), waarom met de beschrijving der instellingen en gewoonten van dien hoofdstam gegeven is de beschrijving der

Dajaks van Simpang.

(*Dajaks matahari mati.*)

De dajaks van Simpang zijn in zeven distrikten, verdeeld:
Koewalan-oeloe,
Koewalan-ilir,
Semandang-kiri,
Semandang-kanan,
Gré-mantok,
Baja-kembera,
Laur.

De zes eerste distrikten zijn door den hoofdstam bewoond, die zich beschouwt als de afstammelingen van de volgelingen van radja Beporong.

Elk dier distrikten moet, volgens de adat, eenen pengerah van wege den vorst hebben, die 's vorsten regten bij de dajaks handhaaft. De beide Koewalan worden, in dat opzigt als één distrikt beschouwd. De pengerah heeft zijn vast verblijf in zijn distrikt. Onder de regering van den penambahan Anom Kasoema Negara van Matan, die de dajaks van

Simpang weder onder zijne heerschappij had gebragt, is, strijdig met de adat, nog in elk distrikt een mohamedaansch opperhoofd, onder de benaming van katoendoek, aangesteld als eigenlijke vertegenwoordiger van den vorst. Daartoe werd een vorstentelg of ten minste een mantri genomen. De pengerah was van oudsher een mohamedaan uit de mindere klasse.

De beide Koewalan distrikten hebben zich deze inbreuk op hunne adat, die tevens eene vermeerdering van lasten na zich sleepte, nimmer laten welgevallen, maar wel, in stede van eenen pengerah van geringe afkomst, eenen vorstelijken pengerah aangenomen. Dit was te meer noodig, omdat zich, te dier tijd, al meer en meer maleische kooplieden in het Koewalansche begonnen te vestigen, waaruit de tegenwoordige maleische kampong Berkoewak met 25 huisgezinnen ontstaan is. De overige distrikten durfden zich niet tegen den wil van den vorst te verzetten. De katoendoek moet op de hoofdplaats wonen en mag slechts van tijd tot tijd zijn distrikt bezoeken.

Om die distrikten met Koewalan eenigzins gelijke lasten te doen dragen, heeft de tegenwoordige penambahan van Simpang, op verzoek van de bevolking, de pengerahs in die afdeelingen afgeschaft. Ook heeft Laur, op dit oogenblik, alleen een pengerah, even als Koewalan.

De dajaks staan onder het onmiddellijk beheer hunner eigene hoofden, in het algemeen demoeng genaamd. Zij worden door de bevolking uit haar midden gekozen en door den vorst bevestigd. Het dajaksch hoofd over een distrikt wordt demoeng kapala genoemd en voert gewoonlijk den titel van petinggi. De tegenwoordige demoeng kapala van Koewalan-ilir draagt den titel van orang-kaja. De demoeng kapala van Koewalan-ilir is regtens opperhoofd der beide Koewalan, en hem wordt door de overige distriktshoofden eene zekere suprematie toegekend. Deze ondernemen niets van gewigt zonder eerst met hem geraadpleegd te hebben. Algemeene voorstellen;

die hij aan den vorst doet, worden beschouwd als uit naam van allen gedaan. Deze suprematie van Koewalan is gegrond op de omstandigheid, dat vroeger in Koewalan het zoutdepôt voor de westelijke dajaks was, waarom tot op den huidigen dag, dat landschap *indoe garam* en de andere distrikten *anak garam* genoemd worden.

Elke demoeng kapala heeft een minder dajaksch hoofd onder zijne bevelen, die den demoeng kapala bij zijne afwezigheid vertegenwoordigt en verantwoordelijk is voor de uitvoering van zijne bevelen. Zoodanig onderhoofd wordt de kembar kepih of de kembar-an, of de pengapit van den demoeng kapala genoemd en voert daarbij een' titel, zoo als: singa, pateh, senopati, temonggong, enz. Hij wordt door de bevolking gekozen en door den demoeng kapala aangesteld. Hij is uit den aard zijner betrekking een zeer gewigtig persoon.

Voorts heeft elke laman (kampoeng) nog een minder hoofd, uit de oudsten der bevolking gekozen en daarom toeha laman genoemd. De toeha laman ontvangt de bevelen van den demoeng kapala uit handen van den kembar kepih en deelt die aan de lawangs (huisgezinnen) mede. Hij wordt door de bevolking gekozen en door den demoeng kapala aangesteld.

Even als de dajaksche bevolking het regt heeft, hare eigene hoofden te kiezen en aan den demoeng kapala of aan den vorst tot aanstelling voor te dragen, heeft zij ook het regt, hen te ontslaan, onder nadere bekrachtiging van den demoeng kapala of van den vorst, die dit nimmer weigeren. Dit regt van ontslag strekt zich uit tot op den pengerah en zelfs tot op den katoendoek.

Kan de bevolking geene voldoende reden, b.v. de overtreding of niet opvolging van eene adat, voor het ontslag van een harer hoofden opgeven, maar heeft zij alleen een afkeer voor den persoon, of diens gedrag in het algemeen, dan willigt de demoeng kapala, of de vorst, evenwel het verzoek der bevolking

in, maar deze valt daarentegen in eene boete, waarover verder beneden.

De dajaksche bevolking bestaat uit zes soorten van huisgezinnen (lawang):

1. lawang agoeng (hoofd-lawang);
2. lawang sisi (op zijde gestelde lawang);
3. lawang malang;
4. lawang gantoeng (opgeheven lawang);
5. lawang masok (intredende of vervangende lawang);
6. lawang mati (doode lawang) ook lawang masapir genaamd.

De lawang agoeng worden ook lawangs van den vorst en de lawang sisi ook lawangs van den demoeng en den pengerah genoemd.

De lawang agoeng brengt speciaal de pepeti (verbastering van oepeti), of de eigenlijke grondlasten op. Het eens vastgestelde getal lawang agoeng, waarnaar alle belastingen en heerendiensten berekend worden, verandert niet. Sterft eene lawang agoeng geheel uit, dan wordt de vastgestelde hoeveelheid uit de lawang sisi voltallig gemaakt.

Het getal der lawang agoeng is voor elk distrikt vastgesteld als volgt:

Koewalan-oeloe	25
Koewalan-ilir	25
Semandang kiri	15
Semandang kanan	15
Gré-mantok	7
Baja-kembera	4
Laur	4

De lawang sisi worden speciaal gebruikt tot den afvoer der grondlasten en tot het bebouwen der rijstvelden van den demoeng kapala en van den pengerah. Zij zijn voorts, even als de lawang agoeng, tot de gewone heerendiensten verpligt, en deelen in de lasten van een gedwongen handel. Uit het vorenstaande

volgt, dat het aantal lawang sisi steeds varieert. Bij het berekenen der belastingen, waaraan ook de lawang sisi onderworpen zijn, mag dit nimmer minder bedragen dan dat der lawang agoeng.

Tot de lawang agoeng, als dragende de meeste lasten, worden de meest gegoede en sterkste huisgezinnen genomen. Vermindert het aantal leden van eene lawang agoeng buitengewoon; of gaat het huisgezin op eene andere wijze achteruit, dan gaat het tot de lawang sisi over; en eene der meest gegoede lawang sisi wordt daarvoor in de plaats gesteld. Deze regeling is geheel aan den demoeng kapala overgelaten.

Eene lawang malang is een huisgezin van jonggehuwden, dat vrij is voor 3 jaar van alle belastingen en diensten, als, bij het sluiten van huwelijk, de vader der vrouw reeds buiten staat was, behoorlijk diensten te verrigten.

Eene lawang gantoeng is een huisgezin, waarvan de man of de vrouw overleden is en daarom vrijgesteld is van belastingen en diensten, tot aan het sluiten van een nieuw huwelijk.

Een lawang masok is een huisgezin, bestaande uit de dochter van eene dienstdoende lawang met haren man, als wonende de man altijd in het huis van de ouders der vrouw. Zoo veel gehuwde dochters dus een huisgezin heeft, zooveel lawang masok behooren daartoe. Overlijdt de man of de vrouw van de oude lawang, dan wordt die door een harer lawang masok vervangen, waarvan de naam.

Lawang mati, of lawang masapir, wordt genoemd een huisgezin, dat niet meer kan werken, wegens ouderdom, ziekte, of ligchamelijke gebreken, of aan het hoofd waarvan het maximum eener boete is opgelegd. Zoodanig huisgezin is, om zich te kunnen herstellen, vrij van alle belastingen en heerendiensten, gedurende den tijd van drie jaren, na verloop van welken tijd het weder bij de agoeng of sisi ingedeeld wordt.

Eene lawang bestaat, zoo als uit het hier voorafgaande be-

reids op te maken is, uit man en vrouw met hare ongehuwde kinderen en gehuwde dochters met hare mannen en kinderen. De zoons van den huize volgen hunne vrouwen.

Op eene lawang agoeng kunnen gevoegelijk twee lawang sisi gerekend worden.

Elke lawang bestaat gemiddeld uit 6 zielen.

De belastingen, door de dajaks in natura, of in geld, op te brengen, zijn van tweederlei aard: vaste en wisselvallige.

Vaste belastingen.

Deze kunnen wederom verdeeld worden in directe en indirecte.

a. Directe belastingen. Daaronder behooren:

1. de kengkoepoeng. Deze belasting wordt voldaan, in het begin van den rijstoogst, door elke lawang agoeng, en bestaat uit twee bossen padi van het gewas, elke bos zoo groot, dat men dien bij den stengels met duim en middelsten vinger omspannen kan. De eene bos is gewone padi, de andere padi poeloet (ketan).

2. de pebeti. Deze bestaat in de levering van 20 gantangs rijst (à $6^1/_4$ kati) door elke lawang agoeng, aan den vorst, en van 5 gantangs rijst door elke lawang sisi, aan den demoeng kapala. Die belasting moet zoo spoedig mogelijk na den afloop van den oogst voldaan worden. De pepeti voor den vorst wordt hem naar de hoofdplaats gebragt, zijnde het vaartuig, waarmede die afvoer geschiedt, insgelijks voor den vorst. De demoeng kapala kan, bij niet voldoening van de pepeti, de nalatigen in zijne rijstvelden voor het volgende jaar laten werken.

De pepeti voor den vorst moet vergezeld gaan van de volgende drie belastingen, die van daar den naam hebben bekomen van „pengiring pepeti".

3. De pemalaman. Elke lawang agoeng moet daartoe leveren: 2 kamboet (kleine zakjes van kapoewak) gevuld met rijst, 2 ledige manden, 1 haan en 1 hen, 4 kippen eijeren, 4 toortsen

damar (pelongsong) en voorts naar ieder goedvinden, laboe, pisang, aardvruchten en andere voortbrengselen der tuinen.

4. De penoedjoe. Deze bestaat in eene gantang rijst per lawang agoeng, ten behoeve van den vorst, om daarvan aan zijne roeijers, honden, eenden, kippen enz. te eten te geven. De penoedjoe bestaat slechts nog in de beide Koewalan.

5. De pepantji, eene belasting van 3 gantangs rijst door elke lawang agoeng, voor den vorst, om te voorzien in de behoeften van gamelan-spelers. Die belasting bestaat slechts nog in Semandang kiri.

6. De levering van ongezuiverd was, ten behoeve van den vorst. Deze levering is bepaald op 1 kati, voor elke lawang agoeng, en op $^1/_2$ kati, voor elke lawang sisi. Zij is alleen verpligtend in jaren, waarin was geproduceerd wordt, hetgeen niet alle jaren het geval is. Het ongezuiverd was verliest, bij het zuiveren, op zijn hoogst 25 percent.

7. De levering van tengkawang-olie, ten behoeve van den vorst. Voor elke lawang agoeng is die eene soekoe-waarde, voor elke lawang sisi eene tali-waarde (een soekoe is $^1/_2$ gulden, een tali $^1/_4$ gulden). Eene soekoe-waarde is de inhoud van een bamboes van vier spannen lengte en van eene wijdte, gelijk aan de breedte der drie middelste vingers van een gewoon man, zoodat die naast elkander geplaatst er gemakkelijk ingaan. De inhoud is gemiddeld 4 katis. De bamboes voor eene tali-waarde is van dezelfde lengte; dan de wijdte is slechts zoo groot, dat de toppen der drie middelste vingers, naast elkander geplaatst, er even ingaan. De inhoud is gemiddeld 3 katis. Dezelfde voorwaarde, die voor het was vastgesteld is, geldt ook voor tengkawang-olie.

b. Indirecte belastingen, waartoe te rekenen zijn de serahhandel en de pajoehandel.

1. De serahhandel, ook peninggang pepeti of penimpa pepeti (die op de pepeti valt) genaamd, is een handel, die de vorst drijft

en de dajaks verpligt, eene hoeveelheid goederen, waarvan elk artikel een' bepaalden, niet te veranderen prijs heeft, tegen de insgelijks bepaalde waarde van eene niet te overschrijden hoeveelheid rijst, in te koopen. Deze goederen maken de voornaamste behoeften der dajaks uit, zoo als zout, tabak, parangs, belijoengs (groote dissels), donkerblaauw linnen, belatjoe linnen, hoofddoeken, koperwerk.

Die artikelen hebben de volgende prijzen in rijst:

1 gantang zout	8	gantangs rijst.
1 tepek tabak (50 à 60 in eene krandjang)	5	" "
1 parang	10	" "
1 belijoeng	10	" "
1 stuk blaauw linnen	200	" "
1 " belatjoe "	200	" "
1 grove Samarangsche hoofddoek . .	20	" "
1 " porseleinen kom (mangkok) .	2	" "

het koperwerk het dubbele der waarde in den vrijwilligen handel met de maleijers, die de dajaksche distrikten bezoeken, hetgeen ook de algemeene maatstaf is voor alle soorten van goederen.

De rijst is hierbij berekend tegen den prijs van 20 gantangs voor een' reaal, zijnde dit de prijs, tegen welken de rijst ook voor geld te hebben is, en die nimmer varieert. Is de rijst schaars, dan verkoopen de dajaks ze niet tegen geld, maar verruilen ze tegen goederen naar welgevallen.

De waarde der genoemde artikelen bij de maleische handelaren in de dajaksche distrikten is in rijst berekend:

	minimum.	maximum.
1 gantang zout	3 gant.	6 gant.
1 tepek tabak	2 "	3 "
1 parang	3 "	10 "
1 belijoeng	3 "	10 "
1 stuk blaauw linnen	60 "	100 "

	minimum.	maximum.
1 stuk belatjoe linnes	60 gant.	100 gant.
1 grove Samarangsche hoofddoek.	5 "	10 "
1 " porseleinen kom . . .	1 "	1 "

koperwerk onbepaald.

Die goederen hebben op de hoofdplaats gemiddeld de volgende waarde:

1 gantang zout	*f* —,60
1 tepek tabak.	" —,60
1 parang	" —,72
1 belijoeng.	" —,72
1 stuk blaauw linnen	" 6,—
1 " belatjoe "	" 8,—
1 grove Samarangsche hoofddoek	" —,80
1 " porseleinen kom	" —,12

De gemiddelde prijs der rijst op de hoofdplaats is 12 gantangs voor *f* 2, van het was *f* 80 per pikoel, en tengkawangolie *f* 8 per pikoel.

De goederen, in serah ontvangen, worden door den demoeng kapala onder de lawang agoeng en lawang sisi verdeeld.

Het maximum rijst, waarvoor goederen in serah kunnen gegeven worden, is voor elk distrikt vastgesteld, als volgt:

Koewalan-oeloe	500 gant.	à 4½ kati	= 340	gant.
Kawalan-ilir	500 "	à 4½ "	= 340	"
Semandang kiri			400	"
Semandang kanan			400	"
Gré-mantok			400	"
Baja-kembera			100	"
Laur			400	"
		Totaal	2380	

} à 6½ kati.

De goederen, in serah ontvangen, kunnen, als de dajaks zulks verkiezen, voor een derde op crediet genomen worden.

2. De pajochandel. Deze wordt door den vorst en den ka-

toendoek gedreven. De hoeveelheid rijst, ten beloope waarvan de dajaks goederen van den vorst moeten nemen, is op de helft der rijst voor de serah bepaald. De goederen zijn dezelfde als voor den serahhandel; doch kan op de prijzen een vierde afgedongen worden. De rijst voor de pajoe-goederen moet onmiddellijk voldaan worden. De dajaks willen niet, dat de prijzen der pajoe-goederen door den vorst al dadelijk op $\frac{3}{4}$ van de prijzen der serah-goederen gesteld worden, alleen om het genot van afdingen te hebben. De hoeveelheid rijst, ten bedrage waarvan de katoendoek pajoehandel mag drijven, is bepaald op de helft van die, voor den vorst vastgesteld.

In afwijking van den algemeenen regel, heeft de pengerah van de beide Koewalan het regt tot het drijven van den pajoehandel tot het bedrag van 200 gantangs rijst, dat is van 100 gantangs voor elk distrikt.

Eene andere afwijking van de adat in Koewalan, van nog niet ouden datum, is, dat de gantang rijst, bij den gedwongen handel, even als bij den vrijwilligen handel met kooplieden, slechts $4\frac{1}{2}$ kati zwaar is. Dit is een nadeel dat de vorst zich van de indoe garam heeft moeten laten welgevallen.

Voor de vaste belastingen bestaat de volgende volgorde. Het begin maakt de kengkoepang; daarna volgt de pepeti, vergezeld van de pemalam-an, de penoedjoe en de pemantji. Eerst wanneer de pepeti voldaan is, mogen de serahgoederen gezonden worden, en wanneer die voor $\frac{2}{3}$ betaald zijn, kan eerst tot den pajoehandel worden overgegaan, en mag de vrijwillige handel met de maleische kooplieden gedreven worden, die voor vreemdelingen verboden is. Alle vaste ingezetenen kunnen zonder verlof naar de dajaksche landen ten handel gaan. De voldoening van de pemalam-an, de penoedjoe en de pepantji is geene conditio sine qua non voor den serah- en den pajoehandel.

Van de directe belastingen zijn eenigen, zoo niet afgeschaft, althans in onbruik gekomen, en de penambahan is toegevend

genoeg, om op de voldoening daarvan niet aan te dringen. Deze zijn de kengkoepang en de pemalam-an, voor alle distrikten, de penoedjoe, voor alle distrikten, met uitzondering van Koewalan, en de pepantji, voor alle distrikten, met uitzondering van Semandang kiri.

Des niettegenstaande komen die belastingen zeer ongeregeld in. De beide Koewalan hebben, na den laatsten padi-oogst, dat is 7 maanden geleden, nog niet meer dan 200 gantangs pepeti afgevoerd, die in mindering hebben gestrekt van eene schuld van 300 gantangs van het voorgaande jaar. Semandang kiri heeft nog niets betaald. De pepeti van Laur ligt gereed, doch kan niet afgevoerd worden, wegens eene daar heerschende endemie en afzondering van dat distrikt dien ten gevolge.

Koewalan betaalt zijne pepeti niet geregeld door de afzetterijen van den pangeran Nata Ni-Rat en den raden Oto met hun gevolg en door de nabijheid der maleische kooplieden, die den koopzieken dajak al ligt tot een' koop boven zijne krachten overhalen, welke dan ten koste der inkomsten van den vorst betaald wordt.

De pepiti van Semandang kiri heeft oeti Agoes zich toegeëigend.

Evenmin als de directe belastingen van den penambahan, komen de indirecte in. Daar hij geene goederen in serah mag naar boven zenden, voor en aleer de pepeti voldaan is, zoo blijkt, dat hij dit in het loopend jaar nog niet heeft kunnen doen in de distrikten Koewalan en Semandang kiri. Dit regt van den penambahan hebben zich aangematigd de pangeran Nata Ni-Rat in Koewalan, en oeti Agoes in Semandang kiri. In Gré-mantok heeft dit gedaan de pangeran Poetra, en in Bajakembera de pangeran Tjitra, zoodat voor den penambahan dat jaar niets is overgebleven dan de serah in de distrikten Semandang kanan en Laur. Aan pajoehandel valt in het geheel nog niet te denken. De dajaks trachten dien handel zoo veel mo-

gelijk te ontduiken, door de voldoening van de pepeti zoo lang zij kunnen te rekken, zoodat de nieuwe oogst soms voor de deur is, nog voor dat de serah van boven is gegaan. De katoendoeks zorgen wel, dat zij niet te kort komen.

Wisselvallige belastingen.

Daaronder behooren:

a. de poepoe-an (pembri-an, gift), eene belasting in geld, te betalen aan den vorst, in de vier volgende gevallen:

1. bij het eerste huwelijk van den vorst met eene vrouw van vorstelijken bloede; bij de volgende huwelijken brengen de dajaks eene vrijwillige gift, bestaande in artikelen, bij de pemalam-an omschreven, doch naar welgevallen. Is de eerste vorstin overleden en is, bij haren dood, geene andere vrouw van vorstelijken bloede in leven, dan zijn de dajaks, bij het eerst volgende huwelijk van den vorst met eene vorstin, weder tot de poepoe-an verpligt.

2. bij het verleggen der hoofdplaats.

3. wanneer grof geschut of amunitie moet aangekocht worden, ter beveiliging van de hoofdplaats.

4. wanneer de vorst ten oorlog trekt, of aangevallen wordt.

De poepoe-an varieerde vroeger van *f* ½ tot *f* 2, voor elke lawang agoeng, en van *f* ¼ tot *f* 1 voor elke lawang sisi, naar gelang der behoeften en der geldmiddelen der belasting schuldigen; thans is dezelve, door overeenkomst, eene vaste som geworden, en wel voor:

Koewalan-oeloe	*f* 20
Koewalan-ilir	„ 20
Semandang kiri	„ 20
Semandang kanan	„ 20
Gré-mantok	„ 10
Baja-kembera	„ 10
Laur	„ 10

b. de pelalawat, zijnde eene bijdrage van *f* 1 à 1½ per huisgezin agoeng, vergezeld van eene gift, van dezelfde artikelen, als voor de pemalam-an bepaald zijn, doch in mindere hoeveelheden en naar welgevallen, ten dienste der lijkplegtigheden voor een overleden regerende vorst of vorstin.

c. de reroeba. Dit is eene gift bij aankomst van den vorst, den katoendoek en andere vorstenkinderen in een dajaksch distrikt, bestaande in eenige rijst, kippen, eijeren, enz.

d. de sesoegoh. Dit is eene aanbieding van rijst, kippen, eijeren en andere levensmiddelen, doch in grootere hoeveelheden dan bij de reroeba en vergezeld van allerhande feestelijkheden bij vertrek van den vorst uit een distrikt. Regt op de sesoegoh hebben ook de kinderen van den vorst, die op last, of met verlof van hunnen vader reizen, en de katoendoek, wanneer hij, voor de eerste maal zijn distrikt bezocht hebbende, hetzelve verlaat.

e. de pesalar-an (permintaän). Dit is de levering van de noodige rijst, twee maal daags voor alle vreemdelingen, die zich voor 1 à 2 dagen in eene laman ophouden. De vreemdeling gaat dan bij ieder huisgezin die gift zelf inzamelen.

Bezoeken vorstelijke personen de dajaksche kampoengs, dan wordt hen de noodige rijst gebragt, welke gift dan ook niet meer pesalaran heet, als te vernederend voor een vorst.

Aan den regerenden vorst worden buitendien nog 2 kippen en 4 eijeren daags verstrekt.

Aan een nieuw optredenden pengerah wordt die gift in rijst gegeven tot dat hij zelf rijst heeft ingeoogst, waartoe hem de dajaks behulpzaam moeten zijn.

f. het leveren, van tijd tot tijd (geheel onbepaald), van een vaartuig aan den vorst, aan den katoendoek en aan den pengerah.

Die levering is kosteloos voor den vorst; de katoendoek en de pengerah betalen de helft van den gewonen prijs. De praauw van den katoendoek mag niet langer zijn dan 5 vademen en met

niet meer dan twee planken opgeboeid zijn. Het vaartuig van den pengerah mag niet meer dan 4 vademen lengte hebben en met niet meer dan eene plank opgeboeid zijn.

De heerendiensten, door de dajaks te verrigten, zijn, even als de belastingen, van tweederlei aard: vaste en wisselvallige.

Vaste heerendiensten.

a. Ten behoeve van den vorst.

Deze diensten bestaan in het bewerkstelligen van zware reparatien aan den dalam, waaronder ook gerekend wordt het schoonmaken en uitdiepen van de gracht rondom den dalam. Daartoe zendt elk distrikt, alle jaren, na den afloop van den padioogst, een bepaald aantal mannen met belijoengs (groote dissels) voorzien, naar de hoofdplaats, waar zij, gedurende eene geheele maand, ter dispositie van den vorst staan. Als er geene reparatien te doen zijn, dan kan de vorst die werklieden tot het verrigten van alle andere diensten, ook tot het inzamelen van produkten in de bosschen gebruiken. Zij moeten 5 gantangs rijst per hoofd medebrengen. De vorst geeft hen zout en tabak.

Het aantal werklieden is voor elk distrikt bepaald als volgt:

Koewalan-oeloe.	15 man
Koewalan-ilir.	15 "
Semandang kiri.	15 "
Semandang kanan.	15 "
Gre-Mantok.	7 "
Laur.	8 "

Baja-kembera is vrijgesteld van het leveren van werkvolk; maar is daarentegen verpligt, als liggende het digst bij de hoofdplaats, de andere, gedurende de geheele maand, van sirih en pinang te voorzien. Ook als de anderen, door den eenen of anderen tegenspoed, rijst te kort komen, is dat distrikt verpligt, hen daarmede bij te staan.

b. Ten behoeve van den katoendoek. Geene.

c. Ten behoeve van den pengerah.

Die diensten bestaan in het bebouwen van eene zekere uitgestrektheid rijstvelden, berekend voor een zeker getal zaaipadi. Het maximum voor de zaaipadi is voor elk distrikt bepaald als volgt:

Koewalan-oeloe.	20 gantangs.
Koewalan-ilir.	20 "
Semandang kiri	30 "
Semandang kanan.	20 "
Gré-mantok.	20 "
Baja-kembera.	20 "
Laur.	20 "

d. Ten behoeve van den demoeng kapala.

Even als voor den pengerah, zijnde maximum vastgesteld, voor:

Koewalan-oeloe.	25 gantangs.
Koewalan-ilir.	25 "
Semandang kiri	40 "
Semandang kanan.	40 "
Gré-mantok.	40 "
Baja-kembera.	30 "
Laur.	30 "

De mindere dajaksche hoofden hebben geene aanspraak op zoodanige diensten.

Wisselvallige heerendiensten.

a. Ten behoeve van den vorst:

1. het verschijnen van een onbepaald aantal personen bij de huwelijken van den vorst met vrouwen van vorstelijke afkomst; doch niet meer dan eens in het jaar. De dajaks, die de feesten komen bijwonen, kunnen tot het verrigten van kleine diensten gebruikt worden.

2. het verschijnen van een onbepaald aantal personen, bij

de lijkplegtigheden voor een' regerend vorst, of vorstin, en het verrigten van kleine diensten daarbij.

3. het zenden van het noodige, doch onbepaald aantal bedienden (komet) ter bewaking van den dalam, wanneer de vorst op reis is.

4. kleine reparatien aan den dalam, of de moskee, telkens wanneer dajaks, om de eene of andere reden, naar de hoofdplaats komen.

5. de pebelah, zijnde het transporteren van den vorst met bagage van de eene plaats naar de andere. Ook zendelingen van den vorst, voorzien van een' brief of ander bewijs hunner zending, hebben het regt op de pebelah.

Het is niet waar, dat de vorst de dajaks produkten laat inzamelen, ten nadeele van hunne rijstvelden. Toen de dajaks met getah inzamelen dachten rijk te worden en zich vrijwillig daaraan overgaven, heeft de penambahan daaruit ook eenig voordeel willen trekken en in Koewalan 4 gongs verkocht, voor 4 pikoels getah, en te Semandang kiri eene bebenda (groote tjanang) voor $^1/_2$ pikoel.

De andere distrikten, die minder met de maleische kooplieden in aanraking komen, hebben de getahboomen onaangeroerd gelaten.

b. Ten behoeve van den katoendoek:

1. het vernieuwen en onderhouden der woning van den katoendoek op de hoofdplaats. De katoendoek levert alsdan zout en tabak aan de werklieden. De woning van den katoendoek mag niet langer zijn dan $6^1/_2$ vademen (deppa).

2. het in goeden staat houden van den brug en de djamban vóór het huis van den katoendoek.

3. de pebelah (zie hierboven).

De katoendoek heeft aanspraak op 4 man.

c. Ten behoeve van den pengerah:

1. het vernieuwen en onderhouden der woning van den pengerah. Deze levert daartoe niets aan de werklieden.

2. de pebelah. Hij heeft aanspraak op 2 man.

d. Ten behoeve der anak-radja-radja's (vorstentelgen):

1. het maken van woningen. Daartoe moet verlof aan den vorst gevraagd en verkregen zijn. De dajaksche hoofden komen alsdan over het noodig aantal werklieden overeen en deze vertrekken naar de hoofdplaats, voorzien van 2 à 3 gantangs rijst per man. De anak-radja-radja's voorzien hen van zout en tabak, en ook van rijst, als de medegebragte voorraad op is. De woningen der zoons van den vorst mogen niet langer dan $6^1/_2$ en die der andere anak-radja-radja's niet langer dan 5 deppa's zijn.

2. de pebelah. Zij hebben aanspraak op 2 à 3 man.

e. Ten behoeve van alle doortrekkende en vreemdelingen, speciaal kooplieden:

1. de pebelah. Aan hen wordt het noodige aantal mannen geleverd, tot het transporteren hunner koopwaren en ingeruilde produkten van en naar de zoogenaamde pangkalan (landingplaats, steiger) of balei.

De dajaks maken schulden, de een bij den ander, en betalen die met arbeid. Daarvan maken de demoeng kapala een bron van inkomen. Misbruik heeft daarbij niet plaats. Er bestaat geen zweem van pandelingschap.

De mindere dajaksche hoofden hebben geen inkomen. Zij leven, even als de gewone lawang, van hunnen handenarbeid. De demoeng kapala geeft aan zijnen kembar kepih naar welgevallen iets.

Buiten de vaste inkomsten van den demoeng kapala, dat is 5 gantangs rijst per huisgezin sisi en het bewerken zijner rijstvelden, komen nog eene menigte vrijwillige giften der lawangs in, zoodat hij met zijn kembar kepih een ruim bestaan heeft.

De dajaks kennen reeds sedert verscheidene geslachten slechts nog tweederlei straffen: de levenslange slavernij bij den vorst (oeloer) en geldboeten (hockom).

Vroeger straften zij bloedschande met het verdrinken der beide schuldigen in ééne mand, en tooverij met ter doodbrenging, door middel van een snijdend wapen. Op verzoek van een der vroegere vorsten, is de doodstraf afgeschaft en veranderd in levenslange slavernij bij den vorst. De oeloer mogen aan niemand verkocht worden, en mogen de hoofdplaats niet verlaten.

De staat van oeloer gaat niet op de nakomelingen over, die in dien staat geboren worden. Die nakomelingen echter mogen niet naar de dajaks terugkeeren, maar worden orang-boemi.

Alle ge-oeloerden kunnen zich uitlossen, even als een anak mas, dat is met *anam poeloh anam soekoe* = *f* 123. — Zij mogen echter de hoofdplaats niet verlaten en worden dan onder de zoogenaamde orang boemi gerekend, uitgezonderd in het geval no. 6.

De oeloer zijn vrij en behooren onder de orang boemi met den dood van den vorst, onder wiens regering zij in dien staat zijn gekomen.

Simpang onderscheidt zich dus, aangaande het oeloerschap, zeer voordeelig van Matan. Die gelijkstelling der dajaksche ge-oeloerden met de mohamedaansche heeft men aan den tegenwoordigen penambahan te danken.

De geldboeten zijn altijd ten voordeele van dengene, tegen wien een misdrijf heeft plaats gehad.

Een dajak wordt oeloer bij den vorst in de volgende gevallen:

1. wegens bloedschande (soembang);

2. wegens tooverij, of eigenlijk het verkeer met, of het bezeten zijn van booze geesten, in het dajaksch ber-moeöet, maleisch ber-hantoe;

3. bij niet voldoening eener wegens moord opgelegde boete;

4. bij niet voldoening van de pepeti, gedurende drie jaren; in dat geval wordt het oudste ongehuwde kind van den nalatige

oeloer. De verwanten echter kunnen de schuld van de nalatige lawang betalen, zoo lang het kind nog niet aan den vorst is afgeleverd. Heeft dit laatste plaats gehad, dan hangt het van den vorst af, of hij het kind al dan niet wil teruggeven;

5. wanneer de demoeng kapala de den vorst behoorende belastingen, die hem zijne ondergeschikten hebben ter hand gesteld, verkoopt, of op eenige andere wijze verduistert;

6. wanneer de demoeng kapala een der anak-radja-radja's, naast den vorst, als vorst erkent. Met toestemming van den vorst kan in dit geval de schuldige zich met *f* 123 uitlossen en naar de dajaks terugkeeren;

7. wegens diefstal van gewigt, waartoe gerekend wordt alle diefstal van 50 realen waarde en meer. — Mindere diefstallen worden met vergoeding van het gestolene en eene der menigerlei boeten gestraft.

De bloedschande moet bewezen zijn door de zwangerschap der vrouw en de bekentenis van den man, of, bij ontkentenis van dezen laatste, door een godsoordeel (oedji, toets) waaraan hij zich alsdan onderwerpen moet, met de vrouw, die hem beschuldigt, of met een ander, die daartoe bevoegd is.

Als eene ongehuwde vrouw zwanger wordt en bij hare familie vermoeden bestaat, dat zij in bloedschande bezwangerd is, dan wordt haar dit verweten. Bekent zij en wijst zij iemand aan, voor wien de coitus met haar bloedschande is, en de beschuldigde is insgelijks in confessie, dan worden beiden, zonder vorm van proces, opgevat en aan den vorst gebragt (di kokot). Bekent de door haar beschuldigde niet, dan heeft het godsoordeel tusschen beiden plaats. Dit voert den naam van selam (duiken). Beiden leggen zich plat op den buik in een, zoo mogelijk, ondiep water; het hoofd wordt hen door eene houten vork, die om den hals sluit, onder water gehouden. Geeft de man het eerst een teeken, om te worden losgelaten, dan zijn beiden schuldig en worden oeloer; komt de vrouw

het eerst boven water, dan is de man onschuldig en heeft de zaak geen verder gevolg. — Geeft de vrouw voor hare zwangerschap iemand op, met wien de bijslaap geene bloedschande is, en deze bekent niet, dan heeft dezelfde oedji plaats. Verliest de man, dan worden beiden getrouwd. Verliest de vrouw, dan is de zaak uit.

De tooverij moet insgelijks door een godsoordeel tusschen den beschuldigde en den aanklager, waarbij de eerste altijd de lijdende partij is, bewezen worden.

Wanneer iemand door eene zware ziekte is aangetast, dan hebben hij zelf, zijne vrouw, kinderen, broeders, zusters, of andere verwanten het regt, iemand van tooverij te beschuldigen, bijaldien hun die persoon door een' droom als de oorzaak van die ziekte is aangewezen, of bijaldien slechts de zieke, in eene ijlende koorts, zegt, dat hij dien persoon met dreigende gebaren op zich ziet afkomen, of in zijne nabijheid rondwaren. Na den dood van den zieke hebben de verwanten nog hetzelfde regt. — Bekent de beschuldigde, dan wordt hij met vrouw, kinderen en kindskinderen, welke alle als bezetenen beschouwd worden, oeloer van den vorst. De broeders, zusters en bloedverwanten in opklimmende lijn zijn vrij. Bekent hij niet, dan moet hij zich aan eene van de drie soorten van oedji onderwerpen. Zij zijn de volgende:

1. De tjelok bongkal (bongkal grijpen). — Deze proef wordt genomen met eenen pot vol kokend water, waarin een looden bongkal, het bekende goudgewigt, geworpen is. De beschuldigde moet den bongkal met zijne hand uit het kokend water halen. Doet hij dit en is zijne hand onbeschadigd, dan is hij vrij; durft hij niet in het heete water te grijpen, of trekt hij er zijne hand met blaren uit, dan is hij schuldig.

2. De belandas (aanbeeld-proef). — Een klein ijzeren aanbeeld (landas) wordt met zeven maal de zwaarte houtskolen gloeijend gemaakt. Terwijl dit geschiedt, zit de beschuldigde, de beide

handen ter hoogte van de kin houdende, de polsen naast elkander en de vingers geopend, als om iets te ontvangen, op eene voor hem gemaakte zitplaats. Door een vlecht van koperdraad worden de handen belet zich te sluiten. In elke hand worden zeven sirihbladen op elkander gelegd, om het gloeijende ijzer te ontvangen. Vóór den lijder is een laag heggetje van bamboes opgerigt. Wordt het aanbeeld met de afgewogen kolen niet zóó gloeijend, dat er vonken uitvliegen (berpidjar), dan wordt de aangeklaagde voor onschuldig gehouden. Heeft echter het aanbeeld dien graad van hitte verkregen, dan wordt het den beschuldigde in de handen gegeven. Kan deze dan zeven maal, met afwisselende voeten, nu op de eene dan op andere zijde van den bamboes, die bij die beweging tusschen zijne beenen blijft, den grond raken, en daarna nog drie maal aan de getuigen vragen: ben ik vrij? en zijn dan zijne handen onbeschadigd, dan wordt hij vrij gesproken. Zijn zijne handen maar eenigzins geschroeid, of deinst hij voor de proef terug, dan wordt hij schuldig verklaard en met den zijnen aan den vorst overgegeven.

3. De beboeloer betoeng (bamboes-proef).—Een groote betoeng bamboes wordt in tweeën gespleten en de twee deelen den beschuldigde zoodanig om den benedenarm gebonden, dat die er vast in bekneld zit. Nu wordt de bamboes met geweld over de hand getrokken. Gaat die er glad door, dan is de beschuldigde vrij. Is zij geschaafd, of roept de lijder om op te houden, dan is hij schuldig.

Bij elk dier proeven moet de aanklager 16 realen, in goud, geld of koperwerk, nederleggen, die voor den beschuldigde zijn, als hij de proef ongeschonden doorgestaan heeft.

De vorsten, of maleijers, zijn hier onmogelijk in het spel. Alleen het ongelukkig bijgeloof der dajaks stort hunne eigene stamgenooten in het verderf. Zij zijn zóó vast overtuigd van de onfeilbaarheid hunner godsoordeelen en van het ongeluk, dat

de op die wijze schuldig verklaarden aan de geheele bevolking zouden berokkenen, dat zij hen zonder twijfel zouden dooden, als de vorst hen niet als slaven aannam.

Bij het voltrekken van een godsoordeel, zijn alle demoengs, of hunne kembar-kepih, tegenwoordig. Deze bepalen ook, welke van de drie soorten van oedji zal worden toegepast.

De oeloer van den penambahan van Simpang bestaan uit 5 huisgezinnen en 21 personen. Zij zijn allen wegens tooverij tot dien staat gebragt. De penambahan gebruikt hen niet als slaven, maar heeft aan de rivier Semandang, drie uren roeijens van de hoofdplaats, een verblijf aangewezen waar zij stil en ongemoeid leven.

Het regt om boeten op te leggen strekt zich van den vorst tot op de geringste lawang uit. Ieder ondergeschikte heeft het regt, zijnen meerdere te beboeten, behalve den vorst, die slechts in een enkel geval kan beboet worden, hieronder nader te vermelden.

De mohamedaansche hoofden der dajaks, dat zijn de vorst, de katoendoek en de pengerah, hebben ieder een maximum, voor de verschillende rangen der dajaks, dat niet overschreden mag worden, en een minimum, dat zelden overschreden wordt. In buitengewone gevallen kan de vorst dat maximum overschrijden, voornamelijk ten opzigte van hoofden.

Dit maximum van den vorst voor alle rangen is 20 realen en heeft altijd ontslag en het plaatsen onder de lawang mati ten gevolge. De dajaksche hoofden, minder dan de demoeng kapala, en de lawangs komen reeds door eene boete van 8 realen onder de lawang mati.

De dajaks leggen elkander boeten op, van 20 tot $^1/_2$ reaal. Hoofden en lawangs staan in dat opzigt geheel gelijk.

Elke beboete heeft het regt, bij den vorst te klagen.

De boeten zijn ten voordeele van den eischer, behalve die

boeten, die door den vorst, den katoendoek en den pengerah, door tusschenkomst van den demoeng kapala worden opgelegd, welke de helft daarvan trekt.

Alle boeten, met uitzondering van die op overspel gesteld, kunnen in goederen voldaan worden, waarbij die goederen tegen de dubbele waarde worden berekend.

Alle boeten, met uitzondering van die wegens moord, overspel en diefstal, kunnen met een tiende van de nominale waarde voldaan worden, wanneer de beboete dat een tiende in onderdanigheid aanbiedt, zijn schuld bekent en den beleedigde om vergiffenis verzoekt. De beleedigde wijst het op die wijze aangebodene zelden van de hand. Wilde men alle gevallen opsommen, in welke een maximum mag worden opgelegd; wilde men de omstandigheden aanvoeren, welke eene overtreding of beleediging kunnen verligten, tot dat dezelve eindelijk met een minimum wordt beboet, men zou zich in een' doolhof begeven, uit welken een langdurig onderzoek eerst den leiddraad in de hand zou geven.

Hieronder volgen slechts eenige hoofdgevallen.

Op moord staat eene boete van twee maal 80 realen, voor elken persoon die vermoord is, ten behoeve der familie van de vermoorden. Kan de schuldige die niet betalen, dan wordt hij oeloer bij den vorst.

De boete op moord heet pati njawa.

Overspel wordt beboet met 1 bongkal, dat is 16 realen, te betalen in geld, goud of koperwerk.

Kleine beleedigingen of afwijkingen van de adat worden goed gemaakt met de minste soort van boete, genaamd beras kembang. Hij bestaat in 1 bord met rijst (beras), 1 hoen, 1 spijker, 1 djempoet (zoo veel als men tusschen de vingers kan vatten) zout en 1 kaminting-vrucht. Daaraan is zelfs de vorst onderhevig.

De vorst legt de volgende boeten op:

Aan een geheel distrikt, wanneer de dajaksche hoofden, zoo wel als de bevolking, zich aan verkrachting der regten van den vorst hebben schuldig gemaakt. Deze boete wordt goeling batang genaamd en bedraagt 40 realen.

Aan den demoeng kapala, als maximum 20, als minimum 10 realen.

De demoeng incurreert het maximum, wanneer hij aan eenen anak-radja of minderen persoon dezelfde eer bewijst als aan den vorst alleen toekomt; of voor een zoodanig persoon die werkzaamheden laat verrigten, die alleen de vorst kan vorderen; of de bevelen van den katoendoek opvolgt, die in strijd zijn met bevelen van den vorst. Die boete heeft telkens het ontslag van den demoeng ten gevolge, die alsdan een lawang mati wordt. Na verloop van drie jaren wordt hij weder onder de lawang agoeng opgenomen. Die boete stelt den vorst schadeloos voor de pesalin (een geschenk aan kleedingstukken), die hij den demoeng bij zijne aanstelling gegeven heeft.

Het minimum wordt den demoeng opgelegd, als hij niet zorgt voor den behoorlijken afvoer der belastingen van den vorst; of als hij aan de anak-radja-radja's, die met verlof van den vorst of als zendelingen van hem reizen, niet geeft, wat hun de adat toekent.

Aan den kembar-kepih, als maximum 20 realen, als minimum 4 realen.

Het maximum wordt toegepast, wanneer de kembar-kepih goederen van den vorst, welker afvoer hem opgedragen is, verkoopt of door zijne nalatigheid laat verloren gaan; het minimum, voor mindere vergrijpen tegen den vorst.

Aan den toeha laman, als maximum 20 realen, als minimum 4 realen.

Het maximum, wanneer de toeha laman nalatig is in de uitvoering van de hem door den demoeng kapala of den kembar-kepih gegevene bevelen, in de dienst van den vorst; het mi-

nimum, voor zoodanige nalatigheden van minderen aard.

Aan eene lawang, als aan den toeha laman.

De boeten aan den kembar-kepih, den toeha laman en aan een lawang moet de vorst door tusschenkomst van den demoeng kapala opleggen, die daarvan de helft trekt.

De vorst alleen kan boeten opleggen, die het ontslag van een dajaksch hoofd, of de plaatsing van eene lawang agoeng onder de lawang mati ten gevolge hebben.

De katoendoek legt de volgende boeten op:

Aan den demoeng kapala als maximum 10, als minimum 8 realen;

het maximum, wanneer de demoeng weigert hem toe te staan wat de adat hem toekent. Die boete moet met toestemming van den vorst worden opgelegd en heeft het ontslag van den demoeng ten gevolge;

het minimum, wanneer de demoeng, op aanvraag van den katoendoek, niet de verpligte reparatien aan den brug en de djamban vóór de woning van den katoendoek laat doen.

Aan den kembar-kepih, 4 realen, wanneer hij onverschilligheid betoont in het uitvoeren der hem opgedragene diensten voor den katoendoek.

Aan den toeha-laman } als aan den kembar-kepih.
Aan een lawang }

Aan de geheele bevolking, de levering van 100 gantangs rijst, wanneer deze hem zonder voldoende reden ontslaat.

De pengerah legt de volgende boeten op, doch niet zonder daartoe de toestemming van den vorst verkregen te hebben.

Aan den demoeng kapala, als maximum 4, als minimum 2 realen;

het maximum, even als de katoendoek;

het minimum, wanneer de demoeng nalatig is in de uitvoering der hem, namens den vorst, gegeven bevelen; wanneer de demoeng niet komt, als hem de pengerah roept, en dergelijke kleine misgrijpen.

Aan den kembar-kepih, toeha laman en de lawangs, even als de katoendoek.

Aan de geheele bevolking, het bouwen van een huis op de hoofdplaats en den afvoer van de geheele have van den pengerah derwaarts, wanneer de bevolking den pengerah zonder reden ontslagen heeft. Deze boete draagt den naam van pemantjal.

De boeten door den kembar-kepih, den toeha laman en de lawangs aan den katoendoek en den pengerah verbeurd, worden door den demoeng kapala opgelegd en voor de helft genoten.

Alle anak-radja-radja's kunnen aan de dajaks boeten opleggen van 4 realen en minder, zonder toestemming van den vorst, en tot 20 realen, met die toestemming, wegens het onthouden aan hen van de eer en de gehoorzaamheid die hun toekomt, of die zij vermeenen dat hun toekomt.

Die boeten zijn wederkeerig. Een beleedigde dajak wendt zich daartoe tot zijn' demoeng. Onderwerpt de anak-radja zich niet, dan klaagt de demoeng bij den vorst.

Eindelijk leggen alle andere mohamedanen den dajaks boeten op, van 20 realen en minder, doch de dajaks betalen eerst, wanneer de vorst de boeten heeft goedgekeurd. Wederkeerigheid heeft ook hier plaats.

Dat de dajaks bij die schoonklinkende reciprociteit te kort schieten, behoeft wel niet gemeld te worden.

Niettegenstaande al die belastingen, waaraan de dajaks onderworpen zijn; niettegenstaande al die heerendiensten, vaste en wisselvallige, vrijwillige en gedwongene, blijft den dajaks nog ruimschoots tijd over, om eene genoegzame uitgestrektheid rijstvelden te bebouwen, want daartoe is zoo weinig tijd noodig.

Zij bouwen hunne rijst op hooge en lage, doch altijd op drooge gronden.

Het bewerken der rijstvelden geschiedt niet lamansgewijze, maar ieder heeft het regt, dit geheel alleen te doen, doch ver-

eenigen zich meest eenige huisgezinnen tot gemeenschappelijken arbeid.

De verdeeling der werkzaamheden in de rijstvelden, gedurende een jaar, is dezelfde als bij de oostelijke dajaks.

Ook de Simpangsche dajaks hebben jaren van 12 maan-maanden, zonder namen.

Op andere takken van landbouw leggen de dajaks zich niet toe. Zij zeggen, dat dit strijdig is met hunne adat en daarom onheilbrengend (pemali) voor hen; doch meer waarschijnlijk, omdat zij er het nut van nog niet inzien.

Zij planten wel een weinig tabak en mostaard en eenige aardvruchten, suikerriet en pisang in hunne rijstvelden, en kokos-, pinang- en andere vruchtboomen in de nabijheid hunner woningen, doch dit is niet noemenswaardig.

IV. *Het lot der dajaks in het algemeen.*

Zooals uit het vorenstaande blijft, zijn de regten van den vorst op de produkten en den arbeid van den dajak zeer uitgestrekt en menigvuldig. Het minst drukkend en lastig voor de dajaks zijn juist die belastingen, waaruit eigenlijk de vorst zijn inkomen trekt: de vaste directe en indirecte belastingen. Meer lastig zijn reeds de verschillende heerendiensten voor den vorst en de mohamedaansche hoofden, doch ook daarin ligt het eigenlijk kwaad nog niet. De kanker, die gestadig aan het maatschappelijk bestaan der dajaks knaagt, die hen verdrukt, vernedert, die hen niet tot levenslust laat komen, die alle kiemen van ontwikkeling in hen verstikt, — die kanker zijn de anak-radja-radja's en de mohamedaansche kooplieden.

Volgens de oude, met de vroegere vorsten bezworen adat, mag in elk distrikt slechts één maleijer wonen, dat is de pengerah. Voor hem wordt eene, van de dajaksche kampongs

eenigzins verwijderde woning, de zoogenaamde balei, gebouwd. Deze is, zoo mogelijk, aan den oever eener rivier gelegen.

De vorst, de vorstenkinderen, de kooplieden en andere maleijers die de dajaksche distrikten bezochten, namen hunnen intrek in de balei. Zij mogten zich voor niet langer dan voor hoogstens drie dagen naar de dajaksche kampongs begeven, waar hun de zoogenaamde pesalaran (zie hierboven) verstrekt werd.

De dajaks kwamen de goederen der kooplieden in de balei koopen en bragten de daarvoor bedongen waarde in produkten derwaarts. Dat verblijf in de balei mogt voor niemand langer dan drie maanden duren, voor den vorst slechts één maand, omdat die ook in de balei de voor hem bepaalde levering van levensmiddelen ontving. Voor doortrekkende vorstelijke personen, boodschappers van den vorst, werden de noodige koelies verstrekt (zie pebelah, hiervoren).

Deze bereids zeer drukkende inrigtingen zijn langzamerhand door misbruiken, die door verjaring tot adat zijn geworden, zoodanig verzwaard, dat zij thans ondragelijk zijn.

Eenige katoendoeks houden zich thans het grootst gedeelte van het jaar in hunne distrikten op, waar zij op kosten van de dajaks leven.

Eenige vorstenkinderen wonen met hunne huisgezinnen en volgelingen jaren lang in de dajaksche distrikten; ontvangen daar dagelijks de pesalaran; drijven gedwongen handel; leggen boeten op, waartoe de oorzaak gemakkelijk te vinden is; laten zich heen en weder transporteren; nemen kippen, eijeren, aard- en boomvruchten en al wat hun aanstaat, zonder betaling; in een woord: doen wat zij willen. Alleen de vrouwen en varkens der dajaks laten zij ongemoeid.

Op eene niet veel mindere schaal doen dit de maleische kooplieden. Verscheidene maleische kampongs hebben zich in de nabijheid der dajaks gevormd. De kooplieden blijven maanden lang in de dajaksche kampongs, om hunne goederen te verkoopen

en wachten dan maanden lang op betaling, terwijl zij dagelijks de gewone pesalaran ontvangen.

De penambahan, nadat hem in 1852 gelast was, de dajaksche distrikten te verlaten en in het vervolg daar niet meer te gaan wonen, is sedert dien tijd altijd op de hoofdplaats gebleven.

Het zijn speciaal de distrikten Koewalan-oeloe, Koewalan-ilir en Semandang kiri, die van de anak-radja-radja's en de maleijers te lijden hebben. In Koewalan heeft zich, sedert ongeveer 25 jaren, de maleische kampoeng Berkoewak gevormd, die thans 25 huisgezinnen telt, meest menschen van Simpang en Matan, doch ook kooplieden van Pontianak. Dit is de verblijfplaats van pangeran Nata Ni-Rat. Raden Oto woont met 5 huisgezinnen te Semberah, in het Koewalansche. In Koewalan huizen voorts: oeti Serip, schoonzoon van den penambahan, sedert 10 jaren; oeti Semma en raden Mantri, zoons van den penambahan, sedert 4 jaren. Hoogst zelden verschijnen zij op de hoofdplaats.

Oeti Agoes, hoofdmantri van den penambahan en katoendoek van Semandang kiri, heeft zich daar gevestigd en is sedert 3 jaren niet naar de hoofdplaats afgekomen, waar hij de zorg voor zijne vrouw en kinderen aan den penambahan overlaat, wiens inkomsten hij zich toeëigent. Rondom hem hebben zich zeven maleische huisgezinnen gevestigd, in de nabijheid der dajaksche laman Kirompe, tot groot ongemak van de dajaks. De hoofden der huisgezinnen zijn: Selamat, Jassin, Tong, Awal, Serah, Sangkil en Saöeng. — Voorts woont nog zekere raden Gaöe in Semandang kiri, die daar rijstvelden bebouwt met dajaks, tegen betaling van een behoorlijk dagloon en den dajaks met niets lastig valt.

Het koppensnellen is het langst bij de dajaks van Koewalan in gebruik geweest en heeft eerst sedert 20 à 25 jaren geheel opgehouden.

V. *De mohamedaansche bevolking.*

De mohamedaansche of maleische bevolking van Simpang bestaat, even als die van Kajoeng, uit de 5 soekoe's Boekit, Maja, Bengkalang, Kaum en Prijahi, en de zoogenaamde orang boemi, of vreemdelingen, die door huwelijken met Simpangsche vrouwen ingezetenen van Simpang geworden zijn. Elke soekoe heeft haar eigen hoofd, dat onder de onmiddellijke bevelen van den penambahan staat. De soekoe's zijn alleen aan den vorst belasting schuldig en dienstpligtig.

De orang boekit.

Vaste belastingen.

a. Directe belastingen:

1. de kabaharoean, zijnde eene levering van 1 gantang rijst per huisgezin, gedurende of kort na den padi-oogst. Deze belasting wordt niet streng ingevorderd.

2. de pemalaman, even als bij de dajaks is opgegeven; wordende deze belasting den vorst aangeboden, op den 27n dag der maand ramadlan, dus eenige dagen vóór het einde der vasten. Het al dan niet voldoen dezer belasting is thans geheel aan ieders willekeur overgelaten.

b. Indirecte belastingen:

1. de serahhandel, bij de dajaks reeds beschreven. Het maximum is 18 gantangs rijst per huisgezin.

2. de pajoehandel, insgelijks voor 18 gantangs rijst, als maximum, en op gelijke wijze als bij de dajaks. Bij die twee soorten van handel heeft de rijst slechts de waarde van 10 duiten per gantang. Ook neemt de vorst suiker in betaling aan, berekend tegen 20 duiten de bos.

Wisselvallige belastingen.

a. De poepoean, in de vier gevallen bij de dajaks beschreven, *f* 1/2 in geld per huisgezin.

b. De pelalawat, bij de dajaks beschreven, geheel naar welgevallen.

Heerendiensten.

1. Het vernieuwen en onderhouden van de keuken en van het dak en den vloer van de woning des penambahans.

2. Wanneer de vorst op reis gaat, moeten eenige orang boekit vooruitgaan, om van zijne komst kennis te geven.

De soekoe's Maja, Bengkalang, Kaum en Prijahi zijn slechts tot de betaling der pelalawat en poepoean verpligt.

De soekoe Kaum bezorgt de huwelijken en bestelt de dooden. Tot haar behooren de geestelijken (imam, chatib en bilal) en aan haar is het toezigt over de moskee opgedragen.

De soekoe Prijahi geeft bij feesten 20 komets. Hunne vrouwen verrigten daarbij de werkzaamheden binnen 's huis.

De prijahi's worden gebruikt tot het opvatten van misdadigers en het voltrekken van doodvonnissen.

Wanneer de vorst op reis gaat, kan hij aan de geheele mohamedaansche bevolking het in orde brengen der noodige vaartuigen en de levering van roeijers opleggen. De hoofden raadplegen dan met elkander aangaande ieders aandeel.

Eenige orang Kaum moeten den vorst op reis vergezellen, voor het geval dat hij onder weg kwam te overlijden, om hem naar behooren ter aarde te bestellen.

Chinezen zijn in Simpang niet gevestigd.

VI. *Staat van den handel, de nijverheid en de voortbrengselen van het land.*

De handel van Simpang is zeer onbeduidend.

De binnenlandsche en kusthandel ligt op Pontianak en Soekadana. Pontianak drijft directen handel met het distrikt Koewalan. Aanzienlijke hoeveelheden rijst worden van daar, eerst de Mendaoe op-, en dan de Kapoewas afgevoerd. De maleische

kooplieden hebben zich in eene kampoeng, Berkoewak genaamd, gevestigd.

De overzeesche handel gaat over Soekadana naar Singapoera.

In 1855 zijn slechts twee vaartuigen derwaarts gegaan.

De artikelen van uitvoer voor Simpang zijn: rijst, rotting, was, tengkawang-olie, getah pertja, gaharoe- en lakahout en boombast.

Op het inzamelen van producten, zelfs voor vreemdelingen, staat geene belasting; slechts in de weinige jaren, dat getah pertja geproduceerd werd, heeft de penambahan eene belasting van 6 katis per maand op ieder, die eene vergunning tot getahzoeken gekregen had, geheven.

Ingevoerd worden hoofdzakelijk zout, javasche tabak, lijnwaden, katoenen garen, koper- en aardewerk.

Simpang heeft witte vogelnesten op het gebergte Paloengan. Men heeft die nesten de rivier Matan zien afdrijven, doch de holen heeft men nog niet kunnen ontdekken. Ook op den goenoeng Maja, eigenlijk goenoeng Doesoen genaamd, zouden, bij nazoeking, witte vogelnesten moeten gevonden worden;—op het naburige Penebangan zijn zwarte nesten.

Ook bezit Simpang tin, in het dajaksch distrikt Kombera. De berigten laten daaromtrent bijna geen twijfel meer over. Omstreeks het jaar 1821, zou zekere dato Bandar van Pontianak van den penambahan van Simpang de vergunning hebben bekomen tot het ontginnen van tin in die streken. Tweemaal zou hij smeltovens hebben opgerigt, en tweemaal zouden die, bij het smelten van den erts, gebarsten zijn, zonder dat er metaal bij te voorschijn is gekomen. Dato Bandar zou toen naar Pontianak zijn teruggekeerd, met het voornemen naar Simpang terug te komen, om eene ontginning in het groot te beproeven. Onder de toebereidselen daartoe is dato Bandar te Pontianak overleden. Onderzoek is er nog niet naar gedaan door Europeanen.

In Simpang is nagenoeg geene industrie. De vrouwen der mohamedanen houden zich veelal met het weven van sarongs bezig.

De hoofdrivier van Simpang genaamd Semandang, is bevaarbaar van vaartuigen van geringen diepgang. Zij heeft éene monding met de zoogenaamde rivier van Moelija, eigenlijk Belaban. Tusschen de Semandang en de Kapoewas bestond vroeger eene watercommunicatie, door een natuurlijk kanaal, genaamd soengei Mata-mata. Door het opkomen van Pontianak is het verkeer van de landen aan de Kapoewas met Simpang en Soekadana langzamerhand geheel te niet gegaan, hetgeen wederom ten gevolge heeft gehad, dat de soengei Mata-mata aan den kant van de Kapoewas is digt gegroeid en onbevaarbaar geworden.

Simpang bezit twee der beste Kapoewas mondingen: de koewala Maja, schuins tegen over het groote eiland Penebangan, en de koewala Poelau Koembang, of koewala Mendaoe in de baai van Soekadana. Zij zijn de uitwateringen van de Dawak, die zich bij Poelau Djamboe van de Kapoewas afscheidt en voor groote schepen bevaarbaar is. Beiden zijn dieper dan de monding van Pontianak en de eerste is geschikter voor het aanleggen van een etablissement, dan de vroeger zoo aangeprezene baai van Padang Tikar, welke, bij eene vergelijking, voornamelijk het gemis eener communicatie met de Kapoewas voor groote vaartuigen in haar nadeel heeft (*). In allen gevalle zijn zij een nader onderzoek waardig en zouden zij welligt later in aanmerking kunnen komen, bij eenen eventuelen uitvoer van steenkolen uit de Kapoewas.

(*) De vorst van Koeboe, in wiens gebied de baai van Padang Tikar ligt, beweert, dat van daar twee wegen naar de Kapoewas gaan, bevaarbaar voor groote schepen. Dit zou wel nogmaals dienen onderzocht te worden, daar een eerste onderzoek de onbevaarbaarheid heeft geconstateerd, doch waarvan de vorst van Koeboe beweert, dat het verkeerd gedaan is.

VII. Approximatieve berekening der inkomsten van den penambahan van Simpang, voortspruitende uit de vaste belastingen op de bevolking, in een gunstig jaar, dat is: wanneer alle vaste belastingen geregeld inkomen.

Benaming der belastingen.	Bedrag der belastingen. Rijst.	Ruwe was.	Tengkawang olie.	Praauwen.	Gemiddelde waarde der belastingen op de hoofdplaats.	Gemiddelde waarde der goederen voor den serah- en pajoehandel op de hoofdplaats.	Zuivere op brengst.	Aanmerkingen.
	gant.	kat.	kat.	stuk.				
Bepeti der dajaks	1875	—	—	—	*f* 312,60	*f* —	*f* 312,60	
Penoedjoe » »	50	—	—	—	8,40	—	8,40	
Pepantji » »	45	—	—	—	7,60	—	7,60	
Was » »	—	188	—	—	112,96	—	112,96	
Tengkawang olie » »	—	—	658	—	52,77	—	52,77	Ruw was gezuiverd verliest zijn op hoogst 25 procent.
Praauwen » »	—	—	—	7	112,—	—	112,—	
Serahhandel met de »	—	—	—	—	396,80	90,—	306,80	De goederen voor den serahhandel kosten op de hoofdplaats nagenoeg 4½ duit per gantang rijs.
Pajoehandel » » »	—	—	—	—	198,40	60,—	138,40	Voor den pajoehandel nagenoeg 6 duiten.
Kabaharoean der orang boekit	—	—	—	—	5,40	—	5,40	
Serahhandel met de » »	—	—	—	—	96,—	21,60	74,60	
Pajoehandel » » » »	—	—	—	—	96,—	28,96	67,24	
Totaal							*f* 1197,97	

97

VIII. *Staat der dajaksche bevolking in Simpang.*

Namen der distrikten.	Getal lamans (dorpen.)	Getal		Zielen.
		lawang agoeng.	lawangs in het geheel (approximatief.)	
Koewalan-oeloe.	5	25	75	450
Koewalan-ilir.	3	25	75	450
Semandang kiri.	4	15	45	270
Semandang kanan.	3	15	45	270
Gré mantok.	2	7	21	126
Baja-kembera.	2	4	12	72
Laur.	1	3	9	54
Totaal.	20	94	282	1692

IX. *Staat der maleische bevolking in Simpang.*

Namen der kampoengs.	Getal huisgezinnen.							Zielen.	
	Mambal of orang boekit (bergbewoners.)	Siring of strandbewoners.	Kaum.	Prijai.	Orang boemi.	Oeloer.	Totaal.		
Simpang.	"	"	"	"	"	"	62	350	Hieronder zijn 42 zielen in den dalam van den penambahau.
Moenggoe Djering.	9	"	"	"	"	"	9	45	
Koempang.	5	"	"	"	"	"	5	25	
Tembang-amok.	3	4	"	"	"	"	7	35	
Koman.	15	"	"	"	"	"	15	75	
Soengie Rasau.	"	10	"	"	"	"	10	50	
Matan.	"	"	"	"	4	"	4	20	
Palah.	"	"	"	"	4	"	4	20	
Berkoewak.	"	"	"	"	"	"	25	125	
Semberak.	"	"	"	"	"	"	5	25	
Kirompe.	"	"	"	"	"	"	7	35	
Kelebembang.	"	"	"	"	"	"	5	21	
Totaal.	"	"	"	"	"	"	158	826	

X. *Opgave van een stamboom der vorsten van Simpang.*

De pangeran Ratoe, stichter van de negri Simpang, was de zoon van den pangeran Adi Pati, zoon van den sulthan Zeinoe'ddin (sulthan Ratoe) van Kajoeng.

Kinderen van den pangeran Ratoe.

Mannelijk.	Vrouwelijk.
A. Pangeran Merta.	E. Oetin Ajer.
B. Penambahan Soerija Ning-Rat	F. Ratoe Tjitra.
C. Pangeran Adi Pati.	G. " Soerija.
D. " Anom.	H. " Soerija. (2)
	I. " Soema Sari, later ratoe Soema Nagara.

A. is zonder kinderen overleden.

Kinderen van B.

I. Pangeran Soema Joeda, de tegenwoordige penambahan Anom Kasoema Ning-Rat.
II. Pangeran Soerija (in Kajoeng).
III. " Nata Ni Rat.
IV. " Poetra.
V. " Kraton, later Mangkoe-Rat, later Firdana-mantri van Matan.
VI. Raden Marifat.
VII. " Mekenin.
VIII. " oeti Agoes.
IX Oetin Jaman.

Kinderen van B, I.

1. Raden Semma.
2. " Mantri.
3. Goesti Pandji.
4. Oeti Ardjoena.
5. " Goenong Sari.
6. Raden Ino.
7. " Keledjoem (Koelzoem).
8. " Abdoe'rrahman.
9. " Merkoem.
10. " Merkoen.
11. " Mersal.
12. Tijak Rekimah.
13. Oetin Ajoe.
14. " Oening.
15. " Otot.
16. Tijak Ilis.
17. " Ita.
18. " Madoe Kasoema.
19. " Poesit.
20. " Taïbah.
21. " Semi.
22. " Sendi.
23. " Mirah.
24. " Solam.

Al deze kinderen zijn bij vrouwen van geringe afkomst verwekt. 44 kinderen van den penambahan zijn overleden.

Kinderen van B, I, 1.

Raden Kelana, anak gahara.
" Boedjang, idem.

Kinderen van B, II.

1. Oeti Seppa,
2. " Serip,
3. " Mesedan,
4. Raden Mochran,
5. " Alijas.

} anak gahara.

6. Oetin Kerma,
7. " Loejah,

} anak gahara.

8. " Aminah.

Kinderen van B, III.

1. Oeti Leppi, anak gahara.
2. " Abdoe'rrahman, idem
3. " Boesoe (Boengsoe), idem
4. Oetin Gempol, anak gahara.
5. " Perak, " "
6. Tijak Teriboek, " goendik

7. Oetin Dina.
8. " ? (naam nog onbekend), anak gahara.

Kinderen van B, IV.

1. Raden Masohod, anak goendik.
2. Oeti Isahak, " gahara.
3. " Idris, " "
4. Raden Bengkok, " goendik
5. Oetin Permai, anak gahara.
6. " Pisang, " "
7. Tijak Kitjil, " goendik.

Kinderen van B, V.

1. Oeti Amir, anak goendik
2. " Oerip, " "
3. Goesti Aboe Bakar, " gahara
4. " Oemar, " "
5. " Djafar, " "
6. " Oeti Ali, " goendik.
7. " Abdoe'rrahman, "
8. Oetin Denok, anak gahara,
9. " Maisarah, " goendik.
10. " Boelkis, " "
11. " Selemah, " "

Kinderen van oeti Amir.

Oetin Fathimah, anak gahara.
" Tsaleha " "

Kinderen van oeti Oerip.

Oeti Ahmad, anak gahara.
Oeti Mantsoer, " "
" nog zonder naam, "

Kinderen van B, VI.

1. Raden Kebera, anak goendik.
2. Tijak Rote, anak goendik.
3. " Soema, " "
4. " Boentar, } tweeling id.
5. " Moneng. }

B, VIII, heeft geene kinderen.

Kinderen van B, VIII.

1. Raden Djangak
2. Oetin Koemala.
3. " Mahani.
4. Tijak Haloes.
5. " Denok.

B, IX, heeft geene kinderen.

Kinderen van C.

I. Raden Tengket, anak goendik.
II. " Mekkah, " "
III. " Poetih, " "
IV. Ratoe Soema Djaja,
V. " Soema Joeda, eerst gehuwd met den penambahan Anom Kasoema Negara (alias pangeran Soema Joeda), geene kinderen; daarna met sjerief Hassan van Moelija, een' zoon, Moebarak; en eindelijk met Wan Oemar van Kotaringin, geene kinderen,
VI. Tijak Moetija,
VII. " Itjil,
VIII. " Biroe,
IX. " Otjit,
X. " Djemantan,
XI. " Kamalijah,
XII. " Mendjennah,
XIII. " Eppè,
XIV. " Emperas,

} anak goendik.

Kinderen van C, I.

1. Raden Aboe, anak goendik.
2. " Boedjang, " "

Kinderen van C, II.

1. Raden Bakar, anak goendik. Tijak Dara, anak goendik.
2. " Oemar, " "
3. " Penes, " "
4. " Boedjang, " "

Kinderen van D.

I. Oeti Seran, anak gahara. III. Oeti Bengkah, anak gahara.
II. " Kerakap " " IV. " Pinang, " "
V. " Ressang, " "

allen in Tajan.

E. heeft geene kinderen.

Kinderen van F.

Is gehuwd geweest met raden Djoeragan, een man van geringe afkomst van Djambi, die in Simpang dien titel heeft ontvangen.

I. Pangeran Tjitra, anak gahara.
II. Oeti Karis, " "

Kinderen van F, I.

1. Raden Gandoek, anak gahara. 3. Tijak Arsa, anak gahara.
2. " Arief, " "

Kinderen van F, II.

1. Raden Mahadi, anak gahara. 3. Tijak Penjet, anak gahara.
2. " Mahassan, " "

Kinderen van G.

Is gehuwd geweest met pangeran Serija.

I. Pangeran Djaja, zonder kinderen overleden.

Kinderen van H.

Is gehuwd geweest met den laatsten sulthan van Matan.

I. Pangeran Ratoe van Matan. II. Ratoe Ajoe, gehuwd met den pangeran Firdana Mantri van Matan (zie B, V).

Kinderen van I.

Is gehuwd geweest met oeti Soema Sari, later pangeran Soema Sari.

I. Oetin Ote.

Soekadana.

I. *Inwoners.*

Het tegenwoordige penambahanschap (om den naam van rijk niet te misbruiken) Soekadana, aan welken naam zoo menige herinneringen van grootheid, roem en rijkdom verbonden zijn, dit fragmentje van het, op de puinen van het door het gouvernement veroverde Matan gestichte rijk Nieuw Brussel, bevat, ongerekend de Karimata-eilanden, in 10 kampongs 1044 zielen.

De hieronder volgende, door den civielen gezaghebber te Soekadana, op den 24^{en} november 1855 opgemaakte naauwkeurige bevolkingstaat toont het beroep en den landaard der inwoners aan.

Namen der kampoengs.	Getal huisgezinnen en derzelver beroep.								Getal inwoners en derzelver landaard.								
	Vorstelijke familie.	Landbouwers.	Ambachtslieden.	Vischers.	Kooplieden.	Geestelijken.	Zonder beroep.	Totaal.	Vorstelijke familie.	Volgelingen der vorstelijke familie.	Maleijers.	Bergbewoners.	Javanen.	Boeginezen.	Balinezen.	Chinezen.	Totaal.
Soekadana.	12	16	2	7	31	2	7	77	50	19	319	12	21	10	1	6	438
Poelau Dato.	—	9	—	—	—	—	—	9	—	—	14	3	3	1	—	—	21
Pekadjangan.	—	6	—	—	—	—	—	6	—	—	24	—	—	—	—	—	24
Setegar.	—	9	—	—	—	—	—	9	—	—	55	—	—	—	—	—	55
Taba Rawang.	—	16	—	2	—	—	—	18	—	—	98	2	—	5	—	—	105
Moelija.	—	30	—	2	2	—	—	34	—	—	179	—	1	2	—	—	182
Pelirangan.	—	10	—	—	10	—	—	20	—	—	13	110	—	—	—	—	123
Sedahan, ook Pesedahan.	—	5	—	—	—	—	—	5	—	—	4	17	—	—	—	—	21
Senebing.	—	7	—	—	—	—	—	7	—	—	21	22	—	—	—	—	43
Lobang Tedoeng. . . .	—	6	—	—	—	—	—	6	—	—	—	32	—	—	—	—	32
Totaal.	12	114	2	11	43	2	7	191	50	19	727	198	25	18	1	6	1044

Onder de vorstelijke familie wordt gerekend Sjerief Ismael (ook Tengkoe Moeda) en zijne 8 kinderen. Hij is van moeders zijde volle neef van den penambahan.

Uit dien staat blijkt, dat ongeveer $\frac{3}{5}$ der bevolking landbouwers zijn; — een inderdaad gunstig teeken, in een land, dat geene dajaks heeft.

De bewoners van Soekadana kan men verdeelen in: berghewoners en vreemdelingen.

1. de bergbewoners, of orang boekit, zijn van dezelfde afstamming als die van Matan en gevestigd in vier gehuchten, Pelirangan, Sedahan, Senebing en Lobang Tedoeng.

Die kampongs staan onder zoogenaamde demoengs. Sedahan en Senebing zijn onder één demoeng vereenigd. De demoengs doen kleine geschillen hunner ondergeschikten af; zaken van eenig belang brengen zij voor den penambahan. De demoeng van Pelirangan, demoeng Koetei, door mij omstreeks 1837 aangesteld, wordt door die van Sedahan en Lobang Tedoeng als hun opperhoofd erkend, ofschoon dit door niemand bepaald of overeengekomen is. De mindere demoengs durven zich niet naar den penambahan of den civielen gezaghebber begeven, zonder voorkennis van hunnen ambtsbroeder van Pelirangan.

Elke demoeng heeft onder zich een minder hoofd, dat den titel van pengerah (van kerah, bijeenroepen) voert, zorg draagt voor de uitvoering der door den demoeng, namens den vorst, gegevene bevelen en de bevolking bijeen roept (waarvan de titel) tot gemeenschappelijken arbeid.

Van de vijf soorten van belastingen, waarmede de bergbewoners, onder de regering der matansche, en later der simpansche vorsten gedrukt, of beter verdrukt werden, namelijk: de bepetie, de pamalaman, de kabaharoean, de serahhandel en de pajoehandel (waarover in het verslag van Matan reeds is gehandeld), van al die drukkende lasten bestaat voor den orang boekit van Soekadana slechts nog de minst drukkende, de kabaharoean, bestaande in een gantang rijst en een weinig emping, bij elken oogst. Dit is eene last, die hun niet is opgelegd door den penambahan, of diens vader, maar die zij zelven op

zich hebben genomen, als een blijk van erkenning van dien vorst.

Ook de heerendiensten, door de bergbewoners te verrigten, zijn in het minste niet drukkend. Zij zijn verpligt, wanneer de vorst op reis gaat, een aantal roeijers te leveren, die door den vorst, gedurende de geheele reis, moeten onderhouden worworden. Ten tweede worden zij opgeroepen, wanneer het dak of de vloer der woning van den penambahan moet vernieuwd worden, doch alleen voor daken van nipah- of andere bladen en voor vloeren van latten. De penambahan levert alsdan de materialen, behalve de bindrotting, en geeft aan de arbeiders den kost. Wil de penambahan eene vloer van bamboeslatten voor lief nemen, dan leveren de bergbewoners ook de materialen.

De eenige arbeid, dien de bergbewoners voor hunne onmiddelijke hoofden verrigten, bestaat in het behulpzaam zijn bij het bebouwen van hunne rijstvelden.

Volgens hunne adat, mag de vorst aan de bergbewoners geene andere straf opleggen dan de doodstraf; boeten of mindere straffen voor overtredingen kennen zij niet. Dat geene doodstraf ten uitvoer wordt gelegd, behoeft wel niet gezegd te worden.

De bergbewoners van Soekadana hebben het dus zeer goed onder het bestuur van den penambahan, waartoe trouwens de nabijheid van het europeesch gezag niet weinig heeft bijgedragen. Die omstandigheid heeft dan ook hunne stamverwanten van Tjali, onder Matan, bewogen, successievelijk naar de bergen van Soekadana, de door de binnenlandsche bevolking zoogenaamde „boekit lawoet", — bergen aan de zee, — te verhuizen, zoodat thans de meeste inwoners van dat matansche distrikt onderdanen van den penambahan van Soekadana zijn.

Niet minder goed hebben het

2. de vreemdelingen, waaronder moeten begrepen worden alle andere natiën, zie zich na de stichting van het rijk van Nieuw Brussel, in 1828, hier hebben gevestigd, dus: siakkers (waar-

onder de vorstelijke familie), menangkabauers (inwoners van Tamba-Rawang), bangkanezen, lingganezen en andere maleijers; voorts boeginezen, javanen en chinezen. De inwoners van Moelija bestaan meest uit uitgewekenen van Simpang.

Ook dit gedeelte der bevolking betaalt geene belastingen hoegenaamd aan den vorst.

De heerendiensten van hen gevorderd zijn niet drukkend. Even als de bergbewoners en onder dezelfde voorwaarden, vergezellen zij den vorst op zijne reizen.

Tot het oprigten van het geraamte van eene nieuwe woning voor den penambahan wordt dat gedeelte der bevolking voor één of twee dagen opgeroepen. De vorst zorgt dan voor den kost.

Het verminderen der bevolking van Soekadana, na den dood van den sulthan Abdoe'l Djalil Sjah, kan niet aanzienlijk genoemd worden. Al zijn ook eenige huisgezinnen naar Karimata verhuisd; al heeft de geheele kampoeng Melinsoem zich te Ketapang gevestigd: dat verlies is ten naasten bij weder gecompenseerd door het herleven van de kampoeng Moelija door uitgewekenen van Simpang, en het verloopen van eenige matansche bergbewoners naar de bergen van Soekadana.

II. *Bestuur.*

De penambahan is zelf het kampoengshoofd van de plaats Soekadana, waaronder behooren de landbouwers gehuchten Poelau Dato, Pekadjangan en Setegar. Moelija en Tamba-Rawang hebben hunne eigene hoofden.

De kampongshoofden hebben geene inkomsten en geen ander regt op de diensten van hunne ondergeschikten, dan eenige hulp bij het bebouwen hunner rijstvelden. De penambahan en het hoofd van Tamba Rawang maken van dat regt geen gebruik.

De penambahan regeert zonder mantris. Hij doet bijna niets, zonder vooraf met den civielen gezaghebber geraad-

pleegd te hebben. Een natuurlijk gevolg daarvan is, dat de bevolking (met uitzondering der orang boekit, die zelden met den europeeschen ambtenaar in aanraking komen) weinig om hem geeft, waarover hij zich bij den ondergeteekende beklaagd heeft. Daarbij komt nog, dat hij trotsch en gierig en niet vrij te pleiten is van partijdigheid, voornamelijk in zaken van pandelingschap, of in zaken, waarbij hij zelf voor- of nadeel kan hebben. In zoodanige gevallen neemt hij soms middelen te baat, om zijn doel te bereiken, die men gewoon is streeken van den booze te noemen: hij tracht den gezaghebber alsdan te misleiden. Zijn trots, die echter, in vergelijking met vroeger, eenigzins getemperd is, heeft hem de achting en liefde zijner verwanten doen verliezen. De beide gepensioneerde officieren, tengkoe Said en tengkoe Soeloeng, hebben om die reden vroeger lang met hem in onmin geleefd, doch zijn op het oogenblik weder op een goeden voet met hem.

De oudste zoon van den penambahan, met name tengkoe Soeloeng, is uit eene moeder van geringe afkomst geboren. Hij is een vlijtig, ijverig en welgezind jongman, die zich voornamelijk op het varen en op het scheepstimmermans ambacht heeft toegelegd. In dit laatste heeft hij het tamelijk ver gebragt. Hij kan echter lezen en noch schrijven.

De tweede zoon, die, volgens maleische instellingen, den vader zou kunnen opvolgen, heet tengkoe Poetra en is geboren uit tengkoe Koelzoem, eene prinses van siaksch bloed. Hij is 19 jaren oud, zonder veel geleerd te hebben, opgeschoten, en men koestert weinig verwachtingen van hem. Hij is voor als nog een zeer onbeduidend persoon, van wiens gezindheid nog niets te zeggen valt. Hij heeft overigens een goed voorkomen en kan een weinig lezen en schrijven.

III. *Handel, produkten enz.*

Daar in de zuiderafdeeling alleen Soekadana voor den over-

zeeschen handel openstaat, zoo zijn alle vaartuigen van de geheele afdeeling, die dien handel drijven en dat niet over Pontianak of Sambas doen, verpligt, te Soekadana in- en uit te klaren.

De overzeesche handel wordt bijna uitsluitend met Java en Singapoera gedreven.

Naar Java wordt voornamelijk uitgevoerd: rotting, was, boombast en trasi. De invoer van daar bestaat hoofdzakelijk uit: tabak, koperwerk, aardewerk en lijnwaden.

Singapoera ontvangt van Soekadana: rotting, getah pertja, vogelnesten, schildpad, hars, en betaalt met lijnwaden, koperwerk, aardewerk, ijzerwerk, zijden stoffen, zilveren munt.

Soekadana heeft slechts twee vaartuigen voor den overzeeschen handel.

De kusthandel is het levendigst met Pontianak en Matan.

De produkten van Soekadana zelven zijn van weinig beteekenis. Rijst is niet voldoende voor de consumptie. In goede jaren leveren de bergen van Soekadana 4 à 5 pikols was. De grond bevat goud, dat echter niet geëxploiteerd wordt. Het schijnt nu bewezen te zijn, dat er geen tin is. Op den Paloengan zijn witte vogelnesten. Acht huisgezinnen behoorende aan sjerief Hasan bin Hoesin bin Sjahab, vroeger hoofd van het landje Moelija, hebben dezelve, lang voor de weder oprigting van Soekadana, in 1828, tijdens zij eene nieuwe kampoeng maakten, aan de Belaban, de hoofdspruit der groote rivier van Moelija, en daar rijstvelden bouwden, aan de rivier Penjeberangan, een linkertak der groote rivier van Moelija, aan den voet van den Paloengan ontdekt. Sjerif Hasan durfde van die ontdekking geen gebruik te maken, zonder daarvan kennis te geven aan den toenmaligen penambahan van Simpang, Soeria Ning-Rat, die hem de helft van de opbrengst gereedelijk afstond.

Dan nog voor en aleer sjerief Hasan iets had kunnen on-

dernemen, stierf het hoofd der nieuwe vestiging, met name Pa-Sengkoelang, en twee dagen na zijn' dood verlieten alle acht huisgezinnen ijlings de kampoeng en keerden naar Moelija terug, zeggende dat een groote draak in de kampoeng spookte

De zeven andere huisgezinnen waren:

Soekoer, schoonzoon van Pa-Sengkoelang,

Pimpin, dito dito,

Kadir, broedersschoonzoon van Pa-Sengkoelang,

Intje Moetoel, gehuwd met eene dajaksche vrouw van Kandawangan,

Poedji, van Banka,

Pa-Peloepoeng, van Blitong,

Ma-Djering, eene dajaksche vrouw van Kandawangan.

Pa-Sengkoelang zelf was een dajak van Kandawangan en vroeger opziener der vogelnestklippen en wegens tooverij verkocht.

Na zijnen dood durfde niemand weder naar de vogelnestklippen zoeken. Het hoofd van Karimata wil dit ondernemen, als hij met den penambahan eene aanneembare overeenkomst kan aangaan, hetgeen tot dus ver op de inhaligheid van den penambahan schijnt te hebben schipbreuk geleden.

IV. Afstamming der sijaksche vorsten.

voor zoo ver die zich in Soekadana of andere gedeelten van Ned. Borneo bevinden, volgens berigten, te Soekadana en op Karimata ingewonnen.

Iskander Dzoe'l Karnaini.
(Alexander de Groote),

huwt met Sjahroe'l barijah, dochter van een' indisch koning, genaamd Kaid Hindi, uit welk huwelijk radja Rasthoen Sjah, beter radja Arsjathoen Sjah.

Tengkoe Abdollah, later sulthan Abdoe'l Djalil Sjah, na zijnen dood Marhoem mangkat di djoelang, omdat hij is ver-

moord geworden, terwijl hij gedragen werd, schrijlings zittende op den nek van iemand; laatste vorst van Djohor uit die dynastie. Hij werd door zijnen bandahara vermoord.

Zijn zoon, radja Boedjang, later door den sulthan van Menangkabau verheven tot sulthan Abdoe'l Djalil Sjah, en na zijnen dood genaamd Marhoem Boewantan, is de stichter van Sijak en Rijau. Hij had de volgende zoons.

A. Radja Alam, zoogenaamd van de kampong Alam, anak goendik.

B. Sulthan Mahmoed Sjah, anak gahara.

C. Tengkoe Isahak, anak goendik.

D. Boengsoe (Boesoe), idem.

A. had eene dochter, tengkoe Emboeng, welke huwde met den arabier seijid Otzman Bin-Sjahab, uit welk huwelijk de tegenwoordige vorsten van Siak stammen.

B. Afstammelingen van sulthan Mahmoed Sjah.

	Mannelijk.	Vrouwelijk.
a.	Tengkoe Ismail, later sulthan Ahmed Abdoe'l Djalil Sjah, na zijnen dood, Marhoem mangkat di balei, anak gahara.	*c.* Tengkoe Sonet.
b.	" Abdollah, anak goendik.	
c.	" Moesa, idem.	
d.	" Abdoe'rrahman, heeft geene nakomelingen op Borneo, anak goendik.	

Afstammelingen van B, a.

1. Tengkoe Jahja, later sulthan Abdoe'l Djalil Sjah, anak gahara, van Sijak verdreven door seijid Ali, zoon van seijid Otzman, schoonzoon van Radja Alam (A).

II. Tengkoe Poeteh, anak goendik.

III. " Badarijah, later tengkoe Poewan, later tengkoe Dalam, gehuwd met sulthan Abdoe'l Djalil Sjah van Soekadana (*B, c, V*), anak goendik.

IV. " Asijah, te Lingga, anak goendik.

Afstammelingen van B, a, I.

1. Tengkoe Ibrahim, anak goendik.
2. " Soelong Moeda, anak gahara.
3. " Mantsoer, gewezen officier van de marine, anak goendik.
4. Tengkoe Lebar, anak goendik, geene nakomelingen.
5. " Salamah, anak goendik.
6. " Koelzoem, anak goendik.
7. " Kesna, anak goendik, geene nakomelingen.
8. " Roemit, anak gahara.

Afstammelingen van B, a, I, 1.

Tengkoe Ketjil Moeda, anak gahara.

Tengkoe Itam, anak gahara, te Ritteh.

Afstammelingen van tengkoe Kiljil Moeda.

Tengkoe Djafar, anak gahara. Tengkoe Asijah, anak gahara.

hij heeft ook kinderen op Lingga.

Afstammelingen van B, a, I, 2.

Tengkoe Gembo, anak gahara, te Mendawei (Bandjarmasin).

Tengkoe Emboeng, anak gahara.

Afstammelingen van tengkoe Gembo.

Tengkoe Dongah, anak goendik.
" Dara, anak gahara.

Afstammelingen van tengkoe Emboeng.

is gehuwd geweest met den arabier seijid Abdoe Bakr Kaf, uit welk huwelijk

Tengkoe sjerifah Maznah, ook tengkoe Empeh, thans te Pontianak. Zij is gehuwd geweest met *B. a.* II. 1.

Afstammelingen van B, a, I, 3.

Tengkoe Mahani, anak gahara, gehuwd met tengkoe Mohammad Baki, zoon van B. *C.* I. 1.

Afstammelingen van B, a, I, 5.

Is gehuwd met *D, a, I, 2.*

Afstammelingen van B, a, I, 6.

Is gehuwd geweest met den tegenwoordigen penambahan van Soekadana.

Afstammelingen van B, a, I, 8.

Is gehuwd geweest met *B, b, II*, 1.

Afstammelingen van B, a, II.

uit het huwelijk met den arabier seijid Oemar Sakaf, genaamd Toewan Besar.

1. Tengkoe sjerief Ismaïl, ook tengkoe Moeda.

Afstammelingen van B, a, II, 1.

Tengkoe sjerif Ahmed.
" sjerif Oemar, ook tengkoe Soelong Moeda, bij *B, c, V*, 2.
" Mohammad Haroen, anak goendik.

Tengkoe sjerifah Aisjah, bij *B, c, V*, 2.
" Marjam, bij *B, c, V*, 2.
" Fathimah, anak goend.
" Noer, bij tengkoe sjerifah Maznah, kleindochter van *B, a, I*, 2.
" Tsafijah, anak goendik.

Afstammelingen van t. sjerif Ahmed.

Tengkoe sjerif Mohammad, bij t. Oewoh, dochter van *B, c, I*, 1.

Afstammelingen van B, b.

I. Tengkoe Idris.
II. " Mohammad.

Afstammelingen van B, b, I.

1. Tengkoe Said, gepensioneerd officier van de marine.

Afstammelingen van B, b, I, 1.

Tengkoe Poetri, anak gahara, te Lingga.
" Ngah (Tengah), anak goendik, te Ritteh.
" Emboeng, anak goendik.

Afstammelingen van B, b, II.

1. Tengkoe Soelong, anak gahara, gepensioneerd officier van de marine.
2. Toengkoe Zainab, anak goendik.

Afstammelingen van B, b, II, 1.

Tengkoe Endoet, anak goendik, op 1 januarij 1839 door zeeroovers van Solok genomen.
" Hamid, anak goendik.
Tengkoe Andak, bij *B, a, I,* 8.
" Njonjah, anak goendik.

Afstammelingen van tengkoe Hamid.

Tengkoe Jahja, anak gahara.
Tengkoe Tsafijah, anak gahara.

Afstammelingen van tengkoe Andak.

is gehuwd geweest met den arabier sjerif Ali Bin-Jahja.
Tengkoe sjerif Djafar, anak gahara.

Afstammelingen van tengkoe Njonjah.

Gehuwd met tengkoe Kitjil Moeda, zoon van *B*, *a*, *I*, 1.

Afstammelingen van B, *b*, *II*, 2.

Gehuwd met tengkoe Ibrahim (*B*, *a*, *I*, 1).

Afstammelingen van B. c.

I. Tengkoe Endoet, jang-di-pertoewan moeda, anak gahara.
II. " Ibrahim, geene nakomelingen, anak gahara.
III. " Tsaleh, idem.
IV. " Isa, id., an. goend.
V. " Akil, later sulthan Abdoe'l Djalil Sjah van Soekadana, bij intje Salamah, eene vrouw van Serasan.
VI. " Sembok, gesneuveld bij Sekawang, als officier van de marine, anak goendik; geene nakomelingen.
VII. " Dagang, anak goendik, geene nakomelingen.
VIII. " Djafar, later tengkoe panglima besar, tegenwoordig hoofd van Karimata,

bij intje Kojak, van Galang.

Afstammelingen van B. c. I.

1. Tengkoe Tjelah, gewezen officier van de marine.
2. Tengkoe Tojah.
3. " Erang.
4. " Senai, geene nakomelingen, is gehuwd met *B*, *c*, *VIII*, 1.

Afstammelingen van B, c, I, 1.

Tengkoe Oewoh, anak goendik, eerst gehuwd geweest met t. sjerif Ahmed, zoon van *B*, *a*, *II*, 1, later met tengkoe Gembo, zoon van *B*, *c*, *I*, 2, thans gehuwd met den penambahan van Soekadana.

Afstammelingen van B, c, I, 2.

Is gehuwd geweest met *B*, *a*, *I*, 2.

Afstammelingen van B, c, I, 3.

Is gehuwd geweest met *B*, *b*, *I*, 1.

Afstammelingen van den sulthan Abdoe'l Djalil Sjah (B, c, V.)

1. Tengkoe Anom, later tengkoe Besar Anom, tegenwoordige penam-
Tengkoe Dara, later tengkoe Tengeh, bij Djamalijah, vrouw van Bawean.

bahan van Soekadana, bij *B*, *a*, *II*, anak gahara.

Afstammelingen van B, c, V, 1.

Tengkoe Soeloeng, anak goendik.
" Poetra, anak gahara, bij *B*, *a*, *I*, 5.
" Erang, anak goendik.
" Dawoed, " "
" Soleiman, " "
" Ibrahim, " "
Tengkoe Noeng, anak gahara, bij *B*, *a*, *I*, 5.
" Hawa, anak goendik.
" Emboeng, anak gahara, bij *B*, *c*, *VIII*, 7.

Afstammelingen van tengkoe Soeloeng.

Tengkoe Mohammad Tsaleh, anak goendik.
" Abdoellah, anak goendik.
Tengkoe Bakal, anak goendik.
" Aisjah, " "

Afstammelingen van tengkoe Poetra.

Tengkoe Mas Ajoe, anak gahara, bij tengkoe Itam, dochter van *C*, *a*, *I*, 1.

Afstammelingen van tengkoe Erang.

Tengkoe Zaharah, anak goendik.

Afstammelingen van tengkoe panglima besar Djafar, hoofd van Karimata. (B, c, VIII).

1. Tengkoe Mohammad Tsaleh, vulgo tengkoe Boedjang.
2. Tengkoe Dagang.
7. Tengkoe Djebeh.
8. " Tojah.
9. " Fathimah.
10. " Tsafijah.

3. Tengkoe Mohammad Ali.
4. " Said.
5. " Abdoe'l Djalil.
6. " Aboe.

allen anak goendik.

Afstammelingen van B, c, VIII, 1.

Tengkoe Isa, anak goendik.

Afstammelingen van B, c, VIII, 7.

Is gehuwd geweest met den tegenwoordigen penambahan van Soekadana, uit welk huwelijk

Tengkoe Emboeng, anak gahara,

en later met sjerif Ismaïl al Aidroes, uit welk huwelijk geene kinderen.

Afstammelingen van B, e.

Uit haar huwelijk met tengkoe Lah, van Rijausche afstamming:

I. Tengkoe Ngah (Tengah), anak gahara. II. Tengkoe Mah, anak gahara.

Afstammelingen van B, e, I.

1. Tengkoe Djenal, anak goendik, gewezen officier bij de marine, gesneuveld bij Sekawang.

Afstammelingen van B, e, I, 1.

Tengkoe Riboet, anak goendik.
" Mohammad Baki, anak goendik.

Afstammelingen van tengkoe Riboet.

Tengkoe Oemar, anak gahara, bij | Tengkoe Alimah, anak gahara;

tengkoe Poetri, dochter van *D*, *a*, *I*, 1.

" Ahmad, anak gahara, idem idem

bij tengkoe Poetri, dochter van *D*, *a*, *I*, 1.

Tengk. Fathimah, idem idem

" Aisjah, " "

Afstammelingen van tengkoe Mohammad Baki.

Tengkoe Mohammad, anak gahara, bij tengkoe Mahani, dochter van *B*, *a*, *I*, 3.

Tengkoe Chatidjah, anak gahara, bij tengkoe Mahani, dochter van *B*, *a*, *I*, 3.

Afstammelingen van B, c, II.

Is gehuwd geweest *B*, *b*, *II*.

Afstammelingen van tengkoe Isahak (C).

a. Tengkoe Mantsoer, anak goendik.

Afstammelingen van C, a.

I. Tengkoe Mohammad Thahak, anak goendik.

II. Tengkoe Aisjah, anak goendik.

III. " Boengsoe (Boesoe), anak goendik, geene nakomelingen.

Afstammelingen van C. a. I.

1. Tengkoe Isahak, te Sebemban, onder Bandjarmasin.
2. " Moesa, op Java.
3. Tengkoe Salmah.

Afstammelingen van C, a, I, 1.

Tengkoe Isa, anak goendik.

Tengkoe Itam, anak goendik.

" Alimah, " "

Afstammelingen van tengkoe Itam.

Is gehuwd met tengkoe Poetra, zoon van *B*, *c*, *V*, 1.

Afstammelingen van C, a, I, 2.

Tengkoe Otzman, anak goendik.

Afstammelingen van D, a, I, 3, eerst gehuwd met *D, a, I,* 1, later met *B, a, I,* 3.

Afstammelingen van C, a, II.

Gehuwd geweest met *D, a, I.*

Afstammelingen van tengkoe Boengsoe (D).

A. Tengkoe Isa.

Afstammelingen van D, a.

I. Tengkoe Mohammad, later tengkoe Besar, anak gahara, bij ratoe Gebang, dochter van den sulthan Moeizzoe'ddin van Matan.

Afstammelingen van D, a, I.

1. Tengkoe Sembab, anak gahara, bij *C, a, II.*
2. „ Abdoe'rrahman, thans op Tembalan, anak gahara, bij *C, a, II.*

Afstammelingen, van D, a, I, 1.

Tengkoe Mohammad, anak goendik, thans op Tembalan.

Tengkoe Poetri, anak gahara, bij *C, a, I,* 3.

„ Djebah, anak goendik.

De Karimata eilanden.

De vier grootste der eilanden, namelijk Karimata, Seroetoe, Melapis en Penebangan, zijn, volgens de onder de bevolking van Matan en Simpang bestaande overleveringen, het eerst bevolkt, onder de regering van den derden (*) der Soekadanasche vorsten, der penambahan Poentoeng Berasap, na de stichting van Soekadana door hem en tegelijk met het eiland Maja, het eiland Bengkalang, Padang-tikar en Boemboenan.

De verontrustingen door de maleische zeeroovers verdreven deze kolonisten van javaanschen oorsprong en hunne kampoengs werden eindelijk door die zeeroovers zelven bewoond en verwoest. De roovers, die zich daar nederzetten, waren zoogenaamde orang Setomo, oorspronkelijk bewoners van het eiland Lingai, een der Serasan eilanden.

Eene derde volkplanting legde er, omstreeks het jaar 1765, een siaksche uitgewekene, met name tengkoe Boengsoe (bij verkorting Boesoe), aan, met een aantal pe-soekoe-an lawoet (zee-bewonende stammen) of zoogenaamde rajats, van Lingga, bewoners van het eiland Galang, dat zij, wegens een' kleinen misgreep den toorn van den vorst van Lingga vreezende, verlaten hadden. De Setomo bevolking van Karimata was juist te dier tijd door andere zeeroovers verdreven en het is niet onwaarschijnlijk, dat de zeeroovers van Galang den roovers daarbij behulpzaam zijn geweest. Tengkoe Boesoe stelde den rajat Silah, met den titel van batin als hoofd van Karimata aan; hij zelf vestigde zich, met het grootste gedeelte van zijn gevolg, binnen de rivier van Kandawangan, met het voornemen, ook dat gedeelte van het Soekadanasche rijk te veroveren.

Door het afsluiten van den toevoer van rijst uit de bovenlanden

---

(*) Volgens anderen den vierden.

werd dit voorgekomen, (*) en tengkoe Boengsoe stierf op den berg Mangkoel in het Kandawangansche, waarom hem door de afstammelingen der sijaksche vorsten de naam wordt gegeven van Marhoem mangkat di Mangkoel.

Na den dood van tengkoe Boengsoe kwam Karimata weder onder de heerschappij der soekadanasche vorsten, doch behield zijne eigene hoofden.

De afstand van Karimata aan het gouvernement, door den sulthan van Matan, Mohammad Djamaloe'ddin en den penambahan van Simpang, Soeria Ning-Rat—23 november 1822—de hoon, het gouvernement aangedaan door dien sulthan van Matan, door eenen aanval op Karimata, in 1828, de heldhaftige verdediging van 's gouvernements regten door den batin Singoem, die hem zijn leven kostte, zijn bekende daadzaken; minder echter is welligt bekend de omstandigheid, dat het de beide schoonzoons van den sulthan Mohammad Djamaloe'ddin, pangeran Tjakra Ning-Rat en pangeran Adi Mangkoe-Rat, welke beiden later door het gouvernement (de laatste zelfs twee maal) tot penambahan van Matan zijn benoemd;—dat het 's sulthans beide schoonzoons waren, die den zwakken vorst tot die trouwbreuk overreedden en de expeditie naar Karimata in persoon aanvoerden.

De tegenwoordige bevolking van Karimata, wonende in de eenige kampoeng, genaamd soengei Pelembang, op de zuidoostkust van het eiland, aan de rivier van dien naam, bestaat uit twee zeer verschillende deelen:

1. afstammelingen der pe-soekoe-an lawoet of rajats van Ling-

(*) Volgens matansche overleveringen, zijn de roovers tot den terugtogt gedwongen door het gevecht bij de dajaksche kampoeng Belaban, waar zij geslagen werden door de matanners, onder aanvoering van pangeran Soema Joeda en pangeran Mangkoe Rat, broeders van den sulthan Mohammad Djamaloe'ddin.

ga, waarvan hierboven is melding gemaakt, tellende, op 12 november 1855 . . . . . 315 zielen.

2. sijakkers en hunne afstammelingen, ten getalle van . . . . . 101 "

Totaal 416 zielen.

Tot de laatste behoort het door het gouvernement erkend opperhoofd, tengkoe panglima besar Djafar. Hij was als zoodanig aangesteld door zijnen broeder, den sulthan Abdoe'l Djalil Sjah en, in 1832 van Soekadana derwaarts gebannen, uit hoofde van een' hevigen twist tusschen hem en den dato matamata, een' der mantries van den sulthan.

Een onderhoofd der sijakkers bestaat niet en is ook niet noodig, aangezien zij voor het grootste gedeelte volgelingen zijn van het opperhoofd, en de rest van vier huisgezinnen geen intermediair hoofd meer behoeft.

De sijaksche bevolking betaalt noch belasting aan het hoofd, noch is zij tot het presteren van diensten verpligt, voor zoo ver zij niet behoort tot de volgelingen van het hoofd.

De rajats van Lingga, en bijgevolg ook dat gedeelte hunner, dat zich op Karimata heeft gevestigd, zijn, ten gevolge van door vloekeeden bezworene overeenkomsten, eene soort van lijfeigenen van het geheele djohorsche vorstenhuis, waarvan de sijakkers zich als den hoofdtak beschouwen; doch blijft hun de keuze van den persoon, dien zij volgen willen: zelfs schulden, al zijn die nog zoo groot, binden hen niet aan den vorstelijken schuldeischer. Volgens die overeenkomsten heeft elk lid der vorstelijke familie het regt, wanneer het zich in verlegenheid bevindt en rajats in zijn gevolg heeft, hen te verpanden, waar en aan wien het ook zij, doch niet te verkoopen. Daarentegen zijn de vorsten verpligt voor het onderhoud hunner rajats zorg te dragen, tegen het verrigten van eenige diensten. De vorst mag den rajat geene onteerende straf, waar-

onder speciaal gerekend wordt het rondleiden bij bekkenslag van den misdadiger, opleggen; insgelijks zijn boeten niet gebruikelijk. De zachtste straf, die een rajat kan ondergaan, is het zoogenaamde weeken (rendam), dat is: het indoopen, voor een korteren of langeren tijd, van het ligchaam in koud water, doch zoo, dat het grootste gedeelte van het bovenlijf boven water komt. Op zware misdrijven staat het spitsen (soela). Dezelfde doodstraf wordt toegepast op misdrijven, die tot driemalen toe met weeking gestraft zijn. Op geene andere wijze mogen misdadigers ter dood gebragt worden. Tegen amokloopers zijn echter alle middelen geoorloofd.

Op dit aloude verbond is de verhouding der tegenwoordige rajats van Karimata tot hun opperhoofd gegrond. Dat daarin eene wijziging is gebragt door de verhouding van beiden tot het gouvernement, behoeft wel niet gezegd te worden.

Tot op den huidigen dag zorgt de rajat, die van natuur vadzig en onverschillig is, niet voor den dag van morgen, maar laat die zorg over aan het opperhoofd. Hij weet, dat hij, in tijd van nood, daar altijd te regt komt, zoolang het opperhoofd zelf nog wat heeft; daarentegen is hij ook verpligt, alle werkzaamheden te verrigten, die hem door het opperhoofd worden opgelegd.

Die bestaan in:

a. Heerendiensten, waaronder gerekend wordt: het dienen als roeijers op de vaartuigen van het hoofd; het halen van hout voor de woningen en vaartuigen van het hoofd en het bouwen daarvan. In die gevallen is het hoofd verpligt, het geheele gezin van den dienstdoende te onderhouden.

b. Het inzamelen van voortbrengselen der zee en van den grond, zoo als tripang, karet, visch, hars, boombast, enz. De rajat maakt alsdan eene schuld bij het hoofd, voor zijne eigene behoeften op zijnen togt en voor die zijner familie, en betaalt die bij zijne terugkomst, met de producten die hij heeft ver-

zameld, berekend tegen een' matigen prijs. Het meerdere van zijn' voorraad kan hij verkoopen aan wien hij verkiest.

De rajats enz. van Karimata hebben, behalve het opperhoofd, nog een door hem aangesteld hoofd van hunnen eigen' stam, dat den titel van batin voert. De batin ontvangt de bevelen van het opperhoofd, brengt die aan de bevolking over en zorgt voor hunne uitvoering. Het batinschap is erfelijk in de familie van den batin Silah, den eersten batin der lingga'sche rajats op Karimata; doch niet altijd in eene regte afdalende lijn. Het opperhoofd stelt den batin aan, zich daarbij regelende naar den wensch der bevolking.

De tegenwoordige batin heet Ganoem en is de zoon van den in 1823, voor de regten van het gouvernement gesneuvelden batin Singoem.

De batin heeft geene vaste inkomsten, maar het regt op dezelfde diensten der bevolking, als door het opperhoofd kunnen worden gevorderd. Dan men zal ligtelijk beseffen, dat het opperhoofd de voorkeur heeft en het regt van den batin naauwelijks meer dan in naam bestaat. Batin Goelang had van het gouvernement eene bezoldiging, bestaande, zoo als men zich op Karimata vermeent te herinneren, in *f* 10, 2 pikols rijst en ½ pikol zout 's maands.

Onder den batin staat nog een minder hoofd, voerende den titel van djoeroe-kerah. Zijn voornaamste pligt is, zoo als reeds de titel aanwijst, het verzamelen, of bijeen roepen (kerah) der bevolking.

De djoeroe-kerah heeft, als vast inkomen, de opbrengst der vogelnestklippen op Tokong Leman, zijnde een der vier Leman eilanden, de noordelijkste der geheele groep, en op de rots Tokong Perangin, het zuidelijkste eilandje onder Karimata (op de kaarten bekend gesteld onder den naam van Black rock). Dan de geheele opbrengt bedraagt niet meer dan 8 à 10 kati's 's jaars;

terwijl de nesten zelven slechts drie vierden van den prijs der Karimata nesten halen.

Blinde onderwerping aan den wil van hun opperhoofd en gehechtheid aan diens persoon karakteriseren de rajats van Karimata. Trouwens zij hebben ook alle reden van tevredenheid met zijn bestuur; mogten zij iets te klagen hebben, dan zou dit alleen zijn, dat hij hen laat voortleven in hunne zorgeloosheid en hen niet genoeg tot den arbeid aanhoudt.

Tengkoe panglima besar Djafar heeft geene mantries; in zaken van belang raadpleegt hij met den batin, den djoeroe kerah, zijnen oudsten zoon en vermoedelijken opvolger, tengkoe Boedjang, en eenige ouden der sijaksche bevolking, waaronder intje Adam, met den titel van panglima moeda, en intje Abd'ollah, in de wandeling intje Dolah merah mata.

Van straffen of burgerlijke regtsvorderingen is nog geen voorbeeld op Karimata. In voorkomende gevallen van ligten aard zou het opperhoofd met de evengemelde personen raadplegen; van gewigtige gevallen zou hij aan den civielen gezaghebber te Soekadana kennis geven.

Tot zijnen neef, den penambahan van Soekadana (vroeger tengkoe besar Anoem), onder wiens gebied de Karimata-groep op het papier nog als onderdeel behoort, staat de tengkoe panglima besar in geene andere verhouding, dan in die van bloedverwantschap. Dit is niet strijdig met art. 4 van het met den penambahan van Soekadana gesloten kontrakt van 16 januarij 1850, luidende:

„Het beheer over de Karimata-eilanden zal, als een onder-
„deel van Soekadana, worden gevoerd door een door het Ne-
„derlandsch Indisch gouvernement benoemd hoofd, onder genot
„der inkomsten, welke die eilanden opleveren.

„Dit hoofd zal zijne woonplaats vestigen op Groot-Karimata
„en aldaar de Nederlandsche vlag hijschen".

Eene verwijdering tusschen oom en neef heeft altijd plaats

gehad, haren grond hebbende voornamelijk in den trots en de opgeblazenheid van dezen laatsten, toen hij nog erfgenaam was der rijken Nieuw-Brussel, Simpang en Matan, en de weinige notitie, die de oom van de grootheid en de grootschheid van zijnen neef nam. Eene toenadering dacht men te bewerkstelligen door een huwelijk van tengkoe besar Anoem met tengkoe Djebeh, dochter van tengkoe panglima besar. Het huwelijk heeft plaats gehad doch de toenadering niet. De ontbinding van dat huwelijk, na verloop van eenige jaren; het verhuizen van eenige huisgezinnen van Soekadana naar Karimata, na den dood van den sulthan Abdoe'l Djalil Sjah; het verlies van alle inkomsten en direct gezag op de Karimata-eilanden voor den penambahan, waren omstandigheden, die oom en neef slechts nog meer van elkander moesten verwijderen.

Tengkoe Mohammad Tsaleh, gewoonlijk tengkoe Boedjang genaamd, oudste zoon van tengkoe panglima besar Djafar, bij eene bankasche vrouw van geringe afkomst, wordt door den wensch zijns vaders en der geheele bevolking van Karimata, als opvolger aangewezen. Ik ken hem van kindsbeen af. Hij is een braaf, deugdzaam, ondernemend, vlijtig jongman, die even als zijn vader, van de meeste gehechtheid jegens het gouvernement bezield is en de liefde en achting der bevolking bezit. Hij kan lezen en schrijven.

Dat de toegenegenheid van den penambahan jegens zijnen cousin van Karimata niet groot is, en zoo ook wederkeerig, is, zoo al niet natuurlijk, dan toch niet te verwonderen.

Tengkoe panglima besar Djafar (zie stamboom der sijaksche vorsten van Soekadana) heeft de volgende kinderen:

Zoons.

I. Tengkoe Mohammad Tsaleh, gewoonlijk tengkoe Boedjang, verwekt bij Jang Marjam, eene vrouw van Muntok.

II. Tengkoe Dagang, bij Tidja, eene vrouw van Bilitong.

III. Tengkoe Mohammad Ali, bij eene chinesche vrouw van Soerabaja, genaamd njonjah Hing.

IV. Tengkoe Said, bij Tidjah.

V. Tengkoe Abdoe'l Djalil, bij eene vrouw van Karimata, met name Moerei.

VI. Tengkoe Aboe, bij de zuster van njonjah Hing, met name njonjah Tjoan.

Dochters.

1. Tengkoe Djebeh, bij Bisseh, eene boeginesche vrouw van Sambas.
2. Tengkoe Tojah, bij dezelfde.
3. Tengkoe Fathimah, bij Moerei, moeder van V.
4. Tengkoe Sepijah, bij Sampei, eene vrouw van Karimata.

Kinderen van tengkoe Mohammad Tsaleh.

Tengkoe Isa, bij Zeinab, eene vrouw van sijaksche afkomst.

Het is hier welligt de onregte plaats niet, eenigzins nader te beschouwen de inkomsten van het opperhoofd, omdat daarmede de toestand der rajats in naauw verband staat, alzoo deze de zorg voor hun levensonderhoud bijna geheel aan hun opperhoofd overlaten.

De rajat is, — hooger is daarvan bereids melding gemaakt, — verpligt tot het verrigten van alle diensten, die hem door het opperhoofd worden opgelegd, bestaande deze diensten in:

a. heerendiensten, en

b. het inzamelen van producten der zee en van den grond. Daarbij komt nog eene afzonderlijke belasting op de karet- en tripangvisschers, door den assistent resident van Pontianak, in 1837, bekrachtigd. Deze belasting bestaat voor elke sampan, die op de karetvangst is uit geweest, in 2 kapāla karet (een kapala bestaat uit de 13 bladen der schildpad) en voor de tripangvisschers in 5 kati's tripang per sampan.

Tot dus ver heeft het hoofd van zijn regt, onder letter *b* omschreven, slechts gebruik gemaakt tot het inzamelen van karet en tripang. De rajat ontvangt de rijst tegen 5 gantang (à 5¼ kati) voor twee gulden en staat zijne tripang af aan het hoofd, tegen *f* 40 de pikol, en zijne karet, tegen *f* 8 het kati. Dan het is er wel verre van, dat hij daarbij eenige winst behale. De rajats namelijk, die zich, ten getalle van 15 tot 20 sampans 's jaars, om karet te vangen, soms tot in de nabijheid van Bilitong begeven, verkoopen een gedeelte hunner vangst aldaar ter sluik en keeren naar Karimata terug met de rest, die gewoonlijk niet voldoende is, om de bij het hoofd gemaakte schuld te voldoen, laat staan het gebruikelijk regt te betalen. Het goedaardige karakter van tengkoe panglima besar Djafar doet hem in deze, tot zijn groot nadeel, met de meeste toegevendheid handelen.

Een meer vast inkomen heeft het opperhoofd in de opbrengst der vogelnestklippen op het eiland Karimata. Nog eenige jaren geleden, bedroeg die opbrengst 180 kati's, waarvan 135 kati's aan het hoofd behoorden en de resterende 45 kati's de eigendom waren van de bewakers der klippen. Dan ook deze 45 kati's vloeiden grootendeels in de kist van het opperhoofd als betaling van gemaakte schulden, berekend tegen den prijs van *f* 5 per kati. Thans is de opbrengst, door het verhuizen der zwaluwen naar andere holen, die nog niet ontdekt zijn, gedaald tot op 70 à 75 kati's. Vroeger was de prijs der nesten *f* 6 per kati; thans wordt er niet meer dan *f* 4 voor betaald.

Ook de vogelnesten van het eiland Penebangan behooren regtens aan het hoofd van Karimata, doch hij zegt van dat regt geen gebruik te maken, ten einde niet in botsing te komen met den penambahan van Soekadana, wiens onderdanen die vogelnesten kwamen plukken. De penambahan, daaromtrent ondervraagd, heeft geantwoord, dat dit inderdaad vroeger heeft plaats gehad door inwoners van Moelija, doch dat hij dit verboden heeft

zoodra hij vernomen had, dat zijn oom van Karimata daarop aanspraak maakte. De civiele gezaghebber te Soekadana heeft van dit antwoord van den penambahan aan tengkoe panglima besar kennis gegeven. De opbrengst van Penebangan wordt op 25 à 30 kati's 's jaars geschat.

De vogelnesten waren, na 1822, een inkomen van den batin en de bewakers der klippen en zijn, eerst bij de vestiging van tengkoe panglima besar Djafar op Karimata, op dat hoofd overgegaan.

Even als de prijs der vogelnesten, is ook die der tripang in de laatste jaren gedaald, van *f* 50 à *f* 60, namelijk, tot op *f* 38 à *f* 40 per pikol.

De inkomsten van tengkoe penglima besar Djafar hebben, op die wijze, eene aanzienlijke vermindering ondergaan. Voegt men daarbij de algemeene duurte der rijst in dit jaar, waarvan geen korrel op Karimata groeit, en de omstandigheid dat de rajat geene produkten wil noch kan inzamelen, zonder een' behoorlijken voorraad van rijst, dan moet men erkennen, dat de netelige toestand van hem zelven en van de bijna alleen op zijnen bijstand rekenende bevolking, waarop hij herhaaldelijk de aandacht van het bestuur heeft gevestigd, niet geveinsd is en van dag tot dag erger wordt. Toen ik, in november 1855, op Karimata was, leefde een groot gedeelte der bevolking reeds eenige maanden van sago, toekas, gadoeng en visch. Omtrent de voorziening in de behoefte van het oogenblik is een voorstel gedaan.

Zoo als zoo even ter loops is aangestipt, wordt op Karimata geen korrel rijst geteeld en moet dus dat graan van buiten aangebragt worden. Herhaalde proeven zijn, sedert 20 en meer jaren,—ik heb dit reeds in 1835 gehoord,—met de rijstkultuur genomen, doch steeds mislukt: nu eens waren het de muizen, die het plantsoen vernielden; eene andere keer, wanneer het ongedierte het zaad of de jonge plantjes had gespaard, schoot de padi weelderig tot mans hoogte op, doch de aren bleven ledig.

Dit laatste heeft tengkoe panglima besar Djafar nog verleden jaar ondervonden: van 40 gantangs zaad heeft hij niet meer dan 14 gantangs produkt ingeoogst. Dit herhaalde mislukken heeft bij het hoofd en de bevolking de overtuiging te weeg gebragt, dat alle moeite vergeefs is, en op Karimata geen rijst kan geteeld worden.

Vroeger waren de produkten van Karimata, die in den handel gebragt werden: vogelnesten, schildpad en tripang, voldoende, om de bevolking, door tusschenkomst van het hoofd en eenige handelaren, zoo niet voor het geheele jaar, althans voor het grootste gedeelte daarvan, van rijst en andere levensbehoeften te voorzien; men achtte het toen niet noodig ook andere voortbrengselen, zoo als drooge visch, boombast en hars, te ontginnen; men achtte het toen onnoodig, aan surrogaten voor de rijst, als djagoeng, obi en andere aardvruchten, te denken, daar men zich, voor den korten tijd dat er gebrek was aan rijst, ligt met sago en visch kon behelpen. De al meer en meer afnemende opbrengst der vogelnestklippen, de daling van den prijs der vogelnesten en der tripang, de duurte der rijst op de geheele westkust van Borneo, hebben in dit jaar een nog nooit ondervonden gebrek te weeg gebragt, dat aan het hoofd en de bevolking de oogen heeft geopend en hen heeft doen zien, dat zij zich, tot dus ver, drie voorname middelen van bestaan, —het droogen van visch, het inzamelen van soga- en tengarbast, en het planten van djagoeng en aardvruchten, — niet ten nutte hebben gemaakt.

Visch is overvloedig in de nabijheid van Karimata; het droogen daarvan kost weinig moeite; drooge visch is op de geheele westkust gewild en kan, voornamelijk te Pontianak, onmiddelijk tegen rijst worden omgezet.

Soga- en tengarbast (ook tingibast genaamd) worden in overvloed op Karimata gevonden en zijn droogerijen, die op Java gezocht zijn. Men zegt, dat zij daar tegen de helft van het gewigt in rijst kunnen verruild worden.

Djagoeng en aardvruchten groeijen het geheele jaar door, vereischen weinig zorg en zijn in allen gevalle een beter voedingsmiddel, dan de toeka's en de gadoeng.

Wordt dit een en ander met kracht doorgezet, al is dit dan ook ten nadeele van de karet- en tripangvangst, dan houd ik mij overtuigd (en het hoofd deelt die overtuiging met mij), dat daardoor in de behoefte der bevolking van Karimata ruimschoots zal worden voorzien en nimmer een gebrek zal ontstaan, zoo als thans nog heerscht.

Het hoofd vestigt voornamelijk zijne hoop op het inzamelen van soga- en tengarbast. Om die produkten met vrucht te kunnen ontginnen, heeft hij noodig een vaartuig van p. m. 25 kojans, waarmede hij zijne lading regtstreeks naar Java laat brengen. Dat vaartuig kan op Karimata gebouwd worden, voor eene som van ƒ 1500, te besteden tot den aankoop gedeeltelijk van rijst en andere levensbehoeften voor de werklieden, gedeeltelijk van spijkers en ander ijzerwerk. Voor den aankoop van levensmiddelen, ten behoeve der bevolking, die op het inzamelen van produkten zal uitgaan, tot dat de eerste lading van de hand zal zijn gezet, rekent het hoofd, daar al zijne middelen zijn uitgeput en hij geheel op nieuw moet beginnen, ƒ 2500, zoodat eene som van ƒ 4000 zou benoodigd zijn, om hem zelven, en met hem de bevolking van Karimata weder op de been te helpen.

De Karimata-eilanden leveren de volgende produkten op: zwarte vogelnesten (op Groot Karimata, Penebangan, Tokong Perangin en Tokong Leman), karet, tripang, agar-agar, visch, (in overvloed), hars, sogabast, tengarbast, arenboomen (op Penebangan en Groot Karimata), ijzerhout en ander goed timmerhout, gaharoehout (grof van draad), lakahout, getah pertja (slechtste soort), semamboe rotting (met korte geledingen), ijzer (op de eilanden Poelau Besi, Bentangoe, Grisik en Genting) en was.

Daarvan worden slechts ontgonnen en in den handel gebragt: vogelnesten (p.m. 100 kati's 's jaars), tripang 30 à 40 pikols), karet (p.m. 100 kati's), lakahout (4 à 5 pikols).

Alleen de vogelnesten van de westmoeson zijn bruikbaar en worden alsdan drie maal, en wel om de 40 dagen, geplukt.

De aren- of annauboom dient den bewoners van Karimata alleen tot het bereiden van sago, in tijd van rijstgebrek. Suiker weten zij niet te koken; evenmin verstaan zij zoogenaamd gemoetitouw (tali idjoe) te maken.

Op de Karimata-eilanden wordt alleen de pertjaboom gevonden, die de slechtste soort van gom oplevert; de soenet, die de beste, en de taban, die de tweede soort geeft, zijn er niet.

IJzer wordt niet ontgonnen, ofschoon dit vroeger plaats had. Op Groot Karimata zijn nog de overblijfselen van smeltovens.

Was wordt in tamelijke hoeveelheid gevonden; doch er is niemand, die het plukken daarvan verstaat; men wacht tot dat het was van zelf afvalt, dat dan meest door de wilde varkens wordt opgevreten. Daarom is de opbrengst zeer gering.

Tin is er niet.

Dat er geen rijst gewonnen wordt is hooger reeds aangemerkt. De bevolking moet gedwongen worden tot den aanplant van djagoeng, aardvruchten en kokospalmen, waartoe de grond bijzonder geschikt is.

De eenige produkten van nijverheid zijn kleine vaartuigen en matten (kadjang) van bengkoewang. Vaartuigen worden niet gemaakt, dan voor eigen gebruik en op bestellingen, die zeer schaars gedaan worden. De bengkoewang-matten worden in geringe hoeveelheid aangemaakt.

De behoeften der bevolking zijn: rijst, een weinig zout, arensuiker, Java tabak en eenige lijnwaden.

Deze artikelen worden van Pontianak, Soekadana en Matan gehaald of aangebragt.

Dat de handel van Karimata van weinig beteekenis moet zijn,

blijkt uit de geringe hoeveelheden der voortbrengselen. Ook zal hij nimmer van groot belang worden, ten ware de verwachtingen van het gouvernement, met welke het zich die eilanden, in 1822, heeft doen afstaan, wierden gerealiseerd en Karimata alzoo eene stapelplaats voor den handel van west-Borneo wierd.

Van deze verwachtingen schijnt echter het gouvernement, en wel ten regte, te hebben afgezien, wegens de nabijheid van Java aan de eene, en Singapoera en Rijau aan de andere zijde.

De beste plaats voor een etablissement zoude ongetwijfeld de rivier soengei Betoek zijn, die, na de grootste vlakte van Karimata doorstroomd te hebben, zich op de westzijde van het eiland in zee stort. In de geul staat, bij eb, niet minder dan 5 voet water. Niet ver van de monding is goede ankerplaats voor groote schepen, veilig voor alle, behalve weste winden. Men kan van het westen en zuid-oosten de reede naderen. Het vaarwater van uit het zuid-oosten loopt tusschen reven door, doch is niet gevaarlijk; het westelijke vaarwater is zonder hindernissen.

Daarop volgt de rivier soengei Raja, op de zuid-oostkust van het eiland. De nadering tusschen de reven, die de zuid-oostkust omgeven, is gevaarlijk. Tusschen de reven en den wal is goede ankergrond, in 3 à 4 vadem, op 3 à 4 kabellengten van den wal. Achter de reven liggen de schepen echter niet veilig voor de zuidelijke winden. De geul door de zandbank voor de rivier is, bij den laagsten waterstand, nog $2^1/_2$ voet diep.

Minder geschikt is de rivier soengei Pelembang, oostelijk van de soengei Raja, aan welker regteroever, niet ver van zee, de kampong van dien naam, de eenige van het eiland, ligt. De schepen kunnen hier den wal zoo digt niet naderen; zij liggen er minder veilig, en op de bank staat, bij eb, naauwelijks een voet water.

Van de soengei Raja aan de west gaande, komt men aan de

soengei Keloempang, die moeijelijk te naderen is en voor de zuid-westen winden open staat.

Van de soengei Betoek langs de noordkust om de oost tot terug aan de soengei Pelembang gaande, ontmoet men de soengei Pengoedjan, de soengei Tajan en de soengei Goentoeng, wier mondingen allen ondiep en de eerste voor noordelijke, en de laatste voor oostelijke winden niet beschermd zijn.

Koeboe.

Het staatje, dat tegenwoordig den naam van Koeboe voert, heeft zijnen oorsprong te danken aan eene vestiging van sjerif Aidroes al- Aidroes, schoonzoon van den toewan besar van Mempawah en zwager van sjerif Abdoe'rrahman, den stichter van Pontianak, binnen de Terentang, niet ver van hare afscheiding uit de Kapoewas. Deze vestiging heeft nagenoeg gelijktijdig plaats gehad met de stichting van Pontianak. Om de nieuwe kolonie tegen de aanvallen der zeeroovers te beveiligen, liet sjerif Aidroes, niet ver boven de monding der Terentang, in de Olak-olak, eene sterkte (koeboe) oprigten. Groote sterfte onder de bevolking der nieuwe nederzetting en ook de voordeelen, aan eene grootere nabijheid der zee verbonden, noopten later sjerif Aidroes, geheel en al naar die sterkte te verhuizen, waardoor de hoofdplaats en later het geheele land, dat daarvan afhankelijk werd, den naam van Koeboe ontvingen.

Op sjerif Aidroes volgde zijn zoon sjerif Mohammad, die bekend is onder den naam van Toewan Besar Koeboe, en met welken het eerste kontrakt door het gouvernement gesloten is (4 junij 1823), op dezen zijn zoon Sjerif Abdoe'rrahman, en op dezen, eindelijk, zijn zoon sjerif Ismaël, tegenwoordige vorst van Koeboe, met welken het thans nog vigerend kontrakt van 28 mei 1841 is aangegaan.

Sjerif Ismaël regeert het land, volgens de voorschriften, vervat in art. 4 en 5 van het kontrakt. Hem staan ter zijde drie mantri's uit de mindere klasse, zonder andere titels, met namen Ismaël, Sinen en Pawei. De eerstgenoemde wordt gezegd den meesten invloed op den vorst uit te oefenen.

De vorst mag geene regten of belastingen hoegenaamd heffen, noch doet dit het gouvernement direktelijk. Alleen de pachten drukken indirektelijk op de bevolking.

De nabijheid van Pontianak maakt het voor het bestuur gemakkelijk, te waken, dat alle stipulatiën van het kontrakt behoorlijk worden nageleefd. Overigens is de vorst zelf ook welgezind.

De bevolking van Koeboe is in de volgende vijf kampoengs verdeeld:

Koeboe, hoofdplaats, met 27 maleische en 8 chinesche huisgezinnen.

Soengei Nipah, met 40 maleische huisgezinnen.

Rantau Pandjang, met 6 maleische huisgezinnen.

Daboeng, met 20 boeginesche huisgezinnen.

Soengei Pinang, met 30 maleische huisgezinnen.

De mohamedanen zijn, bijna zonder uitzondering, landbouwers; de chinezen zijn landbouwers of visschers.

Soengei Pinang, alhoewel op Koeboesch grondgebied, wordt in naam van den sulthan van Pontianak geregeerd. De kampoeng is aangelegd door sjerif Thahah, broeder van den vorigen heer van Koeboe, van uit Koeboe en met volk van Koeboe. Van den beginne af echter heeft sjerif Thahah niet de bevelen van zijnen broeder, maar die van den sulthan van Pontianak opgevolgd, van welken laatsten hij ook eenen tjap (welligt eene aanstelling) ontvangen heeft. Sjerif Thahah is overleden en zijn jongere broeder, sjerif Moebarak, is hem in dezelfde verhouding opgevolgd. Ook deze geeft niets om zijnen neef van Koeboe.

Ofschoon in geen een der met Koeboe aangegane kontrakten de grenzen zijn vastgesteld, zoo bestaat toch te Koeboe een niet authentiek afschrift eener bekendmaking, zonder datum, van eenen der vroegere residenten der westkust van Borneo, waarbij bepaald wordt, dat de rivieren Boengoer en Terentang de grens zullen uitmaken tusschen de landen Koeboe en Pontianak, en diensvolgens zoude Soengei Pinang op Koeboesch grondgebied liggen.

De geheele handel van Koeboe gaat over Pontianak.

Het voornaamste artikel van uitvoer is gedroogde visch; voorts levert Koeboe trasi, rotting, was, gaharoehout, lakahout, ebbenhout en sogabast.

Van de rijstkultuur wordt tamelijk veel werk gemaakt.

In het Koeboesche ligt de baai van Padang Tikar, die vroeger tot de verplaatsing der hoofdplaats der residentie is aanbevolen. De monding der rivier, koewala Daboeng, en de grond zijn daartoe voortreffelijk bevonden; dan een onderzoek naar de bevaarbaarheid der watercommunicatie met de Kapoewas is niet naar wensch uitgevallen; stoomvaartuigen, zoo als de Borneo en de Onrust, zouden er niet kunnen komen.

De vorst van Koeboe verklaart, dat de loods, die dat onderzoek geleid heeft, zelf onkundig, of niet ter goeder trouw is geweest, en dat twee breede diepe vaarwaters van de baai van Padang Tikar naar de Kapoewas leiden.

Bij een nader onderzoek, zou de heer van Koeboe kunnen verzocht worden, zelf als loods te dienen.

De heerlijke Kapoewas-monding, genaamd koewala Maja, zijnde de hoofduitwatering van de Dawak (zie verslag van Simpang), maakt de grens tusschen Simpang en Koeboe.

Van de kinderen, die sjerif Mohammad (gewoonlijk toewan besar Koeboe) bij zijnen dood achterliet, zijn geene andere af-

stammelingen in Koeboe, dan die van zijnen zoon en opvolger

Sjerif Abdoe'rrahman.

Kinderen thans nog in leven:

Mannelijk.	Vrouwelijk.
A. Sjerif Ismaël, regerend vorst.	E. Sjerif Saidah.
B. " Hasan.	F. " Noer, nog ongehuwd.
C. " Kasim, te Batavia.	
D. " Akil, nog ongehuwd.	

Kinderen van A.

Mannelijk.	Vrouwelijk.
1. Sjerif Abdoe'rrahman, anak gahara, oud 10 jaren.	3. Sjerif Thalhah, anak gahara.
	4. " Aminah " "
2. " Mohamad Zin, anak gahara.	5. " Fathimah " "
	6. " Marjam " "

Kinderen van B.

1. Sjerif Mohamad.
2. " Ali.
3. Sjerif Sjechah.

Kinderen van E.

uit haar huwelijk met sjerif Mohammad Ba-Hasan.

1. Sjerif Sjechah.

is thans gehuwd met sjerif Oemar al-Kadari.

SOEKADANA, MATAN EN SIMPANG.

Opgave der in- en uitvoerartikelen gedurende het jaar 1854.

INVOER.

Benaming.	Maat, gewigt, enz.	Ingevoerd van						Totaal.
		Billiton.	Java.	Karimata.	Lingga en onderhoorigheden.	Pontianak.	Singapoera.	
Aardewerk.	stuks.	—	5360	—	120	50	5960	11490
Amfioen.	bollen.	—	—	—	—	18	—	18
Braadpannen (ijzer.).	stuks.	—	—	—	—	45	2215	2260
Bijlen.	"	—	—	—	—	—	60	60
Dadels.	pikoels.	—	—	—	—	$1\frac{1}{2}$	12	$13\frac{1}{2}$
Gambier.	"	—	—	—	—	4	5	9
Garens (katoenen).	strengen.	—	600	—	9	—	20	629
Goud (stof).	thail.	—	—	—	—	2	—	2
Groenten (ingelegde).	potten.	—	—	—	—	20	—	20
Kalveren.	stuks.	—	8	—	—	—	—	8
Kapok.	pikoels.	—	$54\frac{1}{2}$	—	—	—	—	$54\frac{1}{2}$
Katjang.	"	—	31	—	—	6	—	37
Katoenen (lijnwad.).	koddies	25	65	—	$18\frac{1}{2}$	$27\frac{13}{16}$	$212\frac{1}{2}$	$308\frac{13}{16}$
Karet.	kati's.	—	—	8	—	—	—	8
Klappers.	stuks.	—	—	—	2000	8500	—	10500
Koperdraad.	kati's.	—	100	—	—	50	1250	1400
Koperwerk.	pikoels.	—	$4\frac{9}{100}$	—	$1\frac{5}{100}$	1	$18\frac{6}{100}$	$348\frac{13}{100}$
Koralen (chinesche.)	"	—	—	—	—	—	2	2
Laken.	ellen.	—	—	—	—	—	140	140
Lakwerk (palemb.).	stuks.	—	14	—	—	—	83	94
Lood.	kati's.	—	—	—	—	—	250	250
Matten (Java stroo).	stuks.	—	6	—	—	—	—	6
Munt (koperen).	guldens.	—	—	—	—	400	—	400
— (recepissen).	"	1530	600	—	—	—	—	600
— (zilveren).	"	—	455	—	200	255	5970	8410
Olie (djarak).	kannen.	—	50	—	—	—	—	50
— (klapper).	"	—	100	—	750	662	—	1512
Padi.	pikoels.	—	—	—	—	10	—	10
Rijst.	"	—	231	—	—	30	150	411
Schapen	stuks.	—	36	—	—	—	—	36
Siroop (inlandsche).	flesschen.	—	60	—	—	—	—	60
Spiegels.	stuks.	—	1	—	—	—	—	1
Spijkers.	kati's.	—	501	—	—	—	100	610
Staal.	"	—	—	—	—	—	750	750
Stoelen.	stuks.	—	4	—	—	—	—	4
Suiker (poeder).	pikoels.	—	$15\frac{1}{2}$	—	—	$6\frac{1}{2}$	1	23
— (anaun).	pakjes.	—	—	—	—	300	—	300
Tabak.	krandj.	—	697	—	—	34	—	731
Tamarinde.	pikoels.	—	—	—	—	$1\frac{1}{2}$	—	$1\frac{1}{2}$
Tripang.	"	—	—	1	—	$1\frac{1}{2}$	—	$2\frac{1}{2}$
Tulbanden (Arab.).	stuks.	—	—	—	—	—	20	20

Benaming.	Maat, gewigt, enz.	Ingevoerd van						Totaal.
		Biliton.	Java.	Karimata.	Lingga en onderhoorigheden.	Pontianak.	Singapoera.	
Eijen.	pikoels.	—	14	—	—	—	—	14
Vet (varkens).	kati's.	—	20	—	—	—	—	20
Visch (gedroogde).	pikoels.	—	—	9	—	—	—	6
Weggelnesten.	kati's.	—	—	6	—	—	—	9
Wajang (Javasche).	stuks.	—	1	—	—	—	—	1
Werk.	kati's.	—	148	—	—	—	—	148
IJzerwerk.	pikoels.	—	8	—	—	—	—	8
Zijden, Chin. broek.	stuks.	—	—	—	23	—	340	363
Zijde (ruwe).	pakken.	—	—	—	—	—	2	2
Zijden stukken.	stuks.	—	—	—	28	—	93	121

Benaming.	Maat, gewigt enz.	Uitgevoerd naar								Totaal.
		Billiton.	Java.	Karimata.	Lingga en onderhoorigheden.	Pontianak.	Sambas.	Serawah.	Singapoera.	
Amfioen.	bollen.	—	—	—	—	3	—	—	—	3
Boombast.	pikoels.	—	160	—	—	—	—	—	—	160
Dammer.	—	—	—	—	—	—	—	—	33	33
Gaharoehout.	kati's.	—	—	—	—	—	—	—	3	3
Getah pertja.	pikoels.	—	—	—	31	304¼	—	—	918	1316¼
Honig.	—	—	1½	—	—	—	—	—	—	1½
Karet.	kati's.	—	—	—	—	20	—	—	17	37
Klappers.	stuks.	—	—	480	—	—	—	—	—	480
Koper (oud).	kati's.	—	60	—	—	—	—	—	—	60
Matten(Dajaksche).	stuks.	—	—	—	—	60	—	—	—	60
Munt (koperen).	guldens.	—	—	—	—	350	—	—	—	350
— (recepissen).	—	—	—	—	—	200	—	—	—	200
— (zilveren).	—	—	—	—	—	425	—	—	2754	3179
Olie (klapper).	kannen.	—	—	—	—	60	—	—	—	60
Rotting.	bossen.	—	33745	—	—	—	10	—	10400	44164
— (semamboe).	stuks.	—	—	—	130	150	—	—	300	450
Rijst.	pikoels.	25	—	68½	—	2	150	—	6	381½
Schelpen.	—	—	—	—	—	70	—	—	—	70
Suiker (anaun).	pakjes.	—	—	433	29	130	—	—	—	560
Tabak.	krandj.	—	—	1	—	—	—	6	—	36
Tripang.	pikoels.	—	—	—	—	—	10	—	—	10
Trassi.	—	—	271	—	—	13	—	—	—	284
Vellen (roggen).	—	—	—	—	—	—	—	—	¼	¼
Visch (gedroogde).	—	—	—	—	—	—	25	—	—	25
Vogelnesten.	kati's.	—	3	—	—	41	10	—	14	68
Vruchten.	pikoels.	2	—	—	—	36	3	—	—	41
Was.	—	—	6,$\frac{53}{100}$	—	—	37	—	—	—	93,$\frac{53}{100}$

NB. Daar te Pontianak uitklaringen gedaan worden om zich, zonder Soekadana aan te doen, regtstreeks naar Matan en Simpang te begeven, alsmede om van die rijken naar Java en elders te vertrekken en de inlandsche hoofden te Ketapang en Koewalan ook passen voor Pontianak uitreiken, kan deze opgave niet al de in- en uitgevoerde artikelen bevatten.

Soekadana, Matan en Simpang.

Opgave der in- en uitvoerartikelen gedurende het jaar 1855.

INVOER.

Benaming.	Maat, gewigt, enz.	Ingevoerd van.					Totaal.
		Bali.	Bandjermaasin.	Java.	Linggga.	Singapoera.	
Aardewerk.	stuks.	—	3000	300	400	18120	18820
Dadels.	pikoels.	—	—	—	—	6	6
Eijeren, gezouten.	stuks.	—	3000	—	—	—	3000
Getah pertja.	pikoels.	—	—	—	—	3	3
Kapok.	id.	—	—	4	—	—	4
Katoenen lijnwaden.	koddies	—	—	½	13	448	461½
Klokje.	stuks.	—	—	—	—	1	1
Koperdraad.	kati's.	—	—	1½	—	—	1½
Koperwerk.	pikoels.	—	—	11	⅕	10	21⅕
Laken.	ellen.	—	—	—	—	2	2
Padi.	pikoels.	—	22	—	—	—	22
Rijst.	id.	30	—	32	105	260	427
Staal.	kati's.	—	—	—	—	8	8
Sigaren.	stuks.	—	—	—	—	500	500
Suiker poeder.	pikoels.	—	—	3	—	4	7
Tabak.	krandj	—	—	83	—	161	144
Uijen.	pikoels	—	—	2	—	—	2
Visch (gedroogde).	id.	—	—	—	¾	—	¾
Zijden Chin. broeken.	stuks.	—	—	—	—	60	60
—— hoofdkussen.	id.	—	—	—	—	12	12
—— stukken.	id.	—	—	—	—	15	15

UITVOER.

Benaming.	Maat, gewigt, enz.	Uitgevoerd naar							Totaal.
		Bandjermasin.	Biliton.	Kottaringen.	Pontianak.	Samarang.	Singkawang	Singapoera.	
Aardewerk.	stuks.	—	—	—	3000	—	—	—	3000
Gaharoehout.	kati's.	—	—	—	—	180	—	40½	220½
Getah pertja.	pikoels.	—	—	—	327½	—	—	619	946½
Honig.	id.	—	—	—	—	½	—	—	½
Karet.	kati's.	—	—	—	—	—	—	13	13
Klappers.	stuks.	100	900	1000	—	—	—	—	2000
Koper (oud).	kati's.	—	—	—	—	20	—	—	20
Koperwerk.	id.	—	—	30	—	—	—	—	30
Lakahout.	pikoels.	—	—	—	5	—	—	—	5
Munt (koperen).	gulden.	—	150	—	—	—	—	—	150
—— (zilveren).	id.	—	—	—	—	—	—	1275	1275
Olie (klapper).	kannen	20	100	300	—	—	—	—	520
Pinangnooten.	stuks.	—	—	—	—	2000	—	—	2000
Rotting.	bossen.	—	—	—	2840	22000	—	36100	60940
—— semamboe.	stuks.	—	—	—	—	600	—	—	600
Rijst.	pikoels.	—	24	—	136	—	80	—	240
Suiker (anaun).	pakjes.	—	1250	—	—	—	—	—	1250
Tabak.	krandj.	—	—	40	—	—	—	—	40
Trasi.	pikoels.	—	—	—	—	166	—	—	166
Vogelnesten.	kati's.	—	—	—	43	—	—	15	58
Was.	kati's.	—	17	—	170½	558	—	—	745½

NB. Daar te Pontianak uitklaringen gedaan worden om zich, zonder Soekadana aantedoen, regtstreeks naar Matan en Simpang te begeven, alsmede om van die rijken naar Java en elders te vertrekken, en de inlandsche hoofden te Ketapang en Koewalan ook passen voor Pontianak uitreiken, kan deze opgave niet al de in- en uitgevoerde artikelen bevatten.

KORT BERIGT

OMTRENT

G E L I T I N G

(NOORDKUST VAN FLORES).

DOOR

J. N. VOSMAER.

In den namiddag van donderdag 21 junij 1860 ankerden wij voor de kampong Geliting, op de noordkust van Flores of Mangarai.

Deze kampong heeft een zeer armoedig en onoogelijk aanzien, en de grond was bezaaid met djagongschillen en andere onreinheid. Echter zijn de huizen vrij geregeld en ruim, naar makassaarsche bouworde opgezet, met alang-alang gedekt en de omwanding van gevlochten bamboes.

Te Geliting heeft men een' sabandar, Parasa daeng Manawé geheeten.

Dit hoofd houdt sinds jaren verblijf te dier plaatse en is als zoodanig door den vorst of radja van Larantoeka, Don André, aangesteld, met voorkennis van de civiele en militaire gezaghebbers van Larantoeka, de heeren Van Vloten en Demmeni.

Hij zou, naar opgave van daeng Magné, broeder van den sabandar, voorzien zijn van eene schriftelijke aanstelling, in het maleisch met hollandsche karakters geschreven, en voor ge-

zien geteekend door de zoo even genoemde kommandanten, benevens van eene instruktie.

Deze instruktie luidt: dat de sabandar bevoegd is, om gerezen geschillen tusschen de handelaren en de inwoners te beslechten door het opleggen eener boete van acht tot veertig realen, echter niet hooger, van welke handeling de vorst van Larantoeka geen kennis behoeft te dragen. Deze boete wordt niet in geld, maar in lijnwaden of andere artikelen van die geldswaarde betaald.

Dikwijls gebeurt het, dat, wanneer die boete door den schuldige aan den sabandar wordt gebragt, hij het grootste gedeelte terug geeft en slechts een geweer of ander voorwerp aanhoudt, omdat de oplegging dier boete alleen ten doel heeft om tot les te strekken voor diegenen, welke het onderzoek en de uitspraak van het geschil bijwonen. Deze wijze van handelen is echter onlangs door den vorst van Larantoeka gewijzigd, en den sabandar is aanbevolen, om voortaan de opgelegde boete in haar geheel te ontvangen. Deze boete behoudt de sabandar voor zich.

Verder houdt de instructie den last, om wanneer roovers zich voor de kust vertoonen, die door de ingezetenen met gezamenlijke magt te doen verdrijven.

De sabandar is tevens gemagtigd om, bijaldien de een den ander beleedigd of getracht heeft te steken, lijfstraf of blokarrest op te leggen, echter dit afhankelijk te stellen van den aard van het feit, en niet te bovengaande 12 rietslagen en 7 dagen in het blok. Alleen moord en diefstal behooren tot de competentie van den vorst van Larantoeka.

De kampong ligt besloten tusschen eenen van klipsteenen opgetrokken ringmuur, daargesteld tegen de aanvallen van de bewoners der in de nabijheid gelegen kampong Mauwari, waarmede Geliting steeds in onmin leeft en eenigen tijd geleden hen over het gebergte naar Sika heeft verjaagd. De inwoners

van Mauwari zijn christenen van portugesche afkomst en de roomsch katholieke godsdienst belijdende.

De reden van deze ongeregeldheid vond aanleiding in verscheidene schuldvorderingen, welke Geliting van de opgezetenen van Mauwari te innen had, ter sommen van *f* 500, *f* 800, *f* 1000 enz.

De Gelitingers vielen daarvoor gestadig de Mauwarezen lastig, zoodat het eindelijk zoo ver liep, dat zij elkander den oorlog verklaarden en de Mauwarezen, het onderspit delvende, de vlugt naar hun primitief woonoord Sika namen.

Deze christenen hadden zich te Mauwari nedergezet om aldaar padi-, djagong- en klappertuinen aanteleggen en zout te maken. Bij gelegenheid hunner verjaging van daar, zijn alle huizen verbrand, zoodat deze kampong thans niet meer bestaat.

De kampong Geliting telt om en bij 30 huizen en 300 inwoners, en de kampong Bolong, grenzende aan Geliting, 25 huizen en 300 ingezetenen.

Beide kampongs zijn omringd van klapper- en pisangboomen.

De bewoners van Geliting zijn gemengd, bestaan uit makassaren, saleijerezen, boeginezen, bimanezen en badjorezen.

Het land is zeer bergachtig en vulkanisch, heeft echter op sommige plaatsen eenen vruchtbaren vetten grond en is dien ten gevolge bijzonder geschikt voor de koffijteelt en andere kultuur.

Sawa's zouden zeer goed kunnen worden aangelegd, daar van af de kampong tot aan den voet van het gebergte eene onafzienbare vlakte bestaat, doch men gaat hiertoe niet over, doordien geene karbouwen gevonden worden om het land te beploegen en de noodzakelijkheid de bewoners zulks ook niet doet inzien, wegens de genoegzaamheid en groote goedkoopte der tuinpadi, welke voor *f* 1 de pikol met bolster te bekomen is en netto 70 kati's weegt.

Men vindt te Geliting nog den vulkaan Nanga Tabo, welke gedurig rokende is.

De handelsvestiging te Geliting vindt haren oorsprong in de

nederzetting, nu p.m. 50 jaren geleden, van de voorouders van zekeren saleijerees daeng Mangawing, welke begonnen zijn aldaar tuinen aan te leggen, zoodat successievelijk meer personen Geliting bezochten en later zich daar nederzetten, waardoor de handel meer en meer uitgebreid werd.

De te Geliting gevestigde makassaren, boeginezen, saleijerezen en bimanezen hebben vroeger op die plaats handel gedreven, doch zijn vervolgens met de afstammelingen van daeng Mangawing getrouwd en hebben toen Geliting voor vaste woonplaats gekozen.

De jaarlijksche invoer te Geliting bestaat ongeveer in de volgende artikelen en geldwaarde, als:

25 kisten geweren. . . .	*f*	12	per stuk.
10 pikols kruid	"	70	de pikol.
5000 parangs	"	—.50	per stuk.
4 pikols koralen	"	150	de pikol.
4 " olifantstanden . .	"	600	" "
10 kodie's europ. lijnwaden	"	25	de kodi.
100 " inl. " .	"	40	" "
5 " europ. doeken .	"	8	" "
40 bollen amfioen . . .	"	60	per bol.

De voortbrengselen en uitvoer van Geliting bestaan hoofdzakelijk in tamarinde (waarvan geheel Makassar voorzien wordt), ruwe katoen, tabak, olie, tripang en karet.

De bewoners van het gebergte zijn geen andere volkstammen dan de mangaraijers, die Geliting alleen bezoeken, om hunne olie, katoen, tamarinde, obi's en djagong te verkoopen en zich bij aankomst van handelspraauwen voor een parang of eenig kleedingstuk als koelies te laten gebruiken, voor zoo veel tijd als men hen maar verkiest aan te houden. Ook de gelitingers maken op die wijze van hunne diensten gebruik.

De inkoopsprijs van de mangaraijers en de verkoopprijs der

gelitingers aan de handelaren van Makasser en de winst door dezen daarop te verdienen, vindt plaats en bestaat als volgt:

1,25 pikol tamarinde wordt door de mangaraijers te Geliting verkocht voor *f* 0,50; de gelitingers doen die vervolgens aan de handelaren voor denzelfden prijs de pikol over, en winnen daarop de 25 kati's.

De handelaren verkoopen die te Makasser voor *f* 2 à *f* 3 de pikol.

1 pikol kapas voor *f* 2,50; verkoop aan de handelaren *f* 4 en op Makasser tegen *f* 7.

1 pikol tabak voor *f* 4; verkoop aan handelaren *f* 5 à *f* 6 en op Makasser tegen *f* 6 ook wel voor hooger prijs, geheel afhankelijk van den aanvoer van tabak van Bali.

1 pikol olie voor *f* 7 à *f* 8; verkoop aan de handelaren *f* 13 en op Makasser tegen *f* 16 à *f* 20; hangt veel af van den meerderen of minderen aanvoer van olie van Saleijer of Mandar.

De tripangs, groot en klein, worden door de badjorezen, die ze bij de eilanden onder Flores vischen, aan de handelaren verkocht voor *f* 20 de pikol, terwijl die op Makasser tegen *f* 40 van de hand worden gezet.

De karet voor *f* 400, en op Makasser tegen *f* 700.

De mangaraijers of alfoeren bewerken in het gebergte ook katjang-, battang- of sagotuinen, echter wordt het produkt weinig uitgevoerds, als niet meer dan genoegzaam voor eigen gebruik, met uitzondering van verleden jaar, toen, wegens overvloed van katjang, werd uitgevoerd 300 pikols voor *f* 2, verkoop aan de handelaren *f* 3 en op Makasser tegen *f* 4. De uitvoer van kamiri, in de nabijheid van de kampong Geliting geteeld, bedraagt jaarlijks 400 pikols, voor *f* 4 aan de handelaren en op Makasser tegen *f* 8.

De meest gezochte artikelen te Geliting zijn voornamelijk geweren, kruid, parangs, olifantstanden, geel koper, europesche lijnwaden, inlandsche lijnwaden en amfioen. De meeste handel

wordt op Geliting gedreven door de makassaren, boetonnezen, boneratterezen en saleijerezen; door deze laatsten echter zeer weinig.

Het getal aankomende praauwen te Geliting gedurende het jaar bedraagt als volgt:

van Makassar . . . . . 10 tot 20
" Bonerate . . . . . 15 tot 25
" Boeton . . . . . 5 tot 7 en
" Saleijer . . . . . 2 tot 3

De waarde en hoeveelheid der handelsartikelen door hen jaarlijks medegenomen zijn:

800 pikols kapas . . . . à ƒ 4 de pikol.
8000 " tamarinde. . . " " 0,50 " "
400 " tabak . . . . " " 5 " "
400 " olie . . . . " " 6 " "
300 " tripang . . . " " 20 " "
4 " karet . . . . " " 400 " "

Van dezen uitvoer heft de sabandar de volgende regten, als:

van kapas . . . . . 30 duiten de pikol.
" tabak . . . . . 60 " " "
" olie . . . . . 60 " " "
" tripang . . . . . } 5 %
" karet . . . . . }

Van de maand augustus tot september heeft men den drukken handel op Geliting, als wanneer de handelaren in vijf dagen tijd hunne praauwen gelost en werden geladen hebben.

Bij onze aankomst ter reede Geliting waren drie praauwen van Makasser en een van den lomo (regent) van Topedjawa aanwezig.

De handelaren slaan, bij aankomst te Geliting, in de nabij-

heid van het strand eene loods gedekt met alang-alang op, bergen daarin hunne lading en wachten alzoo de komst van de mangaraijers met hunne waren uit het gebergte af.

De handelaren, welke karbouwen dan wel paarden van Lioe (Flores) halen, ruilen voor een geweer een middelmatigen karbouw en voor twee geweren een paard in.

De in het gebergte aanwezige houtsoorten zijn: katoending, bajang, tjampaga, en nani; andere bruikbare soorten worden niet gevonden.

De gangbare muntspecie is alleen oude dubbeltjes met de inscriptie Hollandia, Zeelandia, Utrecht en West-Friesland, berekend de 8 stuks tegen *f* 1.—zilver, dus 4 stuivers korting, doch worden niet uitgevoerd.

Tijdens mijn aanwezen in de kampong ontmoette ik onder anderen den broeder van den vorst van Larantoeka, Don Domingo, bij wien ik mij informeerde aangaande de schipbreukelingen van den in 1855 op de kust van Flores verongelukten schoener Kapoetran. Don Domingo zeide mij, dat hij het gepasseerde jaar, in de maand october, met den militairen kommandant van Larantoeka, per Zr. Ms. stoomschip Merapi eene kommissie reis makende, op de kust van Ende, in de kampong Amboe Tondo één dier schipbreukelingen, een javaan van geboorte, de naam hem ontschoten, had aangetroffen en verlost; dat, bij afgenomen verhoor van gemelden javaan aan boord der Merapi, gebleken was, dat deze niets van zijne overige lotgenooten afwist, aangezien zij, na geleden schipbreuk, verspreid geraakt en op verschillende plaatsen waren verkocht geworden. Ook andere personen van de kampong wisten mij aangaande deze schipbreukelingen niets optegeven.

Aangaande de zeeroovers had men alleen van handelaren van Pota vernomen, dat deze met vier bintaks en kleinere praauwen naar hunne negerijen op Magindano waren teruggekeerd.

Ten slotte kan nog worden medegedeeld, dat zich in de kam-

pong Baké, nabij Mauwari, een inlandsch kind, met name Pilaat, met der woon ophoudt, en aldaar met eene christin van portugeschen bloede getrouwd en, naar men zegt, reeds p. m. 6 jaren gevestigd is.

Gaarne zou ik tot het inwinnen van meerdere inlichtingen mij naar de kampong hebben willen begeven, ware die niet te ver van onze ankerplaats verwijderd en de tijd te kort geweest.

BERIGTEN.

De St. Davids- of Mapia-eilanden, benoorden Nieuw-Guinea. — De St. Davids- of Mapia-eilanden bestaan uit eene groep van 5 eilanden, of liever gezegd uit 3 eilanden en 2 kleine, boven water zich verheffende en met eene dikke laag zand en aarde overdekte platen, waarop niets anders dan gras en kreupelgewas groeit.

De drie grootere eilanden zijn begroeid met velerlei soorten boomen, doch voornamelijk met klapper- en broodvruchtboomen. Zij zullen gezamenlijk eenen omtrek hebben van 12 tot 16 engelsche mijlen, en zijn door reeven, die bij lage getijden somtijds maar 2 tot 3 voet water hebben, aan elkander verbonden, zoodat men, bij die getijden, te voet van de eene plaats naar de andere gaan kan.

15 à 20 jaren geleden vond men op deze eilanden eene nog al talrijke bevolking, die thans (januarij 1860) is terug gebragt tot twee mannen, twee jongelingen van tusschen de 15 en 18 jaren, twee oude, eene jonge vrouw en twee kinderen.

Deze menschen hebben eene koperkleurige huid, even als de bewoners van de Carolina-eilanden, en hun hoofdhaar, dat de mannen kort dragen, is niet gekruld, zooals dat der Papoeas.

Zij zijn van een sterk ras, zien er zeer goed uit, hebben geene platte neuzen, doch zijn veel geplaagd door huidziekten, hetgeen men toeschrijft aan de spijzen die zij gebruiken.

Ook uit de klanken die zij voortbrengen moet men afleiden, dat zij afkomstig zijn van de Carolina-eilanden, omdat die gelijkluidend zijn aan de taal die de laatste eilanders spreken, welke zeer verschillend is van de taal der Papoeas; — deze laatsten verstaan hun niet.

De tegenwoordige bewoners spreken en verstaan een weinig engelsch, ten gevolge van het dikwijls aandoen dezer eilanden door engelsche walvischvangers, ter bekoming van klappernoten enz.

Zij voeden zich met visch, schildpadden, kreeften, klappernoten en broodvrucht, doch in geenen deele met die krabben, die hier te Ternate onder den naam van katan kanari bekend zijn, en die daar in overvloed worden gevonden. Het sap of de palmwijn, die zij uit den bloemtak van den klapperboom weten te trekken, wordt daar veel gedronken.

De hoofdtrek van hun karakter is luiheid; zij zijn zoo vadzig, dat zij in het geheel niet werken, maar den ganschen dag liggen en slapen, tot dat de honger hen drijft om visch te vangen of eene vrucht van den boom te halen.

Zij wonen in hutten, die zij op den grond, van boombladen bouwen, en slapen op matten, die zij van boombladen of gras vlechten.

De kleeding der vrouwen bestaat uit een deksel om de heupen, waarmede de schaamdeelen bedekt worden, van een soort van vlechtwerk, gemaakt van gras of boombladeren, terwijl de mannen zich dekken met eene soort van boombast, zoo als de alfoeren van Halmaheira; het overige gedeelte van het ligchaam is naakt.

Wapens hebben zij in het geheel niet; zij bedienen zich van puntige voorwerpen, gemaakt van ijzer, vischbeen of hard hout, om krabben, kreeften of vischen te vangen. Met kleine praauwen bezoeken zij de eilanden onderling.

Vreemde gewoonten of gebruiken zijn van hen niet bekend; denkelijk hebben zij er geene, omdat zulks nooit is opgemerkt geworden. Zij staan nog op zulk eenen lagen trap van beschaving, dat zij, zooveel bekend is, zelfs geene zoogenaamde eeredienst hebben, aangezien noch beelden, noch afgoden, noch zelfs sporen van fetichismus bij hen worden gevonden.

JUNGMICHEL.

Oudheden op Soembawa. — Ten vervolge op zijn belangrijk berigt nopens twee Hindoe-beelden van Soembawa, opgenomen in deel X, blz. 374, van dit tijdschrift, heeft de gouverneur van Celebes en onderhoorigheden, A. J. F. Jansen, nog eenen brief van den toenmaligen gezaghebber van Bima, H. Holtz, medegedeeld, waaraan het volgende ontleend wordt.

„De twee (voren bedoelde) Hindoe-beelden zijn door mij gevonden in eene waterleiding nabij de kampong Tato en in de padivelden van die kampong worden ook nog, onder eenen grooten kanariboom, twee voetstukken van steen aangetroffen, waarop, volgens zeggen van den rijksbestuurder van Bima, die beelden vroeger stonden.

Volgens den rijksbestuurder zijn die beelden aldaar van vroegeren tijd af (toen de Hindoe-godsdienst nog door de bevolking alhier beleden werd) geweest, doch, later, na de omhelzing van de mohamedaansche leer, van hunne plaats genomen en in de bedoelde waterleiding geworpen.

Er wordt echter hoegenaamd geen spoor of teeken gevonden, dat kan doen vermoeden, dat er voorheen een tempel of bijzondere begraafplaats, daar of in de nabijheid heeft bestaan, en de rijksbestuurder heeft daaromtrent ook nimmer iets vernomen.

Naar alle waarschijnlijkheid staan die beelden in verband met de godsdienst der orang Dongo, die een opperwezen, onder den hindoeschen naam van Dewa, vereerden, daar men tot nog toe dergelijke beelden hier Dewa Dewa noemt en het bergvolk op de noordwestkust van Bima, ook nog steeds Dongo's heet, welke menschen ook nog heidenen zijn, die op eene dergelijke plaats als vroeger nabij de kampong Tato, Batoe Paha genaamd, nu en dan komen offeren.

Voorts heb ik mij ook naar de andere hier bekende overblijfselen van den Hindoetijd begeven, en wel eerst naar Batoe Paha, gelegen aan eenen kleinen inham, welken men aan

den ingang van de Bima-baai aan de westzijde aantreft, alwaar eene grot gevonden wordt, waar in de muur eene kleine nis schijnt uitgehouwen te zijn, en waarneven, aan beide zijden, zeven Hindoe beeldjes, ter grootte van een voet, zijn ingehouwen, terwijl eene kleine bron aan den voet van die grot ontspringt.

Zoo ook vindt men eene dergelijke grot, Koeboer Boelang genaamd, nabij de kampong Thee, doch van grooteren omvang en gelegen op den top van den daarbij zijnden berg Doro Thee, waar vroeger (volgens zeggen) ook de Dewa werd aangebeden, doch waar geene andere zigtbare teekenen bestaan, dan een groote biraingboom juist aan den ingang.

Ook bestaat er, geheel binnen in de Bima-baai, eene plaats nabij de kampong Ntjakee, waar men door eenen bergpas binnen komt, en waar, volgens overlevering, het eerste verbond tusschen de europeanen en de bimanezen gesloten en beëedigd is, terwijl een groote kegelvormige steen van circa 6 voeten hoog, ter herinnering aan dat voorval, aldaar wordt aangewezen.

Alsnog heb ik op mijne reizen door Bima in het afgeloopen jaar eenen put nabij de negorij Sapi aangetroffen, welke door de inlanders alhier parigi Tambaga wordt genoemd.

Deze put is p.m. 30 voeten diep en aan den binnenkant geheel verglaasd, waarschijnlijk door de drup van zijn eigen water, bij het putten langzamerhand veroorzaakt, en ten gevolge van dien, als ook door zijnen hollen klank, door de bevolking met boven genoemden naam bestempeld.

Ten slotte zij nog aangeteekend, dat, juist in den ingang van de gouvernements redoute alhier, een grafsteen ligt van ruim 6 voeten lang en 4 voeten breed, waarop een wapen en daaronder de volgende woorden zijn uitgehouwen:

Hieronder Leijd Begraven De Heer Carolus Schulerus Gewezen opperkoopman En Secunde. In T' Gouvernement van Ternate Geboren Den 6 Oktober A°. 1673. En overleden Den 31 Julij A°. 1724.

H. Holtz.

STAMLIJST *der regenten van Soemedang, in de Preanger Regentschappen, tot* 1858.

I. PANGERAN GESSAN OELOEN

ontvangt Soemedang in leen van den soeltan van Cheribon en bekeert het volk tot het islamisme; is een afstammeling in de regte mannelijke lijn van sjech Ibn' Moelana en huwt met njai Mas Gedeng Waroe, eene kleindochter van Praboe Sili Wangi.

II. RADEN ADI PATI RANGGA GEDEE.

III. RANGGA GEMPOL.

Treedt het eerst van de Preanger hoofden in verbond met de O. I. Compagnie, Ao. 1684.

IV. PANGERAN KOESOEMA DI NATA
ook pangeran Panembahan genoemd.

V. RADEN ADIPATI TANOE MADJA.
† 1705.

VI. RADEN ADIPATI KOESOEMA DI NATA.

VII. RADEN ADIPATI SOERIA NAGARA.,
laat bij zijn overlijden na een eenjarig zoontje, no. IX, en het bestuur gaat eerst over op no. VIII en vervolgens op Raden Adipati Wira Tanoe Baja van Parakan Moentjang, als wd. regent.

VIII. RADEN ADIPATI SOERIA LAGA.

IX. PANGERAN KOESOEMA DI NATA.
† 1826

X. RADEN ADIPATI KOESOEMA JOEDHA
tweede zoon van no. IX, † 1833.

RADEN ADIPATI ADI WIDJAJA

oudste zoon van no. IX en schoonzoon van Raden Toemenggoeng Wira Tanoe Redja van Parakan Moentjang; — na diens ontslag en verwijdering naar Batavia, in 1810, eerst tot regent van Parakan Moentjang en daarna, na de opheffing van Parakan Moentjang, in 1811, tot regent in het nieuw gecreëerd regentschap Limbangan = Garoet verheven.

XI. RADEN ADIPATI KOESOEMA ADI NATA
eerst, als opvolger zijns vaders, regent van Limbangan = Garoet; daarna, als kleinzoon van den Pangeran no. IX, tijdens de minderjarigheid van Raden Achmad, den tegenwoordigen regent van Soemedang, no. XII, als regent naar Soemedang verplaatst en te Garoet in het bestuur opgevolgd door zijn' schoonzoon, den tegenwoordigen regent, zoon van den in 1812 overleden Raden Adipati Wira Tanoe Datar, van de oude regenten familie van Tjiandjoer.
† 1834 zonder nakomelingschap in de mannelijke lijn.

XII. RADEN ADIPATI KOESOEMA DI NATA
de tegenwoordige regent.

De regentenfamilie van Soemedang stamt af, in de mannelijke lijn, van den eersten verkondiger van het islamisme op Java, sjech Ibn' Moelana, ook genaamd Soennan Goenoeng Djati.
In de vrouwelijke lijn klimt de afstamming op tot de vorstenfamilie van Padjadjaran.

Van af Ibn' Moelana is de affiliatie als volgt:

Sjech Ibn' Moelana
Ratoe Petak
Pangeran Pandjoenan
Pangeran Malikaran
Pangeran Santri, wiens zoon
Pangeran Gessan Oeloen
huwt met njai Mas Gedeng Waroe, kleindochter van Praboe Sili Wangi van Padjadjaran, en het is diens kleinzoon geweest, Rangga Gempol, ook Pangeran Rangga Gempol genaamd, die het eerst van al de Preanger hoofden, Ao. 1684, in verbond is getreden met de O. I. C.

A. W. Kinder de Camarecq.

STAMLIJST *der regenten van Soekapoera, in de Preanger Regentschappen, tot* 1858.

DALEM WIRA WANGSA

wordt omstreeks Ao. 1670 door soesoehoenan Adi (Tegal Aroem) verheven tot boepati van Soekapoera, als

I. RADEN TOEMENGGOENG WIRA DEDAHA.
26 kinderen, waaronder

II. RADEN TOEMENGGOENG WIRA DEDAHA
(Dalem Tambela)
10 kinderen.

III. RADEN TOEMENGGOENG WIRA DEDAHA
(Raden Angga Dipa)
63 kinderen.

IV. RADEN TOEMENGGOENG WIRA DEDAHA
(Raden Soeba Mengala)
sterft zonder nakomelingschap.

V. RADEN TOEMENGGOENG WIRA DEDAHA
(Raden Satja Pati)
kleinzoon van WIRA DEDAHA II.
11 kinderen.

VI. RADEN TOEMENGGOENG WIRA DEDAHA
(Raden Djaja Ngadiredja), huwt in de familie TANOE BAJA van Parakan Moentjang.

VII. RADEN TOEMENGGOENG WIRA DEDAHA
(Raden Djaja Mengala), voert als Adipati later den geslachtsnaam van moederszijde als RADEN ADIPATI WIRA TANOE BAJA † 1805.
38 kinderen.

VIII. RADEN ADIPATI WIRA DEDAHA (Raden Angga Dipa). Bij resol. 19 april 1821 no. 22 houdt Soekapoera op een afzonderlijk regentschap uittemaken, doch wordt bij resol. 18 okt. 1831 no. 1 als zoodanig wederom hersteld, onder denzelfden regent.
12 kinderen.

IX. RADEN TOEMENGGOENG WIRA TANOE BAJA (Raden Tanoe Wangsa)
14 kinderen.

Raden Tanoe Wangsa of X. RADEN TOEMENGGOENG WIRA TANOE BAJA. † 1855.
Geene afstammelingen.

Rad. Tanoe Wangsa, daarna XI. RADEN TOEMGG. WIRA TANOE BAJA, benoemd bij gouv. besl. dd. 25 aug. 1855 no. 22 tot regent van Soekapoera.

Even als alle voorname familiën onder de Javanen, doen ook de regenten van Soekapoera hunne genealogie opklimmen tot Adam. Van Adam tot heden rekenen zij 58 generatiën.

Van af Parikesit is de geslachtsvolgorde:

Parikesit.
Pangeran Oeda Jana.
〃 Gendra Jana.
Praboe Sri Djaja Baja.
〃 Sri Maha Poenggoeng.
〃 Kandihawan.
Pangeran Sekarsih.
〃 Lemboe Ami Djaja.
Raden Pandji.
〃 Lalean, radja van Galoeh.
Praboe Bandjaran.
〃 Moending Wangi.
〃 Moending Sari Ratoe Galoeh.
Raden Tjijoeng Wanara, radja van Padjadjaran.
Praboe Loetoeng Kasaroeng 〃 〃
〃 Lingga Wastoe 〃 〃
〃 〃 Wessi 〃 〃
〃 〃 Hijang 〃 〃
〃 Sili Wangi 〃 〃 wiens zoon
〃 Rangga Mantri het geslacht overplant naar Soekapoera.
〃 Sala Wati.
〃 Sang Adi Pati.
Pangeran Adi Pati Satja Wiangga.
Dalem Santo Wahan, wiens dochter huwt met pangeran Koesoema Adi Ninggrat van Mataram, zoon van den panembahan Senopati Ingalogo.
Saripen Tjiboeniagoeng.
Dalem Wiraha, wiens zoon
Dalem Wira Wangsa hiervoren vermeld is als Raden toemenggoeng Wira Dedaha I.

A. W. Kinder de Camarecq.

DE
BATAVIASCHE NOUVELLES
VAN 1744—1746
EN DE
BATAVIASCHE KOLONIALE COURANT
VAN 1810—1811,

DOOR

Mr. J. A. VAN DER CHIJS,

Phil. Theor. Mag. Lit. Hum. Doct.

Reeds was men in Nederland gedurende meer dan anderhalve eeuw in het bezit geweest van nieuwspapieren, die, hetzij bij voorkomende, belangrijke gebeurtenissen, hetzij geregeld wekelijks of maandelijks het licht zagen, toen eerst in Nederlandsch Indie het plan ten uitvoer werd gelegd om ook daar, door middel eener eigene courant, het lezende publiek met de gebeurtenissen van den dag bekend te maken. Wel waren de middelen, benoodigd voor het uitgeven eener courant, reeds lang, althans te Batavia, aanwezig en het Europesche publiek in Indie over het algemeen beschaafd genoeg om behoefte te gevoelen aan dergelijke lectuur, maar het geheimhouding systeem der Vereenigde Oost Indische Compagnie, die schier alle publiciteit als gevaarlijk voor haar monopolie beschouwde, was vermoedelijk de oorzaak, dat geen harer dienaren, noch onderdanen in

Azië het toenmaals, evenzeer als thans, nuttige denkbeeld der uitgave eener courant bij de regering durfde voortestellen, laat staan (indien zulks mogelijk ware geweest) buiten de regering om te verwezenlijken.

Eerst het aan nieuwigheden en niet minder aan verbeteringen zoo rijke bestuur van den gouverneur-generaal, Gustaaf Willem, Baron van Imhoff gaf blijken van meerdere liberaliteit en toen waagde het de onderkoopman en adjunct-eerstgezworen klerk der Generale Secretarie, Jan Erdman Jordens aan dien edelen landvoogd de vergunning te verzoeken tot de uitgifte eener courant. Deze vergunning mogt Jordens eerlang, doch voorloopig slechts „ter preuve", van genoemden Gouverneur Generaal erlangen, waarop hij den 7en Augustus 1744 zijne onderneming begon: en vermits de uitgave zijner courant weldra tot een „redelijk succes" leidde, verzocht Jordens aan de hooge regering nader om voor de uitgifte dier courant te worden geoctroijeerd. Bij resolutie van 9 Februarij 1745 werd hem dientengevolge een octrooi verleend voor den tijd van drie jaren tot het instellen, drukken en uitgeven der *Bataviasche Nouvelles*, zijnde deze de naam, welke bedoelde courant, in navolging van vele andere uit dien tijd, voerde.

Van Imhoff en zijne Raden hadden echter met het verleenen van dit octrooi, even als bij zoovele verbeteringen, welke zij trachtten in te voeren, op eene te groote toegevendheid of liever zucht tot medewerking bij het uiterst conservative Opperbestuur der Compagnie in Nederland gerekend. Want naauwelijks hadden zij de Heeren XVIInen met de verschijning dezer courant bekend gemaakt of deze schreven bij missive van 20 November 1745 terug: „dewijl men van het drukken en uitgeven van de „couranten te Batavia, 't geen nu sedert kort is gepractiseerd, „al nadeelige gevolgen hier te lande heeft bespeurd, zoo zal „UEd. aanstonds na de ontvangst dezer het drukken en uitgeven „van die courant doen verbieden."

Aan dit nadrukkelijke bevel werd in Indie onmiddelijk voldaan, ten gevolge waarvan Jordens de uitgifte zijner Bataviasche Nouvelles met Maandag, den 20en Junij 1746 moest staken, in weerwil van het hem verleende driejarige octrooi, waarop bij het uitvaardigen van het verbod niet eens schijnt gelet te zijn.

Waaruit de nadeelige gevolgen in Nederland voor de Compagnie van de uitgifte te Batavia eener courant hebben bestaan, wordt niet nader opgegeven en zal zich vermoedelijk ook moeijelijk in eenigzins voegzame, der Compagnie niet tot oneer strekkende bewoordingen laten omschrijven: waarom het natuurlijk raadzamer was die gevolgen niet te noemen. Misschien hebben de Heeren XVIInen op het oog gehad eene soort van nadruk der Bataviasche Nouvelles, welke inmiddels te Amsterdam was verschenen. In de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage wordt namelijk een werkje in klein octavo bewaard, ook ten titel voerende Bataviasche Nouvelles en te Amsterdam gedrukt en uitgegeven, dat in den vorm eener kronijk, door op elken datum te vermelden, wat in Indie is voorgevallen, vermoedelijk uittreksels bevat uit de Indische Bataviasche Nouvelles voor een gedeelte van het jaar 1745. Dit werkje heb ik nimmer in handen mogen hebben, weshalve het mij onmogelijk is daaromtrent meerdere bijzonderheden mededeelen, dan de bovenstaande, welke ik door welwillende tusschenkomst van eenen vriend uit 's Gravenhage heb ontvangen. Evenmin is het mij mogelijk omtrent de Bataviasche Nouvelles, in Indie uitgegeven, iets naders aan te voeren, vermits het mij ook daarvan niet is mogen gelukken een exemplaar te ontdekken. Zulks is zeer te bejammeren, te meer, omdat in de Bataviasche Nouvelles ongetwijfeld menige wetenswaardige en haren tijd kenschetsende bijzonderheid moet aangetroffen worden, of, zoo alle exemplaren daarvan verloren zijn gegaan (hetgeen best mogelijk is), moet aan te treffen geweest zijn.

Na die eerste, onderdrukte poging duurde het ruim 64 jaren, voor dat weder eene courant binnen Nederlandsch-Indië verscheen, doch toen ook om tot op den huidigen dag, schier onafgebroken, te blijven verschijnen.

Het was de in sommige opzigten met van Imhoff zoozeer overeenkomende Maarschalk Daendels, die weder een nieuw blad en wel eene officiële courant te Batavia in het leven riep.

Volgens toenmalig gebruik om elke zaak, welke niet onmiddelijk door den Gouverneur-Generaal werd afgedaan, bij missive van den opperlandvoogd aan den Raad van Indie ter bekrachtiging voorteleggen, schreef ook Daendels den 21sten November 1809 aan dien raad, na gesproken te hebben over eene overname ten behoeve van den lande van de vroeger geprivilegeerde, particuliere stads-drukkerij te Batavia, het volgende:

„Tevens mijne gedachten hebbende laten gaan over het nut, 't welk uit de vereeniging der gewezene stads- met de landsdrukkerij zou kunnen worden getrokken door, in stede van het zoo weinig interesserende *vendu-nieuws* (*), te doen uitgeven een weekblad of courant, door middel van hetwelk de publieke handelingen van het gouvernement, als ook de consecutief inkomende nieuwstijdingen, voor zoover dit met eene goede staatkunde is overeentebrengen, ter kennisse zouden kunnen worden gebragt van de gemeente, hetgeen vooral in eene kolonie zoo voordeelig en nuttig, als aangenaam voor de ingezetenen is, zoo is het mij dan ook gelukt in de persoon van den Professor Honorair Ross (†) dengenen te vinden, die aan-

---

(*) Omtrent dit drukwerk, dat den naam van courant niet schijnt te verdienen, heb ik mede niets naders mogen ontdekken. Vermoedelijk is de nog bij den Maleijer gebruikelijke benaming van eene courant (*soerat lèlang*) van dat *vendu-nieuws* afkomstig.

(†) Sedert 1788 predikant bij de Nederduitsche gemeente te Batavia. Later ook president van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

genomen heeft zich met het schrijven van gemeld weekblad of courant te belasten. Ik stel U Hoog Edelheden derhalve voor om welgemelden Professor Honorair Ross tot redacteur der uittegeven courant te benoemen, onder het adopteren verder van het reglement, hetgeen ik nopens de directie en administratie van 's lands-drukkerij bij dezen aan U Hoog Edelheden ter bekrachtiging voordraag, enz."

Zooals te doen gebruikelijk was onder het weinig tegenspraak duldende bewind van den Maarschalk, vereenigden zich de Hoog Edelheden met dit zijn voorstel, dat trouwens aannemelijk genoeg was en den voorsteller allezins tot eere verstrekt.

Onder dagteekening van 22 November 1809 werd alzoo een reglement uitgevaardigd nopens de directie en administratie van 's lands-drukkerij, in 28 artikelen vervat, waarvan niet minder dan 15 artikelen betrekking hebben op de uittegeven courant, hoewel die courant met de directie en administratie der landsdrukkerij niets of zeer weinig te maken had en de haar betreffende bepalingen geschikter in een afzonderlijk stuk zouden gepubliceerd zijn geworden. Bedoelde 15 artikelen waren van den volgenden inhoud:

Art. 3. Er zal, gerekend van primo Januarij aanstaande, in stede van het *Vendu-Nieuws* op gemelde drukkerij worden gedrukt en uitgegeven een weekblad, in groot quarto formaat, bestaande uit vier bladzijden onder den naam van Bataviasche Koloniale Courant, aan het hoofd voorzien met 's Konings wapen en afgedrukt in twee kolommen.

Art. 4. De acten van het gouvernement, welke in deze courant zullen worden geplaatst, zullen wezen officieel.

Art. 5. De redacteur van deze courant zal de publieke stukken, welke in dezelve moeten worden geplaatst, van het Gouvernement ontvangen, zoo wel als de nieuwstijdingen, die consecutief inkomen, waarbij hij zijner zijds voegen zal zoodanige aankondigingen en berigten, als waartoe hij stof mogt vinden,

voor zoo ver de overblijvende ruimte van de courant dit zal permitteren.

Art. 6. In het plaatsen der stukken zal de redacteur de navolgende orde moeten observeren:

1°. alle inkomende advertentiën;

2°. de acten en andere publieke stukken van het Gouvernement, en

3°. de annonces, die de directeur daarenboven nog aan het publiek mogt willen doen:

waardoor niet verstaan wordt, dat de advertentiën boven aan moeten worden geplaatst, maar dat bij gebrek aan ruimte de preferentie aan dezelve zal moeten worden gegeven (*).

Art. 7. In het voorschreven geval van gebrek aan ruimte zal, of een vervolg op de nummers van de courant worden uitgegeven, of de stukken, die het minst presseren, blijven overleggen tot de volgende week, zullende, ter wegneming van allen twijfel in deze voor den redacteur, de acten en andere publieke stukken van het Gouvernement aan hem genummerd gezonden worden en aan het eerste nummer altijd de voorrang moeten worden gegeven.

Art. 8. De advertentiën en andere annonces van collegiën, ambtenaren en particuliere personen regarderen den redacteur niet verder, dan dat hem de vrijheid wordt gelaten dezelve in spelling te verbeteren, als ook in stijl, wanneer dezelve stuitende of zonder zamenhang mogt zijn, ten einde door de publieke sanctie, welke aan de courant gegeven wordt, ook daaromtrent meer eenparigheid in te voeren (†).

(*) Die preferentie was vermoedelijk een gevolg van het afgeschafte Vendu-Nieuws, waardoor men, uit gewoonte, in eene courant meer eene gelegenheid tot het bekendmaken van advertentiën dan van nieuws-tijdingen bleef zien.

(†) Eene courant te gebruiken als middel om de spelling van de taal en den stijl van ambtenaren en verdere onderdanen te verbeteren is zeker curieus. Maar, wanneer men de zoozeer uiteenloopende en soms zeer

Art. 9. De courant zal Vrijdags worden uitgegeven en altijd daags bevorens ter goedkeuring worden aangeboden aan dengenen, die Zijne Excellentie de Maarschalk en Gouverneur-Generaal of die Hoogstdezelve daartoe zal committeren (*).

Art. 10. Gemelde courant zal voor een ieder verkrijgbaar wezen en aan elk een worden rondgebragt tegen twintig rijksdaalders 's jaars en met het intreden van ieder jaar vooruit moeten worden betaald, zullende aan degenen, die intusschen overlijden of vertrekken, dan wel de bezorging van de courant opzeggen, geene restitutie hoegenaamd van het opgemelde betaalde geschieden (†).

Art. 11. Degenen, die zich tusschen tijds aanmelden om de courant te hebben, zullen vóór primo Julij voor het jaar voluit en na primo Julij slechts voor zes maanden of het halve jaar betalen.

Art. 12. De redacteur, ofschoon hiertoe geen aanzoek gedaan hebbende, zal uit de revenuën van deze courant genieten veertig percent (§).

---

barbaarsche spelling en de vaak onaangename stijl van de stukken uit dien tijd nagaat, dan leert men het gewigt van dezen maatregel van Daendels inzien. Siegenbeek en Weijland waren nog niet als wetgevers in de taal opgetreden. Het denkbeeld om eene door eene geletterde persoon geredigeerde courant als model te stellen was in de gegeven omstandigheden zoo kwaad niet. — De lezer zal in den vervolge meermalen gelegenheid hebben om zelf over den stijl en de spelling der officiële courant te oordeelen.

(*) Aan de redactie van dit artikel schijnt iets te haperen. — Eene vergelijking van art. 9 met het slot van art. 5 leert, dat de redacteur niet zoo zeer *ten eenenmale alle* vrijheid miste, als de heer E. de Waal vermeent. Zie diens Indisch Magazijn, 1844, no. 10 pag. 51.

(†) Te Samarang en te Soerabaija, alsmede in de overige prefecturen langs Java kostte de courant 25 rijksdaalders, waarvan de postmeesters 5 rijksdaalders genoten, doch geen porto mogten berekenen.

(§) De heer De Waal t. a. p. zegt, dat de secretaris der regering 10 pct. van de opbrengst der courant genoot; zulks is minder juist, daar in art. 28 van het onderwerpelijke reglement, waarop hij zich beroept, sprake is van de zuivere revenuën der lands-drukkerij in het algemeen, waarvan o. a. die secretaris 10 pct. zoude genieten.

Art. 13. De censuur van advertentiën en andere stukken, die door particulieren ter drukpers worden gegeven, zal worden uitgevoerd door den Secretaris van de Regering, aan wien tot dat einde van particulieren inkomende papieren door den baas drukker zullen moeten worden gepresenteerd om daarop in dorso te teekenen voor *fiat drukken*, dan wel, daarin iets vindende, hetgeen aanstoot zoude kunnen geven, daarvan aan Zijne Excellentie den Maarschalk en Gouverneur-Generaal rapport te doen.

Art. 15. De advertentiën en andere annonces voor de courant zullen Dingsdag avond op de drukkerij moeten worden bezorgd en, na dien tijd inkomende, niet worden aangenomen, als ter plaatsing in de courant van de volgende week.

Art. 16. De advertentiën, die door de collegiën en ambtenaren *ex officio* gedaan worden, zullen gratis worden geplaatst.

Art. 18. Daarentegen zullen alle advertentiën en annonces van particulieren niet alleen geschreven moeten zijn op een zegel van twaalf stuivêrs, maar ook voor iederen zegel moeten worden betaald één rijksdaalder papieren geld, zullende dezelve vier achtereenvolgende weken geplaatst worden, doch, eerder vervallen of overbodig geworden zijnde, ook vroeger kunnen worden uitgelaten.

Art. 19. Voor de advertentien van vaste goederen zal gedeclareerd worden veertig rijksdaalders papieren geld per perceel ter waarde van 20,000 rijksdaalders en daar boven, vijf en twintig rijksdaalders per perceel ter waarde van 10,000 rijksdaalders en daarboven, twintig rijksdaalders per perceel ter waarde van 5,000 rijksdaalders en daarboven, vijftien rijksdaalders per perceel ter waarde van 1,000 rijksdaalders en daarboven, en voor perceelen van mindere waarde vijf rijksdaalders ieder, terwijl de advertentiën dezer verkoopingen zullen zijn geschreven, als van een perceel van 20,000 rijksdaalders en daar boven op een zegel van twee rijksdaalders, van een perceel van 10,000 rijksdaalders en daar boven op een zegel van

één rijksdaalder en van een minder perceel op een zegel van vier en twintig stuivers. De waarde der perceelen zal geëstimeerd worden volgens den laatsten verkoop-prijs, die dezelve gerendeerd hebben" (*).

Uit deze bepalingen blijkt, dat zoowel de prijs der courant, als het plaatsen daarin van advertentiën, in vergelijk met latere bepalingen daaromtrent en in verband met de toenmalige grootere waarde van het geld, niet goedkoop kan genoemd worden. Ook is opmerkelijk de bedaardheid, welke in die bepalingen doorstraalt, want slechts eenmaal per week zoude men uit de courant het nieuws kunnen vernemen en dat nieuws zoude nog minstens twee dagen oud zijn. Aan extra-couranten bij voorkomende belangrijke gebeurtenissen werd niet eens gedacht. Welk een verschil met den tegenwoordigen toestand, althans met dien in Europa, waar menige courant eene ochtend- en avond-editie heeft en waarin met de meeste gretigheid de jongst mogelijke berigten worden opgenomen! Doch het beschaafde publiek, en vooral dat in Indie, was nog niet bezield met die zenuwachtige drift naar spoed en snelheid, welke voornamelijk spoorwegen en telegraphen, en in zekere mate ook de mail, zoozeer hebben uitgelokt. Men was zeer tevreden eenmaal 's weeks tamelijk oud nieuws te vernemen, waar men anders in den regel niets vernam.

Daendels was met de uitgifte zijner courant, ook om poli-

(*) Het reglement voor de lands drukkerij van 1809 is afgedrukt in de bijlagen tot het werk: Staat der Ned. O. I. bezittingen onder het bestuur van den Gouv. Gen. Daendels, 2e stuk, organieke stukken, Batavia, no. 41.

Het is vreemd, dat de heer De Waal, die eenige der medegedeelde artikelen in zijn stuk ook heeft opgenomen, van 7 artikelen, welke op de courant betrekking hebben, geene melding maakt en daarentegen een artikel volledig uitschrijft, dat over de censuur van catalogussen van boekverkoopingen handelt.

tieke redenen, zeer ingenomen. Zulks blijkt uit hetgeen hij omtrent die courant schreef in zijn bekend werk: Staat der Nederlandsche Oost Indische bezittingen, waarin men op bladz. 65 leest:

„Op den 22 November 1809 is op mijne voordragt een nieuw reglement voor 's lands drukkerij vastgesteld. Bij hetzelve zijn het getal en de bezoldigingen van de daartoe benoodigde bedienden geregeld. Voorts werd, in plaats van het eenigste nieuwsblad, dat op het eiland Java werd uitgegeven en den naam droeg van *Vendu-Nieuws*, de uitgave van een weekblad onder den titel van *Coloniale Courant* ingevoerd. Behalve om aan de inwoners het genoegen te verschaffen van alle nieuwstijdingen te kunnen lezen, zoo was het doel van de uitgave dier courant om al de handelingen van het Generaal-Gouvernement, voor zoo verre dezelve van algemeen belang waren, alsmede den staat der financiën en het gebruik der geldmiddelen openlijk kenbaar te maken, opdat alzoo aan een iegelijk gelegenheid zou gegeven worden om den staat der zaken na te gaan en de groote veranderingen, welke in het bestuur en de directie waren ingevoerd, te leeren kennen en wegens derzelver heilzame bedoelingen en uitwerkselen volkomen overtuigd te worden.

„Het gebrek aan drukletteren op het eiland Java heeft deze onderneming wel moeijelijk gemaakt, doch door den opkoop van alle letters, welke te verkrijgen waren, werd de drukkerij genoegzaam voorzien. En bedrieg ik mij niet, dan heeft deze courant zeer veel toegebragt om de nieuwe inrigtingen de algemeene goedkeuring te doen wegdragen en wegens de regtvaardigheid van het Gouvernement de diepste indrukken te verspreiden; iets, waaraan te voren, toen men integendeel alle middelen in het werk stelde om den waren staat der zaken te verduisteren, in het geheel niet gedacht werd".

De hevige antagonist van Daendels, die geene gelegenheid

liet voorbij gaan om diens beweringen in het boven genoemde werk te weêrleggen of ten minste daarop iets aftedingen, de oud eerste Raad en Directeur Generaal van Neêrlands Indie, Nicolaas Engelhard, kon natuurlijk niet nalaten aanmerkingen te maken ook op de hierboven medegedeelde passage. Hij zegt daaromtrent:

„Den ophef, dien de Generaal Daendels maakt op pag. 65 van het uitgeven der Coloniale Courant en de sequele betrekkelijk het voorgaande bestuur getrokken, zal ik niet taxeren of releveren; maar slechts doen opmerken, dat, bij besluit van de Hooge Regering van 9 Februarij 1745 den eersten gezworen klerk ter Secretarie van de Regering het opmaken en drukken van eene courant is gedemandeerd geweest, maar om goede redenen, bij missive van 20 November 1745, verboden" (*).

In eene hierop onmiddelijk volgende noot kon hij echter zijne lust tot vitten niet bedwingen en *taxeerde* hij, tegen zijn eigen plan, de handelwijze van den Maarschalk aldus:

„Men mag zeer gepastelijk hier de vraag doen, van wat nut kon het voor het algemeen zijn, kennis te erlangen van de finantiële staatsvertooning, waarop geen staat kon worden gemaakt".

In hoeverre op die finantiële staatsvertooning al dan niet staat kon worden gemaakt, zal ik hier niet nagaan, maar dit is zeker, dat Daendels met de uitgifte eener courant (al was misschien niet *alles*, wat daarin vermeld werd, even juist) een nuttig en zelfs een zeer nuttig werk verrigtte.

Op Vrijdag, den 5den van Louwmaand, Anno 1810 verscheen alzoo ter lands-drukkerij te *Batavia* No. 1 van de Bataviasche

---

(*) Overzigt van den staat der Ned. O. I. Bezittingen onder het bestuur van den Gouv. Gen. H. W. Daendels enz. enz. ter betere kennis en waardeering van 's mans willekeurig en gewelddadig bewind door N. Engelhard, pag. 188.

Koloniale Courant, in eenen vorm, overeenkomstig de daaromtrent gemaakte, boven medegedeelde bepalingen, die echter thans al zeer onbehagelijk zoude gevonden worden. Zoowel letters, als papier en wijze van drukken zijn lelijk, maar men woekerde met de middelen, waarover men in die troebele tijden kon beschikken en deed zijn best.

De aanhef van dat nummer is, even als vele passages in dit en de volgende nummers, in menig opzigt merkwaardig. Het luidt aldus:

„Batavia den 1sten van Louwmaand.

„Heden wordt het twee jaren, dat Zijne Excellentie, de Maarschalk en Gouverneur-Generaal Daendels in deze kolonie kwam. Nimmer werd een Gouvernement aanvaard in ongunstiger en moeielijker omstandigheden. De zwaarigheden zelve vuurden den ijver van Z. E. te sterker aan. Waar kreeg immer eene kolonie binnen zoo korten tijd, in weerwil van opgehoopte hinderpaalen, zulke verandering van gedaante? Onderneeming en uitvoering gingen met gelijken spoed voort. Het gene te vooren nooit beproefd of gedacht was, zag men daarstellen, het schier onmogelijk gehoudene gelukken. De nuttigste inrigtingen komen nog bij aanhoudendheid te voorschijn.

„Tot een versch bewijs strekke dit beginnend weekblad, en het stuk, welk hier de eerste plaats ontvangt".

En waarlijk mogt Daendels zonder verwatenheid dat stuk als een versch bewijs van de onder zijn bestuur bij aanhoudenheid te voorschijn komende nuttige inrigtingen in zijne courant doen plaatsen, want het was zijn beroemd „Generaal Reglement van inrigting voor het post-wezen, inspectiën der wegen en herbergen op het eiland Java", de eerste doortastende maatregel tot vervulling eener behoefte, welke nog wel zoo groot was dan die, welke hij door de uitgave zijner courant trachtte te vervullen.

Dat die courant voor de goede ingezetenen, wat buitenlandsch

nieuws betreft, van vrij wat meer belang moet geweest zijn dan de tegenwoordige Indische couranten voor hare hedendaagsche lezers, nu bij de aankomst van iedere mail naar alle deelen van Nederlandsch Indie mail-editiën van allerlei Europesche dagbladen worden verzonden, die het schier overbodig maken in Indische dagbladen nog Europesche berigten optenemen, kan uit het volgende blijken, mede aan No. 1 der Bataviasche Koloniale Courant ontleend:

„Na dat men alhier eenen voorbeeldeloos langen tijd van vaderlandsche en vreemde nieuwspapieren was verstoken geweest, zijn eindelijk met den Amerikaanschen schoener *Nimrod* aangebragt de Koninklijke Couranten van 1808 (*), en der drie eerste maanden des verloopenen jaars, door den Minister aan Z. E. gezonden; eenige latere Hollandsche Nieuwspapieren tot den 5den van Bloeimaand; en nog verscheiden Amerikaansche Couranten, welker Europische tijdingen loopen tot in het begin van Zomermaand (†).

„Door de menigte van stof wordt men in de keus verlegen. Van tijd tot tijd zal men het aanmerkelijkste mededeelen. Ter voldoening aan de weetgraagte van het Publiek zal het jongste nieuws schetswijze het eerst gegeeven worden (§). Het gene ons Vaderland regtstreeks betreft, blijft voor vaderlandsche harten altoos van het meeste belang; wij beginnen dus, enz".

Na dat wachten gedurende eenen voorbeeldeloos langen tijd en terwijl het genoemde Amerikaansche schip vermoedelijk slechts

---

(*) Deze waren alzoo bij de uitgifte onzer courant minstens twee jaren oud!

(†) Het jongste nieuws dagteekende alzoo van voor ongeveer zeven maanden: thans is zulks in den regel niet zoovele weken oud.

(§) Deze wijze van behandelen liet echter de redacteur spoedig varen en bepaalde hij zich tot vertalingen, meermalen uit Amerikaansche couranten, soms uit de Gazette de l'isle de France.

voor den Gouverneur Generaal eenige couranten aanbragt, zullen dus de belangrijke tijdingen in No. 1 der Bataviasche Koloniale Courant (vreesselijke overstroomingen in Nederland en overwinningen van Napoleon aan den Donau) eene welkome gave van Daendels aan het publiek geweest zijn. Twee advertentiën en het berigt van de aankomst te Batavia van .... één schip besluiten dit nummer, dat niet eens volle vier pagina's druk groot is.

In No. 2 is een aanvang gemaakt met de aankondiging van benoemingen, wier lange reeks tot den huidigen dag wordt geopend door Willem Lambergen, kapitein van de 2de klasse bij de koloniale marine. Dit nummer behelst ook twee merkwaardige staaltjes van de ongeveinsdheid, waarmede Daendels liet blijken van het vermoeden, dat sommige ingezetenen van Batavia met den vijand heulden. Men leest namelijk daarin onder de rubriek Batavia:

„De Engelschen hebben vooreergisteren [5 Jan. 1810] het hoofd en gebouwen van de eilanden Onrust en Middelburg in brand gestoken. Een dergelijk gedrag, door den kapitein *Bohl* in 1800 op Onrust gehouden, werd door het Engelsche Ministerie sterk afgekeurd. Zulks kon de kommandant van het alhier nabij liggend fregat niet onbekend zijn. Gewigtiger reden schijnt derhalve hem daartoe te hebben aangespoord, en welke niet wel eene andere zijn kan, als dat hij, van de vrienden der Engelschen alhier, kennis hebbende bekomen, dat die gebouwen misschien voor de Marakbaai bestemd waren, zulks daar door heeft willen te leurstellen";

en iets verder, na het verhaal, hoe het schip *de Goede trouw* op zijne reis naar Japan aan een aanval van Engelsche oorlogschepen was ontsnapt:

„ter geruststelling van zulke deel nemende Welgezinden, die nog na de behouden aankomst van het Japansche schip, tegen hunne verwachting der Britsche waakzaamheid ontkomen, hunne

bekommering lieten blijken, dat met hetzelve geen Japansch koper, althans van geen aanbelang zoude zijn aangebragt, kan men verzekeren, dat de *Goede trouw* ter goeder trouwe medegebragt heeft 4000 pikols van dat metaal".

De berigten omtrent de wapenfeiten der Fransche legers konden onder de oogen van den bewonderaar van Napoleon, den Maarschalk Daendels, niet anders dan gunstig voor den Keizer wezen. Trouwens eene courant, die versierd was met de insigniën van het koningrijk Holland, mogt niet anders dan in Franschen geest geschreven worden. De tegenstanders van Napoleon erlangden dus in die courant niet altijd de eer, welke hun eigenlijk toekwam.—Doch het zij genoeg, dit hier slechts met een woord aantestippen.

Daendels had, zooals wij boven zagen, met de uitgifte eener officiele courant zich ook ten doel gesteld een iegelijk van de heilzame bedoelingen zijner groote veranderingen in het bestuur te overtuigen. Met dit oogmerk is voorzeker de aanhef van No. 3 geschreven, aldus luidende:

„Nimmer oefent in benarde tijden een Gouvernement krachtiger aanspraak op de bereidvaardige medewerking der ingezetenen, dan wanneer zij door hetzelve met de wezenlijke gesteldheid der openbare behoeften, en overgeblevene middelen van voorziening vertrouwelijk worden bekend gemaakt. De belangwekkende voordragt van Zijne Excellentie ter tafel van Hunne Hoog Edelheden, in de eerste zitting dezes jaars gedaan, en hier in haar geheel volgende, zal uit geen ander oogpunt beschouwd worden".

Deze voordragt betreft de begrooting van inkomsten en uitgaven van de departementen Batavia, Samarang en Soerabaija voor het jaar 1810, welke een belangrijk te kort dreigde te zullen opleveren, doch welk te kort Daendels uit den boezem der ko-

lonie, zonder tot hevige maatregelen zijne toevlugt te nemen, hoopte te dekken (*).

Overigens bevat dit nummer geene verdere berigten, dan een tiental advertentiën, bij welke niet de minste zucht om in het oog te springen valt op te merken. Niet ééne is met buitengewone of, zooals thans ook wel eens opzettelijk gebeurt, met omgekeerde letters gedrukt. Integendeel zijn zij op vermoeijend lange regels gezet.—De gemeente vernam alzoo den 19den Januarij 1810, evenals op verscheidene andere couranten-dagen, omtrent het buitenland . . . . . niets.

Een dergelijke aanhef als in No. 3 vindt men ook in No. 5 van dezen inhoud:

„alles wat den finantiëlen toestand der kolonie betreft, is belangrijk voor het Algemeen: het gansche bedragen der gedane verpagtingen van 's Lands regten voor dit loopende jaar 1810, in vergelijking met dat van 't vorige, wordt om deze reden hier opgegeven: enz".

Dit berigt eindigt met het gemoedelijke slot: „het moet derhalve een wezenlijk genoegen zijn te vernemen, dat 's Lands domeinen over de N. O. kust, of voormalige Gouvernement van Java, voor het jaar 1810 meerder, dan voor den jare 1808, bedragen hebben de aanzienlijke som van rds: 511422.24, alles zilvergeld" (papierengeld was door discrediet zooveel minder waard).

(*) Evenmin als de heer de Waal, pag. 46 en 47, kan ik alzoo instemmen met het gevoelen van den heer van Hoëvell (Tijdschrift voor N. I. jaarg. II, 2e deel bl. 60), dat de zoo buitengewone publiciteit, welke in de Bataviasche koloniale courant doorstraalt, omtrent handelingen van het gouvernement, voornamelijk moet worden toegeschreven aan verlegenheid om het dagblad met genoegzaam belangrijke berigten en mededeelingen aan te vullen. Integendeel; de laatsten moesten meermalen plaats maken voor gouvernements berigten, zooals men dadelijk gelegenheid zal hebben om op te merken.

In Februarij 1810 kwam weder een Amerikaansch schip met couranten te Soerabaija aan, doch deze sloten niet aan de laatst ontvangene. Eene gaping van anderhalve maand bestond, waarom de courantier met zekere treurigheid moest aankondigen, dat hij den schakel der krijgsverrigtingen aan den Donau niet kon vervolgen.

„Men kan gerust zijn," heet het in No. 6, „dat het Gouvernement nimmer zal bekrachtigen zoodanige verbindtenissen, als den val dezer kolonie konden na zich slepen". Deze vaderlijke geruststelling van het publiek geschiedde naar aanleiding van het bekend worden van een voor den lande zeer nadeelig contract wegens de levering van specerijen aan een handelshuis te New York, aangegaan door een gevolmagtigde aldaar van het Nederlandsche gouvernement. Alle ter zake dienende stukken werden, evenals in verscheidene andere gevallen, in de couranten, ten koste van ander nieuws, doch met het kennelijke doel om vertrouwen inteboezemen, opgenomen.

Met hetzelfde doel schijnt in No. 9 het volgende te zijn geplaatst:

„nimmer is de gestrengheid van een Gouvernement welgepaster, dan in de beveiliging der onschuld tegen de magt harer onderdrukkers, en de straf van hen, die, gesteld om het regt te handhaven, het laagste onregt zelve plegen: met een dankbaar genoegen zal dus gelezen worden het navolgende:" namelijk een besluit van Daendels, waarbij zekere fiskaal van Java's Oosthoek wegens het eischen van 1000 rijksdaalders voor hunne loslating van twee onschuldige Chinezen wordt gedimitteerd uit 's Konings dienst en onwaardig en inhabil verklaard om Zijne Majesteit ooit of immer in deze kolonie te dienen, met last om die met de eerste scheepsgelegenheid te verlaten, terwijl de prefect (resident) van Java's Oosthoek, die deze misdaad voor het gouvernement had verzwegen, gestraft werd met 14 dagen huis-arrest, onder bewaking en inlegering van een

kapitein, die niemand dan den hoofd-administrateur tot hem mogt toelaten. Een dergelijk voorbeeld van de gestrengheid van Daendels vindt men ook in No. 12, waar vermeld wordt, hoe zekere kapitein, die door middel van een valsch geneeskundig certificaat getracht had in oorlogstijd zich aan den dienst te onttrekken, nagenoeg op dezelfde wijze als boven bedoelde fiskaal gestraft is. Die gestrengheid schijnt wel noodig geweest te zijn bij den slechten geest, welke onder de ambtenaren blijkt geheerscht te hebben. Want dezelfde courant berigt, dat zekere gepensioneerde kapitein der dragonders, die naar Bali in commissie was gezonden, aan zijne terugroeping geen gehoor wilde geven, ja zelfs tot den vijand wilde overloopen, waarom hij door den Groot-Vorst van Bali Badong geboeid te Banjoewangi is uitgeleverd.

Een Drost van Pasoeroean had, tegen alle toenmalige bepalingen aan, met den Regent aldaar een contract aangegaan om tegen betaling, telke drie maanden, van 200 rijksdaalders hem (Drost) de noodige boedjang's voor zijne stal te leveren. De Drost kreeg hiervoor drie maanden arrest in de hoofdwacht met vervallen verklaring van zijn tractement ten behoeve der Hervormde Diakonie te Batavia, terwijl een ander op zijne kosten zijn ambt inmiddels zoude waarnemen. Merkwaardig is in het betrekkelijke besluit van Daendels (opgenomen in No. 28) de volgende overweging:

„dat deze schikking [tusschen boven bedoelden Drost en Regent]. . . . . aanloopt tegen het, bij herhaling, door Zijne Excellentie gemanifesteerde principe om den Javaan het loon zijns arbeids onmiddelijk zelven in handen te geven, uit overtuiging, dat het zelve niet tot hem komt, wanneer de afgave door tusschenkomst van zijne Regenten of andere Inlandsche Hoofden geschiedt."

Men kan, bij de lezing van dit en vele dergelijke besluiten van Daendels, zich hem schier niet meer als den wreeden dwin-

geland voorstellen, zooals hij door zijne tijdgenooten wordt afgeschilderd. Waarschijnlijk zal veel van die afschildering moeten toegeschreven worden aan den ouden, bedorvenen Compagnie's geest, waarmede vele zijner ondergeschikten behebt waren, die hunnen afkeer van de nieuwe, veel betere, doch hen meermalen persoonlijk benadeelende orde van zaken niet anders wisten lucht te geven, dan door den ijzeren, schier alleen op het algemeene belang lettenden wil van den hervormer voor wreedheid en dwingelandij uittekrijten. Het is niet te verwonderen, dat Daendels, bij zooveel tegenstand, soms zijnen toevlugt nam tot middelen, die hij welligt anders niet zoude aangegrepen hebben, en zijne reeds van nature niet zachte inborst door dergelijke machinatiën nu en dan tot ruwheid oversloeg. Zijn bewind was voor Indie, wat de revolutie van 1795 voor Frankrijk was; en terwijl deze tot eene bloedige les voor dat land strekte, hoe betrekkelijk bedaard was dan niet de revolutie, door Daendels in Indie geleid, in een land, waar despotisme nog altijd meer op zijne plaats is, dan in Europa, en waar in het begin dezer eeuw eene Europesche maatschappij leefde, zooals men daar thans gelukkig niet meer kent.

In No. 33 treft men weder eene voor eene officiële courant vrij zonderlinge passage aan, aldus luidende:

„in de *Prince of Wales Island Gazette* van den 9 van Zomermaand j. l. leest men in een Uittreksel uit een brief van Malacca gedagt. 23 van Bloeimaand 1810, de volgende uitdrukking:

„De Engelschen waren te Batavia verwacht geworden; waar-
„van ten gevolge 's lands pakhuizen van allerlei aard tot
„eenen aanmerkelijken afstand binnen 's lands vervoerd waren: —
„Menigeen, zegt men, verwachtte de Engelsche *met onge-*
„*duld*" (*anxiously*).

„De verloochening schijnt wat groot, die men ons op deze wijs onderstelt; of is, zich zelven te haten om Engelschen te

beminnen, wat anders, als de komst van zulke vrienden te gemoet te zwoegen? — Maar veelligt meent men dit ongeduldig wachten van onze Militairen: — Zoo! het zekerste is dan, om ter plaatse zelve de *proef* te komen nemen".

Zonderlinge taal voor een officieel dagblad. — Maar de Engelschen waagden zich vooreerst nog niet aan die proef en bepaalden zich, zoolang Daendels het bewind voerde over Java, tot het wegnemen van allerlei schepen op de kusten van dat eiland. Onze courant is vervuld met berigten daaromtrent, welke het schier ongeloofelijk maken, hoe nog schepen durfden uitloopen; dit laatste geschiedde echter voortdurend, hoewel niet in groote mate.

Nogthans waren reeds in Junij 1810 maatregelen van voorzorg bij eene mogelijke landing van de Engelschen genomen, zooals No. 23 leert, waarin een besluit van Daendels voorkomt nopens het landwaarts in brengen van alle vervoermiddelen (praauwen, paarden, buffels, wagens, enz.) bij een eventueel in staat van beleg verklaren van Batavia, terwijl alle civiele en gewezen militaire ambtenaren zich steeds op een afstand van drie uren achter de armée zouden moeten bevinden. — De tijding der opheffing van de blokkade van Java en de Molukken werd eerst den 4den Maart 1811 te Batavia ontvangen, hoewel de last daartoe van de Lords, Kommissarissen der Admiraliteit van 12 Junij 1810 dagteekende (Bat. Kol. Cour. 1811, no. 10). In weerwil hiervan vaardigde Daendels toch nog in dezelfde maand Maart, allerlei bevelen van vijandigen aard voor de Engelschen uit, omdat hij langs verschillende wegen vernomen had, dat zij eerlang het eiland Java zouden aanvallen. Tot die bevelen behoorde o. a., dat ieder huisgezin te Batavia slechts twee halve, met water gevulde martavanen zoude mogen hebben, opdat de vijand bij eene landing geen gezuiverd drinkwater zoude vinden. (Bat. Kol. Cour. 1811 no. 12). De informatiën van Daendels bleken weldra juist te zijn,

want de bemanning van hetzelfde schip, dat de officiële aankondiging van het opheffen der blokkade had overgebragt, viel, met de Fransche cocarde op den hoed, den 8sten Maart 1811 eenige inlandsche schepen op de reede van Cheribon aan. (Bat. Kol. Cour. 1811 no. 11).

Zoo even mogt ik met een woord doelen op den ongunstigen toestand der Europesche maatschappij in Indië ten tijde van Daendels. No. 35 onzer courant levert daarvoor weder de noodige bewijzen. Nadat herhaalde klagten bij het gouvernement waren ingekomen over het misbruik, dat de reizigers langs den grooten weg maakten van de beschroomdheid der herbergiers, aan dien weg van gouvernementswege geplaatst, werden eindelijk een lid van den Hoogen Raad van Justitie van Hollandsch Indië, een kapitein en een burger met 14 dagen gevangenishouding gestraft, de eerste wegens het niet betalen van zijn gelag in twee logementen, de beide laatsten wegens het betalen van hun vrachtgeld voor den toenmaals over Java loopenden postwagen, in afwijking van de wet, met papieren geld, waarop zij honderd percent agio namen.

Niet zonder politieke bedoelingen werden voorzeker in de courant opgenomen een *kort verslag van het onlangs voorgevallene tusschen het Hollandsche gouvernement en de Hoven van Java* (dat in weerwil van een *kort* verslag te heeten toch nagenoeg 5 nummers [1810, no. 5, 6, 8, 9 en 10] vult), alle stukken betrekkelijk de overgave van Amboina aan de Engelschen (1810, no. 20, 21, 22, 30 en 31), ettelijke stukken betreffende eene uitwisseling van krijgsgevangenen met de Engelschen (1810, no. 39 en 40), stukken nopens den verkoop van het regentschap Probolinggo aan den kapitein Chinees te Pasoeroean, Han Tikko (1810 no. 49), dito aangaande eene regeling van grondgebied enz. met den Sulthan van Djokjokarta (1811, no. 2—7), enz. enz.

Behalve het eerstgenoemde stuk, bestaan alle deze mede-

deelingen uit een getrouwen afdruk der officiële bescheiden en leveren dus geen aaneengeschakeld, door vorm en stijl den lezer der courant boeijend verhaal op. Zij hebben meer het nuchtere voorkomen van bijlagen bij eenig historisch werk. Maar daarentegen moeten zij, juist door allen schijn van vervalsching of verminking te vermijden, geloof en vertrouwen hebben ingeboezemd, waarnaar Daendels zoo zeer streefde, terwijl zij tevens de meest onbeperkte gelegenheid tot kritiek van de daden van het gouvernement openstelden. Deze blijkt Daendels omtrent zijne bovengenoemde handelingen niet in het minst geschroomd te hebben. Eindelijk zijn zij, op die wijze medegedeeld, nu nog voor den geschiedschrijver van het hoogste belang.

Nadat den 17den Februarij 1811, „na zoo lang verstek," eindelijk een vaartuig regtstreeks uit het vaderland ter reede Batavia was verschenen en wel de oorlogs-brik *Claudius Civilis*, die de tijding aanbragt van de inlijving van het koningrijk Holland in het groote Fransche keizerrijk, verloor de Bataviasche Koloniale Courant hare eenige, hoewel nog zeer middelmatige versiering, namelijk het wapen van dat gewezen koningrijk, om door geen ander vooreerst vervangen te worden. In de courant, welke na ontvangst van die tijding den 22sten van Sprokkelmaand verscheen, heerscht eene merkwaardige verwarring. Want nevens stukken, dagteekenende van vóór den 17den Februarij 1811, waarin nog van den Koning van Holland wordt gesproken, behelst zij een uitvoerig proces-verbaal van de plegtige afkondiging te Batavia van bedoelde inlijving op den 20sten Februarij. Nadat Daendels en verscheidene andere hooge ambtenaren in eene buitengewone vergadering van den Raad van Indie, in het gouvernements huis op Molenvliet, den eed van trouw en gehoorzaamheid aan Zijne Majesteit, den Keizer der Franschen, Koning van Italie, Beschermer van het Rijnverbond en Bemiddelaar van het Zwitsersche Bondgenoot-

schap hadden afgelegd en nadat op het voorplein van bedoeld gebouw de secretaris der Hooge Regering eene proclamatie, ter zake dienende, met luider stemme aan den volke had voorgelezen, hetwelk die proclamatie met een algemeen vreugde gejuich (?) van lang leve Z. M. de Keizer en Koning! lange leve H. M. de Keizerin! begroette, werd onder een salut van 45 kanonschoten de Hollandsche vlag gestreken en de Fransch-Keizerlijke geheschen, die echter niet lang binnen Nederlandsch Indie zoude wapperen om weder door eene andere vervangen te worden. Ongelukkige tijden!

Een wegens aard en strekking zeldzaam besluit wordt gevonden in de courant van 26 Mei 1811, waarbij Daendels doet weten:

„dat, nademaal de zekerheid van eenen kort op handen zijnden aanval van Onze vijanden, de Engelschen, op deze Hoofdplaats, bij Ons in overweging is genomen, hoe dezelve bij dergelijke landingen zich hebben aangematigd beschikkingen over 's Lands magazijnen en goederen, door dezelve aan onderdanen en ingezetenen van deze Kolonie weg te schenken, voor al ten aanzien van zulke goederen, die zij niet kunnen vervoeren, of daartoe van geene genoegzame scheepsruimte voorzien zijn, gelijk het voorbeeld te Grissée in het jaar 1807 daar van ten versche geheugenisse verstrekt, en dat dit zelfde voorbeeld tevens heeft doen zien, dat de verzaking van eed en pligt bij sommige personen zoo ver gaan kan, dat zij niet schromen de wettige eigendommen van het Land als een gift en geschenk van den vijand te aanvaarden, Wij, ter openbare afkeuring van zoodanige schandelijke gedragingen, en om een' ieder, welke daar van niet, door een besef van pligt en eigen waarde, uit zich zelven wordt terug gehouden, de gevolgen van dien voor oogen te stellen, mitsgaders daar door eene vernieuwing van de opgemelde onteerende gebeurtenissen voortekomen, goedgevonden hebben, te ordonneren en te statueren, gelijk Wij ordonneren en statueren bij dezen:

„Dat geene onderdanen, inwoners en ingezetenen van Zijne Majesteit in deze Kolonie, het zij Europezen, Inlandsche Christenen, Mahometanen of Chinezen, gedurende het aanwezen des vijands op eenige plaatsen van dit eiland van dezelve, het zij in geschenk, het zij in koop, zullen mogen ontvangen of aanvaarden, eenige producten, geschut, ammunitie, landerijen of andere van Zijne Majesteits eigendommen, van wat aard die ook zouden mogen wezen.

. . . . . .

„Dat de genen, die, contrarie deze Onze uitdrukkelijke bevelen, eenige van Zijne Majesteits eigendommen, van wat aard ook, van den vijand aanvaarden, het zij als gifte, het zij als koop, ofte wel hem behulpzaam zijn in het afschepen en vervoeren van 's Gouvernements producten, direct of indirect, zonder eenige conniventie met de dood zullen worden gestraft: zullende bovendien 's Lands goederen overal, waar dezelve gevonden mogten worden, zonder eenige de minste formaliteit, worden te rug genomen en in 's Lands magazijnen overgebragt....."

De bij dit besluit bedreigde doodstraf zal echter vermoedelijk wel nimmer ten uitvoer zijn gelegd; want, toen de dreigende aanval der Engelschen een paar maanden later werkelijk had plaats gehad, waren zij niet meer, als vroeger, geland om weder spoedig aftetrekken en om weg te schenken, wat zij zelve niet konden gebruiken, maar om vooreerst op Java te blijven en te houden, wat zij slechts magtig konden worden. De merkwaardigheid van het besluit ligt voornamelijk in de geblekene noodzakelijkheid tot uitvaardiging daarvan, welke ten bewijze strekt voor den reeds meermalen gekenmerkten ongunstigen geest, welke op Java heerschte.

Nadat in No. 20 der Bataviasche Koloniale Courant van 1811 was aangekondigd, dat „onze nieuwe Gouverneur-Generaal, Zijne Excellentie J. W. Janssens," den 15den Mei in goeden welstand op Buitenzorg was aangekomen, waarheen zich ook de leden

der Hooge Regering den volgenden morgen hadden begeven, behelst No. 21 twee proclamatiën van Daendels, waarbij hij, vermits het Z. M. den Keizer goedgunstig behaagd had regard te slaan op zijne „iteratieve instantiën om als Gouverneur-Generaal van Indie te worden ontslagen en naar Europa terug te keeren," gelast Zijne Excellentie Jan Willem Janssens als den wettigen Gouverneur-Generaal te erkennen en wijders voor vervallen verklaart zijn besluit, waarbij hij den President der Hooge Indische Regering, Jacob Andries van Braam in 1809 tot zijnen provisionelen opvolger bij aflijvigheid, voor de aankomst van een nieuwen Gouverneur-Generaal, had benoemd.

De Gouverneur-Generaal Janssens haaste zich ook in dit nummer eene proclamatie te doen opnemen, waarbij hij o. a. verklaart het bewind te hebben aanvaard. Dit stuk eindigt aldus: „het zoude hier te stade komen, om Ulieden te doen opmerken, de groote voordeelen die het Vaderland in het algemeen, en deze Volkplanting in het bijzonder, door de Vereeniging met het Keizerrijk genieten, en verder te wachten hebben. De Grootste Monarch der Aarde, doet ons deelgenooten zijner groote bestemming zijn. Voor deze belangrijke Volkplanting eene Vaderlijke bezorgdheid koesterende, zal zij steeds de uitwerking van Zijne Majesteits weldadige en magtige bescherming ontwaren. De reeds aangekomen magt, doet het geen Wij te hopen hebben voorgevoelen; — dan, hier over behoeft niet te worden uitgewijd, de Gouverneur-Generaal Daendels hier omtrent reeds alles gedaan hebbende, wat de waardigheid van Onzen verheven Souverein van Hoogstdeszelfs vertegenwoordiger in Indie, vorderde".

De uitkomst zou weldra leeren, wat deze fraaije woorden te beduiden hadden.

De weinige Bataviasche Koloniale Couranten (tien in getal), welke onder het bestuur van den Gouverneur-Generaal Janssens het licht hebben gezien, bevatten, nevens eenige andere officiële

stukken, voornamelijk besluiten, op de organisatie der armée betrekking hebbende, waarin de zucht om het Indische leger zooveel mogelijk op den Franschen leest te schoeijen onmiskenbaar doorstraalt. Uit één dier bescheiden (Bat. Kol. Cour. 1811 no. 28) blijkt, dat dit leger zeer bezwaard was met gehuwde officieren, die met moeite in het onderhoud van talrijke huisgezinnen voorzagen, weshalve aan iederen officier, van welken rang ook, verboden werd zich in het huwelijk te begeven zonder schriftelijke toestemming van den Gouverneur-Generaal. — Onder de overige officiële stukken komen mede eenige der vermelding waardige voor. Zoo bevat No. 23 de last tot het aanleggen van zoogenaamde geslachts-lijsten der ambtenaren, welk besluit aldus eindigt:

„vertrouwende en verwachtende de Gouverneur-Generaal, alle getrouwheid en accuratesse in het dresseren van deze staten, in aanmerking nemende, dat het voor die genen, welke van geringe betrekkingen tot hooge of meer belangrijke ambten zijn opgeklommen, ten hoogste vereerende is deze belooning hunner verdiensten, waar door zij zich allezins achtingswaardig hebben gemaakt, te hebben weggedragen; en dat het derhalve eene verkeerde terughouding zoude zijn, wanneer zij hunne vroegere relatien zouden willen verzwijgen".

Eenige militairen, welke te Tjilintjing een' Engelschen officier en tien manschappen hadden krijgsgevangen gemaakt, werden bij dagorder vermeld als zich waardig getoond te hebben soldaten van den grooten Napoleon te zijn (Bat. Kol. Cour. 1811 no. 29).

De aanstaande verjaardag van dien keizer moest, evenals overal elders in zijn magtig rijk, ook in Indie gevierd worden. Zoowel het ongewone van een dergelijk feest in Indie, als de tegenzin daartegen, welke ongetwijfeld bij velen heerschte, deden het aan Janssens wenschelijk voorkomen het vieren van dat feest ettelijke dagen te voren te doen voorbereiden. Hij vaar-

digde daartoe den 22sten Julij 1811 de volgende proclamatie uit, gerigt aan alle hoogere en lagere civiele en militaire autoriteiten, mitsgaders aan alle verdere in- en opgezetenen van het eiland groot Java, onderdanen van Zijne Majesteit:

„Den 15 Augustus aanstaande, is de naam- en geboortedag van onzen doorluchtigen Souverein, den grooten keizer Napoleon.

„Door de geheele uitgestrektheid van het magtigste en luisterrijkste Rijk der aarde, wordt deze heugelijke dag met geestdrift gevierd, en geen wonder, ieder een gevoelt, dat bij het vereeren van zijnen Souverein, hij te gelijk hulde doet aan den grootsten der stervelingen.

„Het mag Zijne Majesteits onderdanen in deze kolonie, voor de eerste maal, gebeuren ook dit groote feest mede te vieren.

„Wij leven in bedrukte en kommervolle tijden; dan na geleden te hebben, wordt voorspoed het best gevoeld. — Blijft voorspoed onafgewisseld voortduren, zoo is het bijna geene genieting meer; dit was lang het geval onzer voorouderen.

„Laat ons standvastig zijn, laten wij ons om eenige ontberingen niet kwellen; — wij zullen de moeijelijke tijden te boven komen, en grootheid en welvaart zullen het deel zijn, van dit door den Hemel gezegend eiland; maar ook dit geluk, deze voorspoed, kunnen alleen door den grooten Napoleon worden daargesteld.

„De oorlog zal niet altijd duren, en de vrede zal ons geluk vestigen, en dat juist in die evenredigheid grooter, als wij te meer belangeloos en dus warer blijken van gehechtheid en standvastigheid zullen gegeven hebben.

„Dit land behouden, den adelaar ongeschonden bewaard te hebben, zal deze kolonie de gunst van onzen Souverein geheel doen verwerven. Nimmer heeft de wereld een' vorst gehad, die grootscher beloonde, die milder zijne weldaden uitstortte; dan ook Hij onttrekt zijne weldadige hand van hem, die zich onwaardig toonen zijne onderdanen genoemd te worden. Napo-

leon heeft geene andere gunstelingen, dan braven.

„Het zou, in deze dure tijden, onvoegelijk zijn door overmaat van praal, onzen kommer te vermeerderen: buiten dien zij is niet altijd het kenmerk van ongeveinsde vreugd. Dat de eersten in iedere plaats de zoodanigen bij zich vereenigen, die ondubbelzinnig en openlijk willen doen blijken van hunne trouw en aankleving aan den grooten en wettigen Souverein dezer landen, dat de lucht weergalme van het gejuich *leve de Keizer!* en een feest zonder veel kosten aangerigt, maar waar in alle harten deelen, zal welgevalliger zijn, dan de uitgezochtste pracht zonder opregtheid.

„En mogten er nog menschen gevonden worden, die in politieke gevoelens weifelden, laat het op dezen dag zijn, dat zij hunne dwalingen afleggen, en ongeveinsd in de vreugdebedrijven deel nemen.

„Laat ook de inlander van die vreugdebedrijven niet worden uitgesloten; dat men hem wel beduide, welke deze dag is. Eerbied zoor zijne meerderen is hem aangeboren, en hoe zeer zal hij niet van dat gevoel doordrongen worden, zoo men hem den grooten Keizer wel doet kennen.

„En om dan aan dezen dag ook uiterlijk al dien luister bij te zetten, welke de omstandigheden gedoogen, en tevens openlijk te doen blijken van onze verknochtheid aan den Hoogst dierbaren persoon van Zijne Majesteit, gelasten Wij het geen hier na volgt:

„1. De chef van de generale staven der armée en marine zullen de militaire ceremonien en vreugdebedrijven voorschrijven, en in ieder oord zullen de plaatselijke kommandanten met de plaatselijke civiele autoriteit, over de uitvoering concerteren.

„2. In alle kerken van de onderscheidene Godsdienstige gezindheden, zal de duurzame zegen des Allerhoogsten over den persoon, het Doorluchtig Huis, en de regering van onzen Grooten Monarch afgesmeekt worden.

„3. Alomme zal de eerste rang hebbende civiele en militaire fonctionaris de gelukwenschingen ontvangen, de eene van alle civiele ambtenaren, de andere van de militaire officieren.

„4. Waar zulks maar kan geschieden, zal van de publieke gebouwen, de vlag van zons op- tot zons ondergang waaijen; en tegens dien dag zal voor de voornaamste derzelven, de adelaar met de keizerlijke Kroon, dan wel de letter N met de Kroon boven dezelve geplaatst worden.

„5. Insgelijks zal van 's Keizers schepen de bij ceremoniële gelegenheden gebruikelijke vlaggen en wimpels, van zons op- tot zons-ondergang, waaijen. De kapiteins of gezaghebbers van particuliere en vreemde schepen zullen hier toe mede worden uitgenoodigd.

„6. Aan alle eerste ambtenaren en verdere ingezetenen dezer Kolonie wordt overgelaten, om dezen heugelijken dag naar een ieders verkiezing verder te celebreren.

„7. Na de viering van het feest, zal door de respectieve plaatselijke civiele en militaire autoriteiten aan Ons een verslag worden ingezonden, van de wijze waar op zulks heeft plaats gehad."

Acht dagen later liet de Gouverneur-Generaal Janssens in de volgende courant bekend maken, dat hij met het uiterste genoegen had vernomen, hoe niet alleen de voornaamste toenmalige, maar zelfs voormalige ambtenaren en ambtelooze burgers groote toebereidselen maakten om hunne woningen en tuinen rijk te versieren. „De Gouverneur-Generaal behaagt zich, dezelven hier voor openlijk zijnen dank te betuigen; zijne wenschen en bedoelingen waren altoos, de gevoelens van die onder zijne administratie stonden, te vereenigen, en daar op te werken, dat met terzijdestelling van alle bijzondere opiniën, men ongeveinsde aankleving aan den wettigen Souverein en den Staat, aan den dag legge, en dat te openlijker, naar mate de omstandigheden, waarin men zich bevindt, moeijelijker zijn.

„Den Gouverneur-Generaal zoude dan eene algemeene illuminatie op Napoleons dag bijzonder gevallig zijn; dan, daar hij heeft laten onderzoeken, welken invloed zulks op den prijs van de olie zoude hebben, is het hem gebleken, dat de verlichting van den tuin, waar hij zijn verblijf houdt, alleen reeds de prijzen van deze behoefte van eerste noodzakelijkheid heeft doen stijgen, en dat eene algemeene illuminatie dezelve tot een buitensporige duurte zoude brengen, en voor de niet gegoede menigte onverkrijgbaar doen worden; waar door de goede inzigten, welke men door dit betoon van vreugde en devouement zoude kenmerken, zouden worden gemist, daar ongeveinsde vreugde, niet druk voor het algemeen, de bedoeling is.

„Zoo wil de Gouverneur-Generaal, dat in dezen het bij de goede intentie blijve, en buiten die ten zijnen huize, geene kostbare verlichtingen plaats hebben, een' ieder uitnoodigende, de vreugdebewijzen aan den dag te leggen, door zoodanige middelen, als het algemeen door de gevolgen niet kunnen schaden."

Maar het was geen tijd meer tot feestvieren. — Terwijl de goede ingezetenen van Batavia zich alzoo beijverden om de genegenheid van den Gouverneur-Generaal te winnen door met allerlei toebereidselen hunne ware of geveinsde vreugde over de verjaring van den keizer aan den dag te leggen; terwijl de Gouverneur-Generaal voortging met besluiten te nemen, die eerst in de toekomst konden van nut zijn; terwijl de advertentiën in de Bataviasche Koloniale Courant van 2 Augustus 1811 even rustig als altijd, allerlei waren te koop aan boden en de koopers uitnoodigden om daarmede hun profijt te doen; terwijl in één woord niets aanduidde, dat men binnen weinige dagen eene geheele omkeering van zaken verwachtte, verscheen den 4den Augustus Lord Minto met eene vloot op de reede, landden de Engelschen den volgenden dag op korten afstand van Batavia en was die plaats, welke nimmer een Napoleons feest zoude aanschouwen, reeds vier dagen later in hun bezit.

Te midden der algemeene verwarring, welke uit dezen lang voorzienen, doch, naar het schijnt, toch nog plotselingen aanval der Engelschen voortvloeide, bestond er geene gelegenheid meer tot het schrijven en drukken eener courant. De officiële Bataviasche Koloniale Courant nam dus ongeautoriseerd een einde om niet weder, dan onder eenen anderen vorm en in andere tijden te herleven.

Alvorens haar vaarwel te zeggen, zij het mij vergund een oogenblik te verwijlen bij de advertentiën, welke daarin gedurende het ruim anderhalve jaar van haar bestaan zijn opgenomen. Weinige documenten toch kenschetsen zoo de gebruiken en behoeften van eenig land in zekeren tijd, als de bonte collectie van courant-advertentiën. Reeds heb ik gewezen op de eenvoudige wijze, waarop zij in de Bat. Kol. Cour. werden medegedeeld. De eenige, eenigzins winderige advertentie, welke ik onder de massa gevonden heb, is die van een Franschman te Soerabaija, welke aankondigde, dat bij hem tegen eenen civielen prijs te bekomen waren nieuwe, door hem uitgevondene en met succes beproefde rotten- en muizenvallen, „ alle machines van dien aard, die tot daartoe immer bekend waren geweest, verre overtreffende, brieven franco." Even als de tegenwoordige Indische advertentiën behelzen zij meermalen eene opsomming van de vreemdsoortigste artikelen, eene eigenschap, welke de Indische advertentiën zoozeer kenmerkt. In één' adem worden in éène advertentie te koop aangeboden pennenschachten, wagentrijp, smeerkaarsen, laarzen, enz. enz. Soms treft men daaronder artikelen aan, welke thans moeijelijk zouden te verkrijgen zijn en wier namen voorzeker niet een iegelijk meer zoude begrijpen, als hanekatjes, malmals, palmposen, iseries, patholen, gerrassen, enz. enz. Aardappelen schijnen nog niet zoo algemeen verkrijgbaar geweest te zijn, als tegenwoordig het geval is, want wie ze te koop had, liet niet na om zulks bij advertentie in de courant bekend te maken. Opmerkelijk is de wijziging, welke de

plaats van afkomst van sommige artikelen sedert heeft ondergaan, of liever, hoe sommige industriën zich schijnen verplaatst te hebben. Want terwijl menige courant tegenwoordig gewag maakt van Singapoersche hoeden, vindt men in de Bat. Kol. Cour. slechts Macaosche hoeden vermeld. Manilla-sigaren komen er nimmer in voor, maar daarentegen Mazulipatnamsche snuif en Bengaalsche seroeten. Groote lekkere Chinesche hammen komen thans te Batavia voorzeker zelden aan de markt, doch in het begin dezer eeuw zijn zij aldaar eene gezochte lekkernij geweest. Meermalen blijkt het Gouvernement van aankomende Amerikaansche en andere schepen allerlei provisiën ingekocht te hebben, welke het later aan partikulieren overdeed. Indien men tot huishoudelijk gebruik begeerde daarmede geriefd te worden, moest men zich schriftelijk aanmelden bij den Hoofd-Administrateur en de verlangde goederen, (meel, wijn, boter, kaas, zoutvleesch, enz. enz.), nadat die onder de gegadigden waren verdeeld, doen afhalen. De inteekenaren, die bij gebrek aan eene toereikende hoeveelheid van provisiën, bij zekere gelegenheid niet hadden kunnen worden geriefd, kregen de preferentie voor eene volgende keer. Uit die aankondigingen van het gouvernement blijkt mede, dat allerlei soorten van vleesch reeds in het begin dezer eeuw in blik werden uitgezonden. De Bat. Kol. Cour. is natuurlijk vol van advertentiën, op slaven betrekking hebbende, van welke lieden te Batavia de cipier der burger boeijen de voorname leverancier blijkt geweest te zijn. Het woord *compleet* wordt steeds ter recommandatie van die slaven gebruikt. Zoo leest men b. v. van een slaaf, genaamd Louis van Mauritius, dat hij was een complete lijf-jongen, kapper en scheerder, huis- en tuinjongen, lampopsteker en koussenbreijer: op eene andere plaats wordt te koop aangeboden een slaaf, zijnde een complete koetsier, lijfjongen en boekbinder; en zoo meer. Onder de slaven komen ook vele harpspelers en harpspeelsters voor. Eens is in veiling gebragt een slaven-jongen, bekwame

clairon-blazer, waldhoornist en trompetter, die dan ook den classieken naam Orpheus droeg.—Soms worden concerten bij inteekening aangekondigd, welke in een particulier huis op Weltevreden gegeven werden.

Vertrekkende personen gingen geregeld over Amerika naar Europa, evenals de weinige personen, welke te Batavia aankwamen, dien omweg hadden moeten maken.

Den 2den Julij 1810 hebben President en Schepenen te Batavia in hunne vergaderzaal openlijk verkocht de pas voor een Chinesche jonk om naar Makasser te varen, op dezelfde wijs, als zulks in vroegere jaren was geschied. Ongeveer een jaar later treft men weder eene dergelijke advertentie aan.

Onder de curiosa mag zeker gerekend worden de advertentie van de curatoren in zekeren boedel en nalatenschap, waarbij zij aankondigen in de Stads-Herberg te Samarang bij openbare veiling aan den meestbiedende te zullen verkoopen een aan dien boedel en nalatenschap in het koningrijk Holland toegevallen erfdeel, groot circa 30,000 gulden, berustende blijkens onder de curatoren zijnde missive van 12 Junij 1809 onder de broeders van den persoon, wiens nalatenschap zij administreren, te Utrecht, „zullende de opveiling geschieden in portiën van 1000 gulden Hollandsch ieder, waarvoor de noodige wissels zullen worden verleend, te betalen in contante zilveren muntspecien."

Onder de voorwaarden van verkoop van zekere landen in het gewezen regentschap Krawang komt ook deze voor, dat de koopers, in wier landen vuursteenen gevonden worden, die alleen aan het gouvernement zullen mogen leveren, op straffe, als bij de wet tegen het ter sluik verkoopen van ammunitie of buskruid was bepaald, terwijl het ten allen tijde aan het gouvernement zal vrijstaan, zonder eenige betaling aan den eigenaar te doen, vuursteenen naar welgevallen te laten kappen en graven.—Opvallend is het groot aantal advertentiën betreffende het verkoopen van huizen en landerijen.

Onder de bijzonder talrijke advertentiën betreffende het oproepen van bekende en onbekende debiteuren en crediteuren treft men er ook ééne aan van den vertrekkenden ex-gouverneur generaal Daendels.

IETS

OVER HET ONTSTAAN VAN EENIGE REGENTSCHAPPEN IN DE ADSISTENT-RESIDENTIE BENKOELEN.

DOOR

J. A. W. VAN OPHUIJSEN.

Voorheen, toen Benkoelen nog niet in het bezit der Europeanen was en het destijds magtige rijk van Mĕnang Kĕrbaoe zijne magt en heerschappij door geheel Sumatra en zelfs verder verspreidde, kwamen naar Benkoelen twee personen van vorstelijken bloede, de eene van het rijk Mĕnang Kĕrbaoe en de andere van het magtige Javaansche rijk Mâdjâpait. De eerste dezer personen, zich van den Sulthan Toeankoe Daoelad Alam van Mĕnang Kĕrbaoe, en de andere, zich van den Soesoehoenan van Mâdjâpait afgescheiden hebbende, verhieven zich in Benkoelen tot depatis. Die van Mĕnang Kĕrbaoe nam den titel van depati Bangoen Nĕgara als hoofd van de landschappen Soengei Lĕmaoe, Balei Boentar en Benkoelen aan, terwijl die van Mâdjâpait dien van depati en Bangso Radin als hoofd van het landschap Sĕlébar met deszelfs omstreken Tandjoeng Aoer, Lima Boeah Bada, etc., dat eertijds Djĕngaloe heette, aannam.

Nadat genoemde hoofden eenigen tijd dit land bestuurd hadden, verlangden beiden zich onder een bestuur te stellen, waarmede zij toen eenigzins bekend waren.

Beide depatis begaven zich als gezanten naar den kraton des Sulthans van (Bantën) Bantam om zich onder Z. H. bescherming te stellen en eenige militairen te verzoeken, waarover die vorst beschikken kon. Dit verzoek werd hun toegestaan, weshalve zij een escorte medekregen; zij werden ook door Z. H. tot pangérans over hunne landschappen benoemd, onder voorwaarde, dat zij elkander in alle omstandigheden zouden helpen; eindelijk ontvingen zij eene instructie, op eene koperen plaat gegraveerd, welke het jaarmerk 1079 draagt, en in de Maleische taal luidt, als volgt:

„Ini soerat oendang dari pada sri padoeka Sri Sulthan di „Banten, chabadoelahoe wasah rahoe Rakaba Adaiki Mabkahoe „datang kapada Proatin Sĕlébar dan Chalipa Sĕlébar dan kapada „segala Raijat iang taäloek kapada Sri Sulthan di Banten, barang „siapa orang Sĕlébar mampoenjahi pada, di soeroelah oleh padoeka „Sri Sulthan membitjarakan Proatin Chalipa Sĕlébar, djikaloe tiada „maoe menoeroet hoekoeman Chalipa Sĕlébar, di soeroe orang „bepadoe itoe di hatoerkan ka Banten mengadep kapada padoeka „Sri Sulthan, di hoekoemkan hoekoem Banten dari pada hoe„koem Allah Taälla, demikian lagi oendang padoeka Sri Sul„than barang siapa padoe berkelai, den pégang di pégang, dan „boenoe di boenoe, dan djadi berperang, itoe oendang padoeka „Sri Sulthan, lagi djikaloe ada orang Sĕlébar poen oetang ber„oetang iang tiada soeratnja dari orang iang oetang itoe tida„lah itoe boeli di bitjarakan, demikian lagi djikaloe ada pra„hoe berdagang moeat lada Sĕlébar di laboean baijar kapada „negri lain, itoe oendang padoeka Sri Sulthan orang itoe di „rampas segala paniagaännja, adapoen rampasan itoe di soeroe „oleh padoeka Sri Sulthan di bagi 2, iang sebagi di atoerkan „ka Banten, iang sebagi rampasan itoe di brikan kapada orang „iang berolèh itoe, demikian lagi orang meneboes orang boeli „di béa kapalanja sarial orang satoe, pasaksi sesoekoe, dan pa„laboe baroe prahoe iang satoe serial, dan pakmit sasoekoe,

„dan tersoerat dalam kota Banten kapada hari selasa lima hari „dari boelan timboel boelan Rabioel Awal, dari pada hadjerat „nabi kita, Mohamad di dalam tahoen wau 1079, salinan dari „lajang dari Sulthan Banten".

Een van deze platen, die van den depati Bangsa Radin, is nog bij zijnen achter kleinzoon, den pangeran van Sĕlébar, Nata di Radja, thans hoofd alleen over de vier pasars, in bewaring gebleven, maar die van den depati Bangoen Negara is door het verbranden van het Engelsche schip The Fame op den 2en Februarij 1824, waarmede de Gouverneur T. S. Raffles de reis naar Engeland zoude maken, die dezelve bij zich had om in Engeland te vertoonen, te zoek geraakt.

Korten tijd na hunne terugkomst te Benkoelen kwam aldaar ter reede een Engelsch fregat, bemand met militairen. De equipage werd door genoemde pangérans vriendelijk ontvangen, en na onderhandelingen te hebben aangeknoopt stonden zij toe, dat een gedeelte dier equipage zich aldaar vestigde, waarop de rest met het fregat weder naar Engeland terugkeerde, en het parlement hiervan kennis gaf. Korten tijd daarna kwamen meerdere troepen met den heer Robertson als Gouverneur. Deze is te Benkoelen overleden en zijn graf is nog te vinden bij de pasar Benkoeloe 1687. De Engelsche magt breidde zich allengs uit, zoodat Benkoelen in hun bezit kwam. Het fort Marlborough is door hen gebouwd in 1710.

De opvolgers van de twee genoemde Pangérans in ambt en titels uit hun eigen stamhuis, welke op de hier achter gevoegde stamboomen worden aangeduid, waren: die van depati Bangoen Negara van Soengei Lemaoe (Balei Boentar en Benkoelen) Toeankoe Pangeran Radja Moeda; hierop volgde Pangeran Mangkoe Radja; vervolgens Pangéran Mohamad Sjah I, Pangéran Léngang Alam en Pangeran Mohamad Sjah II, welke laatste voorheen Radja Poetra Negara heette en bij Gouvernements besluit dd. 3 Augustus 1836 no. 5 den titel van Pangéran Mohamad Sjah heeft verkregen.

De opvolgers van den depati Bangsa Radin van Sĕlébar waren: Pangéran Nata di Radja en vervolgens 4 personen, die alle denzelfden titel voerden.

De vijfde of laatste dezer Pangérans onder den titel van Pangéran Nata di Radja, welke thans nog aan het bestuur is, heeft van het vroegere uitgestrekte gebied zijner voorouders slechts als gering bezoldigd hoofd het gezag over 4 pasars met name Kandang, Pasar Atjéh, Sĕlébar en Pondok Kapoer, gelegen aan de Poeloe baai en waarvan de bevolking ruim 800 zielen bedraagt, terwijl het overige, grootste gedeelte sedert jaren door een divisie hoofd wordt bestuurd.

Omtrent den oorspronkelijken stamvader, Toean Kasoeanda geheeten, van het geslacht van den tegenwoordigen Pangéran van Soengei Itam, Bangsa Nĕgara, kan niet veel tot inlichting worden bijgedragen, om reden evengenoemde Pangéran niet in het bezit is van eenige documenten dienaangaande. De zoon namelijk van één zijner oudere broeders, Radja Chalipa genaamd, heeft zich de familie papieren toegeëigend, als vermeenende meer regt op de ambtsopvolging te hebben dan Bangsa Nĕgara, en heeft men daarvan, omdat werd voorgewend, dat ze waren te loor geraakt, geen inzage kunnen bekomen.

Op den hierachter gevoegden stamboom zijn de opvolgers van bovengenoemden Toean Kasoeanda aangeduid, welke zijn Kiai Api Sah, Depati Bangsa Radjå, Depati Chalipa Radjå, Pangérang iang Ngisa, Pangéran Bĕlang, Pangéran Pekak iang toeah, Pangéran Radja Chalipa iang toeah, Pangéran Balan, Pangéran Radja Chalipa iang terhanti en Pangéran Bangsa Nĕgara. Volgens mededeeling zoude Toean Kasoeanda oorspronkelijk van het oud Javaansche rijk Mădjåpait afstammen; hoewel ook beweerd wordt, dat hij van Palembang is gekomen en zich van dáár in de doesoen Soengei Itam heeft gevestigd.

Sebarmoela Toean Baginda Maharadja Sakti datang iala dari Prianghan Padang Pandjang dan kemandian dari Prianghan Padang Pandjang iala toeroen ka Paladan dan maka diam poela di Paladan itoe tadi dan lama lama iala maka toeroen poela ka Balanti maka beliaoe itoe diam poela di Balanti itoe tadi dan lama lama maka iala dari Balanti itoe tadi maka toeroen ka Oedjoeng Karang Padang maka beliaoe itoe diam poela di Oedjoeng Karang lama lama maka iala toean itoe toeroen ka bendar Benkoeloe ini dengan doesoen Soengei Lemaoe Balei Boentar dan iala beliaoe itoe ada meninggalkan poesaka, iala bedil iang bernama Si Tjorong dengan satoe pedang bernama Si Tjoerik dan badjoe tjiri dan tombak iang bertataran saga adanja, dan maka itoe kebesaran Alam Menangkerbaoe dengan Prianghan Padang Pandjang iang tinggal kapada anak Tjoetjoengnja adanja.

Inila toetoeran asal pertama ig datang dari Pagar Rocijoeng Alam Menangkerbaoe datang ka Benkoe ini dan iang mendjadi nenek moijang kami semonja adalah terset di bawa ini gelar gelar nja toetoeran nja:

Toean Baginda Mahdja Sakti anaknja itoe

Toean Baginda Ria Bakaoe. — Toean Pati Kambang Aijoen.
Toean Baginda Ria Kadoek. — Toean Pati Boeroeng binang.
Toean Baginda Ria Lamdin. — Toean Pati Soeka bela.
Toean Baginda Balei Boentar. — Toean Pati Rangoen Negara anak nja itoe iala.
Toean Baginda Sabaijan anak nja e. — Pangeran Radja Moeda ia itoe anam besoedara.
Toean Baginda Sanan.

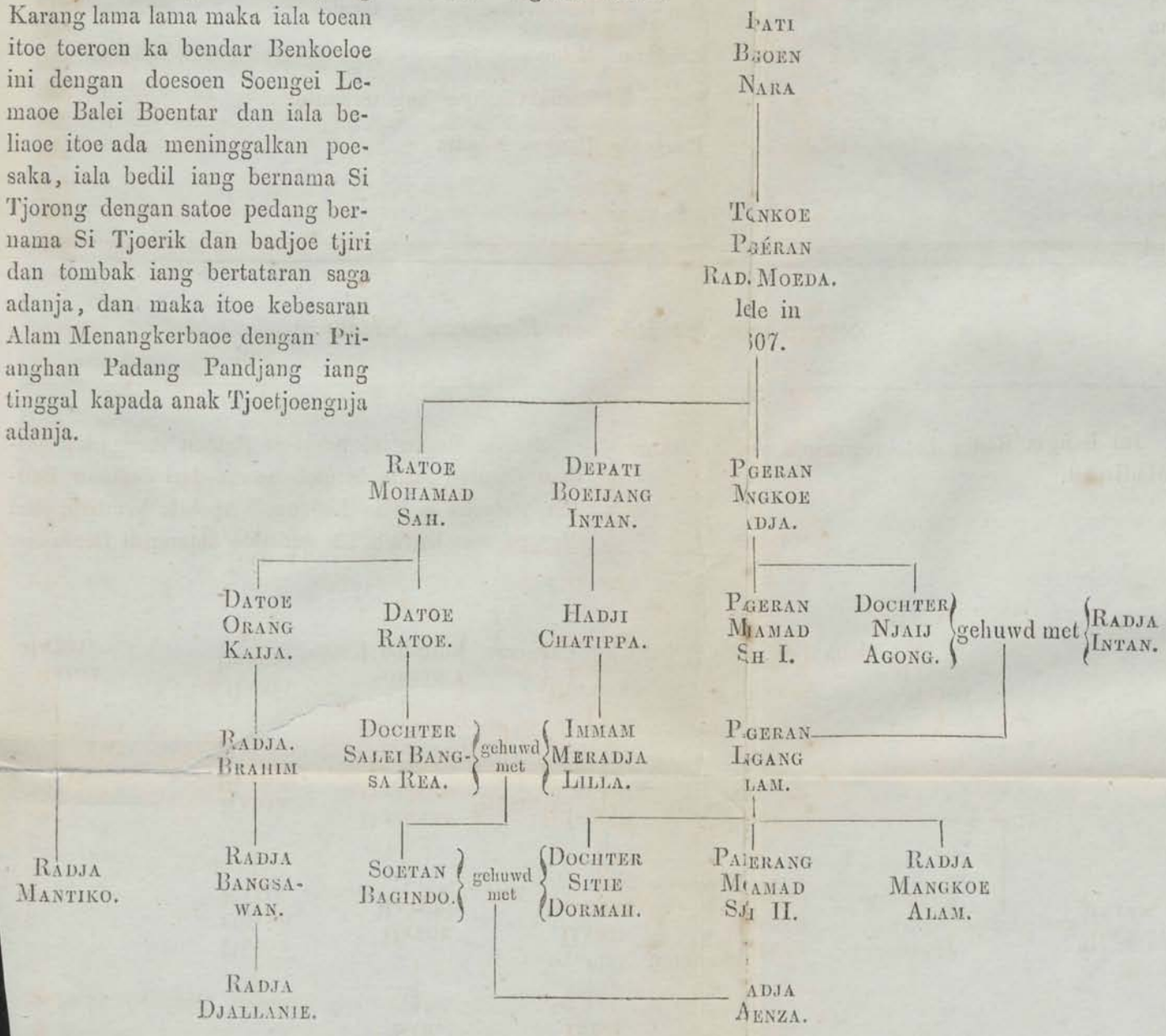

Stamlm van het huis van Soengei Itam.

Toewan Kasoeanda datang d: Madjapait asal nenek poijang kami iang toeroenan mendjadi Pangeran di dalam doesoen Soengei n iang ada terseboet.

Dawa ini anak Toean Kasoeanda:

Keijapi Sa.

Depatie Bangsa Radja.

Depatie Chalipa Radja.

Pangeran Jang Ngiesa.

Pangeran Bellang.

Pangeran Pekak Ijang Toeah.

Pangeran Radja Chalipa jang toeah

Pangeran Balan.

Pangeran Radja Chalipa jang terhantie

Pangeran Bangsa Negara.

Stamboovan het huis van Pangeran Sëlébar.

Ini Bangsa Radin ketoeroenannja d dari Ratoe Madjapait.

Bangsa Radin ini pergi di Banten mengadap Sulthan Banten ialah beroleh soerat dari Sulthan Banten tertoelis di atas Loijang. Apabila kembali dari Banten membawa'h 12 soldadoe datang di Benkoeloe ini.

Nama Bang Radin bergelar Pangeran Nata Di Radja.

Pangeran Nata Di Radja.

Pangeran Nata Di Radja.

Pangeran Nata Di Radja.

Pangeran Nata Di Radja.

VASTSTELLING

DER

BETEEKENIS EN AFSTAMMING VAN EENIGE IN 'T MALEISCH GEBRUIKELIJKE WOORDEN

DOOR

H. VON DEWALL.

حَتَّى ḥatta, *geen Arabisch, maar Sanskrit.*

Het woord, dat de Maleijers حتى schrijven, wordt in den vertellenden stijl, voornamelijk in de ḥikājats, bij afwisseling met بَرمولَ bermōēla, سبرمولَ sebermōēla, كَلَكِين kalakijan, أَرَكِين arakijan, سَتلَه setelah, اِيت ءِ سَتلَه setelah ītoe, سدَه سَتلَه setelah soedah en شَهدَان sjahadan gebruikt, om het begin van een' nieuwen volzin of paragraaf aan te duiden, en heeft de kracht van *en*, *nu*, *toen*, *daarna*, *nadat*. Het is nu eens = مَكَ maka, dan weder = سَتلَه setelah, en vormt met die woorden geliefkoosde pleonasmen. In de laatste beteekenis (*nadat*) begint het altijd eene protasis, waarop eene apodosis met مَكَ maka volgt.

Voorbeelden.

Hatta maka, terdengngarlah chabar ītoe ōleh rādja, *En dat berigt* (*Dat berigt nu*) *werd door den vorst vernomen.*—Hatta maka kāta tōēwan póeterī, *Toen* (*Daarna*) *zeide de prinses.*—Hatta kalakijan maka, een drievoudige pleonasmus: *En toen nu.*—Hatta beberāpa làmānja īja berdjālan, maka kelihātanlah sabōēwah bōekit, *Nadat zij eenigen tijd gegaan waren, ontwaarden zij een' heuvel.*—Hatta setelah soedah, maka sembahlah menterī, *Nadat* (*dit*) *gedaan was, zeide de menteri eerbiedig.*

Om het begin van zoodanige nieuwe volzinnen of paragrafen meer in 't oog te doen springen, hebben keurige manuscripten حتّى in de andere hierboven vermelde inchoatieven altijd met rooden inkt, althans met eene grootere letter geschreven.

Het Arabische woord حَتَّى ḥatta daarentegen heeft, volgens § 1059 van de gr. ar. van Silvestre de Sacy, II Ed., dien ik hier letterlijk overschrijf, de volgende vier beteekenissen.

Le mot حَتَّى s'emploie de quatre manières: 1°. on emploie حَتَّى comme préposition, pour indiquer *le terme, l'extrémité* لِلانتِهَاءِ ou لِلغَايَةِ. Ex. حَتَّى مَطلَعِ الفَجرِ jusqu'au *lieu où se lève l'aurore.* Dans ce sens حَتَّى a pour complément, ou un nom et l'on met ce nom au génitif, ou une préposition conjonctive, commençant par la conjonction أَنْ.

2°. On emploie حَتَّى comme conjonction لِلعَطفِ, ou plutôt comme adverbe, dans le sens *et même*; et alors cette particule n'exerce aucune influence sur le nom qui la suit, et que l'on met dans le même cas que celui avec lequel il est lié par la conjonction; Exemples: جَآءَ القَومُ حَتَّى المَشاةُ

le peuple est arrivé, même *ceux qui marchaient à pied*; أَكَلْتُ ٱلسَّمَكَةَ حَتَّى رَأْسَهَا *j'ai mangé le poisson*, et même *sa tête.*

Dans ce cas on pourrait souvent traduire حَتَّى par *jusqu'à*, et l'on pourrait s'imaginer que cette particule serait synonyme de إِلَى; mais il y a entre elles cette différence que إِلَى signifie *jusqu'à un certain terme exclusivement*, et حَتَّى *jusqu'à un certain terme inclusivement.* Ainsi أَكَلْتُ ٱلسَّمَكَةَ حَتَّى رَأْسَهَا veut dire, *j'ai mangé le poisson* jusqu'a *la tête* inclusivement, mais si l'on disait إِلَى رَأْسِهَا, le sens serait jusqu'à *la tête* exclusivement.

3°. On emploie حَتَّى comme conjonction servant à lier une proposition avec celle qui la précède, et alors حَتَّى est simplement *particule inchoative* d'une nouvelle proposition حَرْفُ ٱلْاِبْتِدَاءِ ou حَرْفُ ٱلْاِسْتِئْنَافِ. La particule حَتَّى, dans ce sens, répond à *jusqu'à ce que*, ou à *donec* des Latins suivi du mode indicatif, et n'a aucune influence grammaticale sur la proposition qui la suit. Exemple: ثُمَّ ٱرْتَحَلُوا وَسَارُوا حَتَّى طَلَعَتِ ٱلشَّمْسُ *ils partirent ensuite, et firent route*, jusqu'à tant *que le soleil se leva.*

4°. Si le verbe de la proposition qui commence par حَتَّى est à l'aoriste et a le sens futur, cette particule répond alors à *donec* suivi du subjonctif. Elle devient حَرْفُ نَصْبٍ, c'est-à-dire qu'elle exige après elle le mode subjonctif. On peut souvent la rendre alors par *afin de*, *pour que.* Exemples: جِئْتُ أَمْشِ حَتَّى تُدْرِكَهُمْ *marche* jusqu'à *ce que tu les joignes*; أَزُورَكَ حَتَّى *je suis venu*, pour *te rendre visite.*

Deze door den Franschen geleerde opgegevene beteekenissen corresponderen met ons *tot aan*; *tot en met*; *tot dat*; *zoodat* — en het Maleische هِڠَڬ كَڤَدَ, hingga kapada; سَكَالِ .... هِڠَڬ hingga ..... sakāli; كَڤَدَ هِڠَڬ hingga kapada en سُڤَايَ sopāja, verschillen dus grootelijks van die, waarin de Maleijers het woord حَتَّى gebruiken. En daarom staat het in 't Arabisch dan ook *nimmer*, en in 't Maleisch *altijd*, aan het begin eener periode.

Moet men hieruit nu reeds opmaken, dat het Maleische حَتَّى niet wel van het Arabische حَتَّي kan worden afgeleid, dat gevoelen wordt nog versterkt en tot zekerheid gebragt door de omstandigheid, dat de Maleijers, wanneer zij uit het Arabisch vertalen, حَتَّى nimmer door dat woord zelven, maar altijd door هِڠَڬ hingga of سَمڤَي, hingga sampai wedergeven, zoo als uit de Maleische vertaling van den koran overvloedigljk blijkt. Hier volgen eenige voetstoots daaruit genomene voorbeelden.

وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ حَتَّي يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ Soer. II, v. 187. — *Levert hun geen strijd in de nabijheid der heilige bedehuizen, ten zij ze u aantasten* (Tollens). — دَانْ جَاڠَنْ كَامْ بُونُهْ مَرِيكَيْتْ دَالَمْ مَسْجِدِ ٱلْحَرَامْ هِڠَڬ دِبُونُهْ مَرِيكَيْتْ اَكَنْ كَامْ (Mal. vert.) — وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّي لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ ib. v. 189. *Bestrijdt hen, tot dat gij geen vrees meer voor de verzoeking behoeft te hebben* (Tollens). — دَانْ بُونُهْ اُونْ كَامْ اَكَنْ مَرِيكَيْتْ هِڠَڬ تِيَادَانْ فِتْنَهْ (Mal. vert). — وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ ٱلْيَتِيمِ إِلَّا بِٱلَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّى يَبْلُغَ أَشُدَّهُ (Soer. XVII v. 36) — *Raakt niet aan de goede-*

ren van den wees, ten ware op eene prijzenswaardige wijze (om ze te doen vermeerderen), tot dat hij den bepaalden leeftijd bereikt hebbe. (Tollens) — دَاْن جَاغَن كَام هَمْڤِر هَرْتَ آنَق يَتِيم مَلَاْيِنْكَن دَغَن سَبَاْيِكْ ۲ ڤِلِهَرَان أَكَنْدِي (قَد مَنَارَه دَاْن مَغِمْڤَنْكَن دِي) هِنْگَك سَمْڤَيلَه كَقَد بَالِغ (Mal. vert.).

De Arabieren echter beginnen nieuwe volzinnen, als de bovenbedoelde, waar de Maleijers حَتَّى gebruiken, nimmer met حَتَّى, maar met فَلَمَّا fa-l a m m ā of met ثُمَّ tz o e m m a.

Overweegt men nu al het vorenstaande dan behoort er in der daad eene groote verbeeldingskracht en eene nog grootere stijfhoofdigheid toe, om te blijven volhouden, dat het woord, dat de Maleijers حَتَّى schrijven, het Arabische حَتَّى is, en niet aan te nemen, dat het, zoo het al niet oorspronkelijk is, althans uit eene andere taal, dan het Arabisch, moet afgeleid worden.

In *Wilson's dictionary in Sanskrit and English* vind ik het woord a ṭ a op de volgende wijze beschreven. „Ind. „An auspicious and inceptive particle; it serves to introduce „a remark, a question, an affirmation etc. and corresponds „to 1) after, 2) and, 3) now (inceptive and premising), 4) what „(interrogatively), 5) all (comprehensively), 6) therefore, thus, „further, moreover, etc. It also implies doubt or command, „and is frequently redundant."

Hoe volkomen past die verklaring niet op het Maleische حَتَّى? Hoe groot is daarbij niet de verwantschap van klanken? En wie zou mij nu niet toestemmen, dat het Sanskrit woord a t a oorspronkelijk als h a t a (als de adspiratie niet eerst door het Ar. حَتَّى is voortgebragt), dan wel, met verlengde eerste syllabe als h ā t a in de Maleische spraak is overgegaan?

Mij rest slechts nog te verklaren, hoe het Sanskritsche

ata tot حَتَّى hatta is kunnen gearabiseerd worden; en dit levert juist geene groote zwarigheid op.

De voorliefde der Maleijers voor het Arabisch, de heilige taal, is bekend; een flaauwe zweem van overeenstemming in klank en beteekenis tusschen een Maleisch en Arabisch woord geeft hen aanleiding, het eerste, zoo al niet regtstreeks van het laatste af te leiden, althans daarmede te vergelijken en daarin eene bevestiging van gebruikelijke beteekenis te vinden; zij zouden gaarne, als het mogelijk ware, alle oorspronkelijkheid hunner taal willen verloochenen en die geheel uit het Arabisch afleiden. Geen wonder dus, dat de eene of andere domme, geestdrijvende ḥādji, uit de vagne, soms alleen expletieve beteekenis van het Sanskrit woord, waarvan hij zich geene rekenschap wist te geven, en uit de gelijkheid in klank met het Arabische حَتَّى, waarvan hem de ware beteekenis welligt ook niet duidelijk was, het besluit heeft opgemaakt, dat het eerste niets anders, dan Arabisch kon zijn en dus حَتَّى moest geschreven worden.

Hier zij nog bekend gesteld, dat wij het Sanskritsche ata ook in de zamenstelling atawā, als أَتَوْ atau, met de beteekenis van *of*, in 't Maleisch bezitten.

Het zou waarschijnlijk vergeefsche moeite zijn, de Maleijers, althans die van den tegenwoordigen tijd, te willen overtuigen, dat zij in hunne hikājats beter هَتَ of هَاتَ dan حَتَّى zouden schrijven.

يُوگِيَ jōgija *of* يُگِيَّ jogīja *geen Arabisch, maar Sanskrit.*

Marsden is de eerste, die ons, in zijne dictionary of the Malayan language (1812), leert, dat يگي jogīja, beteeke-

nende: *moet*; *behoort*; *geschikt*; *voegzaam*, Arabisch is; Roorda van Eysinga (Maleisch en Nederduitsch woordenboek. 1825) en Crawfurd (a dictionary of the Malay and English languages. 1852) zeggen ons hetzelfde. Roorda van Eysinga wordt er later opmerkzaam op, dat de, in jogija voorkomende letter ڮ g aan het Arabisch alphabet vreemd is, en zegt daarom in zijn manuscript-woordenboek (1847): „يڮي jo-„gīja (geen *Arabisch*, want de Arabieren hebben geene ڮ „g) *behooren; betamen; behoorlijk; betamelijk.*"

De omstandigheid, dat de Arabieren geene ڮ g hebben, geeft ons zeker alle regt, den Arabischen oorsprong van يڮي ten sterkste in twijfel te trekken, doch niet, om dien onvoorwaardelijk te ontkennen; want even als de Arabieren *Maleische* woorden, waarin eene ڮ g voorkomt, met eene ق ķ schrijven, bv. تَرقَانُو tarķānoe, voor تَرڮَانُو terang-gānoe; بُوقِس bōēķis, voor بُوڮِس bōēgis, zouden ook de Maleijers *Arabische*, in 't *Maleisch* ingeburgerde woorden, waarin eene ق ķ voorkomt, met eene ڮ kunnen schrijven, ofschoon ik moet erkennen, dat de waarschijnlijkheid daartoe zeer gering en mij ook geen voorbeeld daarvan bekend is.

Het Sanskrit neemt hieromtrent alle onzekerheid weg: het Sanskritsche woord jōgja heeft bij Wilson, p. 689, onder meer andere, ook de volgende beteekenissen: *fit*, *proper*, *suitable*.

Dit stelt den Sanskritschen oorsprong van het woord buiten allen twijfel, en daar de Maleijers het zoowel jōgija, als jogīja uitspreken, zoo aarzel ik niet, de schrijfwijze يُوڮِي boven يُڮِّي aan te bevelen.

فيهق pēhaḳ, *geen Arabisch, maar Maleisch.*

Alle woordenboeken, tot op het manuscript-woordenboek van P. P. Roorda van Eysinga (1847) toe, schrijven dit woord فيهق fīhaḳ en geven het als Arabisch op, met de beteekenis van *kant; zijde; oord.* Daar ik, bij de bewerking van mijn woordenboek, niets van anderen op goed geloof aanneem, behalve citaten, zoo trachtte ik mij ook van de afstamming van dit woord te overtuigen. Ik zocht dus in Freytag naar een' wortel, die de drie radikalen ف, ه en ق had, en vond door فهق fahaḳa met de beteekenis: *primam cervicis vertebram affecit, laesitve* (hij heeft het eerste nekwervelbeen gekwetst), en een' anderen wortel فهق fahiḳa verklaard door: *plenum fuit* (*vas*) (van een vat: het was vol). Onder de afleidingen trof ik nog aan فيهق faihaḳ, met de beteekenissen: amplus (wijd; groot) en *lactis abundans* (*camela*) (van het kameelwijfje: overvloed van melk hebbende). Dat sloeg al heel slecht met *kant; zijde; oord.*

Ik raadpleegde nu nog Richardson en Meninski, die mij ook geen verder licht in die duisternis gaven. Daar ik nu het woord فيهق niet met een goed geweten als Arabisch in mijn woordenboek kan opnemen, zoo wendde ik mij eindelijk tot mijn' vriend Rādja ʿAlī Hādji te Penjengngat met de vraag, wat toch de eigenlijke beteekenis van فيهق was, en van hem hoorde ik dan met verwondering, dat het een echt Maleisch woord, dus فيهق pēhaḳ was en gelijk van het Arabische جهة djihah.

Hetzelfde heb ik later nog van andere zijden vernomen. Raadselachtig blijft het, hoe alle lexicographen het woord

voor Arabisch hebben kunnen houden, of als zoodanig de een van den ander overnemen.

De Maleische letter ڎ teruggevonden.

In het schema voor de transcriptie van Maleische en Arabische woorden met Latijnsche letters, voorkomende in mijn „Ontwerp van een Maleisch woordenboek en eene Maleische spraakkunst", te vinden in het tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde, deel VI, p. 535 vlgg., heb ik onder de Maleische letters ook opgenomen de ڎ (ډ) da, omdat, zoo als ik in de opheldering (p. 548) zeide, die letter, hoezeer van lieverlede uit het Maleische schrift verdwenen, in de Maleische scholen toch nog altijd hare plaats in het alphabet behoudt. Ik teekende daarbij aan, dat er met Arabisch karakter geschrevene vertalingen van den ḳorān in 't Javaansch bestaan, waarin diezelfde letter voor de Javaansche ꦣ da gebruikt wordt.

Deze weinige opheldernde woorden zijn zeker wat onduidelijk geweest; althans zij hebben den kundigen heer A. B. Cohen Stuart aanleiding gegeven, in zijn „Opmerkingen" op mijn ontwerp (tijdschr. deel VII p. 305 vlgg.) eene bladzijde te besteden, om te zeggen:

dat het gebruik van de ڎ in Javaansche handschriften in Arabisch karakter geen bewijs was voor het bestaan daarvan in het Maleisch enz. — wat ik niet heb willen beweren,

ډ جاوهکن الله didjāoehken allah—;

en dat, al moest men dan ook voor uitgemaakt houden, dat de ڎ eene oorspronkelijk Maleische verscheidenheid van de د vertegenwoordigt, men het gebruik van dat letterteeken in 't eigenlijke Maleisch toch bezwaarlijk zou kunnen invoeren of herstellen— wat ik niet beoogd heb—, ten zij in echt Maleische geschriften of in de hedendaagsche Maleische uitspraak eene voldoende aan-

wijzing gevonden worde van de gevallen, waarin zij behoort gebezigd te worden.

Wat ik vermeend heb, daarop te moeten antwoorden, kan men, des verkiezende, lezen in mijne „Wederopmerkingen", voorkomende in het VIIIe deel van het tijdschrift, p. 376 en 377.

Het is echter geenszins mijne bedoeling, den lezer nog eens te vervelen met de opdissching van die opmerkingen en wederopmerkingen; ik wilde door deze inleiding alleen komen tot de hierboven cursijf gedrukte woorden van den heer Stuart: „*en dat, al moest men dan ook . . .*, omdat zij mij zullen dienen als een punt, waaraan ik de tegenwoordige beschouwing kan aanknoopen.

Toen ik het hooger bedoeld schema van transscriptie schreef, had ik van het *bestaan hebben* der letter ڜ in de Maleische taal en schrift geene andere bewijzen, dan:

haar *voortbestaan* in de Maleische scholen als Maleische letter;

en de verklaring van den ouden Imām en schoolmeester van Sōēkadāna, dien ik, in 1835, toen ik pas begon Maleisch te leeren, gevraagd had, waarom men toch in 't alphabet eene letter had, die niet in schrift gebruikt werd, en of er dan werkelijk een phonetisch onderscheid bestond tusschen de ڽ en ڜ, waarop hij mij ten antwoord gaf:

dat dit onderscheid, hoe fijn dan ook, werkelijk bestond (hij sprak de ڜ diep binnen 's monds uit);

dat, als men correct wilde zijn, bv. . . . . (hij noemde hier een woord, dat mij ontgaan is) met een ڜ moest schrijven;

en dat men, juist om dat fijne onderscheid in geluid, het onderscheid in vorm door het bezigen van drie punten verwaarloosd heeft.

Nadat ik hier en daar wel nog eens — met of zonder oordeel — had hooren beweren, dat er eigenlijk een onderscheid behoorde gemaakt te worden tusschen de dāl en de da, en dat men die laatste bijzonder goed zou kunnen gebruiken bij

het schrijven van Hollandsche namen, waarin de syllabe d u i voorkomt, die dan door ڈوِ zou wedergegeven worden, kwam ik, in 1857, naar Rījau. Daar kreeg ik de Maleische grammatica van Rādja ʿAlī Hādji, die den titel voert van bostānoe 'lkātibīn, te zien, waarin ik het Maleische woord m e m b é d ā k e n, *een onderscheid maken*, met een ذ dz geschreven vond, — ممبذاكن. Ik beschouwde dit als eene drukfout en gaf er verder geene acht op; doch eindelijk viel het mij op, dat Rādja ʿAlī zelf en alle andere grooten van Rījau, met welke ik verkeerde, de d in het woord b ē d a, *onderscheid*, met een zacht gelisp, even als de Arabische ذ dz, uitspraken. Dit deed mij vermoeden, dat Rādja ʿAlī, hoe ver hij anders ook in 't Arabisch was, het Sanskrit woord b e d a voor Arabisch hield. Ik aarzelde lang hem daarover te spreken, om hem niet in verlegenheid te brengen; doch toen zich daartoe eene geschikte gelegenheid had aangeboden, vernam ik van hem, dat eene de d in het woord bēda te Rījau, Lingga en op het geheele schiereiland met een, van de gewone ذ d verschillend geluid uitsprak en haar daarom eene diakritische punt gaf — بيذ.

Dit nu heb ik, voor zoo ver Singapoēra en Malāka betreft, bij den beschaafden Maleijer bewaarheid gevonden en ik geloof, dat deze uitspraak en schrijfwijze van het woord b ē d a als algemeen over het schiereiland heerschend mag beschouwd worden. In deze ذ in het woord بيذ kan ik nu niets anders zien dan het laatste overblijfsel van de ڈ, die echter van eene linguale eene sibilérende d is geworden.

Dit schijnt mij in verband te staan met de reductie der *drie* diakritische punten dier letter tot één enkel, en het komt mij daarom niet ongepast voor, hier met eenige woorden gewag te maken van het invoeren en daarna weder gedeeltelijk verdwijnen van diakritische punten in het Maleische schrift, waardoor dit vreemde verschijnsel eenigzins zal opgehelderd worden.

Toen men, na het invoeren van den islām, begon het Maleisch met Arabische letters te schrijven, moest men al ras de noodzakelijkheid inzien, voor de aan het Maleisch eigene en aan het Arabisch vreemde klanken nieuwe teekens uit te vinden. Dit kon op zich zelven geen groot bezwaar opleveren; doch wie dorst het alphabet der heilige taal nieuwe teekens bijvoegen? — en buitendien gaf het Arabische alphabet, dat, door het gebruiken van punten, van 9 grondvormen 22 letters vormt, daartoe zelf een geschikt middel aan de hand. Men vergenoegde zich dus, aan elke der, de Arabische klanken dj, d, g, f, k, n, voorstellende letters ج — د — غ — ف — ك — ن drie diakritische punten te geven, dus, waar er bereids een was, er slechts nog twee bij te vroegen: ڃ — ڈ — ڠ — ڤ — ڭ — ڽ, en op die wijze de representanten te vormen van de verwante Maleische klanken tj, ḍ, ng, p, g, nj. Men schoof echter deze gewijzigde letterteekens niet, zoo als de Perzen voor hunne behoefte gedaan hadden, in het Arabische alphabet in, door hen onmiddelijk op hunne respectieve verwanten te doen volgen, maar wees hen bescheidenlijk hunne plaats aan het einde van het alphabet aan. — Het is een vandalismus van Marsden geweest, dat hij die, eeuwen lang bestaan hebbende volgorde niet geëerbiedigd en ons een alphabet geschonken heeft, dat, gunstig beoordeeld, òf als mislukt, òf als een gedenkteeken zijner onkunde moet beschouwd worden.

Men zal zich in de eerste tijden wel stiptelijk gehouden hebben aan dit onderscheiden der eigenlijk Maleische klanken van de daarmede verwante Arabische door punten — waartoe had men ze anders uitgevonden? — doch slordigheid in 't schrijven en domheid deden van lieverlede (later kwam er nog godsdienstwaan bij) dat onderscheiden over het hoofd zien bij die letters, wier Arabische verwanten voor het oor of het spraakorgaan van den onbeschaafden Maleijer weinig of geen verschil opleverden.

Geen verschil hoegenaamd bestond in de uitspraak door

den gewonen Maleijer van de Arabische ف f en de Maleische ڤ p, en deze laatste zal dan ook waarschijnlijk het eerst hare twee punten verloren hebben.

Daarna kwam welligt de beurt aan de ڠ g, die trouwens ook met ééne punt genoeg en hare drie punten aan niets anders te danken had, dan aan de zucht, om onder de zes toegevoegde letters eene zekere gelijkvormigheid te bewaren.— Doch ook dat ééne punt wil men der g niet laten, en de schrijfwijze der nakende ك (k) in stede van ڬ of ڮ (g) wint van dag tot dag meer veld. Hare verdedigers redenéren aldus: „men moet zich zoo veel mogelijk met het Ara„bische alphabet behelpen; waar het niet volstrekt noodig is, „moet men geene daaraan vreemde letter gebruiken; de Ara„bische ف f is ons voldoende voor de Maleische ڤ p; „waarom zou ons de Arabische ك k niet voor de Maleische „ڮ g kunnen dienen? iemand, die maar een beetje ver„stand heeft, weet toch, waar hij k of g moet uitspreken." Maar zij begrijpen niet, in welke tegenstrijdigheden zij daardoor vallen. Die voorstanders van de ك in plaats van de ڮ zijn gewoonlijk ook liefhebbers van de overtollige verlengingsletters, voornamelijk van de ا a, en schrijven derhalve bv. het woord sagala op hunne manier سڬال; en als men u, op uwe vraag, waarom aan de ك geen diakritisch punt gegeven is, met veel behagen het zoo even aangehaalde argument ontwikkeld heeft, en gij vraagt dienzelfden vent verder, waarvoor die ا a nog achter de ل l staat, dan zal hij u, in één' adem en zonder te bloozen, vertellen, dat dit is, om het lezen gemakkelijk te maken en te voorkomen, dat men sakāli voor sagala leze. Daartegen valt dan natuurlijk niet verder te redenéren.

Hoe het, onder zulke omstandigheden, der ڤ, die slechts eene naauwelijks waarneembare verscheidenheid van een' anderen Maleischen klank vertegenwoordigde, gegaan is, kan men zich ligt voorstellen: het verdwijnen van de diakritische punten en van den klank, dien zij voorstelden, zelven ging

hand aan hand. Doch die overgang van de gekroonde ڎ tot de eenvoudige ڈ is waarschijnlijk niet plotseling geweest, maar heeft plaats gehad door de phase ڈ, waarin niet alleen de woorden, die men er nog mede schreef, een Arabisch aanzien kregen, maar ook de linguale d-klank in de sissende, onduidelijke Arabische dz overging.

En aan die Arabische physionomie van het woord بيڎ hebben wij het te danken, dat tot op den huidigen dag een levende afstammeling der oude Maleische ڎ is bewaard gebleven.

Het is voornamelijk met het oog op het hierboven geciteerde gezegde van den heer Stuart, doch zonder eenig polemisch oogmerk hoegenaamd, dat ik getracht heb, door dit kort opstel aan te toonen:

dat men het wel voor uitgemaakt mag houden, dat de ڎ eene oorspronkelijke Maleische verscheidenheid van de ڈ vertegenwoordigt;

en dat in echt Maleische geschriften en in de hedendaagsche Maleische uitspraak eene voldoende aanwijzing gevonden wordt van het enkele geval, waarin de ڎ, tot ڈ gereduceerd, gebruikt wordt.

Ver van mij is echter desniettemin het denkbeeld eener wederinvoering der ڎ in het Maleische schrift — دِجاوهکن ملائکة didjāwehken malāïkah.

جَلَ tjella *en* جَلَاکَ tjelāka, *Sanskrit.*

Wilson beschrijft het Sanskritsche tjela aldus: „mfn. sub. „cloth, clothes, raiment. adj. vile, wicked, bad. Ex. tjela, „to wear, also tjelaka and tjaila."

Hieruit blijkt, dat, als wij de eerste, substantivale, beteekenis buiten rekening laten, tjela en tjelaka in het

Sanskrit synonieme adjectiva zijn, met de beteekenis, *slecht; boos; verderfelijk.* Beide woorden zijn, in de eenigzins veranderde gedaanten van چَلَّ tj.ella en چَلَاكَ tj.elāka in het Maleisch overgegaan, waar zij, hoewel geene synonyma blijvende, evenwel niet opgehouden hebben, verwante beteekenissen te bezitten, zoo als uit de volgende beschrijving te zien is.

چَلَّ tj.ella, subst., *onvolmaaktheid; gebrek; faut; vlek; smet.* — Itōēlah sahādja tj.èllānj.a, *dit alleen is zijn gebrek.*

چَلَاكَ tj.elāka, adj., *slecht; boos; verderfelijk; onheilbrengend; ongelukkig; rampzalig.* — Subst., *het slechte* enz., als hoedanigheid; *slechtheid; boosheid, verderfelijkheid; ongeluk; ellende; ramp; tegenspoed.* — Njāwa jang tj.elāka, *eene booze ziel.* — Ānak tj.elāka! *boos of rampzalig kind!* — Ōrang tj.elāka, *een ongelukkige; die ongelukkige; die ellendeling.*

Zooveel ik weet, is de oorspronkelijke identiteit van deze beide woorden nog niet opgemerkt, althans niet bekend gemaakt.

چَوَاجَ tj.oewātj.a, *Sanskrit.*

Dit woord heeft in 't Maleisch de volgende beteekenis: adj., *helder; zuiver; onbewolkt.* — Subst. *het heldere* enz., als hoedanigheid; *helderheid; zuiverheid; onbewolktheid.* — Sījang tj.oewātj.a, *het heldere daglicht.* — Mālam tj.oewātj.a, *een heldere nacht.* — Terang tj.oewātj.a, *de klare, lichte dag.*

Men zal de afleiding van het Sanskritsche swatj.tj.ha niet gewaagd vinden, dat Wilson aldus beschrijft: „1. Healthy, „sound, convalescent, 2. White. 3. Pure, free from stain or „soil. 4. Transparent, pellucid."

شَهَدَان sjahadan.

Deze partikel, die in 't Mal. *voorts; wijders; vervolgens* beteekent en niet anders, dan aan het begin van een' nieuwen volzin of paragraaf gebruikt wordt, beschouw ik als een compositum van het Sanskritsche s a h a en het Maleische دَان d a n, *en*.

Van het eerste geeft Wilson, onder meer andere beteekenissen, ook de volgende op: „ind. 1. with, together with; „a particle implying association, connexion."

De verandering door de Maleijers van de oorspronkelijke s س in sj ش, die evenwel aan hun alfabet vreemd is, mag wel opvallend genoemd worden, doch laat zich op de volgende wijze verklaren.

De Maleijers vormen de ش sj سِيْن بَسَر sīn besar, *groote s*, om haar van de س, die zij dan ook سِيْن كَچِل sīn ketjil, *kleine s*, noemen, te onderscheiden. Die benaming is gegrond op het *zwaardere*, *diepere* geluid, dat bij het uitspreken van eerstgenoemde gehoord wordt. Zoo hebben zij ook eene *groote* (ﺼ) en eene *kleine* (ح) h, eene *groote* (ط) en *kleine* (ت) t en eene *groote* (ق) en *kleine* (ك) k. Zij houden wijders zeer veel van het ten toon spreiden van *grootheid*, en dit dan openbaart zich, bij de verwaande en daarbij domme Maleijers, ook in het gebruiken der *groote* en *kleine* s, aan welke benamingen zij een' geheel anderen, dan den zoo even aangetoonden zin hechten. Die verbeelden zich, namelijk, dat de zoogenaamde *groote* letters door de Arabieren zijn uitgevonden, voornamelijk met het doel, om daarmede woorden te schrijven, waaraan op eenigerlei wijze het denkbeeld van *grootheid* verbonden is, bv. سُلْطَان soeltān, شَيْطَان sjaitān. Zij zouden dan ook zoo gaarne alle Ma-

leische woorden, die iets van den vorst noemen, met die *groote* letters schrijven; maar het verschil in gedaante tusschen *groot* en *klein* is in de meeste gevallen te zeer in 't oog loopend. Alléén de *groote* s (ش) leent zich daartoe, als welke, bij overigens gelijken vorm, zich van de *kleine* s (س) slechts door de diakritische punten onderscheidt. En dat geslacht vermeent dan bv., dat die schrijfwijze bij uitnemendheid op het woord besar, *groot*, moet toegepast en in 't geheel niet kan gemist worden, wanneer het de hoedanigheid van iets *vorstelijks* uitdrukt. Ik ben dan ook dat woord niet zelden als بشر of باشر tegengekomen, vooral in Tengkoe besar, den titel van den praesumtiven troonsopvolger in Maleische staten.

En als dat mag geschieden, dan mag men het immers van een', eene ḥikājah overschrijvenden djoeroe-toelis ook niet kwalijk nemen, dat hij aan zijn سهدان sahadan, dat veelal met rooden inkt of eene *grootere* letter geschreven wordt, door het plaatsen van de drie diakritische punten boven de sīn, *nog meer grootheid* heeft trachten te verleenen — شهدان sjahadan.

En dat gebruik is van lieverlede algemeen geworden.

كلكين kalakijan *en* أركين arakijan.

Het eerste dier woorden wordt met regt door de Maleische woordenboekschrijvers opgegeven als een compositum van het Sanskritsche kāla, *tijd*, en het Maleische كين kijan. Van dit kijan heeft Crawfurd het best de beteekenis opgevat: *thus*, *so*; *thus much*, *so much*. Het geheel wil dus eigenlijk zeggen: *op zoodanigen tijd*; *te dien tijde* — en dan, minder regtstreeks: *voorts*; *wijders*.

Deze afleiding deed mij eene, daaraan analoge bij ارکین dat men in de woordenboeken gewoonlijk arkijen of arkiën getransscribeerd vindt, vermoeden.

Het Maleisch liet mij met أَر ar of أَرَ ara in den steek, maar het Sanskrit hielp mij hier weder op den weg: ārā, namelijk, is, volgens Wilson: *end*, *extremity*, en ik beschouw daarom het Maleische ارکین, dat ik daarom ook أَرَكِين árakijan schrijf, als een compositum van het Sanskritsche āra en het Maleische كِين kijan, met de oorspronkelijke beteekenis: *bij het einde daarvan*; *dit geschied zijnde*; *daarna*— en dan, minder regtstreeks: *voorts*; *wijders*.

DE EILANDEN

BONERATE EN KALAO

DOOR

J. A. BAKKERS.

Bonerate en Kalao, door eene straat (straat Bonerate) van slechts gemiddeld twee palen breedte gescheiden, zijn tusschen 121°, 57½′ en 122° en 16′ oosterlengte en 7°, 15′ en 7°, 21′ zuiderbreedte gelegen, behooren tot de eilanden-groep ten zuiden van Saleijer en beslaan gezamenlijk eene oppervlakte van 82⅝ vierk. palen, met eene bevolking van p.m. 6000 zielen.

Bonerate, het oostelijke der beide eilanden, is door zijne talrijke bevolking en den daar heerschenden handel, het belangrijkste, ofschoon het in uitgestrektheid en vruchtbaarheid beneden Kalao geplaatst moet worden.

Beide eilanden zijn met klippen en reven en dus met een voor schepen zeer gevaarlijk vaarwater omgeven, dat nergens goeden ankergrond aanbiedt, en derhalve schepen, die zaken op deze eilanden te verrigten hebben, noodzaakt gedurende dien tijd op en neer te houden. Het verschil van waterstand bij eb en vloed bedraagt gemiddeld één vadem.

Men beweert, dat Bonerate en Kalao gezond en de generatie aldaar grooter dan de sterfte is. Alleen in de kenteringen der

moussons moeten er nog al koortsen heerschen, maar de sterfte niet groot zijn.

Men zoude eenigen tijd daar moeten gevestigd zijn, om dit met zekerheid te kunnen zeggen; doch op mij heeft het dien indruk niet te weeg gebragt.

I. Bonerate.

Dit eiland kan in vorm met een trapezium vergeleken worden, want twee zijden van hetzelve, de noordzijde (Oedo (*) Opa tot Oedo Tadoe) en de zuidzijde (Oedo Laoenti tot Oedo Lagoendi) loopen bijna paralel, terwijl de beide andere zijden als de niet paralelle van genoemde figuur te beschouwen zijn. De westzijde wijkt het meest van die figuur af en de bogt in deze zijde, aan wier uiteinde de hoofdplaats van Bonerate ligt, is de grootste van het geheele eiland. Doch, zelfs met inbegrip dezer bogt, kan het eiland goed afgerond genoemd worden; want diep in het land dringende bogten of baaijen, zoo als b. v. in Tanah Djampea, worden hier niet aangetroffen.

Het eiland beslaat eene oppervlakte van $28^2/_9$ vierkante palen; zijne grootste breedte van het noorden naar het zuiden bedraagt zeven palen en zijne grootste lengte van het oosten naar het westen $8^1/_{10}$ palen.

De omtrek van het eiland beslaat eene lengte van 26 palen. Nopens de geaardheid van dit eiland laat zich weinig gunstigs zeggen, want het geheele land, waarvan $^1/_3$ heuvelachtig en $^2/_3$ vlak is, is eene vloer van steenen, die den treurigsten indruk op den reiziger maakt en hem doet wenschen, zoo spoedig mogelijk dit doodsche verblijf van menschen te verlaten.

Men verbeelde zich een land, bijna geheel met eene laag fijn

(*) *Oedo* beteekent in de Boneratesche taal, *hoek*.

klip-, koraal- en kalksteen bedekt, waar tusschen hier en daar aarde doorschijnt en geheel met gras, struikgewas, en enkele hooge boomen (meest vruchtboomen, manga) begroeid, en men heeft een flaauw beeld van het grootste gedeelte des eilands, althans van die deelen, die vlak zijn en voornamelijk het midden en zuiden van het eiland uitmaken.

Hiervan is alleen uitgezonderd een p. m. 400 ellen breed terreingedeelte op de westkust tusschen de zuider lisière van kampong Oero Wali en Oeka.

Dit meest zandige stuk land bevat de zes hoofdkampongs en eenige kalapaboomen, de eenigste, die op het eiland te vinden zijn.

Het noordelijke gedeelte des eilands is heuvelachtig; de hoogste punt, de top van den Batoebingkoeng, bereikt de absolute hoogte van 400 voeten, naar het westen, noorden en noord oosten eene steile rotsachtige zeekust vormende, die bij eenige punten, zoo als bij Oedo Bangkeng, Opa, Meantoehoe, Batoebingkoeng, Larabboe, tot 100 voeten hoog is. Het verval van dit heuvel-land is naar 't zuiden toe zeer gering, en de overgang in de vlakte bijna niet merkbaar.

Wil men echter de grens tusschen heuvel- en vlakland bepalen, dan zoude eene lijn van Oeko voor de kampong Kolohorang af tot Larabboe als zoodanig kunnen worden aangenomen.

Alhoewel ook in dit heuvelland de bodem met eene steenlaag bedekt is, zoo is deze toch hier in mindere mate dan in de vlakte, en neemt de hoeveelheid steenen hoe hooger men komt hoe meer af. Vrij van steenen zijn echter zelfs de hoogste punten niet; ook is de grond hier, wat zijne vruchtbaarheid aangaat op zijn hoogst middelmatig te noemen.

In het zuiden, westelijk van kampong Tenaga, in direct zuidelijke ligging van de hoofdplaats, verheft zich een heuvel (Boeloe Roke) ter hoogte van p.m. 150 voeten, die, op zich zel-

ven staande, naar het westen, noorden en oosten onmerkbaar in de vlakte overgaat, en naar het zuiden bij Oedo Roke met steile rotsachtige wanden (p. m. 80 voeten hoog) in zee afhelt. De geaardheid van dien heuvel staat gelijk aan die van het reeds beschrevene noordelijkste heuvelland.

Het vlakke terrein kan in het midden van het eiland op 30 voeten boven de oppervlakte der zee geschat worden; het verval naar zee toe is zeer gering en niet merkbaar; aan het strand gaat de steenachtige bodem in zand over, vervalt het terrein minder of in het geheel niet en helt met 5 tot 30 voet hooge steile rotswanden direct in zee af.

Van de 26 palen omtrek van het eiland komen 17 op zandig, glooijend, afhellend strand.

Het eiland is geheel van loopend water ontbloot; niet de minste kreek is er te vinden.

Het gedurende den regentijd van de heuvels afloopende regenwater verzamelt zich op lage plaatsen of loopt direct in zee af, en stort zich hier over de loodregte rotswanden naar beneden of verdwijnt in de ontelbare gaten en spleten, waarvan de steenlaag, die het grootste gedeelte van het eiland bedekt, voorzien is.

Dergelijke gaten en spleten zijn door de bevolking met zeer veel overleg en goed gevolg tot aanleg van putten gebezigd.

Tot op eene diepte van 25 ellen, die de meeste putten in het lagere binnenland bereiken, zijn zulke gaten en spleten uitgekapt of uitgegraven en geven thans een zeer goed helder drinkwater.

Het aantal dezer putten is zeer groot; men vindt ze overal, waar bewoonde huizen staan.

De putten in de kampongs aan het strand zijn minder diep en hun water is minder smakelijk.

De aan het strand gelegene kampongs (Oro Wali, Lakiokio Oro, Oro Ihoe, Oro Aro en Oewae Komba), eene groote,

zamenhangende huizenmassa vormende, zijn de eenigsten, die den naam van kampong verdienen.

De huizen der andere kampongs zijn op meer of min grooten onderlingen afstand over het geheele eiland en over de tuinen verspreid; slechts zelden vindt men eenigen derzelven bij malkander staan.

Tuinen noemt de bevolking dier eilanden die plaatsen, waar zij door bewonderingswaardigen arbeid er in geslaagd is enkele kleine stukjes aarde van steenen te zuiveren en hierop djagong, kapas, gierst, pisang en obi's (inl. aardappelen) te planten.

Het gezigt van zulke tuinen, welke hoopen van opeen gestapelde steenen afwisselen, is allertreurigst en toonde de inlander die plekken niet als tuin aan, men zoude waarlijk niet op het denkbeeld komen om hierin tuinen te zien.

Dergelijke tuinen, verscholen tusschen struikgewas en gras, bedekken in verschillende uitgestrektheid het geheele eiland, en hebben in het heuvelachtige gedeelte des eilands een eenigzins beter aanzien.

De arme natuur heeft hier den bewoner vindingrijk gemaakt, want in spleten en gaten, waarvan reeds vroeger is gesproken, die niet te diep zijn en eenen aardrijken grond hebben, ziet men pisangboomen en siri geplant, welke planten slechts met de bovenste helft of dikwerf alleen met de kroon het daglicht aanschouwen. In dien geest heeft de bevolking van alles weten partij te trekken en alleen op die wijze is het mogelijk nog iets uit dien onvruchtbaren bodem te trekken.

Omtrent het houtgewas valt ook niets gunstigs te zeggen.

Bonerate, arm of beter gezegd ontbloot van timmerhout, is echter rijk aan brandhout; want het geheele eiland is, zoo als reeds is gezegd, met kreupelhout begroeid, waar tusschen zich opene plaatsen bevinden, die met eene vrij hooge en dunne grassoort bedekt zijn.

Wat van de kampongs en tuinen nopens hunne benaming gezegd is, moet ook bij de voetpaden herhaald worden.

Zij verdienen hunnen naam evenmin, want over puntige klipsteenen, door struikgewas en hoog gras heenleidende, zoude dikwijls geen spoor van pad te zien zijn, waren niet hier en daar de door het menigvuldig gebruik afgesletene en wit geworden punten der klipsteenen de beste wegwijzers.

De spleten en gaten, waarvan reeds tweemalen gesproken is, maken buitendien, omdat zij dikwijls door overhangende boomtakken en gras voor het oog onzigtbaar zijn, de passage dezer paden zeer gevaarlijk. Dezulken, die door het heuvelachtig gedeelte leiden, zijn ingevolge de mindere hoeveelheid steenen beter, doch nog lang niet goed te noemen.

Zij sorteren altoos nog onder de slechtste voetpaden der afdeeling Sandjai.

Gedurende den regentijd moet de passage dezer paden natuurlijk nog moeijelijker zijn, want de glibberig gewordene steenen en de waterplassen, die hier menigvuldig gevormd moeten worden, beletten dan den voetganger nog meer in zijn vooruitkomen.

Dergelijke voetpaden doorkruissen in groot aantal en in alle rigtingen het eiland; want tusschen al de heinde en ver gelegene huizen bestaan communicatien, die allen weêr op dezulken uitkomen, die meer direct naar de kampongs aan het strand leiden.

Deze laatsten zijn dan ook bij de opname meer speciaal in aanmerking genomen en in kaart gebragt.

Uit een militair oogpunt beschouwd, moet van deze wegen gezegd worden, dat ze onpracticable zijn, want artillerie en cavallerie kan er geen gebruik van maken. Van inlandsche, ja zelfs van Europesche infanterie zoude na eenen marsch van eenige uren over deze paden de helft der manschappen met gebleesseerde en bebloede voeten achterblijven.

Het zoude dus moeijelijk, zoo niet ondoenlijk zijn om zeerooVers, zoo die zich daar genesteld hadden, in het binnenland te vervolgen.

De afstanden tusschen de binnenlands gelegene kampongs en de hoofdplaats zijn als volgt:

1.	Bangkeng	$2^1/_6$ palen.
2.	Bonelobaloba	$3^1/_8$ "
3.	Ladjaä	$4^1/_6$ "
4.	Lebo	$4^2/_3$ "
5.	Meantoehoe	$6^1/_2$ "
6.	Batoe bingkoeng	$3^5/_6$ "
7.	Larabboe	4 "
8.	Kolohorang	$2^2/_3$ "
9.	Benteng II.	$2^1/_6$ "
10.	Latiwaga	$3^5/_6$ "
11.	Parigia	$4^1/_3$ "
12.	Benteng I.	$1^5/_6$ "
13.	Sambalia	$5^1/_3$ "
14.	Limbo-Limbo	$3^5/_6$ "
15.	Beropa	$4^5/_6$ "
16.	Batoe Saridi	$4^5/_6$ "
17.	Laing Kanno	$4^2/_3$ "
18.	Oebo	5 "
19.	Para	1 "
20.	Tenaga	$1^5/_6$ "
21.	Lagoendi	$3^1/_6$ "

De afstanden zijn langs de meest bruikbare voetpaden gemeten van den vlaggestok aan het strand af tot in het midden der verspreid gelegene huizen, vormende de respective kampongs.

II. Kalao.

Kalao, een lang, van het oosten naar het westen strijkend,

heuvelachtig eiland, westelijk van Bonerate, zuidelijk van Tanah Djampea gelegen, beslaat eene oppervlakte van 54 1/3 vierk. palen, heeft eene lengte (van het oosten naar het westen) van 19 2/3 palen, eene gemiddelde breedte van 3 palen en eenen omtrek van 145 1/2 palen.

De slechts 2 1/3 paal lange oostkust, met de zuidpunt Oedo Njoesoe, vormt met haar noordelijke punt Oedo Oda tevens den oostelijksten hoek van het eiland. Op het zuidelijke gedeelte dezer kust is de hoofdplaats Lambego gelegen; zij loopt bijna evenwijdig met het gedeelte der kust van Bonerate, hetwelk tusschen Oedo Opa (noordhoek) en Oedo Bangkeng gelegen is, waardoor beide landen de reeds genoemde straat van Bonerate vormen, die gemiddeld twee palen breed is.

Eene eigenlijke westkust heeft het eiland om zoo te zeggen niet; want noord- en zuidkust loopen met eene buiging, respectivelijk naar het zuidwesten en noordwesten, en vereenigen zich bij Oedo Polang-Polang, zijnde dit tevens het westelijkste punt des eilands.

Omstreeks 6 palen oostelijk van dit punt des eilands bereikt men in Oedo Geree den noordhoek van het eiland, die op 4 palen afstands van de straat van Bonerate gelegen is.

Door het geheele eiland trekt van het oosten naar het westen eene heuvelrei, die van 100 tot 560 voet hoog (Boeloe Tombong of Popokang, noordwestelijk van Lambego, is 560 voeten hoog en tevens het hoogste punt des eilands) met hare afhellingen het geheele eiland bedekt en slechts hier en daar aan de kust, voornamelijk aan de zuidkust, eenige smalle stroken vlak land overlaat.

Tot deze laatsten behoort onder anderen het zandige, vlakke terrein-gedeelte aan de oostkust, waarop de hoofdplaats Lambego, de kampong Beroe en eenige kalapa boomen gelegen zijn.

De afhellingen der bovengenoemde heuvelrei zijn naar het noorden toe meestal steil, waardoor eene rotsachtige, loodregt

in zee afhellende zeekust gevormd wordt, die op vele plaatsen, voornamelijk bij Oedo Boengi, van Oedo Tomate af tot Oedo Sangiang, bij Oedo Wele, Oedo Balantang, enz. enz. 100 voet hooge rotswanden bezit. Er zijn op deze kust ook wel eenige plaatsen, waar het bergachtige terrein successivelijk afhelt en bij het strand in zand overgaat, maar die zijn in verhouding met de rotsachtige gedeelten zeer gering. Men zoude hier onder de volgende punten kunnen rekenen, als de kust tusschen Oedo Boneaga en Oedo Geree, de kust oostelijk en westelijk van Oedo Mangiri en hier en daar eenige minder belangrijke punten.

Van de ongeveer 22 paal lange noordkust (van Oedo Polang-Polang tot Oedo Oda genomen) komen p. m. 16½ op rotsachtige en p.m. 5½, paal op zandige zeekust, zoodat het rotsachtige gedeelte verreweg de bovenhand behoudt.

Het verval der het eiland doortrekkende heuvelrij is van Oedo Sangiang, meest successivelijk, naar het zuiden en oosten toe, blijvende op de meeste plaatsen, zooals dit reeds boven gezegd is, een meer of minder uitgebreid stuk vlak land tusschen den voet der heuvels en het strand.

Deze strooken vlak land zijn echter meestal 5 tot 20 voet boven de oppervlakte der zee gelegen, met een verval naar zee toe, zoo als dit op Bonerate het geval is; het terrein helt met rotswanden van 5 tot 20 voet hoogte in zee af.

Dit laatste is voornamelijk op de oostkust, noordelijk van Oedo Topa, en op de zuidkust van Oedo Njoesoe af tot ter hoogte van Geloe, het geval, terwijl van laatstgenoemd punt af tot Oedo Sangiang het eerste te passeren is.

De zuidkust ten westen van Oedo Sangiang komt meer overeen met de noordkust, vormende het sterk vervallende terrein meest steile, tot 100 voet hooge berg- en rotswanden.

Het eiland, de weinige tuinen uitgezonderd, is met bosch begroeid en ofschoon het vlakke gedeelte, met vele steenen be-

dekt, slechts kreupelhout levert, zijn de hooger gelegene landen rijk aan schoon timmer- en scheepsbouwhout.

In elk opzigt, aangaande bodem en vruchtbaarheid, staat Kalao boven Bonerate, en toch telt het slechts 828 zielen.

De bewoners van Bonerate trekken veel van Kalao, waartoe zij dan ook wegens de onvruchtbaarheid van hun eigen bodem genoodzaakt zijn. Dit laatste voorziet hen van timmerhout, sikapa en andere tuinvruchten. Voornamelijk op de zuidkust vindt men vele tijdelijke verblijfplaatsen van bewoners van Bonerate, die aldaar hout kappen, praauwen bouwen, sikapa zoeken, dezelve bereiden of tuinen aanleggen, en die plaatsen in de westmousson weder verlaten.

Buiten en behalve de twee aan de oostkust gelegene kampongs telt Kalao er slechts nog drie, als: Doelang, Loekoe en Laora. Deze zijn allen op de zuidelijke afhellingen der heuvelrij, westelijk van Lambego gelegen en de huizen meestal in tuinen verspreid.

Doelang ligt 1 paal ver van zee (zuidkust) af, Loekoe $^2/_3$ paal en Laora slechts 500 el.

Tuinen vindt men voornamelijk in de nabijheid der genoemde kampongs en in het gebergte heinde en ver verspreid, en ofschoon op Kalao de bodem niet overal vrij van steenen is, zoo is toch het aanzien dezer bebouwde landen veel gunstiger dan op Bonerate. Op vele plaatsen is de bodem geheel vrij van steenen en zijn de hier aangelegde tuinen derhalve ook beter.

De eenige weg is die van Lambego tot Doelang, en terug van hier over Loekoe en Laora, komende op den eersten weer uit. Bij laag water is de passage langs de zuidkust over het zand mogelijk en wordt dan daarvan ook wel gebruik gemaakt, voornamelijk tusschen Lambego en Laora.

Eerstgenoemde weg is een vrij goed voetpad, dat door schoone bosschen over de zachte afhellingen der heuvelen heenleidt, en vervolgens van Doelang af tot Loekoe en Laora zacht afhelt.

Deze weg gaat langs twee plaatsen, alwaar over eene uitgestrektheid van p.m. 400 vierkante ellen djati boomen geplant zijn. De toestand dezer kleine aanplantingen is vrij ongunstig, want alles, wat eenigzints bruikbaar was, is reeds gekapt, zoodat er thans slechts jonge boomen, wier getal nog zeer gering is, worden aangetroffen.

Kalao heeft evenmin als Bonerate loopend water. Het regenwater baant zich van uit het heuvelland door kleinere en grootere ravijnen zijnen weg naar zee of verzamelt zich op laag gelegene plaatsen. Putten zijn alleen in de kampongs, doch in geringen getale voorhanden. De afstanden tusschen de hoofdplaats en de kampongs in het binnenland zijn, als volgt: van Lambego tot:

1. Doelang	$5\frac{1}{3}$ palen
2. Loekoe	$4\frac{2}{3}$ "
3. Laora	$3\frac{1}{3}$ "
of langs het strand	$2\frac{2}{3}$ palen.

Zoowel de inrigting, als de vormen van het bestuur op de eilanden Bonerate en Kalao is mij geregelder voorgekomen dan in de afdeeling Sandjai of in het rijk van Boni.

Het bestuur te Bonerate werd, blijkens bijlaag litt. B, uitgeoefend door een opperhoofd met den titel van Bonto, een opoe mantjoana (*), een pangalassang, zes galarrangs of kampongshoofden, die ieder door een' pare (†) in hunne dienstverrigtingen werden ter zijde gestaan, een sabandhar (havenmeester) en een priesterraad, bestaande uit den iman met een hatiboe en zes bidals.

(*) Rijksbestierder, ook wel papitjara baetta geheeten. Men noemde ook wel den pangalasang rijksbestierder.

(†) Onder-kampongshoofd.

De bonto, zoowel als de opoe mantjoana, werd door de galarrangs in overeenstemming met het volk gekozen.

Van de keuze van eerstgemelde werd aan Boni kennis gegeven en het gekozen opperhoofd, zoo Boni daarin genoegen nam, als zoodanig bevestigd. Van den opoe mantjoana gaf men kennis aan den bonto, door wien de gekozen persoon werd aangesteld. Men gaf daarvan ook wel kennis aan Boni, in welk geval de gekozene door den vorst van dat rijk werd aangesteld, zoo als in 1854 met den tegenwoordigen opoe mantjoana heeft plaats gehad.

Het regt om den pangalasang te kiezen was alleen aan den galarrang met het volk van de kampong Oewae Komba overgelaten, die van hunne keuze aan den opoe mantjoana kennis gaven, door wien de gekozene dan in zijne betrekking bevestigd werd.

Galarrangs werden door de bevolking, ieder voor hunne kampong, gekozen en aangesteld. Men gaf daarvan alleen den opoe mantjoana kennis.

De panres werden door hunnen galarrang gekozen en aangesteld. De sabandhar werd altijd door Boni benoemd en in zijn ambt bevestigd, waarvan alleen aan de opperhoofden van Bonerate en Kalao werd kennis gegeven.

De hoofden en het volk benoemden den priester; de laatste kattes en bidals.

Op het eiland Kalao was, blijkens bijlaag litt. B, het bestuur zamengesteld, als volgt.

Een opperhoofd met den titel van opoe kalao, bijgestaan door een' baligaoe (*), vier analakies (†), een galarrang, vier tomatowas (§), een iman, een katte en twee bidals.

(*) Soelewatang.
(†) Rijksgrooten.
(§) Kampongshoofden.

De opoe en baligaoe werden door de hoofden en het volk gekozen, de eerste door Boni en de laatste door den Opoe Kalao aangesteld.

De analakies werden door het volk gekozen en door den baligaoe aangesteld, en de overige hoofden even als op Bonerate, eene regeling, die vrij goed met de bij ons bestaande gebruiken overeenkomt en geregelder is dan die in de meeste vorstenlanden van Celebes.

Aan den bonto op Bonerate en den opoe op Kalao was het oppergezag over de genoemde eilanden toevertrouwd.

De opoe mantjoana was op Bonerate en de baligaoe op Kalao met het toezigt en de uitvoering der politie en bevelen belast. Zonder hunne toestemming vermogt niemand zich tot de genoemde opperhoofden wenden, om over zaken aangaande het land of de politie te spreken. Die gebruiken werden echter niet altijd nagekomen; zij waren meer eene doode theorie dan wel eene levendige practijk.

De betrekking van pangalassang en baligaoe is meer met die van djaksa dan wel met die van soelewatang overeentebrengen.

Bij hen moesten alle zaken of misdaden, die niet tot de werkkring van den sabandhar behoorden, worden voorgebragt.

Zij werden dan eerst door hen met den galarrang of den tomatowa van de kampong, waarin de klager en beschuldigde te huis behoorden, onderzocht en, van geen te groot gewigt zijnde, afgedaan.

Waren de zaken van te veel belang om door hen afgedaan te kunnen worden, dan werd de vergadering van zes galarrangs (*) belegd, waarvan de pangalassang op Bonerate en de baligaoe op Kalao voorzitter was. De zaken werden dan nogmaals onderzocht en meestal afgedaan.

(*) Dit zijn op Kalao de analakies.

Kon de voorgebragte zaak ook in die vergadering niet worden afgedaan, dan werd die op Bonerate aan den opoe matjoana en op Kalao aan den opoe overgegeven, welke het hoogste ressort uitmaakte, waarin uitspraak gedaan werd; een ieder moest in diens afdoening berusten; de opoe matjoana was verpligt daarvan kennis te geven aan den bonto.

Ofschoon Bonerate niets met het bestuur van Kalao gemeen had, zoo werd het toch in moeijelijke aangelegenheden geraadpleegd.

Kwesties aangaande de in- en uitgaande regten, de scheepvaart en wat verder daarop betrekking had, werden door den sabandhar zoowel voor Kalao als voor Bonerate afgedaan, die daaromtrent alleen aan Boni verantwoordelijk was.

Passen of zoogenaamde uitklarings-billetten werden zoowel voor Kalao als voor Bonerate door den bonto (*) afgegeven. Die passen waren echter niets dan een blank stuk papier, waarop de stempel van den bonto was afgedrukt.

Tijdens mijn aanzijn te Bonerate is aan het thans daar aanwezige opperhoofd een modelpas afgegeven met last om die voortaan te volgen. Dat model is geheel overeenkomstig de bij ons bestaande uitklaringen ter zee, doch in de Boeginesche taal geschreven en voorzien van den stempel van genoemd opperhoofd.

Zaken, die tot den priesterraad (sarat) behoorden, als echtscheiding, boedelverdeeling, kwesties van bruidschat en wat verder tot de afdoening van dat collegie behoort, werden door den priester, bijgestaan door zijne kattes en bidals afgedaan; van de afdoening moest aan den opoe mantjoana worden kennis gegeven, zoodat laatstgenoemd hoofd kon genoemd worden de spil van het bestuur op Bonerate, waarom de overige leden zich bewogen.

(*) Thans door den opoe mantjoana.

Bij de mindere hoofden en het volk is hij algemeen bemind, maar evenzoo gevreesd, en bij de handelaren wordt hij om zijne hulpvaardigheid zeer geroemd.

Hij leeft met den gewezen bonto, die zijn neef en zwager is, voor zoover ik heb kunnen bespeuren, in goede verstandhouding, maar oefent, naar mij is voorgekomen, op de bevolking van Bonerate meer gezag uit dan wel vroeger bij den bonto het geval was, dat mijn inziens niet ten nadeele van ons gezag is, omdat, zoo het mij toescheen, bij hem eene betere gezindheid jegens het gouvernement dan wel bij den bonto bestaat; althans kan ik over de van hem ondervondene hulp en medewerking, om de aan mij opgedragene taak, zoowel op Kalao als op Bonerate gemakkelijk te maken, niet dan zeer tevreden zijn.

Naar het mij voorkwam, is hij met onze aanstaande vestiging op Bonerate meer dan met het Bonische bestuur ingenomen. Men kan zich echter daarin bedriegen; omdat inlanders in het algemeen de tact hebben van juist het tegenovergestelde van hetgeen zij wenschen te doen voorkomen, doch zoo veel is zeker, dat ik die hoedanigheden, hetzij gemeend of gehuicheld, bij den gewezen bonto niet heb kunnen bespeuren.

Ik ben het echter met mij zelven niet eens of de houding van den Bonto aan trotschheid, dan wel aan verregaande stupiditeit moet worden toegeschreven.

Ik geloof aan het laatste; althans deze is de impressie, die zijn uiterlijk op mij heeft te weeg gebragt.

Even als in de overige vorstenlanden van zuid Celebes kon ook op Kalao en op Bonerate een moord, zoo de dader niet door de familie van den vermoorde was neergelegd, met de daarop gestelde boete worden afgekocht.

Behoorde de vermoorde tot de familie van den bonto, den opoe matjoana, den opoe en baligaoe van Kalao, den sabandhar,

den priester of was hij een der overige personen van het bestuur of van hooge geboorte, dan was de boete *f* 176. Behoorde de vermoorde niet tot de bovenvermelde familiën of was hij niet van vorstelijken bloede, dan bedroeg die *f* 88, waarvan de eene helft aan de familie en de andere helft aan het bestuur werd uitgekeerd, die in evenredigheid van de betrekking onder dat bestuur verdeeld werd.

Zoo gemakkelijk als het voor den moordenaar was zijne misdaad met eene geldboete af te koopen, indien hij zich slechts aan de familie wraak wist te onttrekken, des te zwaarder, ja zelfs onmenschelijker was de straf, die men op diefstal, hoe gering dan ook, gesteld had.

Hij, die zich daaraan schuldig maakte, of in wiens bezit gestolen goederen gevonden werden, waarvan hij den oorsprong niet konde aanduiden, werd naar het noordelijkste punt van het eiland Bonerate gebragt en, aan handen en voeten gebonden, in de brandende zon op den rug nedergelegd (*).

In dien toestand moest hij van honger omkomen, want niemand zoude het gewaagd hebben den ongelukkige hulp of voedsel te verleenen; want ook hij zoude dezelfde straf als de misdadiger ondergaan hebben.

Bij aankomst van vreemde handelaren op Bonerate werd de op diefstal gestelde straf aan hen bekend gemaakt en, zoo zij zich aan die misdaad schuldig maakten, ook op hen toegepast.

Niet minder wreedaardig was de straf, gesteld op hen, die zich aan bloedschande schuldig maakten.

Zij werden beiden in eene van bamboe vervaardigde vischfuik gedaan en daarmede in zee geworpen. Die straf konden de daders alleen ontgaan, wanneer hun door de familie de gelegenheid gegeven werd van het eiland te vlugten, vóór dat de

---

(*) Op Kalao heeft men daarvoor eene plaats in het midden van het eiland, die mij echter niet bekend is.

misdaad algemeen en vooral vóór dat zij bij de hadat bekend was.

De vrouw, die zich aan overspel schuldig maakte, werd op de bazaar op geene eerbare wijze ten toon gesteld en daarna als slavin verkocht.

De koopprijs kwam gedeeltelijk ten voordeele van den man der vrouw, die overspel bedreven had, en gedeeltelijk ten voordeele van de hadat.

Aan den man, die zich daaraan had schuldig gemaakt, werd ten voordeele van de hadat, naar gelang der geboorte van de vrouw, met wie het overspel bedreven was, eene boete van *f* 8 tot *f* 20 opgelegd.

Door de hoofden en door de op Bonerate en Kalao gevestigde handelaren is mij verzekerd, dat de boven omschrevene misdaden daar zelden voorkomen en men zoude kunnen zeggen, dat zij er niet bekend zijn; eene verklaring, die mij geloofwaardig voorkomt, wanneer ik daarbij in aanmerking neem, dat het mijne aandacht getroffen heeft, dat geheele huisgezinnen des morgens hunne woning zonder die te sluiten verlaten, om in hunne tuinen te werken of met visschen hun bestaan te zoeken, en des avonds daarin weder terugkeeren, zonder klagten te hooren, dat hun het geringste ontvreemd is; eene omstandigheid, die, naar mijne meening, meer aan de op diefstal gestelde straf dan wel aan de goedaardigheid van het volk moet worden toegeschreven.

De overige op Bonerate en Kalao (*) bestaande straffen zijn de gewone geldboeten, die hier geene melding verdienen.

Hoe goed ook de hoofden met de bij hen bestaande wetten en gebruiken bekend zijn, werden die toch niet altijd door hen naar regt en billijkheid toegepast, daar zij, even als in de overige vorstenlanden van Celebes, onderscheid tusschen per-

---

(*) Ook op dat eiland zijn de voor Bonerate omschrevene straffen van toepassing.

sonen maakten en ook hier het overal bestaande despotisme gevonden wordt. Dit met een enkel voorbeeld, dat mij bij toeval ter oore kwam, aan te toonen, zal wel niet overbodig zijn.

Een op Bonerate gevestigd inlander maakte veel gebruik van opium, zonder dat het bestuur, waaronder hij vijanden had, vermoeden kon, hoe hij aan de middelen kwam om dagelijks eene zoo groote hoeveelheid opium te kunnen verbruiken.

Men nam alle middelen te baat om zulks te weten te komen ten einde hem van misdaad te kunnen beschuldigen, maar noch het een, noch het ander mogt gelukken; doch eensklaps was de gehate en lang gezochte persoon verdwenen, en hoorde men later, dat hij op last van een der hoofden (*) om het leven gebragt was en zijne vrouw en kinderen slaven geworden waren.

Dit bewijs is mijns inziens voldoende tot staving van hetgeen dienaangaande hierboven gezegd is.

Aan de hoofden was, zoo mij is medegedeeld, door Boni geene bepaalde verpligting jegens den vorst of dat rijk opgelegd, dan de reeds vermelde, namelijk, dat zij van het overlijden of de keuze van een opperhoofd aan Boni moesten kennis geven en daarop diens goedkeuring vragen, en zoo dikwijls naar Boni komen, als zij door den vorst of de hadat werden opgeroepen (†). Aan den sabandhar was alleen de zorg voor het ontvangen van de inkomende en uitgaande regten voor de beide eilanden toevertrouwd.

Of hij jaarlijks eene vaste som moest afdragen, ben ik van de hoofden of handelaren op Bonerate niet kunnen te weten komen; doch, naar hetgeen ik dien aangaande daar vernomen heb, zoude men kunnen veronderstellen, dat zulks niet het geval was.

(*) Van wien ben ik echter niet kunnen te weten komen.

(†) In 1854 zijn de hoofden van Bonerate en Kalao het laatst te Boni geweest.

De inkomsten en prerogatieven, die de hoofden van Bonerate en Kalao genoten, waren, volgens bekomen informatiën zeer gering en behoorden voor het grootste gedeelte aan de opperhoofden, zoo als:

van het verleenen van passen aan handelspraauwen;
van de heffing van regten op verschillende spelen;
van de praauwen, die jaarlijks uitgingen om tripang te visschen;
van de huwelijken, die jaarlijks daar gesloten werden, en
van het afdoen van civiele en andere kleine zaken.

Alleen van de beide laatsten ontvingen de mindere hoofden een aandeel.

Passen aan handelspraauwen werden alleen door het opperhoofd van Bonerate en niet door dat van Kalao afgegeven; zij waren aan geene geldelijke betaling onderworpen, maar wanneer de handelaren van hunne handelsreis terugkeerden, bragten zij een klein aandeel van hunne lading (*) bij het opperhoofd van Bonerate. Zij, die niet in natura wilden betalen, konden dit in geld doen (†).

Men beweert, dat deze laatste belasting niet verpligtend, maar geheel aan den wil en de goede gezindheid der handelaren jegens het opperhoofd was overgelaten, doch de cijnsbare waagde het niet om de gift, die gedeeltelijk als eene hommage en betaling voor de ontvangen pas moest dienen, te gering te stellen; want ook hier was de Bonische willekeur en knevelarij doorgedrongen.

Dit bekende Daeng Mabela openlijk in eene talrijke vergadering, waarin hij het volgende tot zijne hoofden zeide:

„Welk een verschil, Europesche ambtenaren of Bonische prin„sen hier te hebben! De eersten hebben niets van ons noodig; „integendeel zij betalen de menschen, die door hen gebruikt „worden.

(*) Die voor het grootste gedeelte altijd uit lessoro (afgestroopte padi), kapas, tripang, was, karet en vroeger ook wel uit slaven bestond.

(†) Hetgeen vroeger bij het invoeren van slaven altijd gedaan werd.

„De Bonische prinsen daarentegen hebben niet alleen gedu-
„rende hun verblijf veel noodig, maar nemen bij hun vertrek,
„op naam van den vorst, ook nog veel van ons en van het
„volk mede".

Zij, die uitgingen om tripang te visschen, betaalden voor hun vertrek aan het opperhoofd van Bonerate *f* 2, *f* 1, of *f* ½, naar gelang der grootte en bemanning van het vaartuig.

Terugkomende gaven zij, even als ieder handelaar, een klein gedeelte van hunne lading aan bovenvermeld hoofd.

Van de spelen werd op Bonerate en Kalao 5, 8, 10 en 50% baratoe (regten) geheven. Men betaalde 5% van het hanenvechten, 8% van de spelen, waarbij Chinesche kaartjes of dobbelsteenen gebruikt worden, 10% van het tongko- en 50% van het omiespel (*).

Zij hadden echter alleen bij het geven van feesten plaats.

De opperhoofden van Bonerate en Kalao genoten van de huwelijken, die jaarlijks daar werden aangegaan, het volgende voordeel.

Van een voornaam persoon ontvingen zij *f* 16, van den middelstand *f* 8 en van de mindere of laagste klasse *f* 4 tot *f* 2. De oepoe mantjoana op Bonerate en de bilagaoe op Kalao ontvingen *f* 8, *f* 4, *f* 2 of *f* 1, de galarang en de tomatoa van de kampong, waarin de gehuwden woonachtig waren, *f* 4, *f* 2, *f* 1, *f* 1½, *f* ½, ook wel 25 centen.

Die betaling geschiedde nevens de soenrang (huwelijks gift). De soenrang bedroeg op Bonerate voor de familie van het opperhoofd *f* 176 aan geld en zeven kati's (†) waarde aan goederen (wit linnen en chitsen); voor die van den opoe mantjoana, den iman, den pangalasang, den sabandhar en meer dergelijke

---

(*) Dit spel heeft zeer veel overeenkonst met het ombren. Het werd door de Portugezen ingevoerd en wordt hier ook veel gespeeld.

(†) Een kati is op Bonerate gelijk aan *f* 160.

grooten, ƒ 176 aan geld en vijf kati's waarde als voren; voor die van een galarang en daarmede gelijkstaanden, zooals gegoede handelaren, ƒ 88; voor die van de mindere klasse ƒ 44.

Die gelden en goederen werden aan de ouders van de vrouw gegeven, aan wien het was overgelaten om die onder de familie te verdeelen, dan wel alleen voor zich te behouden. Bij de voorname en gegoede inlanders had die verdeeling altijd plaats.

Het bovenvermelde gebruik bestond ook op het eiland Kalao, waar de baligaoe ontving wat op Bonerate door den opoe mantjoana ontvangen werd.

De soenrang werd echter daar met slaven en goederen van waarde betaald, dat vroeger ook op Bonerate het geval was, doch sedert dat daar, (zegt de bevolking van Kalao) meer handel en welvaart gekomen is, betaalden zij de soenrang in geld en goederen (*).

Voor het afdoen van kleine zaken moest aan den persoon, die dezelve afdeed, hetzij de zaak groot of klein was, ƒ 8 betaald worden.

Buiten de vermelde inkomsten genoot het opperhoofd van Kalao van het hout, dat op dat eiland gekapt werd, nog eenig voordeel, (†) dat echter zeer gering was, en ƒ 4, ƒ 3, ƒ 2, ƒ 1½, ƒ 1 of ƒ ½ bedroeg naar gelang van de afmeting en het getal houtwerken, dat gekapt werd.

Die hout voor 5 of meer sampangs kapten, moesten er twee als soesoeng romang aan het opperhoofd geven. Van drie of vier sampangs werd er een afgegeven.

Was het getal, dat aangekapt werd, minder, dan betaalde men daarvoor ƒ 2 of ƒ 1. Deze waren de eenige directe inkomsten, die door de opper- en mindere hoofden genoten werden.

De indirecte zijn even moeijelijk na te gaan als de som

(*) Op Mangarai wordt die met geweeren en kruid voldaan.

(†) Soesoeng Romang.

op te geven, welke van de vermelde jaarlijks door de hoofden genoten werd.

Doch neemt men de, althans op Kalao, bestaande armoede in aanmerking, dan komt men tot de overtuiging, dat hunne inkomsten zeer gering waren.

Publieke speelplaatsen heb ik noch op Bonerate, noch op Kalao aangetroffen; daarvan wordt, zooals reeds gezegd is, alleen bij het geven van feesten gebruik gemaakt en bedragen de regten, die bij dergelijke feesten (*) geheven worden, gemiddeld van *f* 40 tot *f* 50.

Worden er in een jaar vele feesten gegeven, dan bedragen die inkomsten al ligt *f* 500 à *f* 600. Zij kunnen echter niet als vaste inkomsten beschouwd worden, omdat, volgens bekomen informatiën, het geven van feesten zeer wisselvallig is.

De verkoop van opium is vrij en aan een ieder overgelaten. Het zijn echter alleen de hoofden en gegoede handelaren, die daarvan, en sommigen veel, gebruik maken.

Op Bonerate bedraagt de bevolking 1580 mannen, 1553 vrouwen, 1749 kinderen beneden de 16 jaren of te zamen 4882 zielen, die in 30 kampongs en 791 huizen woonachtig zijn, waarvan 6 kampongs met eene bevolking van 1207 mannen, 1200 vrouwen, 1313 kinderen of 3720 zielen aan het strand gelegen zijn.

Die van Kalao bedraagt 249 mannen, 237 vrouwen, 342 kinderen beneden de 16 jaren of te zamen 828 zielen, die in 5 kampongs en 109 huizen verdeeld zijn.

Daarvan wonen in 2 langs het strand gelegene kampongs 182 mannen, 182 vrouwen, 247 kinderen of 611 zielen; de overigen wonen in het binnenland en zijn, vooral op Bonerate, voor het meerendeel slaven of behooren tot de geringste volksklasse, die zich daar gevestigd hebben om door het aanleggen

(*) Dergelijke feesten duren gewoonlijk van vijftien tot twintig dagen.

van kleine padi-, djagong-, obi- of giersttuinen in hun onderhoud te voorzien.

De bevolking bestaat uit Makassaren, Boeginezen, Saleijerezen, Boetonnezen, Endenezen, Bimanezen, Sumbawarezen, Timorezen en Mangaraiers, waardoor het ras zeer gemengd is en veel, zoo niet alles, van het oorspronkelijke heeft verloren.

De op bijlaag L^a. A voorkomende sterkte is de zuivere opgaaf der bevolking. Neemt men daarbij in aanmerking, dat de inlander altijd, althans bij dergelijke opgaven, geneigd is om de waarheid te kort te doen, en meer dan waarschijnlijk de talrijke mannen niet zijn opgegeven, die nog uit varen waren en niet voor het invallen van den westmousson van Mangarai en Singapore terug zouden keeren, dan zal door de bevolking der beide eilanden op p. m. 6000 zielen te stellen, dat cijfer niet te hoog gesteld zijn.

De op Bonerate en Kalao geborene of daar lang gevestigde bevolking heeft over het algemeen eene donkerbruine, vuile huidkleur, die bij de mindere volksklasse, maar vooral bij de kinderen en slaven, in een scabieusen toestand verkeert, die mij voorkomt te moeten worden toegeschreven aan het slechte voedsel, waarmede die klasse zich voedt, en het weinige gebruik, dat zij van water maakt om zich te reinigen.

Zij is over het algemeen van eene middelmatige gestalte en heeft op mij den indruk van stoute zeeroovers geweest te zijn, zoo als zij bij andere volken bekend staat, niet te weeg gebragt; integendeel, ik beschouw haar als een zacht, gedwee en goedaardig volk, waarvan men bij eene goede leiding alles kan gedaan krijgen.

De kleeding, zoowel der hoofden, als van het volk heeft meer overeenkomst met die der Makassaren, dan wel met die der Boniren. De hoofden, de gegoeden, de handelaren en hunne vrouwen zijn over het algemeen genomen goed gekleed.

De middelstand staat dien aangaande met de overige bevolking van Celebes gelijk; dit kan echter van de mindere klasse en slaven, althans van de vrouwen, niet gezegd worden.

Deze gaan zelfs walgelijk indecent gekleed. Zij dragen gewoonlijk niets dan eene sarong, die zij om de lendenen vastmaken, waardoor het geheele bovenlijf bloot komt. Het haar, dat bij velen min of meer kroesig is, wordt door de vrouwen tot een knot op de kruin van het hoofd te zamen gebonden. Die dragt, bij de reeds omschrevene gevoegd, geeft haar niet het aanzien van tot het geslacht der schoone sexe te behooren. Door de mannen, die op Bonerate geboren zijn, wordt het haar veelal kort gedragen en met een songko (Boegineesch mutsje) of hoofddoek gedekt.

Van eene zoo gemengde volkplanting, als op Bonerate en Kalao gevestigd is, is het natuurlijke gevolg, dat dáár, behalve hare eigene, ook nog andere talen gesproken worden. Men vindt er dan ook velen, vooral onder de hoofden en handelaren, die Maleisch, Makassaarsch en Boegineesch spreken.

Dat hunne eigene taal veel met die der vermelde verschilt, blijkt uit hetgeen dien aangaande in bijlaag La. C. is opgeteekend. Om die taal te schrijven wordt door hen van de Boeginesche karakters gebruik gemaakt.

Op het eiland Kalao is de taal, met een weinig verschil van dialekt, gelijk aan die van Bonerate.

De bewoners van Bonerate en Kalao volgen de leer van Mahomed, doch de kennis daarvan is bij hen, even als bij de overige volken van Zuid Celebes, zeer gering en bestaat alleen uit het in acht nemen van eenige uiterlijke vormen en uit het van buiten leeren prevelen van eenige brokstukken uit den koran.

Het volk komt mij voor niet fanatiek en hunne priesters zeer dom te zijn, althans wat het punt van godsdienst en den inhoud van den koran betreft.

Op Bonerate bevindt zich een hadji, die in Mekka geweest

is, doch niet op dat eiland, maar te Bima t'huis behoort.

Van de bewoners van Bonerate en Kalao gaan zelden bedevaartgangers naar Mekka.

Door een of twee op die eilanden gevestigde goeroe's wordt aan de jeugd machinaal onderwijs gegeven in het van buiten leeren van den koran en het schrijven en lezen met Boeginesche karakters van de op het eiland te huis behoorende taal. Sommigen leeren ook de Boeginesche taal lezen en schrijven.

Dit laatste vindt men echter alleen bij de hoofden en handelaren.

De gegoede klasse voedt zich met rijst, die, zooals bij het behandelen van het onderwerp handel zal gezegd worden, van elders wordt ingevoerd.

De middelklasse voedt zich met rijst, gemengd met djagong; ook wel met djagong alleen.

De geringste volksklasse, waartoe de slaven behooren, voedt zich met djagong, gemengd met sikapa (*) of gedroogde pisang, mangapitten of wel met sikapa alleen.

Van al die voedingsmiddelen, met uitzondering van de sikapa, gedroogde pisang en mangapitten, is de productie op Bonerate en Kalao in verre na voor de comsumtie niet voldoende en zoude de bevolking, zonder de hulp van andere landen, daar niet kunnen leven.

(*) De sikapa is eene wilde aardvrucht en heeft de uiterlijke gedaante van sommige obisoorten. Zij komt in de meeste bosschen, maar vooral op de eilanden veel voor en vereischt, alvorens tot voedsel te kunnen gebruikt worden, eene bereiding, daar zij anders bedwelmend en niet te gebruiken is. Die bereiding bestaat daaruit, dat zij, na eerst geschild, aan schijven gesneden en minstens 24 uren in zoutwater geweekt te zijn, met zoetwater afgewasschen en in de zon gedroogd wordt. Na die bereiding te hebben ondergaan is zij eetbaar en, zoo men zegt, voor het volk, dat daaraan gewoon is, een goed en voedzaam voedingsmiddel, waarvan op andere plaatsen van dit gouvernement ook wel als zoodanig wordt gebruik gemaakt.

Het grondbezit heeft en behoeft op de genoemde eilanden geene wetten of regeling, om reden, zoo als de terrein beschrijving aangeeft, daar geene bouwlanden aanwezig zijn.

Die eilanden zijn, zooals reeds meermalen gezegd is, ofschoon hoog gelegen (vooral Kalao), toch van het noorden naar het zuiden en van het oosten naar het westen eene aaneenschakeling van klip- en koraalsteenen. De weinige plaatsjes, die door het wegruimen van steenen en het omkappen van bosschen tot het aanleggen van kleine tuinen geschikt zijn gemaakt, kunnen als gemeente of kampongsgronden worden aangemerkt.

Het spreekt van zelf, dat de hoofden, die over het algemeen een groot aantal slaven hebben, ook hier de meeste en de beste tuinen hebben.

In de kampongs, vooral die aan het strand gelegen, heeft bijna iedere woning, hetzij groot of klein, zijn eigen erf, dat met een staketsel ompaggerd is. De overige om die kampongs liggende gronden zijn gemeente gronden, waarop door de gezamentlijke bevolking kalapa- en pisangboomen geplant worden.

De bevolking van Bonerate en Kalao was aan geene directe opbrengsten of belasting jegens de plaatselijke hoofden onderworpen.

De meeste hoofden vonden hun bestaan in den handel en in inkomsten, die zij van de huwelijken, het afdoen van kleine zaken en het opleggen van boeten genoten.

Wat hun door het volk gebragt wordt, geschiedt niet als eene verpligte opbrengst, maar als een bewijs van hommage. Zoo brengt een ieder jaarlijks van hetgeen zijne tuinen of erven aan vruchten, kalapas, djagong, obi's en gierst oplevert, een klein gedeelte aan het opperhoofd, dat, door de kampongshoofden bijeen verzameld, bij eerstgemeld hoofd gebragt wordt; doch men kan wel aannemen, dat van een land, waar, in den waren zin van het woord, noch landbouw, noch kultuur bestaat, dit niet veel zijn kan.

Voor Boni was het volk van Bonerate verpligt om op aanvraag een of meer praauwen padjala-padewakang, of palari te bouwen en die afgebouwd naar Boni over te brengen, waartoe het hout door het volk van bovenvermeld eiland op Kalao werd aangekapt.

Het volk van Kalao moest, wanneer Boni een groot feest gaf (zooals in 1854) en hun daarvan werd kennis gegeven, naar Boni opkomen en vrouwen medebrengen om op het feest te tandakken (*).

Bij het opkomen naar Boni moest de bevolking van de beide eilanden geschenken medebrengen, die daar vervaardigd worden (†) of de grond voortbrengt, zooals sarongs, kalapas etc. (§); doch aan die verpligting behoefde het volk, zoo men zegt, zelden te voldoen.

Boni stelde zich veelal met de voordeelen der inkomende en uitgaande regten tevreden en bekommerde zich verder weinig over de eilanden en hunne bewoners.

Zoo mij is medegedeeld, zijn op Bonerate door de bevolking gedurende een tijdvak van p. m. 15 jaar slechts twee of drie praauwen voor Boni gemaakt en hebben de hoofden om hulde aan den vorst van Boni te bewijzen zich slechts vijf of zes maal derwaarts begeven. Men kan echter zeer weinig op hunne mededeelingen vertrouwen.

De voornaamste handel van Bonerate en Kalao is met de noordoostkust van Flores (Mangarai); overigens met Java, Singa-

---

(*) De vrouwen van Kalao staan bij de bevolking aan Celebes als de beste tandaksters bekend.

(†) Hiertoe behooren vooral sarongs.

(§) Dit gebruik heeft de bevolking tijdens mijn aanzijn op Bonerate ook als een bewijs van hommage op mij toegepast. Door de zes hoofdkampongs werd mij aangeboden een sarong, een weinig rijst, padi, djagong obi's, pinang, siri, manga's, pisang en kalapas, hetwelk ingevolge landsgebruik geaccepteerd is.

pore, Bali, Sumbawa, Saleijer, Boegies, voornamelijk Sandjai, Kandari en Makasser.

Het aantal handelspraauwen op Bonerate en Kalao bedraagt, blijkens bijlaag L^a. A., 55, welk getal echter gerust met 50% verhoogd worden. Het zijn padjalas, papalimbangs, padewakangs en van dezelfde bouworde, als de vaartuigen aan den vasten wal van Celebes. De voornaamste plaatsen op de noord-oostkust van Flores, waarmede druk handel gedreven wordt, zijn: Reo, Pota, Barri, Galeteng, Maoesambi, Maoewari en Nanganio.

De handelsgoederen, die van Bonerate derwaarts gevoerd worden, zijn voornamelijk kruid en geweeren, die op Bonerate jaarlijks van Singapore en Makasser worden aangebragt, en wel van het eerste p. m. 100 vaatjes en van de laatste twee honderd stuks.

De overige handelsartikelen bestaan uit sarongs (*), wit linnen, chitsen, rood katoen, hoofddoeken, salendangs, koperdraad, koralen, parangs, boslemmermessen, Chinesche aarde- en ijzerwerken en diverse kramerijen, die allen daar gaarne gewild zijn, en tegen slaven, tripang, was, karet, lessoro (†), zout, kalapas, djagong, gierst en kapas worden ingeruild.

Voor een geweer, dat te Singapore of te Makasser in den handel voor *f* 7 tot *f* 10 verkocht wordt, ontvangt men op de genoemde plaatsen 14 tot 20 en voor een vaatje kruid 10 tot 14 pikols lessoro, die op Bonerate in den handel voor *f* 1.75 of *f* 3 per pikol verkocht wordt.

Men kan ook te Mangarai een slaaf, onverschillig van welk geslacht, voor een geweer en een flesch kruid inruilen; doch die ruilhandel begint nu langzamerhand te verminderen, omdat de slaven nu niet meer zoo gemakkelijk als vroeger op Bonerate kunnen worden ingevoerd.

(*) Die op Bonerate zeer veel worden aangemaakt.

(†) Afgestroopte padi, die in zakken en bij honderde pikols op Bonerate van Flores wordt ingevoerd.

De noord-oostkust van Flores, voornamelijk de reeds aangegevene plaatsen, zijn voor Bonerate de voorraadschuur van rijst, padi en djagong.

De overige handelsartikelen, die op Bonerate worden ingevoerd, zijn verder:

van Makasser en Singapore: Europesche katoenen garens (*), wit linnen, chitsen, hoofddoeken, salendangs, rood katoen, opium, gambier, tabak, koperdraad, koralen, parangs, boslemmermessen, Chinesche aarde- en ijzerwerken en diverse kramerijen.

van Java, hoofdzakelijk van Samarang en Grissee: koperwerken, lood, tin, salendangs;

van Saleijer: zout, kalapa, olie;

van Bima en Sumbawa: padi, rijst en kapas;

van Bali-Lombok: rijst, padi, tabak, kalapas en olie;

van Boegies (Sandjai): djagong, bruine suiker en koffij;

van Kandari: rijst en padi.

Ook op Timor werd vroeger door Bonerate veel handel gedreven, die echter langzamerhand verminderde en eindelijk geheel heeft opgehouden.

De uitvoer van Bonerate bestaat uit:

naar Java: sarongs en ebbenhout;

naar Singapore: sarongs, tripang, karet en was;

naar de overige plaatsen, zooals Bima, Sumbawa, Bali, Lombok, Kandari, etc: die artikelen, welke reeds omschreven en van andere plaatsen op Bonerate zijn ingevoerd.

Gedurende mijn verblijf op Bonerate keerden daar 22 handelspraauwen van Mangarai terug, die met rijst, padi, kapas, een weinig tripang, was en honig geladen waren.

(*) Die worden echter op Bonerate niet veel gebruikt. Het meeste garen, dat daar verbruikt wordt, wordt van de van Flores aangebragte kapas door de vrouwen gesponnen.

Allen wendden zich tot mij om hunne passen te vertoonen en handelswaren aan te geven. Aan 14 vertrekkende praauwen zijn door mij op verzoek van de anakodas uitklarings billetten afgegeven. Ook hierin is naar mijne meening het bewijs te vinden, dat het volk met onze aanstaande vestiging wel is ingenomen en zich spoedig aan onze wetten en bepalingen zal onderwerpen.

Inkomende regten worden alleen van opium en wel *ad f* 5 per bol betaald.

Als uitgaande regten worden alleen 50% van tripang, karet, was en kapas betaald; de overige handelsartikelen zijn vrij, zoowel van inkomende als van uitgaande regten.

Met uitzondering van de nieuwe zilveren en koperen munt is op de meer genoemde eilanden het gouvernements geld en de oude duiten in omloop en wordt de zilveren munt tegen dezelfde waarde en op sommige tijden met eene verhooging van 10 tot 20% naar gelang van de behoefte in betaling aangenomen.

De betaling van tripang en karet, die door de Badjos daar worden aangebragt, geschiedt gewoonlijk in natura, met opium, wit linnen, en andere van diverse plaatsen aangebragte handelsgoederen of met klinkende munt.

Men kan bijna als normaal aannemen, dat dáár, waar geen landbouw bestaat, ook de veeteelt niet wordt aangetroffen. Dit is althans op de eilanden Bonerate en Kalao het geval; wat naar landbouw of veeteelt gelijkt, wordt daar niet gevonden.

Zoo als ik reeds meermalen heb aangetoond, bestaan de beide eilanden uit eene aaneenschakeling van klipsteenen en moeijelijk te doordringen bosschen (*), die voor landbouw of kultuur ongeschikt zijn.

Het is mogelijk, dat de hooge streken van Kalao voor den aanplant van koffij of voor eene andere kultuur geschikt zijn,

(*) Dit geldt alleen Kalao; Bonerate heeft niets dan kreupelhout en mangaboomen. De laatsten worden er zelfs menigvuldig aangetroffen.

doch daartoe zoude de ontginning van hoog op het gebergte gelegen bosschen noodig zijn en voor een zoodanigen arbeid is de bevolking van Kalao niet toereikend: en mogt zij ook al talrijk genoeg zijn, dan nog geldt hier de vraag of de grond ook dáár niet met steenen (de natuurlijke vijand van den koffijboom) bezwangerd is, en of van die kultuur wel een resultaat, geëvenredigd aan den daaraan te besteden arbeid, kan verwacht worden.

Ofschoon ik mijzelven niet de vereischte kennis toeken daaromtrent een met redenen omkleed verslag aantebieden, zoo ben ik toch van meening, dat noch Bonerate, noch Kalao wegens hunne steenachtige formatie en de in de oostmousson aldaar heerschende drooge en schrale winden voor kultuur geschikt is.

Door de bevolking worden slechts, zooals reeds boven gezegd is, in de binnenlanden kleine tuinen om djagong, tuinpadi, obi's of gierst te planten aangelegd, waarbij zij zich om de steenen los te maken en uit den weg te ruimen van een stuk ijzer ter breedte van 0,03 en dikte van 0,02 Ned. el bedienen, dat het eenige landbouwkundige werktuig is, hetwelk ik daar heb aangetroffen. Zelfs de eenvoudige, inlandsche patjol, die men overal aantreft, wordt bij hen niet gevonden.

Wat de veeteelt betreft, worden op die eilanden, blijkens bijlaag La. A., eenige paarden, schapen, geiten en twee karbouwen aangetroffen, die van Mangarai zijn overgebragt, doch nimmer gebruikt worden.

Die lastdieren vinden voor een zoo gering getal genoegzaam voedsel in de bosschen, maar hebben gebrek aan drinkwater, zoodat zij bij nacht uit de bosschen naar de aan het strand gelegen kampongs komen om daar drinkwater te zoeken, hetgeen op Bonerate, zooals boven gezegd is, in overvloed, maar in putten van 20 tot 25 Ned. ellen diepte wordt aangetroffen.

Dat de veeteelt onder zulke ongunstige omstandigheden nim-

mer van eenig belang worden kan, zal wel geen verder betoog noodig hebben.

Het bouwen van praauwen voor eigen gebruik, het visschen van tripang en karet, en het weven van grove sarongs en wit linnen (door de vrouwen) zijn de eenige industriën, waarmede de bevolking op de eilanden Bonerate en Kalao zich bezig houdt.

IJzer-, goud- en zilversmeden zijn op die eilanden niet te vinden.

Dat de bevolking van Bonerate en Kalao zich, althans in de laatste acht of tien jaren, niet meer direct aan het bedrijf van zeeroof heeft schuldig gemaakt, was reeds mijne meening, toen ik in Februarij 1857 met Z. M. stoomschip Samarang die eilanden bezocht. Wel was de tijd, dien ik daar doorbragt, kort, doch hij was voldoende om, naar hetgeen ik daar gezien en van de handelaren vernomen had, met gerustheid te kunnen rapporteren, dat bij mij de overtuiging bestond, dat de bevolking van die eilanden zich niet direct aan zeeroof schuldig maakte.

Die overtuiging is door hetgeen ik thans daar gezien en vernomen heb, niet gelogenstraft en heb ik de zekerheid erlangd, dat men de bevolking, vooral die van Bonerate, in de laatste jaren meer heeft ten laste gelegd dan zij wel verdient; integendeel, ik heb haar nu als een goed, gewillig en zacht volk leeren kennen, dat zich thans, evenals alle andere volken, met een eerlijk bedrijf, dat is handel en vischvangst, bezig houdt.

Ik neem echter gaarne aan en geloof zelfs, dat het bedrijf van zeeroof in vroegere tijden door het volk van Bonerate veel is uitgeoefend en van daar, dat zij nog altijd bij die volken, die minder met hun tegenwoordigen toestand bekend zijn, als stoute en gevreesde zeeroovers bekend staan. Maar ik kan mij niet vereenigen met het gevoelen, dat zij, zoo als sommigen beweren, zulks nog heden zijn.

Dat zeeroof vroeger hun hoofdbedrijf was, blijkt naar mijne

meening genoezaam uit het aantal geschut van verschillend kaliber (*) en eenige oude, bijna vergane vaartuigen, die men thans nog op die eilanden, maar vooral op Bonerate aantreft, en het aanzien hebben, dat vroeger daarvan een ander gebruik dan om ten handel te varen gemaakt is.

Heeft men Bonerate en Kalao verlaten en het noordwestelijk van laatstgenoemd eiland gelegene Tanah Djampea bereikt, dat bij eenen eenigzins gunstigen wind van Bonerate in éénen dag per praauw bereikt kan worden, en laat men zich de kleine moeite welgevallen van het binnenland van Tanah Djampea in oogenschouw te nemen, eene moeite, die door de schoone natuurtafereelen, hoofdzakelijk woudgezigten, wel beloond wordt, en neemt men in aanmerking, dat dit eiland nog voor weinige jaren totaal onbewoond was (eenige zeeroovers, die in de vele hier aanwezige bogten en baaijen misschien schuilden, uitgezonderd) dan rijst stellig bij een ieder de vraag op: „waarom toch hebben primitief menschen zich op het woeste, treurige Bonerate nedergezet, terwijl digt daarbij het vruchtbare Kalao en op iets verderen afstand het mede vruchtbare en in elk opzigt schoone Tanah Djampea gelegen is." En met te meer regt kan deze vraag gedaan worden, als men bedenkt, dat de bevolking van Bonerate geene oorspronkelijke, maar eene eerst laat op dat eiland aangekomene is, welke daarvoor bijzondere redenen moet gehad hebben.

Haar doel (en hierin is de beantwoording der bovengestelde vraag opgesloten) was zeeroof.

(*) Men vindt er lange ijzeren 6 en 4 ponders, korte 6 ponders, karonades op scheeps-affuiten, draaibassen, lilla's en rantakangs van verschillende grootte, waarvan echter de lange, ijzeren stukken zoodanig vergald zijn, dat daaruit zonder gevaar niet meer kan geschoten worden.

Op de vraag, van waar die stukken herkomstig zijn, antwoordde men: „van onze voorouders."

De karonades zijn mij echter nog niet oud voorgekomen en zeker van gestrande of geroofde vaartuigen herkomstig.

De ligging van het eiland, zijne geaardheid, de bestanddeelen der hedendaagsche bevolking, alles pleit voor dit antwoord; want onder de in deze streken gelegene eilanden is er geen, dat voor eene blijvende vestiging van zeeroovers geschikter is.

Omgeven van klippen en reven en derhalve van een voor schepen zeer gevaarlijk vaarwater, waar, zonder hier goed bekende loodsen, vijandelijke vaartuigen niet konden naderen, had Bonerate juist de behoorlijke grootte om door eene matige bevolking bewoond en tevens zoodanig bewaakt te worden, dat elke nadering van vijandelijke schepen of praauwen, die ten spijt van het gevaarlijke vaarwater toch hier moesten verschijnen, bij tijds bekend gemaakt en elke poging van andere menschen om zich hier te vestigen verijdeld konde worden.

De plek, waar thans de hoofdplaats gelegen is, die het goede vooruitzigt opleverde om door het graven van putten drinkwater te krijgen en de vrij goede ankergrond voor praauwen in de bogt waren wel omstandigheden om Bonerate voor eene hoofdvestiging van zeeroovers geschikt te achten, terwijl bovendien de nabijheid van het aan timmer- en scheepsbouwhout rijke Kalao in een voor hun bedrijf hoogst noodig materieel konde voorzien.

Bij overmagtigen vijandelijken aanval of bij overwinning bood Bonerate honderde schuilplaatsen aan; want in diens doolhof van rotsen, steenen en struiken was van vervolgers weinig te vreezen; en mogt dit het geval eens zijn, dan was alweder het grootere, heuvelachtige Kalao een goed toevlugtsoord, dat met kleine vaartuigen in een half uur te bereiken was.

Landbouw lag niet in de bedoeling der zeeroovers, doch de geroofde menschen (slaven), al kostte het ook onzaggelijke moeite, waren er goed voor om die weinige plaatsen, aan wie de natuur nog eenige vruchtbaarheid geschonken had, te bebouwen en daardoor in de noodwendigste behoeften te voorzien.

Doch hoe het zij en wat ook het bedrijf der vroegere bevolking moge geweest zijn, zooveel is zeker, dat zij zich nu niet

meer direct aan zeeroof schuldig maakt. In hoever dat bedrijf door hen op eene indirecte wijze wordt uitgeoefend, zoude moeijelijk te bewijzen of na te gaan zijn; want wie weet, hoeveel hunner tripangvisschers (die van behoorlijke passen voorzien zijn), wanneer hun de gelegenheid daartoe gunstig is, zich daaraan nog schuldig maken.

Uit het groote aantal slaven, hetwelk vooral op Bonerate in verhouding tot de talrijkheid der bevolking (*) gevonden wordt, is genoegzaam nategaan, dat de handel in slaven met Flores op Bonerate in vroegere tijden op grooten schaal gedreven werd. In de laatste jaren is deze handel uit vrees voor onze oorlogschepen wel veel verminderd, maar nog niet geheel opgehouden, zoodat nog menig slaaf op Bonerate clandestien wordt ingevoerd en Flores steeds als de slavenmarkt van Bonerate kan worden aangemerkt.

Immers op Flores kan men een slaaf, onverschillig van welk geslacht, voor een geweer met een flesch kruid inruilen. Wel lieten de handelaren, met wie ik daarover sprak, ommiddelijk daarop volgen, dat die ruilhandel uit vrees voor het gouvernement nu door hen niet meer gedreven wordt, doch dit beweren is moeijelijk overeentebrengen met het groote aantal geweeren en vaatjes kruid, dat nog jaarlijks van Singapore en Makasser op Bonerate in- en van daar naar Flores wordt uitgevoerd, en met hetgeen mij door andere personen dan hoofden en handelaren is medegedeeld, namelijk dat er jaarlijks nog slaven (wel niet zoo veel als vroeger) van Flores op Bonerate worden ingevoerd, die hoofdzakelijk van Pota, Barri Reo, Galeteng, Maoe Sambi, Maoewari en Nanganio herkomstig zijn.

Gedurende mijn verblijf op Bonerate keerden daar van Flores een 12tal groote praauwen terug, waarvan de anakodas zich bij mij aanmeldden en ondervraagd werden of door hen

---

(*) Men kan aannemen, dat een derde van de bevolking slaaf is.

slaven op Flores gekocht of tegen handelsgoederen ingeruild of wel voor oude schuld van de hoofden daar (*) in betaling ontvangen en medegebragt waren. Dat die vraag met een *neen* werd beantwoord, omdat zij nu bij het gouvernement waren ingelijfd, door wien het koopen van menschen streng verboden is, en men, hunne praauwen onderzoekende, daarin geene slaven zoude gevonden hebben, is ligtelijk na te gaan.

Het is echter reeds veel, dat zij dat bedrijf nu niet meer zoo openlijk als vroeger durven uitvoeren.

De toestand der op Bonerate en Kalao aanwezige slaven is, ofschoon dragelijk, toch niet benijdenswaardig; zij verkeeren over het algemeen in armoedige omstandigheden en zijn als de paria's van het volk te beschouwen.

Hunne gewone bezigheden zijn tuinbouw, tripang visschen, ten handel varen en het verrigten van huiselijke diensten; de slavinnen weeven veelal sarongs en andere grove lijnwaden. Zij wonen voor het grootste gedeelte in het binnenland van de eilanden, waar zij, niet alleen door het aanleggen van kleine als het ware kunstmatige tuinen, in hun eigen onderhoud, maar ook nog voor een gedeelte in dat van hunne meesters voorzien, doch de omstandigheid, dat zij daar gehuwd zijn, vrouw en kinderen hebben en veelal, hoe slecht dan ook, eene betere behandeling genieten dan in hun geboorteland, maakt, dat zij zich lijdzaam naar die omstandigheden schikken. Het zijn voor het meerendeel oorspronkelijk geroofde of gekochte menschen, die van Timor of van de noordoostkust van Flores herkomstig zijn.

Naar al hetgeen, wat ik op Bonerate van de hoofden, het volk

(*) De hoofden op Flores (Mangarai) zijn gewoon geld of goederen in voorschot op de tripang- en karetvangst te nemen en zoo zij daarmede het genoten voorschot niet kunnen aanzuiveren, dat dan met slaven te voldoen.

en de badjo's vernomen heb, zoude ik durven beweren, dat de bevolking van Bonerate en Kalao in geene directe verstandhouding met de zeeroovers op Flores staat, noch met hen heult; dat zij echter die roovers indirect door haren handel van vuurwapenen, kruid, lood en opium voorziet valt niet te ontkennen. Het is bekend, dat de roovers zich veelal aan de noordoostkust van Flores ophouden, en zelfs daar op verschillende plaatsen gevestigd zijn, zoo als te Rioeng, waar zij de geroofde menschen aan de bevolking altijd kunnen van de hand zetten en tegen die artikelen inruilen, waaraan bij hen de meeste behoefte bestaat, en, waaronder in de eerste plaats vuurwapenen, kruid, lood en opium moeten gerangschikt worden, hetgeen, zooals men zegt, alleen van Bonerate dáár of in de nabij gelegene plaatsen wordt ingevoerd.

Van die beschouwing uitgaande, zoude de bevolking van Bonerate wel niet met de roovers heulen, maar hun toch in het verkrijgen van vuurwapenen tot uitoefening van hun bedrijf behulpzaam zijn, doch zoo men dit als eene strafwaardige ruiling of verstandhouding aanneemt, dan zoude, naar mijne meening, bijna ieder te Singapore of Makasser gevestigd handelaar, door wien jaarlijks een groot aantal vuurwapenen, kruid, lood en opium aan inlandsche handelaren verkocht wordt, daarvan kunnen beschuldigd worden.

Bijlage La. A1.

Bevolkingstaat van Bonerate.

Kampongs.	GETAL										
	Huizen.	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen beneden 16 jaren.		Totaal.	Paarden.	Kalapa boomen.	Praauwen		Geschut.
				Jongens.	Meisjes.				Handels.	Visschers.	
Orowali.	237	520	516	353	280	1669	26	506	24	11	41
Lakiokio.	77	128	116	76	79	399	„	414	1	1	„
Oro.	103	236	213	122	117	688	10	196	8	„	12
Oro-Ihoe.	204	376	380	224	179	1159	1	569	8	„	19
Oro-Aro.	40	60	62	44	32	198	„	179	„	„	„
Oewaekomba.	130	260	266	131	112	769	„	787	8	„	6
Totaal.	791	1580	1553	950	799	4882	37	2651	49	12	78

Alleen in de kampong Orawali is één hadji, die in Mekkah geweest is.
Buffels worden er niet aangetroffen.

Bijlage La. A2.

Bevolkingstaat van Kalao.

Kampongs.	GETAL											
	Huizen.	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen beneden 16 jaren.		Totaal.	Buffels.	Paarden.	Kalapa boomen.	Praauwen		Geschut.
				Jongens.	Meisjes.					Handels.	Visschers.	
Kampong Beroe.	45	115	116	89	77	397	„	9	2420	6	3	4
Lambego. . . .	27	67	66	43	38	214	2	„	273	1	1	„
Doelang. . . .	17	32	24	19	20	95	„	„	53	„	„	„
Loekoe. . . .	9	17	17	14	17	65	„	„	„	„	„	„
Laora.	11	18	14	14	11	57	„	„	15	„	„	„
Totaal.	119	249	237	179	163	828	2	9	2761	7	4	4

Bijlage L^a. B.

Nominative staat der hoofden, uitmakende de hadat van Bonerate en Kalao.

Volgorde.	Namen der hoofden.	Titels.	Geboorte-plaatsen.
	BONERATE.		
1	I Soepoe daeng Taidi.	Bonto.	Kg. Orowali.
2	Borahim dg. Mabela.	Opoe Mantjo-ana.	„
3	Hoesoeng dg. Maloesa.	Pangalassang.	„ Oro.
4	I Magalatoeng daeng Matjinong. . . .	Sabandhar.	„
5	Lanana	Galla Orowali.	„ Orowali.
6	Laoente	„ Lakiokio.	„ Lakiokio.
7	Lamboe	„ Oro.	„ Oro.
8	Djakaria	„ Oro Ihoe.	„ Oro-Ihoe.
9	I Saija.	„ Iro-Aro.	„ Iro-Aro.
10	Lanjamang	„ Oewaekom-ba.	„ Oewaekom-ba.
11	I Nai	Tolombo (om-roeper).	„ Oro.
1	Soelaemang	Panre-Orowali.	„ Orowali.
2	La Moehada . . .	„ Lakiokio.	„ Lakiokio.
3	La Hatoeba	„ Oro.	„ Oro.
4	Djoebara	„ Oro-Ihoe.	„ Oro-Ihoe.
5	La Barra	„ Iro-Aro.	„ Iro-Aro.
6	La Saene	„ Oewaekom-ba.	„ Oewaekom-ba.
1	La Moesadji dg. Oe-djoeng.	Iman.	„ Orowali.
2	Labowa	Hatiboe Katte.	„ Oro-Ihoe.
3	Sabanie	Bidal Orowali.	„ Orowali.

Volgorde.	Namen der hoofden.	Titels.	Geboorte-plaatsen.
4	Laria	„ Lakiokio.	„ Lakiokio.
5	Lakanan	„ Oro.	„ Oro.
6	Lasamadjoe	Bidal Oro-Ihoe.	K. Oro-Ihoeg.
7	Lasaria	„ Oro-Aro.	„ Oro-Aro.
8	Lagomo	„ Oewaekomba.	„ Oewaekomba.
		KALAO.	
1	Rahi daeng Maroempa.	Opoe-kalao.	Lambego.
2	Balanreng.	Baligaoe.	„
3	I Dapara dg. Magomba.	Ana Laki.	„
4	I Serang Poe Madjo.	„	„
5	I Djoema.	Toematowa.	„
1	I Tjatjo	Toematowa.	„
2	I Kombi	Iman.	„
3	I Pango	Katte.	„
4	Tongko	Bidal.	„

Beknopte woordenlijst van de op Bonerate en Kalao in gebruik zijnde taal, vergeleken met de Maleische, Makassaarsche en Boeginesche talen.

Nederduitsch.	*Maleisch.*	*Makassaarsch.*	*Boegineesch.*	*Bonerateesch.*
zondag	hari domingo	aha	aha	aha
maandag	» senin	saneng	saning	sanena
dingsdag	» selassa	salasa	salasa	salasa
woensdag	» rebo	araba	araba	araba
donderdag	» kemis	kamisi	kamisi	amisi
vrijdag	» djoemaät	djoema	djoema	djoema
zaturdag	» saptoe	sabtoe	sabtoe	sabboe
een	satoe	sere	tjedi	asa
twee	doewa	roewa	doewa	hadoewa
drie	tiga	talloe	talloe	ketoloe
vier	ampat	appa	appa	keha-a
vijf	lima	lima	lima	kelima
zes	anam	anang	anang	kenoō
zeven	toedjoe	toedjoe	pitoe	kehitoe
acht	dalapan	sagang toedjoe	aroema	kealoe
negen	sembilan	salapang	asera	kesia
tien	sepoeloeh	sampoeloe	sapoelo	ampoeloe
honderd	saratoes	sibilangan	siratoe	sahatoe
twee honderd	doewa ratoes	roewan bilangan	doewanratoe	doewa hatoe
drie honderd	tiga ratoes	talloen bilangan	talloeratoe	toloehatoe
vier honderd	ampat ratoes	pattam bilangan	patanratoe	hakoehatoe
vijf honderd	lima ratoes	lima bilangan	limanratoe	limahatoe
zes honderd	anam ratoes	anang bilangan	anangratoe	ananghatoe

Nederduitsch.	*Maleisch.*	*Makassaarsch.*	*Boegineesch.*	*Bonerateesch.*
zeven honderd	toedjoe ratoes	toedjoe bilangan.	pitoeratoe	hitoelhatoe
acht honderd	delapan ratoes	sagantoedjoe bilangan	aroemaratoena	aloehatoe
negen honderd	sembilan ratoes	salapanbilangan	aseraratoena	siahatoe
duizend	sariboe	sisaboe	sisaboe	sariboe
tien duizend	salaksa	silassa	silassa	ampoeloriboe
noord	oetara	oetara	oetara	oetara
n. noord oost	oetara timor laut	oetara timorolaoe	oetaratimorloe	oetara timorlaoe
noord oost	timorlaut	timorolaoe	timorolaoe	timorolaoe
oost n. oost	timor t. laut	t. timorolaoe	t. timorolaoe	t. timorolaoe
oost	timor	timoro	timoro	timoro
o. zuid oost	t. manoenggara	t. manoenggara	t. manoenggara	t. manoenggara
zuid oost	toenggara	toenggara	toenggara	toenggara
z. zuid oost	selatan manoenggara	s. manoenggara	s. manoenggara	s. manoenggara
zuid	selatan	selatang	selatang	selatang
z. zuid west	selatan daija	s. daija	s. daija	s. daija
zuid west	barat daija	bara taija	bara taija	bara taija
west z. west	b. b. daija	b. b. daija	b. b. daija	b. b. daija
west	barat	bara	bara	bara
west n. west	b. samata oetara	b. b. laoe	b. b. laoe	b. b. laoe
noord west	barat laut	bara laoe	baralaoe	bara laoe
n. noord west	oetara b. laut	o. b. laoe	o. b. laoe	o. b. laoe
noord	oetara	wara	manorang	oewaekomba
zuid	selatan	timboro	maniang	poesie
oost	timor	i. raija	alaoe	imbosa
west	barat	i. laoe	oeraë	soba
aanbinden	samboeng	samboeng	sompoeng	ompoene
aanbouwen	kredja, bikin	apare	wenroe	saïij
aandeel	bagian	tawa	tawa	dahoemo
aandrijven	anjoet	manjoe	malie	dongko
aanfokken	piara	katoeo	piara	kokatoemba

Nederduitsch	*Maleisch.*	*Makassaarsch.*	*Boegineesch.*	*Bonerateesch.*
aangeboren	deri ketjil memang	tjadi tjadi memang	baitjoe moepi	anenobabahoeli
aangezigt	moeka	roepa, tappa	roepa	taliono
aankijken	tenggok	ananggara	matangga	itaë
aanklagen	mengadoe	andjamma	maparissang.	podahani
aanklager	orang jang mengadoe	taoeandjamma	tomaparissang	naintenowae
aankleeden	pake	ammake	mapake	nohepabe
aankoopen	membeli	amalli	marangalli	nabaloe
aankomen	datang	babboe	pole	narato
aanlanden	najikdarat	abonto	mapoetana	naehakanan
aanleggen	mampir	sengka	leppang	notoeloe
aannemen	trima	tarima	tarima	tarimoe
aanpassen	tjoba	tjoba	tjoba	sobahe
aanraden	toeloeng dengan bitjara	toeloeng	toeloeng	toeloeoko
aanrijken	kasie oendjoek	tanroi	psoentjoeiwi	tanroïije
aanroepen	panggil	kio laboe	ollie lampee	illo
aanstellen	bikin mengangkat	aparie, apantama	mapinroe, taro	nosaï
aanstonds	sabentar	sinampe	tjinampa	sapieriede
aantal	kabanjakan	kadjaijjanna	meganna	koroeo
aanteekenen	kasi tanda	batei	tanraïwi	tanraije
aantoonen	toendjoek	patjinikang	paitaiwi	paitae
aantreffen	katemoe	siboentoeloe	madoeppang	nopoawa
aap	monjet	dare	lanbjing	roke
aarde	tanah	boetta	tana	teboetta
achter	dibalakan	riboko	rimoenri	talikoe
ananas	nanas	pandang	pandang	pandang
anker	djangkar	balango	balango	kaai
afdanken	kasi kloear	apa soeloe	mapasoe	baliakonne
afgaan	toeroen	naoeng	no	nohenaoe
afkappen	potong	anabang	mabäng	nohombala
afkomst	bangsa	assala	asallana	assaäla

Nederduitsch.	*Maleisch.*	*Makassaarsch.*	*Boegineesch.*	*Bonerateesch.*
afmeten	oekoer	bakoe	soeka	soekae
afstand	djaoe	bella	mabila	melaë
afzeilen	pigi berlajar	simombala	laosompa	langke
alwaar	dimana mana	kerekeremoe	kega kega	maoempa maoempa
amfioen	madat	mada	tjandoe	tjandoe
bamboes	bamboe	boelo	awo	tewemba
bedriegen	djoesta	bali balla	mapoetara	baliballa
begrijpen	mengarti	kasoemang	djeipoeiwi	nobohaniemo
begroeten	kasi tabe	apakalompo	mapakaraja	potahae
behagen	kasi soekaat	angai	melori	pomatina
bekrachtigen	kredja tantoe	antjareki	masarioi	patangkae
belasting	soeroe baijar bea	sima	sima	tiobee
belofte	djandji	padjandjiang	adjantjenggang	podjandi
beloonen	pembalassan	angamaseang	parnase	monease
benadeelen	kredja roegi	aparoegi	maparoegi	maroegi
beneden	dibawa	irawa	irawa	diworoe
benoemen	kasie pangkat	apantama	mapinroe	nosaie
beoorlogen	berprang	amboendoeki	moesoe	tokimbië
berg	goenoeng	montjong	boeloe	teboenha
berigt	kabar	kareba	kareba	tengoeroe
berigten	kasi kabar	akareba	makareba	nohetoengoeroe
besneden	soenat	asoenna	masoenna	nopoesoena
betel	sirieh	leko	ota	sailo
beteldoos	tampat sirih	papangadjaiang	atarong ota	kitoba
bevallen	beranak	lassoe	rilassoekang	limbamo
bloed	darah	tjera	dara	teraha
boom	pohon	poko	pong	tehoe-oe
boomwol	kapas	kapasa	apa	tikapa
boon	katjang	tiboang	boeï	kaiboea tikasa
bord	piring	panne	panne	teinanopiri

Nederduitsch.	*Maleisch.*	*Makassaarsch.*	*Boegineesch.*	*Bonerateesch.*
bosch	hoetan	romang	ala	tehobo
breed	lebar	loeara	maloang	noaloe aloe
bril	katjamata	tjarammeng mata	tjammieng mata	matalosa
broodboom	pohon soekoen	poko bakara	pobaka	tehoeoe bakare
buurt	kampong	parasangang	wanoea	kampo
beitel	pahat	pa	pa	hotoe
boor	bor	pangoke gorodi	padjoro	pangokee
bijl	kapah	pangkoeloe	oewasee	balioe
buffel	karbo	tedong	tedong	karambaoe
buskruid	obat bedil	oeba badili	oeba badili	oeba
bouwland	tanah kebon	boeta koko	tana dara	bembata
brand	angoes	moetoeng	mangoe	menamo
brandhout	kaijoe apie	kaijoe ni toenoe	adjoeritoenoe	kaoetoenoe
broek	tjelana	saloewara	saloewara	sala
bruid	penganten	baijoeang	toemae	baisa woawine
bruidegom	» laki laki	baijoeang	toemae	» moane
bruidsgave	maskawin	soenrang	soenrang	papolo
bruiloft	pesta kawin	àpaboenting	pabotteng	panika
buik	proet	battang	boea boea	kompono
buks	bedil buks	tarakolo	tarakolo	tarakolo
bulzak	kasor	kasoro	kasoro	kasoro
citroenen	djeroek	lemo	lemo	tamoente
daar	disana	andjoreng	koroo	maisoö
dans	tandak	pakarena	padjaka	tohonari
dertig	tigapoeloe	taloempoelo	talloepoeloe	toloehoelo
diep	dalam	lantang	menralang	mendaro
dobbelen	main dadoe	adadoe	madadoe	tomedja
dag	hari	allo	asso	moina
dapper	brahni	barani	warani	masega
deur	pintoe	pakeboe	tangga	ponito

deur	pintoe	pakeboe	tangga	ponto

Nederduitsch.	*Maleisch.*	*Makassaarsch.*	*Boegineesch.*	*Bonerateesch.*
diamant	intang	intang	ittang	intang
dief	pantjoeri	paloekka	pangga	pande moenakka
dik	tebal	kapala	maoempa	makobo
dissel	kapet	bingkoeng	palappe	bingkoeng
dolk	kris	sele tobo	tappigadjeng	tobo
donderbus	pemoeras	pamorasa	pamorasa	pamorasa
dood	mati	mate	mate	matinro
doodstraf	hoekoem mati	roroso mate	panrorosang mate	pobasari pomate
doof	toeli	tonggolo	mataroe	kabongo
donder	goentoer	goentoeroe	lette	tedoendoe
donker	galap	sassang	mapatbang	dondo
dorst	awoes	toerere	madakka	matindoïe
drinken	minoem	anginoeng	minoeng	marooe
droog	kring	kalotoro	marakko	matitti
dun	tipis	nipisi	manipi	nomanihi
duur	mahal	kadjala	masoeli	nomohali
elleboog	sikoet	singkoeloe	sikkoe	tesikoe
echtbreken	bakandak	adampeng	pangandi	banrong kenea
echtscheiden	batjarre	sipela	masarrang	hisiamo
eed	soempa	soempa	tanroale	soempa
eiland	poeloe	lioekang	liboekang	gili
fabel	tjarita kosong	roepama	paoeri kadong	toela toela
geit	kambing	bembee	bembee	bembi
geld	oewang	oewang	oewang	miakosa
groot	besaar	lompo	battowa baraniaga	toha
goud	maas	boelaeng	oelawang	boelawa
geweer	snapan	sinapang	sinapang	badili
getuigen	njang saksi	sabi	sabi	sabi
gids	maling	matalalang	matalalang	tekeneno
gierig	kikir	sibakoe	masikke	nomaingki

Nederduitsch.	*Maleisch.*	*Makassaarsch.*	*Boegineesch.*	*Bonerateesch.*
goedkoop	moera	lammoro	masempo	nomoloë
golf	ombak	lombang	bombang	bombang
granaatappel	boea dalima	dalima	dalima	dalima
grens	pingir	biring	wiring	sisino
handel	dagang	dangang	dangkang	podaga
hond	andjieng	kongkong	asoe	oboe
huis	roema	balla	bola	sapo
haan	ajam laki	djangan laki	manoelai	hadola moane
hamer	martil	paloe paloe	paloepaloe	paloepaloe
hard	kras	djarre	matada	matiekka
hart	hati	ate	ate	teate
hemel	sorga	soeroega	soeroega	soeroega
hengst	koeda laki	djarang laki	anjarang lai	djara moane
heet	mendjangan	djonga	djonga	teroesa
hoen	ajam prampoewan	djangang gana	manoebai	kadola woawine
hoender-ei	telor ajam	baijao djangan	itallo manoe	beraoekadola
honger	lapar	tjoepoeroe	maloepoe	momoeroe
hongersnood	kalaparan	katjipoerang	aderang	moamoeroe
honing	aijer madoe	djene bani	tjani	tjani
hoofd	kapala	oeloe	oeloe	kapalanto
hooren	dengar	alangere	mengkali	hikidongo
jaar	tahoen	taoeng	taoeng	sataoe
jongen	anak laki	anaboerane	ana oroame	ida morane
kapmes	parang	berang	bangkoeng	kabali
kat	koetjing	meong	meong	beka
kind	anak	ana	ana	ida idana
klein	ketjil	tjadi	baitjoe	baboeli
kist	peti	patti	patti	patti
kogel	pelor	anabadili	piloeroe	piloeroe
koken	masak	apalloe	manasoe	saimanga

koken	masak	apalloe	manasoe	sammanga

Nederduitsch.	*Maleisch.*	*Makassaarsch.*	*Boegineesch.*	*Bonerateesch.*
kokosnoot	kalapa	kaloekoe	kaloekoe	kaloekoe
koper	tambaga	tambaga	tambaga	tambaga
links	kiri	kairi	abea	mohee
lood	tima	toembera	toemarrang	timara
loopen	lari	lari	lari	boentoeli
maagd	anak parampoean	ana rarasoat	welampelang	idana woawina
maan	boelan	boelang	ketang	komba
maand	boelan	boelang	oelang	sakomba
mast	tiang prahoe	palaijarang	paladjarang	kokomba
mais	djagong	biralle	werelle bata	gandoe
man	laki laki	boeráne	orowane	moani
meisje	anak parampoean	ana baine	anama koenroe	isana wowine
paard	koeda	djarang	anjarang	idjara
padi (ongebolsterde rijst)	padi	ase	ase	bae
praauw	prahoe	biseang	lopi	bangha
pot	priok	oering	oering	keteroe
roer	kamoedi	goelieng	kamoedi	rekoei
regts	kanan	kanang	ataoe	moana
rijst (geb. padi)	bras	berasa	bârrâ	anto
ster	bintang	bintoëng	bettoëng	bitoeöe
timmerman	toekang kajoe	toekang kajoe	panre adjoe	pandekaoe
touw	tali	otere	toeloe	karara
vrouw	parampoean	baine	makoenraï	woawine
vleesch	daging	assi	djoekoe	nië
visch	ikan	djoekoe	djoekoe	kenta
vuur	api	pepe	api	loekapi
vrucht	boea	rapo rapo	boea	bae bae
was	lilin	taibani	taibani	ongka
water	ajer	djene	oewae	lië

Nederduitsch.	*Maleisch.*	*Makassaarsch.*	*Boegineesch.*	*Bonerateesch.*
wandelen	pasiar	djappa djappa	djoppa djoppa	longka longka
weefgetouw	pakakas tanoen	ewangangtanoeng	ewangang tanoeng	ewangang momoroe
weefster	toekang tanoen	patanoeng	patanoeng	pande momoroe
ijzer	besi	bassi	bassi	binaka
ijzersmid	toekang besi	padede bassi	palanrobassi	pande basi
zeil	lajar	sombala	sompa	lajari
zitten	doedoek	amempo	toedang	kede
zilver	perak	boelaeng mata	salaka	reali
zilversmid	toekang maas	padede boeloeng	panre oelawang	pande boelawa
zon	matahari	allo	assoo	alloo

DE AFDEELING SANDJAI

(CELEBES)

DOOR

J. A. BAKKERS.

Beschrevene wetten of bepalingen omtrent de inrigting en den vorm van het bestuur binnen Sandjai waren in dit landschap niet te vinden, en zelfs de hoofden waren er niet goed mede bekend; alles wat zij er van weten, hebben zij uit mondelinge overleveringen van anderen, wier mededeelingen zeer verschillend en niet zelden lijnregt met elkander in strijd zijn.

Uit al die verschillende mededeelingen en het nog bestaande is af te leiden, dat de inrigting en vorm van het bestuur nu eens van eenen démocratischen, dan weder van eenen aristocratischen aard was. Voortdurende onderlinge twisten en oorlogen, die het gevolg waren van de willekeurige handelingen der vorsten, bragten de thans bestaande verdeeling en verhouding te weeg en deden de oorspronkelijke bijna geheel verloren gaan.

Ik zal echter trachten, naar hetgeen ik daarvan heb kunnen te weten komen, dit onderwerp zoo volledig mogelijk te behandelen.

De afdeeling Sandjai is nu, buiten het distrikt Wawo-Boeloe, in de distrikten Boelo-Boelo, Lamatti, Oud Boelekomba, Ka-

djang en Lembang verdeeld, waarvan Boelo-Boelo het oudste en meest bevolkte gedeelte is; doch ik zal ieder distrikt zooveel mogelijk afzonderlijk beschrijven en alleen die distrikten bij elkander nemen, wier inrigting en gebruiken gelijk zijn.

Boelo-Boelo, door de Boniren Lilipasiadjingang genaamd, waarvan Tondong (*) met eene bevolking van 2549 zielen en Radja (†) met 1107 een onderdeel uitmaken, werd vroeger met zijne zeven vassalen, vermeld op bijlage La. B, door een hoofd onder den titel van aroe Boelo-Boelo bestuurd, die in dat bestuur door eenen soelewatang, een hadat van 24 leden (§) en eene menigte van kleine kamponghoofden werd bijgestaan; doch in de laatste twaalf jaren heeft Boelo-Boelo geen afzonderlijken karaeng gehad, en heeft wijlen de koning van Boni, aroe Poegi Matinrowa Adja Benteng, zich die betrekking toegeëigend, waarin hij zich plaatselijk door den tegenwoordigen soelewatang heeft laten vertegenwoordigen (**).

Kwam de betrekking van aroe van gemeld distrikt door ontslag of overlijden te vaceren, dan werd door den soelewatang met de hadat een ander gekozen en de gekozen persoon, die van vorstelijken bloede zijn moest, aan den galla

---

(*) Volgens Boelo-Boelo behoorde Tondong tot dat distrikt; volgens Tondong stond het op zich zelven.

(†) Het distrikt Radja ligt aan den linkeroever der Tangka rivier. Alleen de op de algemeene bevolkingstaat van Boelo-Boelo en Lamatti, de eerste onder no. 3, van no. 49 t/m. 50 en van 219 t/m. 222 en de laatste van no. 80 t/m. 89 voorkomende kampongs zijn aan den regteroever gelegen.

(§) Men heeft ook leden van de hadat, die geene kampongs onder hun direct bestuur hebben en alleen zitting in de vergadering nemen, wanneer 't het algemeene volksbelang geldt, zoodat de leden van de hadat als de volksvertegenwoordigers te beschouwen zijn.

(**) Aroe Palakka de tegenwoordige leenvorst van Boni was de laatste aroe van Boelo-Boelo in 1848 of 1849.

saoekang en samatari (*) voorgesteld, aan wie, zoo men mij verhaald heeft, als hoofdpersonen van de hadat in naam van het volk de magt was toegekend om de keuze aan te nemen of te verwerpen.

Men beweert echter, dat het laatste wel in vroegere jaren, maar in de laatste tijden nimmer meer heeft plaats gehad, en aroe Poegi zich zonder toestemming van den saoekang en samatari of de hadat, het regt en de daaraan verbonden voordeelen van aroe Boelo-Boelo heeft toegekend.

Doch had de keuze overeenkomstig 's lands instellingen plaats, dan werd daarvan aan den vorst en de hadat van Boni, evenals van het ontslag of overlijden kennis gegeven.

De soelewatang en de leden van de hadat werden met goedkeuring van de aanwezige hadats door den karaeng aangesteld.

Mindere hoofden, zooals kamponghoofden, werden door het volk van de kampongs, waarover hun het gezag werd toevertrouwd, gekozen, door de hadat aangesteld en ontslagen.

Zij, die niet van vorstelijken bloede waren, konden wel kamponghoofden, doch geen soelewatang of lid in de hadat en in geen geval aroe worden; doch de willekeur der Bonische vorsten en grooten kenden in de meeste gevallen geene grenzen. Deze ontzagen zich niet de lands-wetten en gebruiken te schenden of op te volgen, al naar mate hun, maar niet het volksbelang medebragt.

Onder de op bijlage L^a. A voorkomende kampongs zijn de palili's van Boelo-Boelo begrepen, die afzonderlijk op bijlage L^a. B vermeld zijn, en waarvan aroe Baringang Ri Adja (†)

(*) Saoekang is volgens mededeeling de naam van een afgodsbeeld en Samatari die van den man der geregtigheid of de persoon, die de belangen van het land wikt en weegt.

(†) Baringang is verdeeld in Baringang Ri Adja en Ri Laoe, die ieder door een' aroeng bestuurd worden, en voor hun gedeelte als palili aan Boelo-Boelo ondergeschikt zijn.

het hoofd is, die, niettegenstaande hij zelf palili van Boelo-Boelo is, ook weder mindere palili's onder zich heeft, welke eveneens op bijlage La. B voorkomen.

Ieder palili, hoe gering ook, heeft weder zijne eigene hoofden en sommigen zelfs een hadat, die door hen aangesteld en ontslagen worden, van welke aanstelling en ontslag aan aroe Baringang Ri Adja en door dezen aan Boelo-Boelo werd kennis gegeven.

Het getal palili's is, om zoo te zeggen, tot in het oneindige en brengt vele moeijelijkheden, zoo niet verwarring in het bestuur te weeg.

Boelo-Boelo was vroeger voor zijne palili's en voor Lamatti, Lembang, Kadjang en Oud Boelekomba, wat Boni in de laatste jaren voor Boelo-Boelo was en de kraeng van laatstgemeld distrikt was, zoo als de bevolking dat noemt, een God in hunne oogen.

Dit was zelfs nog het geval, tijdens aroe Palakka, de tegenwoordige leenvorst van Boni, aroe van Boelo-Boelo was.

Lamatti, dat in Lamatti Ri Adja en Ri Laoe verdeeld is, werd door een hoofd- en onder-aroeng, onder den titel van aroe Ri Laoe en Ri Adja, een soelewatang, een hadat en een groot aantal mindere hoofden bestuurd.

De hoofd-aroeng werd door de hadat gekozen en aangesteld, waarvan dan kennis aan Boni werd gegeven. Deze moest echter eene vrouw zijn (*).

De onder-aroeng, de soelewatang, de leden van de hadat en de mindere hoofden werden even als in Boelo-Boelo aangesteld en ontslagen.

Ook Lamatti heeft, blijkens bijlage La. B, weder palili's onder zich, wier inrigting en vorm dezelfde als die van Boelo-

---

(*) De laatste was de dochter van aroe Salomakko, die met de verovering van Sandjai met haren vader naar Boni is gevlugt.

Boelo zijn. Oud Boelekomba, Kadjang en Lembang, wier inrigting en vorm van bestuur mede geheel gelijk zijn, zullen, zoo als voren gezegd, niet afzonderlijk beschreven worden.

Zij worden ieder door eenen karaeng, bijgestaan door eenen soelewatang, een hadat en het noodige getal mindere hoofden bestuurd, die allen op bijlage La. C voorkomen.

Van de benoeming en het ontslag werd aan Boni kennis gegeven.

Het kiezen en aanstellen van eenen karaeng had in deze distrikten overeenkomstig de in Boelo-Boelo en Lamatti bestaande gebruiken plaats, waaraan kortheidshalve gerefereerd wordt.

Een nominative staat van alle hoofden en onderhoofden vergezelt als bijlage La. A dit stuk.

De verpligting der opperhoofden was om minstens eenmaal in het jaar of zoo menigmaal als dit door den vorst van Boni verlangd werd, naar den vorstenzetel op te komen, en daar met hun volk die diensten te presteren, welke van hen in billijkheid gevorderd konden worden; doch waar is het woord billijkheid bij de inlandsche vorsten op Celebes ten opzigte van den minderen man bekend?

Was Boni met eenen naburigen vorst in oorlog, en werd de samparadjaja (vlag van den admiraal Speelman) medegevoerd, dan moesten door Boelo-Boelo, Lamatti, Oud Boelekomba, Kadjang en Lembang en hunne palili's hulptroepen geleverd worden, wier getal door Boni bepaald werd.

Werd de samparadjaja niet mede ten strijde gevoerd, dan behoefden de hierboven vermelde distrikten, noch hunne palili's aan den oorlog deel te nemen.

Wilde de vorst van Boni een huis bouwen of een feest geven, dan moesten de hoofden daaraan deel nemen, en zoowel geldelijke, als materiële bijdragen geven.

Buitendien moesten Boelo-Boelo, Lamatti en Oud Boelekomba om de drie jaren, ieder vier man onder den naam van

djawa (lijfvolk) aan Boni leveren, die door Boelo-Boelo onder zijne palili's (leenmannen) genomen werden; en wel de drie eerste jaren van Baringang, Kalimisoe, Serri en Garantjing en de drie daaraanvolgende van Tallä, Amassing, Bongkoen Hanroe. Lamatti leverde die van Lamatti Ri Laoe en Ri Adja, Paroehoe en Djarroe (*).

Vaste inkomsten werden door de hoofden niet genoten. De wisselvallige bestonden uit de navolgende:

a. van de ornamentvelden;
b. van de top-, tongko- en omi-spelen en van de hanengevechten;
c. van de soessoeng binanga;
d. van de soenrang;
e. van het afdoen van geldelijke zaken;
f. van het opleggen van boeten, hetzij volgens de lands-wetten en instellingen, dan wel op willekeurige wijze naar eigene inzigten;
g. van de soessoeng patekes;
h. van de soessoeng bila's en pangempangs;
i. van de soessoeng passara;
j. van den verkoop van amfioen.

Maar ook deze inkomsten werden aan de hoofden meer dan eens ontnomen, wanneer namelijk de vorst van Boni goed vond het oppergezag van Boelo-Boelo, Lamatti en Baringang aan een' tot de vorstelijke familie of dier gunstelingen behoorenden persoon op te dragen, of wel wanneer de vorst zich zelven die inkomsten toekende, zooals tijdens het bestuur van aroe Poegi Matinrowa Adja Benteng het geval was.

(*) Uit de djawa's, die alle leenmannen van Boni moeten leveren, wordt eene soort van lijfwacht zamengesteld, waarvan door den vorst zoowel tot veiligheid van zijn persoon, als tot uitoefening van politie wordt gebruik gemaakt; doch meestal worden zij gebruikt om door den vorst of de hadat gestrafte personen neêr te leggen, hunne kampongs te plunderen of te verbranden en meer dergelijke diensten.

De domein-of ornamentvelden van Boelo-Boelo, 15 in getal, produceren jaarlijks gemiddeld 2000 bossen padi van 12 katti's, die te Balangnipa op eene waarde van *f* 400 tot *f* 500 geschat worden.

Het onderhoofd van Lamatti Ri Adja heeft geene ornamentvelden. Deze zijn, zoo als mij verhaald is, meer dan 100 jaren geleden door zekeren aroe Lamatti Ri Adja, genaamd Ladjowa, voor eene waarde van *f* 186 aan oude dubbeltjes verpand, en later door aroe Lamatti Ri Adja, genaamd Daeng Sitoedjoe, uitgelost.

Na dien tijd zijn domeinvelden niet meer het provenu van aroe Lamatti Ri Adja geweest, maar in handen gebleven van de nagelatene familie van Daeng Sitoedjoe.

Alleen de soelewatang van Lamatti Ri Laoe is nog in het bezit van zeven domein- of ornamentvelden, die eigenlijk aan aroe Lamatti Ri Laoe (hoofd-aroeng) toebehooren en jaarlijks gemiddeld 700 bossen padi afwerpen.

De domein- of ornamentvelden van Kadjang zijn twee, die jaarlijks 300 bossen padi opbrengen (*).

De ornamentvelden van karaeng Oud Boelekomba worden sedert vele jaren niet meer bewerkt. De bewoners van de kampongs Balantiroang, Bingkarongo, Boettakeke en Kamboeno, die verpligt waren die velden te bearbeiden, hebben die verpligting afgekocht, en betalen daarvoor jaarlijks per landbouwer, die met karbouwen zijne velden beploegt, 10, en voor hem, die dezelve met de bingkoeng of patjol bewerkt, 5 bossen padi van 12 tot 16 katti's zwaarte.

De heffing van regten op de verschillende spelen is: van de

(*) 100 bossen padi hebben te Balangnipa gemiddeld eene waarde van *f* 20 tot *f* 25. De bevolking zegt daaromtrent, dat het verschil der prijzen afhankelijk is van de omstandigheid of geld padi, dan wel padi geld zoekt.

Lembang heeft geene ornamentvelden.

top en tongko 10%, van het omi-spel 50% en van de hanengevechten 20%; namelijk van hetgeen door den winner gewonnen wordt en zulks onder den naam van baratoe.

Van deze heffing komt 1/3 ten voordeele van den baratoehouder (*) en bedraagt maandelijks voor Boelo-Boelo ƒ20, ƒ30, ƒ50, ƒ60 tot ƒ100.

De drie laatste cijfers komen echter zelden voor, en zijn afhankelijk van het aantal feesten, dat in het distrikt gegeven wordt, waarop veel en hoog gedobbeld en met hanen gevochten wordt.

Het gemiddelde, hetwelk door de hoofden daarvan maandelijks genoten wordt, is volgens bekomen opgaven en informatiën voor Boelo-Boelo van ƒ40 tot ƒ50, voor Lamatti van ƒ30 tot ƒ40, voor Tondong van ƒ10 tot ƒ15, voor Oud Boelekomba van ƒ50 tot ƒ90 (†).

Deze cijfers komen alleen voor in de maanden Julij, Augustus en September, wanneer Oud Boelekomba druk door koffijkoopers bezocht en in dat distrikt zwaar en hoog gedobbeld wordt.

Overal, waar de koffijhandelaren moeten passeren, vindt men in die tijden publieke dobbelplaatsen en hanengevechten aangerigt, waar tevens eetwaren en saguweer te koop worden aangeboden, en het niet zelden gebeurt, dat de kleinhandelaar daar het geld verdobbelt, hetwelk hij om koffij te koopen heeft medegebragt of wel zijne in het gebergte gekochte koffij daar verkoopt en het geld verdobbelt.

Doch het is niet alleen kraeng Oud Boelekomba, die daarvan de voordeelen geniet, want bijna ieder daar gevestigde anak

---

(*) De man, die namens het hoofd met de invordering dier regten belast is.

(†) Kadjang en Lembang hebben geene topbanen. Aldaar wordt alleen bij het geven van feesten gespeeld, waarvan dan de 10 % baratoe door den feestgever genoten wordt.

karaeng van geboorte rigt in den koffijtijd publieke dobbelplaatsen aan, waarvan hij de voordeelen geniet.

Naar mijne meening zal er minder gedobbeld worden, wanneer dat middel door het gouvernement zal verpacht zijn, omdat de pachter aan een reglement is onderworpen en zijne speelplaatsen niet, zoo als nu, naar willekeur plaatsen en verplaatsen mag, en het hanenvechten dan waarschijnlijk niet meer zal geduld worden.

De inkomsten van de spelen te Baringang worden volgens verklaring van aroe Baringang door Boelo-Boelo genoten, waartoe Baringang als vasal behoort.

Door soessoeng binanga verstaat men de tol of het regt om op de rivier te mogen varen, waarvoor door de eigenaars van praauwen 50 centen per singkoeloe (*), die het vaartuig breed is, moest betaald worden.

Het vaartuig werd op dat gedeelte gemeten, waar de mast geplaatst is.

Aangaande de bruidschat, waaruit de hoofden voordeel trekken, bestaat hier de volgende gewoonte.

Zij, die een huwelijk aangaan en in een en hetzelfde distrikt woonachtig zijn, moeten de helft van de bruidschat aan het distriktshoofd betalen.

Behoort de man en de vrouw niet in één en hetzelfde distrikt te huis, dan wordt de soenrang verdeeld: $^1/_2$ voor de vrouw en $^1/_4$ voor ieder der beide distriktshoofden, die daarvan een klein gedeelte van 4, 2, 1 of $^1/_2$ gulden aan ieder lid van de hadat, naar evenredigheid van het ontvangene uitkeeren.

(*) Een singkoeloe is gelijk aan 0,45 Ned. el, en wordt gemeten van den ellenboog tot aan het einde van den middelsten vinger. Vier singkoeloe's is één vadem of 1.724 Ned. el. De heffing van dit regt, dat ook in andere afdeelingen van het gouvernement Celebes en onderhoorigheden bestaat, werd hier op alle rivieren toegepast, doch heeft thans opgehouden.

De soenrang van een regerenden vorst of van een tot diens familie behoorenden prins is, zoo als men mij heeft medegedeeld, sikatti sitai (*) of *f* 176; die van mindere personen *f* 88, *f* 56, *f* 52, *f* 48 of *f* 24.

Worden er nu vele huwelijken in een jaar gesloten, dan kunnen de inkomsten daarvan nog al belangrijk zijn.

Aan hen, die daaraan niet voldeden, konden hunne velden, karbouwen, paarden of andere hun toebehoorende eigendommen ontnomen worden.

Deze bepaling is om de volgende volkslegende op de bewoners van de kampong Balangnipa niet van toepassing.

Zekere vorst van Tanete (ten noorden van het regentschap Mandalle, in de noorderdistrikten), Asoewereka (die lange tanden heeft), kwam te Lamatti, en wilde de vorstin van Lamatti, die toen ook vorstin van Boelo-Boelo was, tot vrouw hebben.

De ouders en verdere nabestaanden van de vorstin wilden daartoe hunne toestemming niet verleenen, doch Asoewereka wilde van zijn voornemen niet afzien en dreigde Lamatti te zullen beoorlogen.

De broeder van de vorstin, genaamd Daeng Manadjaë aroe Pao, verbitterd over de taal van Asoewereka aroe Tanete, ging hem tot Taboenne tegemoet, en wilde de zaak van zijne zuster tegenover aroe Tanete verdedigen, indien hij niet van zijn voornemen afzag en onmiddelijk het gebied van Lamatti ontruimde.

Aroe Tanete, door het gedrag van aroe Pao ontmoedigd, verliet Lamatti en keerde naar Tanete terug.

De hadat van Boelo-Boelo en Lamatti vergaderden daarop, en gaven als een bewijs van hunne erkentelijkheid aan aroe Pao de kampong Balangnipa, die haar in den vervolge vrij

---

(*) Sikatti *f* 160, sitai *f* 16.

stelde van alle belastingen en heerendiensten, waaraan zij voor dien tijd onderworpen was.

Zaken tot het bedrag van eene waarde van *f* 80 konden door ieder lid van de hadat, bij wien die werden voorgebragt, afgedaan worden; doch daarboven tot en met een bedrag van *f* 200 moesten zij door den karaeng of het distriktshoofd worden behandeld, bij wien ook de zaken van minder dan *f* 80 konden worden voorgebragt.

Boven het bedrag van *f* 200 moesten zij voor de hadat of den vorst van Boni gebragt worden, waarvoor de persoon, ten wiens voordeele de vaak beslist werd, $12^1/_2$ pCt. betaalde.

Ofschoon de distriktshoofden geene bevoegdheid hadden, om in civiele zaken over een hooger bedrag dan van *f* 200 uitspraak te doen, was hun toch het regt toegekend, over die zaken oordeel te vellen, waarop zelfs de doodstraf gesteld was.

Andere lijfstraffen dan de dood, waarvan men zich echter voor eene zekere som konde vrijkoopen, waren hier niet bekend.

De overige straffen bestonden in het opleggen van boeten, het ontnemen van padivelden, buffels of paarden, en het tot slaaf verklaren van den beschuldigde, alleen of met zijne vrouw en kinderen.

Zoowel de gelden, voortkomende van personen, die zich van de doodstraf vrijkochten, en van om andere misdaden opgelegde boeten, als ontnomen eigendommen en tot slaaf verklaarde personen kwamen ten voordeele van het distriktshoofd, hetgeen door de hadat van Kadjang in eene daar gehoudene vergadering openlijk bekend werd. Hierin, zeiden zij, was hun bestaan en dat van den karaeng gelegen, waarom zij verzochten die gebruiken niet af te schaffen. Het daarop gegeven antwoord was: dat daarin niet konde getreden worden, en het land, waarin het hoofd of de vorst zijn bestaan in de minder of meer gepleegde misdaden vinden moest, niet dan treurig te noemen is.

Civiele zaken, tot een hooger bedrag dan *f* 80, en criminele mogten door de palili's niet worden afgedaan, maar moesten bij hunne respectieve karaengs of hoofden, zooals Boelo-Boelo, Lamatti, Kadjang en Lembang worden voorgebragt.

Oud Boelekomba, Kadjang en Lembang, directe vasallen van Boni zijnde, hadden in civiele zaken tot een bedrag van *f* 200 en in criminele hetzelfde regt als Boelo-Boelo en Lamatti.

Soessoeng patekes zijn regten op handelswaren, die over land door middel van draagpaarden, zooals koffij, sirih, pinang enz. vervoerd worden.

Voor een paard, bevracht met koffij, werd vroeger *f* 1.50 betaald, en voor een lembarang (koelivracht) betaalde men 10 tot 60 duiten.

Van de overige, over land vervoerde handelsgoederen werden geene regten geheven.

Ook de reeds vermelde heffing op koffij wordt, zooals mij door karaeng Oud Boelekomba en vele daaromtrent gehoorde koffijhandelaren verzekerd is, thans niet meer geheven.

De soessoeng bila's en pangempangs is de heffing op de visscherij, voornamelijk op de in zee staande vischfuiken en langs de kust aangelegde vischvijvers, die met de zee of rivier in verbinding staan, waarvan in sommige distrikten door de visschers of eigenaars $^1/_4$, en in andere $^1/_8$ van de vangst aan het hoofd moet worden afgestaan.

De heffing op het regt om handelsartikelen op de bazaar te verkoopen, is mede onder de inkomsten der hoofden begrepen en wordt op alle in hunne distrikten bestaande bazaars toegepast (*), zooals op Europesche lijnwaden, chitsen, katoenen garens, Chinesche ijzerwerken, koperwerken en diverse kramerijen, in geld gemiddeld $2^1/_2$ à 2 pCt. bedragende.

Van rijst, tabak, djagong, sirih, gambir, pinang, sirih-

kalk, gedroogde visch, inlandsche suiker, klappers, olie enz. wordt deze belasting in natura voldaan.

Die heffing, vooral die, welke in natura voldaan wordt, is niet overal gelijk, en regelt zich veelal naar de huishoudelijke behoefte van het hoofd, onder wiens ressort de bazaars gehouden worden. Zij verschillen echter niet veel met die in de andere afdeelingen van het gouvernement Celebes en onderhoorigheden, waarin die regten ook geheven worden.

Ook van den verkoop van amfioen werd vroeger door de hoofden voordeel genoten.

Het is even ondoenlijk het approximatieve, als het ware cijfer op te geven, van hetgeen door de hoofden maandelijks of jaarlijks van alle voren omschrevene inkomsten genoten wordt, om de eenvoudige reden, dat die zeer wisselvallig zijn, en door de hoofden noch van het geldelijke, noch van hetgeen zij in natura ontvangen aanteekening gehouden wordt, zoodat zij zelf daarmede in de verte niet bekend zijn.

Ik kan ook niet ontkennen, dat het voor hen, die bijna alles in natura ontvangen en, zooals gezegd is, daarvan geene aanteekening houden, moeijelijk is dat bedrag optegeven. Zelfs boeten worden met goudwerken, krissen, lansen, sarongs of karbouwen voldaan, welke artikelen gewoonlijk ver boven de waarde getaxeerd en voor dien prijs door de hoofden worden aangenomen.

Wil men de inkomsten der hoofden berekenen naar den toestand, waarin zij verkeeren, of naar de weelde, die men bij hen aantreft, dan komt men tot de gevolgtrekking, dat zij zeer gering moeten zijn, want noch hunne dagelijksche kleeding, of die van luxe, waarin zij bij plegtige gelegenheden te voorschijn komen, noch hunne woningen en het daarin aanwezige huisraad

---

(*) Kadjang en Lembang hebben geene bazaars.

verraden, dat zij vele inkomsten van het land en volk, waarover zij gesteld zijn, genieten.

In het algemeen zijn het hier de hoofden en onderhoofden, die het slechtst gekleed en gehuisvest zijn, hetgeen ook in Boni, Wadjo en Loehoe mijne aandacht getroffen heeft.

Maar ook dit zoude niet als maatstaf van hunne inkomsten kunnen worden aangenomen, omdat zij hun geld liever aan amfioen en hanengevechten, waaraan zij over het algemeen verslaafd zijn, dan aan kleeding, woning of artikelen van luxe ten offer brengen.

De inkomsten van de mindere, voornamelijk van de kamponghoofden zijn niet noemenswaardig, en bestaan meer uit datgene, wat hun door de bewoners der kampongs als een bewijs van hommage, dan wel als verpligte opbrengsten of vaste inkomsten wordt aangeboden.

Zij vinden verder hun bestaan, even als elk ander, in eigen nijverheid, handel of tuinbouw, en genieten over het algemeen weinig van de inkomsten, die door de distriktshoofden of de leden van de hadat genoten worden.

Van daar, dat zij zich ook niet veel aan de belangen hunner kampongbewoners laten gelegen liggen.

In het algemeen kan worden aangenomen, dat de hoofden hier, buiten die van de top-, tongko-, omi-spelen en hanengevechten, geene andere inkomsten genieten, dan die, welke in de overige gouvernements landen op Celebes door de daar aanwezige regenten, hetzij direct of indirect genoten worden, doch met dat onderscheid, dat de bevolking van die afdeelingen, door het waakzaam oog van het Europeesch bestuur, daar niet, zoo als hier, aan den willekeur der hoofden is overgelaten.

De tijd echter, die krachtige en onmisbare medehelper van alle beginselen en ondernemingen, zal ook het hier gevestigde bestuur, zoo daaraan het noodige personeel wordt toegevoegd,

in de gelegenheid stellen om het volk tegen die willekeurige handeling te beschermen.

Ten aanzien der talrijkheid van de bevolking, de namen der distrikten en der kampongs wordt verwezen naar bijlage L^a. A.

De opname heeft distrikts-, kampongs- en huisgewijze, op aanwijzing van de hoofden plaats gehad.

Ik heb vermeend daartoe te moeten overgaan, omdat de hoofden, daarmede onbekend, het cijfer der bevolkingsterkte, ja zelfs de namen hunner kampongs niet eens goed konden opgeven, en men op hunne raming, die over het algemeen overdreven, te hoog of te laag, gesteld werd, niet kan of mag afgaan.

Eene raming van mijne zijde of van den waarnd. civielen gezaghebber, die met den toestand der bevolking, vooral in het bergachtig gedeelte, even min bekend was, zoude wel niet zoo overdreven, doch even onjuist als die der hoofden geweest zijn, waarom ik besloot tot eene telling over te gaan.

Bekend met het wantrouwen, dat van den landbouwer tot het voornaamste hoofd, in eene volkstelling bestaat, heb ik getracht hen zooveel mogelijk gerust te stellen, door bijna huis aan huis te herhalen, dat deze opname geene andere bedoeling had, dan de talrijkheid der bevolking, distrikten, kampongs en wat verder door mij verlangd werd, te leeren kennen.

Op die wijze is verkregen het getal, dat op bijlage L^a. A. voorkomt, dat, wat de bevolking betreft, naar mijne overtuiging meer dan $^1/_6$ te laag is opgegeven, en niet omvat de bevolking, die zich overal aan de hellingen en op het gebergte in kleine tuinhuisjes verpreid heeft, welke om den verren afstand en moeijelijke communicatie in den regentijd niet zijn kunnen bezocht worden.

In het distrikt Wawo Boeloe, met uitzondering van Manimpahoei, heeft die telling ten gevolge van de minder gunstige gezindheid der hoofden geen plaats gehad; hetgeen daarvan in

bijlage L^a. A voorkomt, is door de opnemers met behulp van gidsen opgenomen, en kan niet als het juiste cijfer der bevolking van die distrikten beschouwd worden.

De bevolking van Wawo Boeloe kan niet meer dan p.m. 8000 zielen bedragen.

Ik twijfel niet of er zullen later nog wel kleine kampongs of enkele huizen gevonden worden, die nog niet aangewezen en dien ten gevolge ook niet bezocht zijn, en ook zulke, wier namen anders, dan deze nu in bijlage L^a. A voorkomen, zullen worden opgegeven, omdat de meesten bij de hoofden niet bekend waren, en het zich zeer dikwijls heeft voorgedaan, dat de bewoners uit een en dezelfde kampong de namen hunner kampong verschillend opgaven.

Dit kan echter, namelijk het niet bezoeken der kampongs, alleen in de distrikten Boelo-Boelo en Oud Boelekomba het geval zijn, omdat in het eerste de opname ten gevolge van ongesteldheid niet persoonlijk door mij voltooid, en de medewerking der hoofden en welwillendheid der bevolking daar even als in Oud Boelekomba het minst geweest is. Maar buitendien liggen de kampongs of beter gezegd enkele ver uiteen liggende hutten in Oud Boelekomba zoodanig tusschen koffijbosschen, wildernis of 8 voet hoog staande alang-alang voor het oog verborgen, dat die voor den onbekende niet dan met goede aanwijzing te vinden zijn.

Het grondbezit verkeerde hier onder dezelfde omstandigheden als de inrigting en vorm van het bestuur.

Geschrevene wetten en bepalingen bestaan daaromtrent niet, althans men heeft mij die niet kunnen aantoonen.

Alle hunne mededeelingen omtrent dit bezit berusten op overleveringen en aloude gebruiken, die meestal willekeurig zijn, en door den vorst en zijne hoofden naar gelang hunner meerdere of mindere willekeurige handelingen werden uitgelegd en toegepast.

In het algemeen worden de velden in domein- (ornament-), eigendom- en poesaka-velden onderscheiden.

De eerste behooren in vruchtgebruik aan den vorst of het distriktshoofd, die bij ontslag of overlijden op zijnen opvolger overgaan, zoo zij niet door zijne voorgangers of door hem zelven verpand zijn (*); de tweede zijn velden, die door den landbouwer van woeste gronden ontgonnen zijn, waarover hij zoowel bij wijze van verkoop (†) of verpanding, dan wel ten voordeele van zijne erven beschikken kan; de laatste zijn velden, waarvan de landbouwer door erfenis is in het bezit gekomen en welke door de gezamenlijke familie, waartoe de overledene heeft behoord, bewerkt worden.

De gebruiken omtrent deze laatsten zijn niet in alle distrikten gelijk.

In Lamatti en Boelo-Boelo worden die jaarlijks door de gezamenlijke deelhebbers bewerkt en de oogst onderling verdeeld.

In de overige distrikten Lembang, Kadjang en Oud Boelekomba worden die om de drie jaren door een der deelgenooten bewerkt; doch daar niets van dit alles op beschrevene wetten, maar slechts op gebruiken rust, werd zulks dikwijls veranderd en gewijzigd, al naar mate het belang van den vorst of van een der Bonische prinsen zulks mede bragt.

De gronden, om en bij de kampong gelegen, waarop men klappers, koffij, tuinpadi, djagong- en aardvruchten plant, worden door de gezamenlijke bevolking der kampong bewerkt, en behooren aan de kampong in eigendom als gemeentegrond.

De bewoners dier kampongs hebben op die gronden alleen het regt van vruchtgebruik, doch tijdens het Bonisch bestuur was niemand zeker, hoe lang hem dat regt zoude worden toegekend.

(*) De meeste ornamentvelden (sommige zelfs sedert onheugelijke tijden) zijn verpand.

(†) Dit heeft echter zelden plaats; zij worden meestal verpand, en dan zelden uitgelost.

Men beweert wel, dat zoolang de landbouwer zich rustig gedraagt en de heerendiensten verrigt, niemand aanspraak op zijne velden of gronden mag maken, doch die bepaling werd hier niet altijd in acht genomen.

Eene jaarlijksche verdeeling van grond of velden heeft hier niet plaats. Ieder behoudt wat hij eenmaal bezit en na zijn' dood gaat dat regt op zijne erven over, zoolang hem dat om staatkundige redenen of begane misdaden, hetzij wettig of willekeurig, niet door zijnen vorst, het distriktshoofd of een der anak karaengs ontnomen wordt, waaraan vooral de geringe landbouwer ieder oogenblik was blootgesteld.

Doch wie zijn eigenlijk, zoowel in de gouvernements landen als hier, de meeste grondbezitters? Dit zijn de vorsten, hoofden en grooten van het land.

Slechts weinige, althans weinige goede velden zijn in het bezit van den minderen landbouwer, tenzij hij die van anderen heeft in pand genomen, hetgeen hier een vrij algemeen gebruik schijnt geweest te zijn.

Er zijn landbouwers, die sedert onheugelijke tijden bezitters van in pand genomen velden zijn, die als zoodanig van den vader op den zoon zijn overgegaan, — en het gebeurt niet zelden, dat ook deze grondbezitters hunne velden aan een' tweeden pandhouder afstaan, waardoor de oorspronkelijke eigenaar geheel verloren gaat.

Het is algemeen als regel aangenomen, dat de bezitters van velden niet het regt hebben om die te verkoopen of aan anderen weg te schenken.

Alleen kunnen zij die verpanden (*) of in tesang (huur), ter bewerking voor de helft of een derde van het gewas, aan anderen afstaan (†).

(*) Dit staat, mijns inziens, met verkoopen gelijk, want veelal worden daarop zulke hooge sommen beleend, dat die nimmer, althans hoogst zelden kunnen worden afgelost.

(†) Dit wordt zeer veel door de hoofden gedaan.

De kampongbewoner heeft bij het verlaten der kampong geen regt op de door hem tot die kampong behoorende bewerkte gronden, maar wel op zijn huis en de op die velden geplante klapper-, koffij- en vruchtboomen.

Men verliest het regt van vruchtgebruik door overlijden, door moedwillig verlaten der kampong of door wangedrag. In het laatste ligt een ruim veld voor den willekeurigen vorst, het hoofd en de anak karaengs, om den landbouwer zijne gronden of velden te ontnemen. Het is ook in strijd met de hadat om velden langer dan een jaar onbewerkt te laten liggen (*) en het hoofd heeft alsdan het regt die aan anderen ter bewerking af te staan. Doch ook dit gebruik werd niet altijd nagekomen, maar veelal de persoon, aan wien die velden toebehoorden, in aanmerking genomen; werden zij aan anderen afgestaan, dan geschiedde dit meestal in tesang (huur) tegen $^1/_3$ van het gewas, ten voordeele van het hoofd.

Zoo heeft men ook hoofden en kampongs, die hunne eigene bosschen, wei-velden en waterleidingen hebben. In die bosschen mag door niemand dan het hoofd of de bevolking van de kampong, waartoe die behooren, gejaagd of hout gekapt worden; het laatste niet dan tegen betaling van boschregt (soessoeng romang).

Van de wei-velden en waterleidingen mag alleen door het volk, waaronder die behooren, worden gebruikt gemaakt. De laatstgenoemde zijn alleen in het distrikt Oud Boelekomba en Toeroengang aanwezig.

Wel worden in het distrikt Kadjang eenige spruitjes gevonden, die bij gebrek aan water door den landbouwer worden afgedamd, doch die den naam van waterleiding niet verdienen.

Voor zoo ver ik heb kunnen te weten komen, bestaat

(*) Niettegenstaande dit gebruik worden overal, maar vooral in het distrikt Oud Boelekomba, vele braakliggende velden aangetroffen.

hier geen regel omtrent het verjaren van het regt op den grond.

Is de grondbezitter zóó lang afwezig, dat zijne terugkomst niet meer verwacht wordt, dan komen die gronden tot de kampong terug, waartoe de uitlandige heeft behoord, of worden aan den eenen of anderen gunsteling toegekend. Van het laatste werd het meeste gebruik gemaakt.

De landbouwer was hier algemeen aan geene directe belasting onderhevig. Na het inzamelen van den oogst bragt hij twee of drie gantangs, naar gelang van hetgeen hij had ingezameld, niet als belasting, maar als eene hommage aan zijn distriktshoofd.

Voor het overige betaalde hij noch landrenten, noch kallongtedong (*) en beschikte vrij over zijnen arbeid.

Alleen van de koffij betaalden de planters in het distrikt Oud Boelekomba aan hunnen karaeng jaarlijks $12^1/_2$ pCt. per pikol (de pikol gemiddeld berekend à *f* 25). Doch deze heffing heeft volgens verklaring der planters ook opgehouden te bestaan en is in 1860 niet meer van hen gevorderd geworden.

Buitendien hadden zij nog andere lasten en verpligtingen te vervullen, die, zoo zij dikwijls herhaald werden, voor het volk veel drukkender en lastiger waren dan eene geregelde belasting of hoofdelijke aanslag.

Behalve het leveren van volgelingen aan den vorst van Boni en aan hunne distriktshoofden bij plegtige gelegenheden, moesten door de bevolking de ornamentvelden der hoofden beploegd, beplant en geoogst worden; dit laatste had echter meer bij wijze van feest dan van gedwongen arbeid plaats.

Wanneer de tijd daar is om de padivelden te bewerken, wordt op last van het hoofd of de hadat de bevolking opgeroepen om de domeinvelden te beploegen, en daartoe het

---

(*) Kallongtedong wordt alleen betaald door hen, die de ornamentvelden moeten bewerken, en zich daarvan tegen betaling van eene zekere belasting vrijkoopen, zooals in het distrikt Oud Boelekomba plaats heeft.

noodige getal karbouwen te verstrekken, waarna dan de algemeene veldarbeid een aanvang neemt.

Op gelijke wijze wordt de bevolking opgeroepen tot het verrigten van den arbeid bij het planten en snijden. Bij het laatste moeten de eigenaars van saguweer en de visschers kosteloos saguweer en visch leveren.

Wanneer de koning van Boni, het distriktshoofd, de hadat of een voornaam galarrang een feest wil geven, bij besnijdenis, tandenslijpen, trouwen of sterfgeval, en daarvan kennis wordt gegeven aan de onderdanen, zoo brengen de vrouwen rijst, een of twee gantangs per huisgezin, en wanneer de voorname dag van het feest daar is, dan begeeft zich, zoowel de man als de vrouw van het huisgezin derwaarts, een geschenk in geld mede brengende, voor ieder persoon bestaande in *f* 2, *f* 1, *f* 0,50, *f* 0,25 naar vermogen.

Wanneer van het feest geen kennis wordt gegeven aan de onderdanen, dan zijn dezen ook niet verpligt aan het vorenstaande te voldoen.

Wilde de koning van Boni, het distriktshoofd, een lid van de hadat of kamponghoofden een huis bouwen, dan moesten voor Boni daaraan alle vasallen deel nemen, voor het distriktshoofd of hadat, de bevolking van het distrikt en de daaronder behoorende vasallen, en voor de mindere hoofden het volk hunner kampongs.

De bevolking van Kadjang, Lembang en Djodjolo moest bovendien jaarlijks, de twee eerstgemelde ieder 22 poesa's (*) en de laatstgenoemde 2 poesa's groene katjang, 2 poesa's kamiri en 12 groote bollen bruine suiker aan Boni opbrengen; en wanneer de vorst uitging, moesten Lembang en Kadjang ieder

---

(*) Een poesa is een van talabladen gevlochte mand, in vorm en gedaante gelijk aan een Bonthainschen aardappelen zak, doch iets kleiner; 46 poesa's zijn p.m. 12 pikols.

tien man leveren om de lupas (rij-kussens) van den vorst, van de vorsten of voorname prinsen en van de prinsessen vast te houden.

Bij het geven van feesten waren zij verpligt 's vorsten feestzaal op inlandsche wijze te versieren.

Zij werden door Boni djawa-ni-sala (uitgezonderde volgelingen) genaamd, en kwamen maar eens in het jaar in Boni, tenzij zij tusschentijds tot het verrigten van diensten of het bijwonen van feesten ontboden werden.

Werd Boelo-Boelo, Lamatti of een der overige in dit stuk genoemde distrikten met een bezoek van den vorst van Boni vereerd, dan moest door het bezocht wordende distrikt in zijn onderhoud worden voorzien. Dit kostbare en voor het volk drukkende geval deed zich echter zelden voor.

Was Boni in oorlog en werd de samparadjaja (*) ontrold, zooals in den jongsten oorlog met dat rijk, dan waren al de hoofden van deze afdeeling verpligt, om 40 dagen na het ontrollen van de samparadjaja, met hun volk ten strijde te trekken en Boni te helpen, doch werd de meergenoemde vlag niet ontrold of ten strijde medegevoerd, dan was de te verleenen hulp niet verpligtend.

Het ten strijde trekkende volk moest zelf in zijn onderhoud voorzien en werd alleen bij gunstige uitzondering voor enkele dagen door het hoofd, dat hen ten strijde medevoerde, gevoed; iets, dat volgens ingewonnen berigten in den laatsten oorlog maar zelden heeft plaats gehad.

Ook de werkzaamheden aan de door Boni aangelegde versterkingen moesten door den geringen man, voor het grootste gedeelte kosteloos, verrigt worden; slechts van tijd tot tijd werden hem eenige sirih-, maar geene voedingsgelden uitbetaald.

Bovendien moesten Boelo-Boelo, Lamatti en Oud Boele-

(*) De samparadjaja is de vlag, die admiraal Speelman in 1667 aan Boni gegeven heeft.

komba om de drie jaren ieder vier djawa's (lijfvolk) voor den vorst van Boni leveren. Doch hetgeen als de voornaamste oorzaak van druk en ondergang van het land en volk is te beschouwen, zijn de zoogenaamde anak karaengs, wier vermogen niet toelaat, om aan huune vele behoeften, het gebruik van opium, de veelwijverij en het dobbelspel, te kunnen voldoen, en die te trotsch en te lui zijn, om door de uitoefening van den landbouw of het een of ander bedrijf daarin te voorzien, en toch met anderen, meer vermogenden in dit opzigt, willende gelijk staan, zulks op het volk door het opleggen van boeten en het ontnemen van diens eigendom verhalen, waartoe de Bonische gebruiken hun ruimschoots de gelegenheid aanboden. Want elk uit vorstelijken bloede geboren anak karaeng had het regt of matigde zich, dat aan om boeten tot eene zekere som op te leggen voor, naar zijn oordeel, begane overtredingen.

Ja, sommigen ontzagen zich niet den geringen man zijne velden, buffels, paarden of slaven te ontnemen en hem te noodzaken zijne geoogste koffij ver beneden den algemeenen marktprijs aftestaan, — handelingen, die de uitbreiding van de koffijkultuur zeer in den weg staan en door het bestuur niet genoeg kunnen worden tegengegaan.

Zij verdienen dan ook met regt de bloedzuigers van het volk en de geesel van het land genoemd te worden.

Tot staving van het vorenstaande deed zich in de laatste dagen van Mei 1860 een schoon voorbeeld voor.

Een onder het gebied van Boni woonachtige inlander kwam zich bij den wnd. gezaghebber beklagen, omdat hem door twee zendelingen van den Bonischen prins Daeng Manaba (*) drie slaven, eenige padivelden en alle zijne roerende goederen gedurende zijne afwezigheid ontnomen waren.

(*) Daeng Manaba is de oom van den tegenwoordigen leenvorst van Boni en broeder van Daeng Parenreng.

Daeng Manaba, die zich juist te Balangnipa bevond, werd daaromtrent gehoord en bekende, dat zulks op last van den leenvorst had plaats gehad, omdat de persoon, aan wien bedoelde goederen, slaven en velden ontnomen waren, soelewatang van eene negorij was en zich om de belangen van die negorij niet bekommerde, maar zich voortdurend ten handel begaf, hetgeen in strijd met de Bonische hadat is.

Vermits deze zaak in Boni met een Bonisch onderdaan had plaats gehad, zoo moest, naar aanleiding van art. 25 van het op den 15en Februarij 1860 met Boni gesloten kontrakt, daarin berust worden. En toch zal het volk al die grenzenlooze lasten en verpligtingen niet dan met moeite tegen betaling van billijke landrenten willen inruilen, omdat het van alle veranderingen en verbeteringen afkeerig, en onder de bestaande gebruiken geboren en opgevoed is.

De handel was vroeger, zoo ik van de hier gevestigde handelaren vernomen heb, vrij levendig en werd gedreven met Singapore, Makasser, Bandjermasin, Samarang, Grissee, Koetei, Sumbawa, Kajeli, Pasir, Boelekomba, Bonthain, Saleijer, Topedjawa, Soppeng, Wadjo, Loehoe en meer andere plaatsen.

De uitvoer naar Singapore, Makasser, Boelekomba en Bonthain bestond uit koffij, geele was, tripang, karet, vogelnestjes en Boeginesche sarongs (grove kleedjes); naar de overige onder het gouvernement Celebes en onderhoorigheden behoorende plaatsen uit djagong, sirih, pinang en sarongs.

De invoer bestond hoofdzakelijk:

van Singapore uit Europesche lijnwaden, chitsen, katoenen garens, Chinesche zijden stoffen, ijzer- en aardewerken, opium, kruid, lood, geweren en kramerijen;

van Java (Samarang en Grissee) uit koperwerk, kleedjes en tin;

van Makasser (doch niet veel) uit lijnwaden, katoenen garens en ongebleekt katoen;

van Bandjermasin en Koetei uit rotting en damar;

van Kajeli, Pasir, Mandhar en Saleijer uit klappers en olie;
van Topedjawa uit zout;
van Bima en Sumbawa uit padi, rijst en kapas;
van Soppeng uit rijst en padi;
van Wadjo uit gedroogde visch;
van Loehoe uit tripang, pamor, ijzer, schildpad, sago, geele was en vogelnestjes.

Van al die handelsartikelen, onverschillig van waar ingevoerd, werd, tijdens aroe Palakka, de tegenwoordige leenvorst van Boni, aroe Boelo-Boelo was, 5% aan regten betaald, doch na de verbanning van genoemden vorst werden daarin door aroe Poegi Matinrowa Adja Benteng ten zijnen behoeve eenige veranderingen gebragt, bestaande daaruit, dat men van toen af 10% van vogelnestjes, karet, tripang en geele was, en 5% van de overige goederen, met uitzondering van kapas, aan inkomende regten, onverminderd de soessoeng binanga, betaalde.

Het zout, de zijden stoffen, vogelnestjes, karet en geele was waren artikelen van alleenhandel voor den vorst van Boni; de twee laatstgenoemende werden namens dien vorst met eene winst van 100 tot 200% aan de bevolking verkocht (*) en de drie laatstgemelde aan de aankomende handelaren, of wel naar Singapore uitgevoerd en daar ten zijnen voordeele verkocht.

Aan ieder ander was de opkoop van zout, zijden stoffen, geele was, karet en vogelnestjes op straf van hooge boete verboden.

Van de kapas, van waar ook herkomstig, werd *f* 0,50 per

(*) Alleen in de distrikten Boelo-Boelo en Lamatti, en in plaatsen, tusschen de Tangka en Taboenne rivier gelegen, was de verkoop van het zout een monopolie.

In de overige distrikten Lembang, Kadjang en Oud Boelekomba was de invoer en verkoop vrij.

Het zout werd daar meestal over land door middel van draagpaarden ingevoerd.

krandjang van 25—50 katti's aan inkomende regten betaald.

Uitgaande regten werden alleen van koffij met *f* 2 per pikol geheven.

Men beweert, dat de tegenwoordige leenvorst, tijdens hij aroe Boelo-Boelo was, en later de koning van Boni, Matinrowa Adja Benteng (aroe Poegi), jaarlijks van de inkomende en uitgaande regten en van den monopolie-handel, de eerste van *f* 5,000 tot *f* 6,000 en de laatste tot *f* 10,000 genoot; doch cijfers, door inlanders opgegeven, verdienen in het algemeen weinig vertrouwen, omdat zij of te hoog of te laag zijn gesteld.

Mijns inziens kan de handel over zee in deze afdeeling niet buitengewoon druk geweest zijn, omdat Sandjai, buiten hare koffij (*) en grove lijnwaden, geene produkten of nijverheids voortbrengselen voor eenen uitgebreiden handel oplevert, welke bovendien aan te veel formaliteiten en regten was blootgesteld, dan dat alleen de invoer- en de monopolie-handel de bovengenoemde aanzienlijke som zoude hebben kunnen opbrengen; want buiten de 5% aan inkomende regten en de soessoeng binanga waren de handelaren nog verpligt, alvorens zij tot den verkoop hunner goederen mogten overgaan, zich bij het distriktshoofd te melden, onder wien de rivier, die zij waren opgevaren, of de plaats, waar zij hunne goederen wilden uitstallen en verkoopen, sorteerde, welke aanmelding eene stilzwijgende verpligting was om het hoofd een geschenk van hunne lading aan te bieden.

Zij, die daaraan niet voldeden, stelden zich bloot, dat hun toch de waarde van dat geschenk en welligt nog meer zoude ontnomen worden, omdat de distriktshoofden van de 5% inkomende regten niets genoten.

Op deze wijze waren de handelaren, vooral zij, die te San-

(*) De koffij van Oud Boelekomba, Manipi en Toeroengang wordt voor het grootste gedeelte over land naar Boelekomba en die van Soeka, Balasoeka en Pao naar Goa uitgevoerd.

djai of Balangnipa kwamen, aan eene driedubbele belasting onderhevig, welke op eenen uitgebreiden handel nadeelig werken moest.

Het getal in Sandjai aanwezige praauwen bedraagt 74 handels- en 171 visschers praauwen. Van de 10 handelspraauwen, die vóór de blokkade van de Bonische kusten tijdens den jongsten oorlog met dat rijk ten handel zijn uitgevaren, waren den 8sten December 1860 slechts drie teruggekeerd.

Na de opheffing dier blokkade zijn aldaar tot genoemden datum 197 praauwen in- en 224 uitgeklaard, ladende ± 1300 kojangs.

Buiten den zeehandel wordt ook nog handel over land met Goa, Boni, Maros, Makasser, Boelekomba en Bonthain door middel van draagpaarden of koeli's gedreven.

De over land vervoerd wordende handelsartikelen zijn echter, met uitzondering tijdens de blokkade, van niet veel belang, en bestaan uit koffij, sirih, pinang, djagong en lijnwaden; deze worden uitgevoerd door pabaloes (kleinhandelaren) en zijn met uitzondering van de koffij, aan geene regten onderhevig.

De regten van met vracht beladen paarden werden, zooals hiervoren reeds vermeld is, niet procentsgewijs, maar per vracht betaald.

De in deze afdeeling bestaande bazaars komen op bijlage L^a. D voor. De aldaar ter markt gebragte waren bestaan uit rood en ongebleekt katoen, gekleurde Europesche katoenen garens, koper- en ijzerwerken, Chinesche aardewerken, diverse kramerijen, Boeginesche sarongs, rijst, djagong, tabak, klappers, olie, sirih, koffij (in kleine hoeveelheden), gambir, pinang, gedroogde visch, inlandsche suiker, sirihkalk, alsmede aard- en boomvruchten. Op alle bazaars, waarvan die van Tangka, die dagelijks gehouden wordt, de voornaamste is (*), treft men dezelfde artikelen aan.

(*) Op de overige plaatsen wordt om de vijf dagen bazaar gehouden. Te Lembang en Kadjang zijn geene bazaars en is de bevolking verpligt naar Oud Boelekomba of naar Danoeang (Boelekomba) ter markt te gaan.

De landbouw bestaat hier hoofdzakelijk uit de kultuur van rijst, djagong en koffij.

De velden zijn verdeeld in sawah's en ladang's; de laatste worden in het bergachtige gedeelte aangetroffen.

De rijstkultuur is in deze afdeeling voor het grootste gedeelte van den regen afhankelijk. Alleen in de distrikten Toeroengang en Oud Boelekomba zijn waterleidingen; in eerstgemeld distrikt bestaat zelfs eene zeer kunstmatige.

Ofschoon het in Sandjai bijna het geheele jaar af- en toeregent, zoo worden toch de maanden April, Mei en Junij voor de voornaamste van den regentijd gehouden, in welke de veldarbeid een aanvang neemt.

In het distrikt Oud Boelekomba, waar het padiplanten later dan in de overige distrikten plaats heeft (Junij en Julij), worden alle velden kunstmatig van water voorzien, en kan volgens mijne meening, in dat distrikt nimmer sprake van een mislukten oogst zijn, althans niet ten gevolge van gebrek aan water.

In het bergdistrikt Wawo Boeloe worden het geheele jaar door velden beplant en geoogst, omdat zij daar nimmer gebrek aan water hebben, hetzij door den regen, welke in die streken veel valt, hetzij door kunstmatig aangebragt water.

De in Sandjai geplante padi produceert in het algemeen, zoo men beweert, geen voordeeligen oogst en is in de laatste jaren bij gebrek aan water, waar zulks mogelijk was, nog al eens mislukt.

Het kunstmatig bewateren der velden van Boelo-Boelo, Lamatti en Baringang behoort, naar mijne overtuiging, niet tot het onmogelijke, maar ik twijfel of den daaraan te besteden arbeid wel zoude beloond worden.

Er zijn, mijns inziens, nog andere redenen dan de bovenvermelde, die veel tot het mislukken, althans tot de minder gunstige produktie der velden bijdragen, namelijk het te laat bewerken der velden en de gebrekkige werktuigen, waarmede die arbeid verrigt wordt.

Zijn de ploeg en egge, in de overige gouvernements landen op Celebes in gebruik, voor vele verbeteringen vatbaar, niet minder is dit in Sandjai het geval.

De aldaar gebruikt wordende ploeg en egge zijn in vorm en gedaante te zeer met die in de overige afdeelingen verschillend.

De ploeg is niets meer dan een smal stuk hout, dat smalle en ondiepe voren maakt, waardoor de grond niet diep genoeg beploegd wordt, hetgeen volgens den hoogleeraar de Vriese de eerste vereischte voor de vruchtbaarmaking van den bodem is.

Welligt zoude in Sandjai het nemen van proeven met den door dien hoogleeraar aanbevolen Amerikaanschen of arendsploeg goede resultaten geven.

Vele velden worden thans met de bingkoeng (patjol) omgekapt, en zulks niet zelden door kinderen, wier krachten voor het gebruik van een zoodanig werktuig niet genoeg ontwikkeld zijn.

Naar het mij is voorgekomen, mag de bewoner dezer streken geenzins onder den vlijtigen landbouwer gerangschikt worden, vermits de vrouwen hier meer dan op de andere plaatsen van dit gewest aan den veldarbeid medewerken.

Buiten het snijden, wordt door haar al de bibit geplukt en een gedeelte daarvan geplant, hetgeen niet aan het gebrek aan handen, maar aan de luiheid der mannelijke bevolking moet worden toegeschreven; want op hetzelfde oogenblik, dat men de vrouwen in de velden met plukken en planten druk bezig ziet, ziet men de publieke speelplaatsen vol van mannen, die daar met dobbelen den tijd doorbrengen.

Zoowel de hoofden als het volk zijn over het algemeen arm te noemen; zij zoeken ook het middel niet, om zich uit dien armoedigen staat op te beuren, niettegenstaande het land hun daartoe ruimschoots de gelegenheid aanbiedt; integendeel, zij nemen alleen gaarne de middelen te baat (gebruik van opium, dobbelspel en ledig loopen) om hunne armoede al meer en meer te vergrooten.

Het is mogelijk, dat het volk onder ons bestuur in welvaart

meer zal toenemen, wanneer het ziet, dat het zelf en niet zijne hoofden en anak karaengs de vruchten van dien arbeid behoort te genieten.

Men beweert, dat de padioogst in Sandjai jaarlijks niet voldoende voor de consumptie is, zoodat daarin door het tweede gewas moet voorzien worden. Zulks is, mijns inziens, wat overdreven en kan dan alleen het geval zijn, wanneer de oogst, zooals in de laatste jaren verscheidene malen heeft plaats gehad, geheel of voor een groot gedeelte mislukt is.

Om dit zooveel mogelijk te voorkomen, zal het goed zijn om met het begin van Maart instede van April een aanvang met den veldarbeid te maken en meer handen te gebruiken, om dien arbeid des te spoediger te doen afloopen, waardoor het te veld staande gewas langer dan nu het geval is door den regen zal begunstigd worden. Dit is den hoofden opgemerkt, doch zij beweeren niet vroeger een' aanvang met dien arbeid te kunnen maken, omdat anders de jonge planten te veel van het overtollige water, ten gevolge van overstroomingen der rivieren te lijden hebben. Ofschoon zulks door mij niet is opgemerkt, was ik toch niet in staat, om hun dat op goede gronden te kunnen tegenspreken, vermits daartoe de ondervinding van drie à vier jaren noodig is.

Als tweede gewas plant de bevolking voor het grootste gedeelte, zoowel in het gebergte als in de vlakte, djagong, een weinig groene katjang, obi's en andere aardvruchten, waarvan vooral de djagong als het hoofdvoedsel van de bevolking kan worden aangenomen, niet alleen in deze streken, maar ook in Boni, Wadjo en Loehoe en een groot gedeelte van Sidenring.

Door een groot gedeelte van de bevolking wordt in het dagelijksche leven als voedsel weinig gebruik van rijst gemaakt; zij bewaren de geoogste padi voor feestelijke gelegenheden of ziekten, of wel zij verkoopen of verruilen een gedeelte daarvan voor andere behoeften, zooals kleeding, enz., en voeden zich algemeen met djagong.

Ook wordt in Sandjai jaarlijks suikerriet geplant; doch slechts in geringe hoeveelheid, omdat de hoofden en het volk daarvan geen ander gebruik weten te maken dan om het uit de hand te eten.

Oogenschijnlijk ziet het riet er goed en saprijk uit, doch bij nader onderzoek is het flaauw, waterachtig en niet zoo saprijk, als het zich laat aanzien.

Het is niet onwaarschijnlijk, dat de grond bij eene betere bewerking ook beter riet zou produceren.

Ook koffij, en meer bepaald in de hooge streken van Boelo-Boelo, Oud Boelekomba en het geheele distrikt Wawo Boeloe, wordt gecultiveerd (*), doch niet dan als pagger- en boschkoffij.

Geregelde tuinen bestaan in Sandjai niet en zouden ook niet dan met dwang door de bevolking worden aangelegd, omdat, zooals zij zegt, eene tuin niet alleen de pas geplantte, maar ook de reeds vruchtdragende koffijboomen doet uitsterven.

Men vindt op de aangehaalde plaatsen dan ook veel, maar geene andere dan pagger- of boschkoffij, die, geholpen door de natuur, zich zelf voortplant.

De hoofden en het volk zijn vooral in Oud Boelekomba aangemoedigd om dien aanplant niet meer in bosschen, maar in geregelde tuinen uittebreiden, en zoowel de boomen als de koffij zorgvuldiger te behandelen en beter te bereiden, omdat daarvan hun welzijn afhankelijk is en zij die boomen niet als koffij-, maar als geldboomen moeten beschouwen.

Ook de veeteelt mag niet gezegd worden in Sandjai van belang te zijn.

Het getal paarden en karbouwen, dat mij is opgegeven en waarvan slechts weinige in Sandjai zijn gefokt en gekweekt, komt nevens dat der bevolking op bijlage La. A voor.

(*) Zij komt echter het meest in de distrikten Wawo Boeloe en Oud Boelekomba voor.

Het meeste vee is van de zuiderdistrikten (Topedjawa *) en Boni herkomstig.

De bevolking beweert, dat zij voor eene uitgebreide veeteelt gebrek aan wei-velden heeft, omdat hare velden het grootste gedeelte van het jaar met padi of djagong beplant zijn, en zij zelfs nu van tijd tot tijd niet weten, waar hun vee te weiden, omdat het onbebouwde, bergachtige gedeelte weinig eetbaar voedsel oplevert.

Hoezeer ik het gedeeltelijk met haar eens ben, zoo bestaat toch bij mij de overtuiging, dat zij van de veeteelt meer voordeel kan trekken, zoo daaraan, evenals aan de rijst- en koffijkultuur, meer handenarbeid en zorg besteed werden, waarvoor echter het oor van den bewoner dezer niet onvruchtbare streken doof is.

Hier en daar worden stoeterijen aangetroffen van 50—100 paarden, die echter van gewoon ras zijn en voor het grootste gedeelte als vrachtpaarden gebruikt worden. Enkele van de in die stoeterijen gefokte en gekweekte paarden worden door paardenkoopers te Makasser aan het gouvernement ten dienste der remonte of aan handelaren verkocht.

Aan die stoeterijen wordt echter niet de minste zorg en moeite besteed; de daarin aanwezige paarden worden jaar in, jaar uit aan de natuur overgelaten.

Het vroegtijdig gebruik, dat in Sandjai van de paarden als rijpaard of lastdier gemaakt wordt, draagt zeker veel bij om het ras van jaar tot jaar te doen verminderen.

Mogt ik over de veeteelt geen gunstig oordeel uitbrengen, nog veel minder is dit het geval over de in Sandjai bestaande nijverheid.

Hiervan bestaat niets. Men vindt er zelfs geene scheeps-

(*) Waar het jaarlijks bij honderden, van Sumbawa afkomstig, wordt uitgevoerd.

timmerlieden, die men bijna in ieder land en bij ieder zeevarend en handeldrijvend volk aantreft. Slechts twee à drie smeden worden in de geheele afdeeling aangetroffen, wier geoefendheid in dat handwerk nog zoo gebrekkig is, dat het hun moeite kost een bruikbaar inlandsch kapmes te vervaardigen.

Timmerlieden, metselaars en goudsmeden zijn er niet te vinden. Het gemis van de laatsten is, mijns inziens, wel een bewijs, dat er onder het volk meer armoede dan weelde heerscht en hunne middelen hen niet toelaten zich vele artikelen van luxe aan te schaffen, waardoor de behoefte aan goede goudwerkers in Sandjai ook niet bekend is.

Ik zeg goede goudwerkers, omdat men wel personen vindt, die zich met den naam van goud- en zilversmeden bestempelen, maar dien naam niet verdienen.

Het eenige nijverheidsbedrijf, dat er nog wordt uitgeoefend, is het maken door de vrouwen van grove lijnwaden, geschikt voor vrouwenkleedjes en mannenbroeken, die in den handel nog al gewild zijn en in Sandjai veel vervaardigd worden.

De oorzaak van den nog zoo verachterden staat van landbouw en nijverheid is, naar mijne meening, alleen het gevolg van de weinige beschaving, die bij het volk is doorgedrongen, en de staat van domheid, waarin het door zijne hoofden gehouden werd, wier eigenbelang het medebrengt om alle verbetering en Europesche beschaving te weren en het volk op den ouden sleur te laten voortleven. Want hoe onbeschaafd de vorsten en hoofden in de meeste gevallen ook zijn, zij zien toch zeer goed in, dat het volk bij meerdere beschaving zich niet zoo blindelings als nu aan hunnen willekeur zal willen onderwerpen.

Dit is ook, mijns inziens, de reden, waarom onze invloed aldaar door alle vorsten zooveel mogelijk geweerd wordt, waartoe Boni steeds ruim het zijne heeft bijgedragen.

Dit verzet der bevolking tegen willekeur zullen de hoofden eerst ondervinden, wanneer de bevolking het weldadige van ons bestuur beter zal hebben leeren kennen en overtuigd wordt, dat wij bij magte zijn haar tegen de knevelarij der hoofden te kunnen beschermen.

De zuidelijke grenzen der afdeeling zijn op de kaart aangegeven, zooals die door de hoofden van Lembang, Kadjang, Oud Boelekomba, Wero, Bonto Tanga en Oedjoeng Loë zijn aangewezen.

Als westelijke grens is de voet van het steil afhellend Lompo-Battang gebergte en de Maningko rivier in kaart gebragt.

De grenzen tusschen de onderlinge distrikten zijn slechts op enkele punten door de hoofden kunnen worden aangegeven. In de woeste en onbebouwde landen is nergens eene grens bekend.

Om op de kaart de distrikten afzonderlijk te kunnen aangeven, zijn de aangewezen punten door regte lijnen verbonden, en daar, waar geene grenspunten bekend waren, zijn de grenslijnen zoodanig getrokken, dat binnen dezelve de kampongs en bebouwde landen der respectieve distrikten gelegen zijn.

Tondong is onder Boelo-Boelo gerekend, en Djodjolo onder Oud Boelekomba, omdat de kampongs van de twee eerstgemelde distrikten door elkander liggen en Djodjolo midden in het gebied van Oud Boelekomba gelegen is.

Onder de bebouwde landen zijn begrepen de natte en drooge padivelden, koffijbosschen, tuinen en al hetgeen onder land- en tuinbouw wordt gerangschikt.

Gaarne had ik dit stuk met meer wetenswaardige bijzonderheden verrijkt, doch de onwetendheid en domheid, welke men in Sandjai bij de hoofden en het volk aantreft, heeft mij die taak onmogelijk gemaakt, terwijl men, geheel op hunne verhalen en volksoverleveringen vertrouwende, zich bloot stelt aan het gevaar van niets dan fabelachtige verhalen te leveren.

Ook de statistieke opgaven had ik vollediger gewenscht; doch de moeijelijkheid, die ik reeds bij het verkrijgen van hetgeen thans geleverd wordt, ondervonden heb en de tijd, welke daaraan is moeten besteed worden, heeft mij daarvan doen afzien.

BIJLAGE La. A.

STAAT, *aantoonende de bevolkingsterkte, het getal kampongs, huizen, buffels, paarden, klapperboomen, praauwen en hadji's in de* AFDEELING SANDJAI.

Distrikten.	Doorloopend. nummer.	NAMEN der kampongs.	NAMEN der hoofden.	Titels der hoofden.	GETAL huizen.	GETAL bevolking.	GETAL buffels.	GETAL paarden.	GETAL klapperboomen.	*Aanmerkingen.*
BOELO-BOELO.	1	Pitoemanoe	Baso Kalaka	Soelewatang Boelo-	3	27	7	"	40	
	2	Linroeng	id.	id. [Boelo.	2	28	6	"	95	
	3	Sitompo	id.	id.	6	61	18	5	"	Behoorde vroeger tot Radja.
	4	Koelangang	id.	id.	3	30	10	3	15	
	5	Lembang	id.	id.	4	37	9	3	12	
	6	Baleanging	id.	id.	2	25	6	"	8	
	7	Limboe	id.	id.	4	46	12	3	7	
	8	Katoeho	id.	id.	14	86	"	"	"	
	9	Kanroe	id.	id.	6	102	57	14	50	
	10	Tongka	id.	id.	5	68	31	9	37	
	11	Takoenro	id.	id.	7	58	17	6	13	
	12	Kahodi	id.	id.	6	58	33	9	53	
	13	Aloepangeng	id.	id.	9	115	48	9	59	
	14	Mandjeng	id.	id.	5	58	20	2	57	
				Transporteren	76	799	274	63	446	
				Per Transport	*76*	*799*	*274*	*63*	*446*	
	15	*Bongki*	*Baso Kalaka*	*Soelewatang Boelo*	*5*	*59*	*24*	*3*	*68*	

			Transporteren	76	799	274	63	446	
			Per Transport	*76*	*799*	*274*	*63*	*446*	
15	*Bongki*	*Baso Kalaka*	*Soelewatang Boelo*	*5*	*59*	*24*	*3*	*68*	
16	Bongki	id.	id. [Boelo.	1	20	4	〃	56	
17	Moente	id.	id.	12	192	65	20	305	
18	Mangotong	id.	id.	5	88	37	7	67	
19	Limboe	id.	id.	6	74	43	19	202	
20	Matjongi	id.	id.	8	51	2	12	47	Tuinhuizen.
21	Sipake	id.	id.	3	27	6	7	45	
22	Kaloekoeë	id.	id.	〃	〃	〃	〃	276	Klapperbosch.
23	Kahoe-Kahoe	id.	id.	4	56	20	4	15	
24	Doemma	id.	id.	7	61	10	12	53	
25	Laoe Salo	id.	id.	9	47	8	〃	71	
26	Mario	id.	id.	4	31	22	5	63	
27	Djennae	id.	id.	3	28	13	〃	58	
28	Batoe Lohe	id.	id.	2	15	〃	〃	〃	Tuinhuizen.
29	Njeleng-Njeleng	id.	id.	5	25	〃	〃	14	Idem.
30	Batoe-Batoe	id.	id.	10	94	17	7	45	
31	Batoemanoe	id.	id.	2	19	〃	〃	275	
32	Tjiping	id.	id.	3	26	8	9	〃	
33	Lembarasa	id.	id.	13	139	43	26	175	Heeft 4 handelspraauwen.
34	Kompang	id.	id.	10	62	11	10	27	
35	Topekko	id.	id.	2	21	6	3	28	
			Totaal	190	1934	613	207	2336	
36	Saloe	J. Lambaido.	Gala Saoekang.	2	15	4	〃	40	
37	Oedjoeng	id.	id.	8	105	33	13	236	
38	Toei	id.	id.	9	146	36	9	99	
39	Tjilalang	id.	id.	1	20	6	〃	10	
40	Kadjoeara	id.	id.	8	110	14	4	110	
			Transporteren	28	396	93	26	495	

Distrikten.	Doorloopend nummer.	NAMEN der kampongs.	NAMEN der hoofden.	Titels der hoofden.	GETAL huizen.	GETAL bevolking.	GETAL buffels.	GETAL paarden.	GETAL klapperboomen.	*Aanmerkingen.*
				Per transport	28	396	93	26	495	
	41	Batoe Lappa	J. Lambaido.	Gala Soeakang.	8	162	18	4	83	Heeft 4 handelspraauwen.
	42	Lembang	id.	id.	3	42	3	"	138	
	43	Bilopa	id.	id.	2	25	10	"	53	
	44	Tjampa	id.	id.	2	85	8	1	58	
				Totaal	43	710	132	31	827	
	45	Batoe Pajoeng	J. Barra.	Gala Samatari.	3	33	2	1	10	
	46	Samba	id.	id.	3	30	4	6	20	
				Totaal	6	63	6	7	30	
	47	Lampoe	J. Lada.	Gala Batoe Pakke.	12	167	29	9	394	
	48	Batoe pakke	id.	id.	10	114	38	20	157	
	49	Bongki Bongki	id.	id.	6	60	18	3	2	
	50	Boeloe Boeloe	id.	id.	8	251	24	9	"	Heeft een weinig koffij.
	51	Mangenre	id.	id.	2	23	14	"	35	Idem.
	52	Bontoparre	id.	id.	6	56	26	14	58	
				Totaal	44	671	149	55	646	
BOELO-BOELO.	53	Kalaka	J. Batio.	Gala Kalaka.	8	70	14	7	23	

52	Bontoparre	id.	id.					
			Totaal	44	671	149	55	646

BOELO-BOELO.

53	*Kalaka*	*J. Batjo.*	*Gala Kalaka.*	*8*	*70*	*14*	*7*	*23*
54	Bakoe-Bakoe	—	—	6	61	10	1	28	
55	Kasimpoerang	Latjalepang.	Aroe Pangasa Ri At-	10	115	38	11	67	Hierbij is Batoe Karo-
56	Biringere	—	— [tang.	4	31	4	2	4	paë geteld.
			Totaal	20	207	52	14	99	
57	Bonto Karamboe	J. Lahara.	Aroe Pangasa Ri Awa.	3	33	14	2	17	
58	Baroettoe	id.	id.	3	45	18	5	25	
59	Tanete Pakita	id.	id.	5	78	39	15	"	
60	Bainang	id.	id.	6	64	34	5	78	
61	Bontoharoe	id.	id.	8	116	24	2	89	Heeft 3 handelspraau-
62	Tjabenge	id.	id.	3	48	31	5	67	wen.
			Totaal	28	384	160	34	276	
63	Batang	Lapananrang.	Aroe Lembang.	6	56	14	"	153	
64	Taipa	J. Sadoe Dg.	Aroe Taipa.	5	31	18	2	81	
65	Pangi	Manassa.	id.	2	18	3	"	48	
			Totaal	7	49	21	2	129	
66	Patjinongang	Abdulkanim.	Aroe Sandjai.	3	33	6	"	37	
67	Biringere	id.	id.	35	583	65	16	507	Met 14 onbew. huizen.
68	Sandjai	id.	id.	13	229	44	10	126	Met 4 handelspraau-
			Totaal	51	845	115	26	670	wen.
69	Tanaäsa	J. Laki.	Aroe Sapatingi.	15	158	43	17	37	Hierbij zijn Tjilalang en Doema geteld.

Distrikten.	Doorloopend nummer.	NAMEN der kampongs.	NAMEN der hoofden.	Titels der hoofden.	GETAL huizen.	GETAL bevolking.	GETAL bufiels.	GETAL paarden.	GETAL klapperboomen.	*Aanmerkingen.*
BOELO-BOELO.	70	Rombo	Ijaboeloeng.	Aroe Rombo.	8	69	21	6	25	
	71	Padjalesang	id.	id.	6	63	23	8	27	
	72	Tongko	id.	id.	4	53	12	5	13	
	73	Doema	id.	id.	5	40	12	1	11	
				Totaal	23	225	68	20	76	
	74	Tonra	J. Biboe.	Aroe Bontopale Ri	5	62	23	5	86	
	75	Bontopale	id.	id. [Awang.	13	158	47	8	227	
	76	Bontopale Ri Awang	id.	id.	5	42	18	3	24	
				Totaal	23	262	88	16	337	
	77	Mangara Bombang [Ri Awang	J. Tona.	Aroe Bontopale Ri [Attang.	49	688	105	19	978	Met 8 onbewoonde huizen, 6 handels- en 11 visscherspraauwen.
	78	Ja	J. Salapang.	Matjoawa Pangem-	6	86	8	"	99	
	79	Boengi	id.	id. [pang.	18	255	28	8	186	Met 5 onbewoonde huizen.
	80	Pangempang	id.	id.	6	111	28	8	408	
	81	Mangara Bombang [Ri Attang	id.	id.	14	201	27	12	6	Heeft 1 handelspraauw.
				Totaal	44	653	91	28	699	

82	Baroegaja	J. Kambege.	Gala	Balakasi.	8	82	17	7	23	
83	Bontomanai	id.		id.	3	40	22	8	41	
84	Tasoso	id.		id.	4	45	34	5	57	
				Totaal	15	167	73	20	121	
85	Galegen	J. Mantjoe.	Gala	Tokka.	8	97	27	11	62	
86	Tongka	id.		id.	11	142	33	11	313	
87	Sampobia	id.		id.	6	76	10	9	7	
				Totaal	25	315	70	31	382	
88	Poenranga	J. Tjodjeng.	Gala	Dowadjeng.	4	48	14	6	18	
89	Pangoedjoe	id.		id.	10	93	24	7	117	
90	Boeloe-Boeloe	id.		id.	1	15	6	"	10	
91	Galampang	id.		id.	9	137	43	21	90	Tuinhuizen.
92	Dara	id.		id.	5	53	30	"	"	Verspreide tuinhuizen.
				Totaal	29	346	117	34	235	
93	Soepoe	J. Dodang dg. [Matada.	Aroe	Nangka.	7	79	50	7	120	Heeft een weinig koffij.
94	Tanete	J. Salewang.	Gala	Nangka.	5	62	25	8	50	
95	Lapadata	id.		id.	10	113	58	9	26	
				Totaal.	15	175	83	17	76	
96	Bonto-Bonto	J. Saso.	Gala	Sompoe.	9	115	73	12	12	
97	Sanre	id.		id.	3	35	25	3	"	
98	Tanete Lampe	id.		id.	18	209	114	15	"	
				Transporteren	30	359	212	30	12	

Distrikten.	Doorloopend nummer.	NAMEN der kampongs.	NAMEN der hoofden.	Titels der hoofden.	GETAL huizen.	GETAL bevolking.	GETAL buffels.	GETAL paarden.	GETAL klapperboomen.	*Aanmerkingen.*
				Per transport	30	359	212	30	12	
	99	Pangempang	J. Saso	Gala Sompoe	7	74	46	9	"	
	100	Bąlangkale	id.	id.	15	163	78	20	"	
				Totaal	52	596	336	59	12	
	101	Maingko	Langkara	Dj. Maingko	7	80	42	9	8	Heeft een weinig koffij.
	102	Boekoelenrong	Bombang	Aroe Belanroe	8	108	33	6	4	
	103	Bone	id.	id.	4	42	7	3	"	
	104	Tambolo	id.	id.	8	80	20	6	18	
				Totaal	20	230	60	15	22	
	105	Lepangang	J. Baso	Aroe Bongki	2	18	4	1	5	
	106	Djaille	id.	id.	18	146	76	27	240	
				Totaal	20	164	80	28	245	
	107	Pasahakoeë	Dg. Maperé	Aroe Pasahakoeë	3	37	13	4	65	Heeft 1 handels- en 1 visscherspraauw.
BOELO-BOELO	108	Pattjinge	Dg. Malatté	Aroe Pattjinge	4	45	10	8	38	

BOELO-BOELO.

108	Pattjinge	Dg. Malatté	Aroe Pattjinge	4	45	10	8	38	
109	Marana	J. Bandoe	Aroe Marana.	27	245	87	29	416	
110	Doemmake	J. Batjo	Djannang Doemma	1	13	8	3	50	
111	Lappake	id.	id.	5	26	3	"	32	
			Totaal	6	39	11	3	82	
112	Sappoberoe	Moehamma	Matj. Sappoberoe	13	95	39	24	338	
113	Tanete	J. Doeloe	Matj. Bisokang	3	23	4	5	31	
114	Bisokang	id.	id.	15	173	108	30	210	
			Totaal	18	196	112	35	241	
115	Takalala	J. Sahadoe	Matj. Takalala	3	19	"	"	237	Behoorde vroeger met een vischvijver aan den tegenwoordigen leenvorst van Boni.
116	Djahoeng-Djahoeng	J. Sila	Matj. Djahoeng-dja-[hoeng	7	47	26	4	653	
117	Batoe Lotong	Daeng Mala-[ngange	Matj. Batoe Lotong.	7	75	37	11	97	
118	Korasa	Sakoe	Djannang Korasa	23	173	51	11	162	
119	Kading	"	id.	16	146	68	27	170	
			Totaal	39	319	119	38	332	
120	Maleko	J. Hara	Djannang Maleko	1	10	"	"	5	
121	Gongoë	Sakoe	Djannang Gongoë	3	12	5	"	"	
122	Banowa	J. Malli	Matj. Banowa	13	135	61	21	55	
123	Lembang Lohe	J. Sahaka	Matj. Lembang Lohe	8	70	59	35	"	

Distrikten.	Doorloopend nummer.	NAMEN der kampongs.	NAMEN der hoofden.	Titels der hoofden.	GETAL huizen.	GETAL bevolking.	GETAL buffels.	GETAL paarden.	GETAL klapperboomen.	*Aanmerkingen.*
BOELO-BOELO	124	Lembang	J. Sahaka	Matjoa Lembang	7	84	63	12	64	
	125	Baraë	id.	id.	15	119	59	19	120	
				Totaal	22	203	122	31	184	
	126	Biroro	Lasoera	Gala Biroro	6	48	12	2	48	
	127	Parere	id.	id.	2	16	"	"	"	Tuinhuizen.
				Totaal	8	64	12	2	48	
	128	Teko	J. Seppang	Gala Teko	5	46	49	7	32	
	129	Tippoeloeë	id.	id.	5	47	10	"	51	
				Totaal	10	93	59	7	83	
	130	Tjenka	J. Sahaka	Matjoa Tjenka	3	20	"	"	"	Tuinhuizen.
	131	Tombolo	Dg. Maloerang	Matjoa Tombolo	5	36	8	4	"	
	132	Batoe Santoeng	Banroeng	Gala Batoa Santoeng	11	93	37	8	162	
	133	Bonto-Bonto	id.	id.	8	50	15	"	"	Tuinhuizen.
				Totaal	19	143	52	8	162	
	134	Lapakadjang	Latipoe	Aroe Boewa	10	98	23	3	"	

				Totaal	19	143	52	8	162	

134	*Lapakadjang*	*Latipoe*	*Aroe Boewa*	*10*	*98*	*23*	*3*	*"*	
135	Balampangi	id.	id.	12	127	23	22	2564	
136	Toboa	id.	id.	3	31	"	7	696	Heeft 1 handels en 1 visscherspr.
137	Batoe Penjoe	id.	id.	"	"	"	"	31	Klapperboomen.
138	Boenne	id.	id.	4	37	27	6	332	
139	Tomora	id.	id.	10	107	51	16	100	
140	Boewa	id.	id.	15	160	67	26	297	
141	Diroedjoeng	id.	id.	"	"	"	"	34	Klapperboomen.
142	Boengi Loë.	id.	id.	6	55	14	3	59	
			Totaal	61	615	205	83	4113	
143	Bara Lohe	J. Habang	Matjoa Bara Lohe	3	18	"	"	"	Tuinhuizen.
144	Paparere	J. Padoe	Matjoa Paparere	2	12	"	"	"	Idem.
145	Sapiri	J. Roesa	Matjoa Sapiri	6	71	31	26	42	
146	Malimboengang	id.	id.	3	24	6	"	71	
147	Batoe Hoelang	id.	id.	10	76	13	"	"	
148	Erasa	id.	id.	10	98	"	6	101	
			Totaal	29	269	50	32	217	
149	Siapae	Banroeng	Gala Siapaë	12	71	"	"	12	
150	Boeroeng	J. Apa	Gala Boeroeng	10	54	"	"	40	
151	Katangka	J. Djoempa	Gala Katangka	4	55	27	22	103	
152	Kasoso	J. Penge	J. Penge	9	84	33	15	48	
153	Patongko	id.	id.	1	8	"	"	"	
			Transportere	10	92	33	15	48	

Districten.	Doorloopend nummer.	NAMEN der kampongs.	NAMEN der hoofden.	Titels der hoofden.	GETAL huizen.	GETAL bevolking.	GETAL buffels.	GETAL paarden.	GETAL klapperboomen.	*Aanmerkingen.*
				Transport	10	92	33	15	48	
	154	Kadiëng	J. Penge	J. Penge	10	110	48	17	216	
	155	Batoe Kanre	id.	id.	3	30	4	"	"	
	156	Lambolo	id.	id.	5	73	48	15	43	
	157	Pakka	id.	id.	7	87	16	5	2095	
	158	Malembere	id.	id.	5	52	10	"	"	
				Totaal	40	444	159	52	2402	
	159	Batoe-Batoe	Kasoe	Aroe Batoe-Batoe	20	237	152	43	680	
	160	Batoe	J. Lasae	id.	3	47	18	5	48	
				Totaal	23	284	170	48	728	
	161	Batoe Leppa	Dg. Maloerang	Matj. Batoe Leppa	9	91	71	54	"	
	162	Baliboeta	id.	id.	4	33	"	"	85	
				Totaal	13	124	71	54	85	
	163	Mananti		Gala Mananti	11	87	14	"	25	
	164	Manjaha		id.	2	17	2	2	"	
BOELO-BOELO.				Totaal	13	104	16	2	25	

165	*Tapalang*	*J. Palisoe*	*Aroe Tondong*		*3*	*45*	*19*	*6*	*"*	
166	*Siboda*	*id.*	*id.*		2	26	6	1	"	
167	*Tjanrawali*	*id.*	*id.*		2	20	8	2	18	
168	Lembang Lohe	id.	id.		5	56	10	4	"	
169	Tondong	id.	id.		2	43	8	5	100	
170	Bentenge	id.	id.		8	76	19	9	72	
171	Tondong Ri Attang	id.	id.		2	45	18	2	99	
172	Padang	id.	id.		7	68	18	7	24	
173	Bola-Bola	id.	id.		3	33	11	6	115	
174	Saloe-Saloe	id.	id.		1	11	3	1	14	
175	Bongki	id.	id.		3	33	10	3	51	
176	Pakita	id.	id.		8	103	51	75	14	
177	Tanete Ri Awang	id.	id.		13	155	75	14	117	
178	Detjang	id.	id.		5	58	30	4	48	
179	Manjaha	id.	id.		2	35	14	5	25	
180	Kaloleng	id.	id.		13	152	69	14	186	
181	Pattjing	id.	id.		2	35	5	"	35	
				Totaal	81	994	374	158	918	
182	Kampala	J. Makawaroe	Aroe Kampala		8	103	29	7	18	Hierbij is Tjinrana ge-
183	Maralla	id. [dg. Paraga	id.		6	77	19	4	18	Id. Bonto Tanga. [teld.
184	Talabangi Tjopeng	id.	id.		5	57	7	4	20	
185	Matoanging	id.	id.		13	127	28	8	58	Hierbij zijn Tjampa,
186	Sandjata	id.	id.		4	46	18	4	38	Balapole en Biroe
187	Pattete	id.	id.		8	89	22	10	184	geteld.
188	Malenreng	id.	id.		6	75	19	8	70	
189	Boeloe	id.	id.		2	23	6	1	67	
190	Pabirangang	id.	id.		5	42	10	"	20	
191	Tolanne	id.	id.		5	46	11	2	142	Hierbij is Bonto Boe-
				Transporteren	62	685	169	48	635	laeng geteld.

Distrikten.	Doorloopend nummer.	NAMEN der kampongs.	NAMEN der hoofden.	Titels der hoofden.	GETAL huizen.	GETAL bevolking.	GETAL buffels.	GETAL paarden.	GETAL klapperboomen.	*Aanmerkingen.*
				Per Transport	62	685	169	48	635	
TONDONG, BEHOORENDE ONDER BOELO-BOELO.	192	Seppang	J. Makawaroe	Aroe Kampala.	2	28	15	2	〃	
	193	Aboempoengang	id. [dg. Paraga	id.	2	25	6	〃	12	
	194	Kadiëng	id.	id.	20	252	100	28	36	Hierbij is Halero of Batoe Lappa geteld.
	195	Goentoeroe	id.	id.	6	71	22	6	32	
	196	Timbasokeng	id.	id.	8	108	42	11	15	
	197	Bola-Bola	id.	id.	5	68	25	8	25	
	198	Biga	id.	id.	6	40	〃	〃	〃	
				Totaal	111	1277	379	103	755	
	199	Pao	Baso Balasoeka	Aroe Pao	1	18	6	〃	23	
	200	Kampala	J. Oente	Gala Tjampa	6	73	25	1	15	
	201	Tjappaga	J. Posoe	Matjoa Tjapaga	2	33	15	3	45	
	202	Talabangi	J. Matole	Matjoa Talabangi	7	82	17	7	119	Hierbij zijn Bonto, Makoenji en Maniro geteld.
	203	Tanete	J. Kammoe	Matjoa Tanete	5	72	29	8	48	
	204	Boeloe Talle	J. Soelewang	Aroe Kalamisoe	4	36	12	5	15	

204	*Boeloe Talle*	*J. Soelewang*	*Aroe Kalamisoe*	*4*	*36*	*12*	*5*	*15*	
205	*Kalamisoe*	*id.*	*id.*	7	82	24	14	114	
206	Kalamisoe	id.	id.	13	104	29	15	95	
207	Kalamisoe Djennae	id.	id.	1	9	6	1	"	
208	Kalamisoe Dappe	id.	id.	4	28	9	3	"	
209	Di Niepa	id.	id.	3	29	10	3	30	
			Totaal	32	288	90	41	254	
210	Tjoboe	J. Galang	Ar. Kaloekoe of Bongko	11	122	41	9	57	
211	Bongko	id.	id.	17	202	74	14	91	
212	Simata	id.	id.	2	31	18	7	50	
			Totaal	30	355	133	30	198	
213	Sabang	Lario	Aroe Boeloe of Talla	17	212	89	17	85	
214	Boeloe Lohe	id.	id.	7	98	45	11	28	
215	Batje Lama	id.	id.	3	44	16	3	"	Heeft een weinig koffij.
216	Saolampe	id.	id.	5	59	15	5	8	
217	Kadjoeara	id.	id.	6	90	25	8	33	
218	Biroro	id.	id.	5	62	25	3	21	
219	Karobi	id.	id.	5	56	17	"	25	
220	Lappake	id.	id.	6	84	19	7	"	
221	Lagora	id.	id.	3	48	10	6	10	
222	Alloeë	id.	id.	10	116	25	8	5	
223	Bossa	id.	id.	1	7	4	1	20	
224	Tanroe	id.	id.	3	26	8	2	35	
225	Malinroeng	id.	id.	2	13	2	3	14	
226	Ampenno	id.	id.	3	33	4	2	"	
			Totaal	76	948	304	76	284	

Distrikten.	Doorloopend nummer.	NAMEN der kampongs.	NAMEN der hoofden.	Titels.	GETAL huizen.	GETAL bevolking.	GETAL buffels.	GETAL paarden.	GETAL klapperboomen.	*Aanmerkingen.*
PALILI'S VAN BOELO-BOELO.	227	Taleha	J. Boearang	Aroe Amasing	7	72	29	15	57	Heeft een weinig koffij.
	228	Poenranga	id.	id.	9	99	39	13	97	Hierbij is Tjepe geteld.
	229	Amasing	id.	id.	13	143	70	11	"	Id. Data.
	230	Tjaboro	id.	id.	4	59	22	3	10	Id. Soeroe.
				Totaal	33	373	160	42	164	
	231	Ratakke	J. Sattoe	Gala Amasing	2	34	6	1	21	
	232	Kaharoe	id.	id.	14	161	65	12	"	Heeft een weinig koffij.
	233	Tjameroe	id.	id.	8	95	66	21	160	
				Totaal	24	290	137	34	181	
	234	Garantjing Ri Tanga	Baso Porosi	Aroe Garantjing	4	55	29	6	40	
	235	Lita Litaë	id.	id.	6	71	44	13	17	
				Totaal	10	126	73	19	57	
	236	Garantjing	J. Baso	Gala Daoeng	5	56	36	5	25	
	237	Garantjing Ilaoe	id.	id.	5	75	22	9	35	
				Per Transport	10	131	58	14	60	

237	Garantjing Ilaoe	id.	id.	5	75	22	9	35	
238	*Kadjoeara*	*J. Baso*	*Per Transport Gala Daoeng*	*10*	*131*	*58*	*14*	*60*	
				"	*"*	*"*	*"*	*23*	Klapperboomen.
239	*Goelita*	id.	id.	4	61	28	9	8	
240	*Nangka*	id.	id.	5	78	36	7	*"*	
241	*Malenreng*	id.	id.	3	37	10	2	*"*	
242	*Koko*	id.	id.	25	139	*"*	*"*	*"*	Verspreide tuinhuizen.
			Totaal	47	446	132	32	91	
243	Bolaromang	J. Tjoboe	Aroe Sinri	6	56	15	6	10	
244	Tjaile	id.	id.	2	25	5	2	2	
245	Mampala	id.	id.	3	36	8	3	12	
246	Tocha	id.	id.	3	34	6	2	*"*	
247	Dilabang	id.	id.	3	26	11	5	*"*	
248	Bola-Bola	id.	id.	3	55	17	3	25	
249	Aroengan Sinri	id.	id.	5	70	15	5	50	
250	Biroro	id.	id.	3	37	8	5	7	
			Totaal	28	339	85	31	106	
251	Matadjang	J. Lannoe	Aroe Kanroeng	9	104	41	17	236	
252	Matadjoe Bentenge	id.	id.	11	147	43	5	6	Heeft een weinig koffij.
253	Kanroeng	id.	id.	17	154	81	31	236	Idem.
			Totaal	37	405	165	53	478	

RECAPITULATIE.

Districten.	Doorloopend nummer.	NAMEN der kampongs.	NAMEN der hoofden.	Titels der hoofden.	GETAL huizen.	GETAL bevolking.	GETAL buffels.	GETAL paarden.	GETAL klapperboomen.	*Aanmerkingen.*
BOELO-BOELO.	1			Soelewatang	190	1934	613	207	2336	Heeft 1 handelspraauw. Woonpl. Kadjoeara.
	2			Gala Saoekang	43	660	132	31	827	Heeft 4 handelspraauwen. Wpl. Mangotong.
	3			id. Samatari	6	63	6	7	30	id. Biringere.
	4			id. Batoe Pakke	44	671	149	55	646	id. Batoe Pakke.
	5			id. Kalaka	8	70	14	7	23	id. Kalaka.
	6			Aroe Pangasa Ri Att.	20	207	52	14	99	id. Bainang.
	7			id. Pangasa Ri Awa	28	384	160	34	276	Heeft 3 handelspraauwen. Woonpl. Pangasa.
	8			id. Lembang	6	56	14	"	153	id. Lembang.
	9			id. Taipa	7	49	21	2	129	id. Taipa.
	10			id. Sandjai	51	845	115	26	670	Heeft 4 handelspraauwen. Wpl. Balangnipa.
	11			id. Sapatiengi	15	158	43	17	37	id. Tanaäsa.
	12			id. Rombo	23	225	68	20	76	id. Rombo.
	13			id. Bontopale Ri Awa	23	262	88	16	337	id. Mangara Bomb.
	14			id. id. Ri Attang	49	688	105	19	978	Heeft 6 handels- en 11 visscherspraauwen. Woonpl. Tonra.
	15			*Matj. Pangempang*	*44*	*653*	*91*	*28*	*699*	*Heeft 1 handelspraauw. Woonpl. Panaungang.*

14			id.	id. Ri Rotang	10	653	196	10	574	11 visscherspraauwen. Woonpl. Tonra.
15			*Matj. Pangempang*		*44*	*653*	*91*	*28*	*699*	*Heeft 1 handelspraauw. Woonpl. Pangempang.*
16			Gala Balakasi		15	167	73	20	121	id. Balakasi.
17			id. Tokka		28	315	70	31	382	id. Tokka.
18			id. Dowadjeng		29	346	117	34	235	id. Takoenro.
19			Aroe Nangka		7	79	50	7	120	id. Soepoe.
20			Gala Nangka		15	175	83	17	76	id. Linroeng.
21			Gala Sompoe		52	596	336	59	12	id. Balangkale.
22			Djannang Mainko		7	80	42	9	8	id. Maingko.
23			Aroe Belanroe		20	230	60	15	22	id. Belanroe.
24			id. Bongki		20	164	80	28	245	id. Bongki.
25			id. Pasahakoeë		3	37	13	4	65	Heeft 1 handels- en 1 visschers-praauw. woonpl. Pasakoeë.
26			id. Patjinge		4	45	10	8	38	id. Pattjinge.
27			id. Marana		27	245	87	29	416	id. Marana.
28			Djannang Doemma		6	39	11	3	82	id. Bisokang.
29			Matjoa Sappoberoe		13	95	39	24	338	id. Sappoberoe.
30			id. Bisokang		18	196	112	35	241	id. Bisokang.
31			id. Takalala		3	19	"	"	237	id. Takalala.
32			id. Djahoeng-Djahg.		7	47	26	4	653	id. Djahoeng-djahg.
33			id. Batoe Lotong		7	75	37	11	97	id. Batoe Lotong.
34			Djannang Korasa		39	319	119	38	332	id. Korasa.
35			id. Maleko		1	10	"	"	5	id. Maleko.
36			id. Gongoë		3	12	5	"	"	id. Gongoë.
37			Matjoa Banowa		13	135	61	21	55	id. Banowa.
38			id. Lembang Lohe		8	70	59	35	"	id. Lembang Lohe.
39			id. Lembang		22	203	122	31	184	id. Lembang.
40			Gala Biroro		8	64	12	2	48	id. Biroro.
41			id. Teko		10	93	59	7	83	id. Garantjing.
42			id. Tjenka		3	20	"	"	"	id. Tjenka.
43			id. Tombolo		5	36	8	4	"	id. Tombolo.

Distrikten.	Doorloopend nummer.	NAMEN der kampongs.	NAMEN der hoofden.	Titels der hoofden.	GETAL huizen.	GETAL bevolking.	GETAL buffels.	GETAL paarden.	GETAL klapper-boomen.	*Aanmerkingen.*
BOELO-BOELO.	44			Gala Batoe Santoeng	19	143	52	8	162	Wpl. Batoe Santoeng.
	45			Aroe Boewa	61	615	205	83	4113	Heeft 1 handels- en 1 visscherspraaw. woonpl. Boewa.
				Matjoa Baralohe	3	18	〃	〃	〃	id. Bara Lohe.
	46			id. Paparere	2	12	〃	〃	〃	id. Paparere.
	47			id. Sapiri	29	269	50	32	217	id. Sapiri.
	48			Gala Siapaë	12	71	〃	〃	12	id. Siapaë.
	49			id. Boeroeng	10	54	〃	〃	40	id. Boeroeng.
	50			id. Katangka	4	55	27	22	103	id. Katangka.
	51			Aroe Patongko	40	444	159	52	2402	id. Patongko.
	52			id. Batoe-Batoe	23	284	170	48	728	id. Batoe-Batoe.
	53			Matjoa Batoe Lappa	13	124	71	54	85	id. Batoe Lappa.
	54			Gala Mananti	13	104	16	2	25	id. Mananti.
	55			Aroe Tondong	81	994	374	89	924	id. Tondong.
	56			id. Kampala	111	1277	379	103	755	id. Maralle.
	57			id. Pao	1	18	6	〃	23	id. Pao.
	58			Gala Tjampa	6	73	25	1	15	id. Kampala.
	59			Matjoa Tappaga	2	33	15	3	45	id. Tjeppega.
	60			id. Talabangi	7	82	17	7	119	id. Talabangi.
	61			id. Tanete	5	72	29	8	48	id. Tanete.
TONDONG.	62			Aroe Kalamisoe	32	288	99	41	254	id. Kalamisoe.
	64			id. Kalockoe(Bongko)	30	355	133	30	198	Woonpl. Bongko.

	61	id. Talabangi	7	82	17	7	113	id. Talabangi.
	62	id. Tanete	5	72	29	8	48	id. Tanete.
	63	Aroe Kalamisoe	32	288	90	41	254	id. Kalamisoe.
Pallili's van Boelo-Boelo.	64	*id. Kaloekoe(Bongko)*	*30*	*355*	*133*	*30*	*198*	*Woonpl Bongko.*
	65	*Aroe Poeloe (Talla)*	*76*	*948*	*304*	*76*	*284*	id. Talla.
	66	id. Amassing	33	373	160	42	164	id. Amassing.
	67	Gala Amassing	24	290	137	34	181	id. id.
	68	Aroe Garantjing	10	126	73	19	57	id. Garantjing.
	69	Gala Daoeng	47	446	132	32	91	id. Nangka.
	70	Aroe Sinri	28	339	85	31	106	id. Sinri.
	71	id. Kanroe	37	405	165	53	478	id. Kanroeng.
		Totaal generaal	1709	19,149	6236	1829	23,040	

Distrikten.	Doorloopend nummer.	NAMEN der kampongs.	NAMEN der hoofden.	Titels der hoofden.	GETAL huizen.	GETAL bevolking.	GETAL buffels.	GETAL paarden.	GETAL klapperboomen.	*Aanmerkingen.*
LAMATTI.	1	Boeloe	Borahima	Aroe Lamatti Ri Adja	4	26	23	〃	27	
	2	Pao	id.	id.	6	46	7	2	49	
	3	Paroentoe	id.	id.	3	28	5	1	18	
	4	Kampiri	id.	id.	4	28	〃	1	34	
	5	Padjalesang	id.	id.	2	15	8	2	12	
	6	Balangnipa Ri At-	id.	id.	6	40	〃	〃	61	
	7	Welalang [tang	id.	id.	5	28	20	8	16	
				Totaal	30	211	63	14	217	
	8	Tangka	Laodang dg. si-	Soelewatang Lamatti	35	350	66	24	802	Heeft 3 handelspraauwen.
	9	Solorang	id. [bali	id. [Ri Laoe	5	28	5	1	〃	
				Totaal	40	378	71	25	802	
	10	Doemma	J. Batjo	Gala Bongki	5	30	4	1	30	
	11	Malenre	id.	id.	5	43	5	6	32	
	12	Palatta	id.	id.	3	〃	〃	〃	38	
	13	Reho	id.	id.	4	20	7	1	40	
	14	Tana Tanga	id.	id.	6	80	26	2	115	
				Transportere	23	173	42	10	255	
				Per Transport	23	173	42	10	255	

			Transportere	23	173	42	10	255	
			Per Transport	*23*	*173*	*42*	*10*	*255*	
15	Manoeroeng	J. Batjo	Galla Bongki	6	37	15	"	38	
16	Toletta	id.	id.	5	39	6	3	95	Heeft een weinig koffij.
17	Padjaleleng	id.	id.	4	22	7	1	20	
18	Balirang	id.	id.	2	20	"	2	39	
			Totaal	40	291	70	16	447	
19	Tanete	J. Siamo	Gala Panrang.	2	16	3	"	5	
20	Baringenge	id.	id.	2	9	3	4	137	
21	Bonto	id.	id.	9	80	"	"	68	
22	Masalle	id.	id.	2	16	4	1	160	
23	Panrang	id.	id.	3	18	9	1	12	
24	Tjampa	id.	id.	3	20	6	2	19	
25	Pao	id.	id.	2	20	2	2	"	
26	Annike	id.	id.	3	"	"	"	"	De huizen zijn onbewoond.
27	Pala	id.	id.	1	10	"	"	6	
28	Lepangang	id.	id.	7	58	11	8	32	
29	Kahodi	id.	id.	1	20	10	2	27	
			Totaal	35	267	48	20	466	
30	Baroetoe	J. Rahama	Gala Matoempoe	1	5	"	"	5	
31	Palaeda	J. Laga	Gala Patja	4	35	10	5	25	
32	Pompanda	J. Sattoe	Gala Lita of Alita	4	35	5	9	8	
33	Lita	id.	id.	8	60	21	5	32	
			Totaal	12	95	26	14	40	
34	Tjinopa	La Pedjo	Gala Tjinopa	7	62	22	5	177	

Distrikten.	Doorloopend nummer.	NAMEN der kampongs.	NAMEN der hoofden.	Titels der hoofden.	GETAL huizen.	GETAL bevolking.	GETAL buffels.	GETAL paarden.	GETAL klapperboomen.	*Aanmerkingen.*
LAMATTI.	35	Tjamerae	J. Tjode	Gala Solorang	4	25	4	1	72	
	36	Bisoele	J. Poto	Gala Lepangkomai	7	47	9	1	〃	
	37	Tjampa	id.	id.	1	10	7	〃	24	
	38	Pao	id.	id.	3	18	3	〃	12	
	39	Lepangkomai	id.	id.	8	65	16	9	8	
				Totaal	19	140	35	10	44	
	40	Malimpoe	Roemallang	Gala Lepangang	4	19	4	1	〃	
	41	Konro	J. Pari	Gala Tjempa	1	8	5	1	7	
	42	Kasimpoerang	id.	id.	4	29	〃	〃	61	
	43	Kamboetjoe	id.	id.	5	38	7	1	10	
				Totaal	10	75	12	2	78	
	44	Tippocloeë	J. Matte	Gala Kaili	3	17	5	4	32	
	45	Take	id.	id.	5	27	4	1	38	
	46	Kadiëng	id.	id.	1	10	8	2	30	
				Totaal	9	54	17	7	100	
	47	*Boeloe Aroeng*	*La Roempa*	*Aroe Kanari*	*10*	*100*	*13*	*4*	*46*	

				Totaal	9	54	17	7	100	
47	Boeloe Aroeng	La Roempa	Aroe Kanari		10	100	13	4	46	
48	Tjopenge	id.	id.		10	100	25	6	135	
49	Onro Datoe	id.	id.		3	32	9	6	42	
50	Karampoeë	id.	id.		6	20	"	"	80	Drie huizen zijn onbewoond.
51	Malompoeë	id.	id.		24	182	3	1	384	
52	Tekolampe	id.	id.		49	392	62	7	15	Heeft 12 handelspraauwen en 6 onbewoonde huizen.
				Totaal	102	826	112	24	702	
53	Bale-Bale	Dg. Pasaoe	Aroe Bale		14	210	25	5	166	
54	Kaloekoeë	Katta Dg. Paboettoe	Matjoa Lohe		16	"	"	"	217	Werden vroeger door de militaire bezetting bewoond. De bevolking is daarin nog niet teruggekeerd.
55	Kokoë	J. Taba Dg. Pa-	Aroe Lappa		8	60	"	"	30	
56	Laoe Salo	id. [saoe	id.		2	20	"	"	10	
57	Oedjoenge	id.	id.		17	120	"	"	60	
58	Lappa	id.	id.		125	2000	31	15	1609	Heeft 15 handels-en 55 visschers praauwen.
				Totaal	152	2200	31	15	1709	
59	Boeloe Lohe	J. Hakoeng.	Gala Saolampe		11	120	30	7	182	
60	Tjampa	Rahaman	Matjoa Rongki		4	24	"	"	62	
61	Tjalotoengo	J. Lamma	Matjoa Tjampa		4	44	19	"	"	
62	Matampa	id.	id.		2	24	3	"	55	
				Totaal	6	68	22	"	55	
63	Tjenrei	Lahara	Kampongshoofd		3	20	4	1	"	
64	Lasoeda	J. Laeka	id.		2	14	"	1	12	
				Transportere	5	34	4	2	12	

Districten.	Doorloopend nummer.	NAMEN der kampongs.	NAMEN der hoofden.	Titels der hoofden.	GETAL huizen.	GETAL bevolking.	GETAL bufels.	GETAL paarden.	GETAL klapperboomen.	*Aanmerkingen.*
				Per Transport	5	34	4	2	12	
	65	Bongko-Bongko	J. Soetta	Kampongshoofd	3	20	15	2	7	
	66	Ganra	Laodang	id.	3	18	4	2	44	
	67	Baroekoe	J. Tjakka	id.	4	27	6	2	10	
	68	Boengi	J. Parro	id.	4	30	8	3	17	
	69	Patiro Sompa	J. Kabong	id.	3	27	2	1	22	
	70	Boeloe Kampoeno	Lelelenq	id.	3	28	4	2	"	
	71	Moedji	Bisocë	id.	2	15	3	"	"	
	72	Tjalopaba	Moesa	id.	5	39	8	3	5	
	73	Alatanga	J. Tjoedoe	id.	3	24	7	3	8	
	74	Tjao-Tjao.	J. Katta	id.	3	18	4	2	"	
	75	Tjina	Lasola	id.	5	38	20	6	64	
	76	Taeng	Pabata	id.	8	57	20	7	38	
				Totaal	51	375	105	35	227	
	77	Polehali	J. Baddoe	Tomatowa	2	15	8	3	75	
	78	Bongki	Batjo dg. Ma-[roa	id.	8	39	18	5	9	
				Totaal	10	54	26	8	84	
LAMATTI.	79	Balangnipa	Dg. Sebali	Djaksa	90	1800	74	43	1509	Heeft 7 handelspraau-

79	Balangnipa	Dg. Sebali	Djaksa	90	1800	74	43	1509	Heeft 7 handelspraau-	
80	*Paria*	*J. Matta Daeng*	*Aroe Lo*	*5*	*48*	*5*	*"*	*"*	wen. *Aldaar zijn 6*	
81	Kampei	id. [Padji	id.	5	48	17	4	10	hadji's, die wel, en	
82	Beroro	id.	id.	4	45	28	9	237	2, die niet te Mekka	
83	Tanete	id.	id.	3	31	7	1	82	zijn geweest.	
84	Ditjoko	id.	id.	4	39	23	"	56		
85	Aseparra	id.	id.	8	72	45	3	127		
86	Lompo	id.	id.	3	36	"	"	38		
87	Maroanging	id.	id.	2	19	"	"	27		
88	Matjongi	id.	id.	9	98	73	11	67		
89	Boeloe	id.	id.	3	33	66	"	40		
			Totaal	46	469	264	28	684		
90	Djarroe	J. Maloe	Aroe Baraliae	9	45	15	9	99		
91	Parochoe 1	J. Baso	Aroe Parochoe	6	70	30	2	45		
92	Parochoe 2	id.	id.	7	70	19	7	25		
93	Salatoengo 1	id.	id.	5	50	30	2	10		
94	Salatoengo 2	id.	id.	10	70	40	1	"		
95	Boeloeë	id.	id.	3	25	5	2	"		
96	Lasappa	id.	id.	2	20	5	1	7		
97	Parochoe 3	id.	id.	12	180	34	7	89	Heeft een weinig koffij.	
98	Parochoe 4	id.	id.	11	180	55	18	7	Idem.	
				56	665	218	40	183		
99	Senre	J. Barabo Dg. [Matari	Aroe Senre	15	100	50	20	10		
100	Mangopi	J. Tjeko	Aroe Mangopi	34	250	200	100	10		
101	Boeloe-Boeloe	id.	id.	13	70	20	10	"		
			Transportere	47	320	220	110	10		

Distrikten.	Doorloopend nummer.	NAMEN der kampongs.	NAMEN der hoofden.	Titels der hoofden.	GETAL huizen.	GETAL bevolking.	GETAL buffels.	GETAL paarden.	GETAL klapperboomen.	*Aanmerkingen.*
Palili's van Lamatti.				Per Transport	47	320	220	110	10	
	102	Waroe	J. Tjeko	Aroe Mangopi	2	25	"	25	"	
	103	Boeloe Podo	id.	id.	14	50	10	"	"	Hierbij is Matadjang geteld.
				Totaal	63	395	230	135	10	

RECAPITULATIE.

Distrikten.	Doorloopend. nummer.	NAMEN der kampongs.	NAMEN der hoofden.	Titels der hoofden.	GETAL huizen.	GETAL bevolking.	GETAL buffels.	GETAL paarden.	GETAL klapper-boomen.	*Aanmerkingen.*
LAMATITE.	1			Aroe Lamatti	30	211	63	114	217	Woonpl. Kampiri.
	2			Soelew. Lamatti	40	378	71	25	802	Heeft 3 handelspraauwen. Woonpl. Lappa.
	3			Gala Bongki	40	291	70	16	447	id. Boeloa.
	4			" Panrang	35	267	48	20	466	id. Panrang.
	5			" Matoempoe	1	5	"	"	5	id. Matoempoe.
	6			" Patja	4	35	10	5	25	id. Palaeda.
	7			" Lita of Alita	12	95	26	14	40	id. Lita.
	8			" Tjinopa	7	62	22	5	177	id. Tjinopa.
	9			" Solorang	4	25	4	1	72	id. Tjanneroe.
	10			" Lepanghomae	19	140	35	10	44	id. Kampiri
	11			" Lepangang	4	19	4	1	"	id. Lepangang.
	12			" Tjémpa	10	75	12	2	78	id. Tjempa.
	13			" Kaili	9	54	17	7	100	id. Tjameroe.
	14			Aroe Kanari	102	826	112	24	702	Heeft 12 handelspraauwen. Woonpl. Boeloe.
	15			" Bale	14	210	25	5	166	id. Bale.
	16			Matjoa Lohe	16	"	"	"	217	id. Lappa.
	17			Aroe Lappa	152	2200	31	15	1709	Heeft 15 handels- en 55 visschers-praauwen. Woonpl. Boeloe Lohe.

Distrikten.	Doorloopend nummer.	NAMEN der kampongs.	NAMEN der hoofden.	Titels der hoofden.	GETAL huizen.	GETAL bevolking.	GETAL buffels.	GETAL paarden.	GETAL klapperboomen.	*Aanmerkingen.*
PALILI'S VAN LAMATTE.	18			Gala Saolampe	11	120	30	7	182	Woonpl. Tjampa.
	19			Matjo Bongki	4	24	〃	〃	62	id. Tjinopa.
	20			id. Tjempa	6	68	22	〃	55	id. Kaloekoca.
	21			Kampongshoofd	51	375	105	35	227	id.
	22			Tomatowa	10	54	26	8	84	id.
	23			Djaksa	90	1800	74	43	1509	Heeft 7 handelspraauwen. Aldaar zijn 6 hadjis, die wel en 2 die niet in Mekka geweest zijn.
										Woonpl. Balang Nipa.
	24			Aroe Lo	46	469	264	28	684	id. Matjongi.
	25			Aroe Baralioe	9	45	15	9	99	id. Bongki.
	26			id. Paroehoe	56	665	218	40	183	id. Paroehoe.
	27			id. Senre	15	100	50	20	10	id. Senre.
	28			id. Mangopi	62	395	330	135	10	id. Mangopi.
				Totaal	860	9008	1584	489	8372	

Distrikten.	Doorloopend nummer.	NAMEN der kampongs.	NAMEN der hoofden.	Titels der hoofden.	GETAL huizen.	GETAL bevolking.	GETAL buffels.	GETAL paarden.	GETAL klapperboomen.	*Aanmerkingen.*
BARINGANG RI LAOE.	1	Masalla	Daeng Mangoe-	Aroe Baringang Ri	12	136	48	7	184	
	2	Baholiang	id. [loewang	id. [Laoe	2	18	4	"	58	
	3	Matjini	id.	id.	4	35	8	2	120	
	4	Padang-Padang	id.	id.	3	45	10	1	100	
	5	Tjampa	id.	id.	2	16	"	"	6	Eene visschers praauw.
	6	Boengengé	id.	id.	2	14	"	"	4	Eene id.
				Totaal	25	264	70	10	472	
	7	Hassike	Lapoendo	Gala Erelohe	71	557	19	10	200	Heeft 16 handels-, 100 visschers-praauwen, en 10 onbewoonde huizen.
	8	Lembang	J. Dodja	Gala Bongki	17	157	33	10	325	
	9	Djamboe	Wadonda	Gala Boewakang	12	116	25	6	210	
	10	Patalassang	J. Doda	Aana Kraeng Kadaha	6	82	84	11	16	
	11	Manoemboe	id.	id.	1	10	3	"	30	
	12	Tempa	id.	id.	1	10	1	"	4	
	13	Padjalcleng	id.	id.	4	53	32	11	24	
	14	Bonto Soeli	id.	id.	5	44	23	1	58	
				Transportere	17	199	143	23	132	

Distrikten.	Doorloopend nummer.	NAMEN der kampongs.	NAMEN der hoofden.	Titels der hoofden.	GETAL huizen.	GETAL bevolking.	GETAL buffels.	GETAL paarden.	GETAL klapper-boomen.	*Aanmerkingen.*
				Per transport	17	199	143	23	132	
BARINGANG RI LAOE.	15	Tjilalang	J. Doda	Ana Kraeng Kadaha	3	28	15	2	40	
	16	Bongki	id.	id.	6	38	37	〃	51	
	17	Batoe Lappa	id.	id.	3	37	46	2	〃	
	18	Bara Mamase	id.	id.	10	72	22	5	49	
	19	Lappaë	id.	id.	1	16	3	〃	18	
				Totaal	40	390	266	32	290	
	20	Mangkola	J. Salampe	Anakaroeng Manete	6	51	38	2	90	
	21	Tanete	id.	id.	3	21	3	〃	〃	
				Totaal	9	72	41	2	90	
	22	Bangko	J. Batjo	Matjoa Bangko	3	25	〃	〃	67	Heeft 1 visschers-praauw.
	23	Paogarosaé	J. Tjolle	Anakaroeng Tjalanka-toedang	9	83	38	8	90	
	24	Kalli	Daeng Maman-tjang	Matjoa Kalli	7	59	10	16	117	
	25	Pangiri	Dg. Malatti	Matjoa Pangiri	4	37	8	2	94	
MOE	26	Bongki-Bongki	Dg. Marola	Matjoa Bongki-Bongki	4	94	9	6	95	

24	Kalli	Daeng Maman-[tjang	Matjoa Kalli	7	59	10	16	117		
				4	37	8	2	94		
26	Bongki-Bongki	Dg. Marola	Matjoa Bongki-Bongki	4	94	9	6	95		
27	Matjongi	J. Pasang Dg.	Aroe Baringan Ri Adja	1	12	〃	〃	3		
28	Data	id. [Mababang	id.	10	109	17	1	〃		
29	Bontoloha	id.	id.	1	12	4	〃	3		
30	Tempaladja	id.	id.	4	30	3	〃	5		
31	Kantisang	id.	id.	〃	〃	〃	〃	16	Klapperboomen.	
32	Boengoentoa	id.	id.	1	10	〃	〃	14		
33	Kotena	id.	id.	7	69	21	5	200		
34	Matoanging	id.	id.	5	51	6	〃	40		
35	Tjamba	id.	id.	4	26	11	〃	7		
36	Ponde	id.	id.	4	40	〃	1	95		
37	Borong Oetti	id.	id.	2	16	8	4	12		
38	Lombo	id.	id.	26	320	48	5	625	Behoorende met twee vischvijvers aan den tegenwoordigen leenvorst van Boni.	
			Totaal	65	695	118	16	1020		
39	Batjara	J. Langkatjo.	Gala Siping	7	87	22	4	90		
40	Kaloling	J. Moekka.	Aroe Kaloling	10	73	14	5	29		
41	Patampongang	J. Rappa	Aroe Maroanging	2	25	7	4	47		
42	Lempong	id.	id.	2	20	4	2	10		
43	Batoe Kinrang	id.	id.	1	10	5	4	50		
44	Maroanging	id.	id.	2	13	4	〃	12		
45	Pao	id.	id.	6	34	4	〃	20		
			Totaal	13	102	24	10	139		

RECAPITULATIE.

Districten.	Doorloopend nummer.	NAMEN der kampongs.	NAMEN der hoofden.	Titels der hoofden.	GETAL huizen.	GETAL bevolking.	GETAL buffels.	GETAL paarden.	GETAL klapperboomen.	*Aanmerkingen.*
Pulil's.	1			Aroe Baringang Ri [Laoe	25	264	70	10	472	Heeft 2 visscherspraauwen. Woonpl. Matjini.
Ri adja.	2			Gala Erelohe.	71	557	19	10	200	Heeft 16 handels- en 100 visscherspraauwen. Woonpl. Kassike.
BARINGANG RI LAOE.	3			id. Bongki	17	157	33	10	325	id. Lembang.
	4			id. Boewakang	12	116	25	6	210	id. Djamboe.
	5			Ana Karaeng Kadaha	40	390	266	32	290	id. Patalassang.
	6			id. Manete	9	72	41	2	90	id. Mangkola.
	7			Matjoa Bangko	3	25	〃	〃	67	Heeft 1 visscherspr. Woonpl. Bangko.
	8			Anakaroeng Tjalanka-	9	83	38	8	90	id. Paogarosaë.
	9			Matjoa Kali [toedang	7	59	10	16	117	id. Kalli.
	10			id. Pangiri.	4	37	8	2	94	id. Pangiri.
	11			id. Bongki-Bongki	4	49	9	6	95	id. Bongki-Bongki.
	12			Aroe Baringang Ri	65	695	118	16	1020	id. Tongke-Tonke of
	13			Gala Siping [Adja	7	87	22	4	90	id. Batjara. [Lombo.
	14			Aroe Kaloleng	10	73	14	5	29	id. Kaloleng.
	15			id. Maroanging	13	102	24	10	139	id. Batoekirang.
				Totaal Generaal	296	2766	697	137	3328	

pallil's.	15			id. Maroanging	13	102	24	10	139	id. Batoekirang.
				Totaal General	296	2766	697	137	3328	

Distrikten.	Doorloopend nummer.	NAMEN der kanpongs.	NAMEN der hoofden.	Titels der hoofden.	GETAL huizen.	GETAL bevolking.	GETAL buffels.	GETAL paarden.	GETAL klapperboomen.	*Aanmerkingen.*
LEMBANG.	1	Tete	J. Sada Dg. Ma-	Karaeng Lembang	7	91	11	2	606	
	2	Lembang Lohe	id. [latte	id.	16	172	17	10	269	
	3	Toeboeng-Toeb.	id.	id.	7	85	〃	〃	140	
				Totaal	30	348	28	12	1015	
	4	Bintamoeroeng	J. Dea	Soelewatang Lembang	5	55	31	11	60	
	5	Toerassi	id.	id.	11	124	46	18	403	
	6	Kaloempang	id.	id.	7	87	10	1	95	
	7	Pattikala	id.	id.	15	155	42	14	594	
	8	Batoementeng	id.	id.	4	33	17	〃	2	In het district Lembang is zeer veel bamboe.
	9	Tokka Lohe	id.	id.	2	30	15	〃	〃	
	10	Toembiga	id.	id.	5	51	10	〃	40	
	11	Kassiboeta	id.	id.	11	93	34	16	55	
	12	Pamoterang	id.	id.	2	22	〃	〃	30	
	13	Erassa	id.	id.	1	12	8	〃	10	
	14	Kaloekoesipoko	id.	id.	7	73	22	15	9	
	15	Bongki	id.	id.	6	73	26	17	127	
	16	Tana Balomboeng	id.	id.	1	10	6	3	17	
	17	Tanetea	id.	id.	19	169	32	8	822	
				Transportere	96	987	299	103	2264	

Districten.	Doorloopend nummer.	NAMEN der kampongs.	NAMEN der hoofden.	Titels der hoofden.	GETAL huizen.	GETAL bevolking.	GETAL buffels.	GETAL paarden.	GETAL klapperboomen.	Aanmerkingen.
				Per Transport	96	987	299	103	2264	
	18	Patoekoe	J. Dea	Soelew. Lembang	1	10	10	//	//	
				Totaal	97	997	309	103	2264	
	19	Djalaija	J. Kitta	Gala Djalaija	31	372	35	15	920	
	20	Dalobong	id.	id.	57	507	80	11	1204	
				Totaal	88	879	115	26	2124	
	21	Nanasa	J. Hampo	Gala Nanasa	22	238	21	//	500	
	22	Barang	id.	id.	24	298	55	17	529	
				Totaal	46	536	76	17	1029	
	23	Balampe	J. Nini	Gala Lembang	17	152	11	4	151	
	24	Kaha-Kaha	J. Maleha	Gala Tanete	9	65	//	//	806	
	25	Bonto Poeré	id.	id.	19	270	38	10	510	
	26	Bogoro	id.	id.	23	328	33	20	442	
				Totaal	51	663	71	30	1758	
LEMBANG.	27	Daoeleleng	J. Poenge	Anrongoeroe Lembang	10	93	7	3	338	

26	Bogoro	id.	id.	23	328	33	20	442
			Totaal	73	883	71	30	1758

PALILI'S VAN LEMBANG. LEMBANG.

27	Daoeleleng	J. Poenge	Anrongoeroe Lembang	10	93	7	3	338
28	Biloembaai	J. Hahama	Lomponanasa	4	35	"	"	55
29	Pandja	id.	id.	5	33	"	"	43
30	Boei	id.	id.	1	20	"	"	13
31	Matoanging	id.	id.	3	26	5	"	81
32	Kamondjai	id.	id.	10	104	"	5	88
33	Tjampagaija	id.	id.	6	80	40	6	100
34	Batoenimpa	id.	id.	1	12	"	"	78
35	Doki	id.	id.	5	45	4	"	151
36	Kadingdjoko	id.	id.	11	142	14	6	345
			Totaal	46	497	63	17	954
37	Lihang-Lihang	Kambotte	Matj. Kaleleng	9	126	28	"	165
38	Kassi en Padang-[Padang	J. Tombong	Karaeng Lembangtoa	8	84	20	10	261
39	Kaloekoe Lohe	Tjeka	Karaeng Laijkang	9	99	4	"	350
40	Eremanijere	Taleang	Soelewatang Laijkang	14	135	15	"	184
41	Tombong-Tombong	id.	id.	2	25	"	"	"
42	Laijkang	id.	id.	14	96	27	4	550
			Totaal	30	256	42	4	734
43	Loeraija	J. Holong	Gala Laijkang	26	303	28	18	378

RECAPITULATIE.

Distrikten.	Doorloopend nummer.	NAMEN der kampongs.	NAMEN der hoofden.	Titels der hoofden.	GETAL huizen.	GETAL bevolking.	GETAL buffels.	GETAL paarden.	GETAL klapperboomen.	*Aanmerkingen.*
PALILI'S. VAN LEMBANG.	1			Karaeng Lembang	30	348	28	12	1015	Woonpl. Lembang Lo-
	2			Soelewatang Lembang	97	997	309	103	2264	id. Dilobang. [he.
	3			Gala Djalaija	88	879	115	26	2124	id. Djalaija.
	4			id. Nanasa	46	536	76	17	1029	id. Galoempang.
	5			id. Lembang	17	152	11	4	151	id. Balampe.
	6			id. Tanete	51	663	71	30	1758	id. Bontopoere.
	7			Aroengoeroe Lembang	10	93	7	3	338	id. Tombiga.
	8			Lompo Nanasa	46	497	63	17	954	id. Kamondjai.
	9			Matjoa Kaleleng	9	126	28	"	165	id. Lihang-Lihang.
	10			Karaeng Lembangtoa	8	84	20	10	261	id. Kassi.
	11			Karaeng Laijkang	9	99	4	"	350	id. Kaloekoelohe.
	12			Soelewatang Laijkang	30	256	42	4	734	id. Tombong Tom.
	13			Gala Laijkang	26	303	28	18	378	id. Laijkang.
				Totaal generaal	467	5033	802	244	11521	

Distrikten.	Doorloopend nummer.	NAMEN der kampongs.	NAMEN der hoofden.	Titels der hoofden.	GETAL huizen.	GETAL bevolking.	GETAL buffels.	GETAL paarden.	GETAL klapperboomen.	*Aanmerkingen.*
KADJANG.	1	Andjoeroe	Lappa Dg. Ma-	Karaeng kadjang	2	15	4	〃	53	
	2	Beroe	id. [tarang	id.	13	121	25	10	137	Heeft een weinig Koffij.
	3	Djannaija	id.	id.	16	163	29	20	85	id.
	4	Tjilalang	id.	id.	2	20	10	〃	25	id.
	5	Singkataloea	id.	id.	9	107	41	10	56	id.
	6	Kaneka	id.	id.	17	163	42	6	92	
	7	Banteng Doa	id.	id.	5	31	9	〃	56	
	8	Doa	id.	id.	11	103	44	〃	61	
	9	Lembang Karaeng	id.	id.	12	96	9	〃	85	Plaats van de ornaments velden;
	10	Balo-Balo	id.	id.	7	55	15	9	86	met 2 onbewoonde huizen.
	11	Tombolo	id.	id.	5	43	〃	〃	81	Heilige of offerplaats.
	12	Bawo Sampara	id.	id.	3	37	10	〃	32	Veel bamboe.
	13	Lemoa	id.	id.	3	24	13	20	35	
	14	Boennea	id.	id.	7	72	21	10	55	
	15	Limbana	id.	id.	4	35	40	50	43	
	16	Toelikeke	id.	id.	10	93	30	10	37	
				Totaal	126	1178	342	145	1019	
	17	Baba	J. Gaoe Daeng	Soelewatang Ri Adja	7	47	16	4	61	
	18	Matjini	id. [Pagiling	id.	56	627	71	46	764	
				Transportere	63	674	87	50	825	

Distrikten.	Doorloopend nummer.	NAMEN der kampongs.	NAMEN der hoofden.	Titels.	GETAL huizen.	bevolking.	buffels.	paarden.	klapperboomen.	*Aanmerkingen.*
				Per Transport	63	674	87	50	825	
	19	Tolendong	J. Gaoe Daeng	Soelewatang Ri Adja	1	10	5	"	4	
	20	Mandjalling	id. [Pagiling	id.	6	52	10	3	96	
	21	Tandjengang	id.	id.	7	62	17	6	96	
	22	Tjampaga	id.	id.	4	50	42	7	"	
	23	Mandoea	id.	id.	4	51	"	"	110	
	24	Kadjang	id.	id.	10	102	8	10	266	
	25	Tjadidoe	id.	id.	8	75	16	16	97	
	26	Todongo	id.	id.	7	71	19	8	29	
	27	Kadangkang	id.	id.	3	25	4	"	35	
	28	Kappe	id.	id.	4	33	2	"	13	
	29	Bonto Tanroe	id.	id.	4	42	15	"	"	
	30	Bassoele	id.	id.	2	15	4	"	15	
KADJANG.				Totaal	123	1262	229	100	1586	
	31	Sapanna	J. Tjolle daeng	Soel. Ri Laoe of Kara-	6	64	33	5	194	
	32	Bonto Marahe	id. [Maniri	id. [eng Tambangang	7	63	30	1	23	
	33	Balinapara	id.	id.	13	116	22	14	138	
	34	Tamadohong	id.	id.	8	81	35	"	68	
				Transportere	34	324	120	20	423	
				Per Transport	34	324	120	20	423	

34	Tamadohong	id.	id.	8	81	30	"	"	
			Transportere	34	324	120	20	423	

KADJANG.

			Per Transport	*34*	*324*	*120*	*20*	*423*	
35	Kadjang Keke	J. Tjolle Daeng	Soel. Ri Laoe of Kara-	12	98	25	4	503	Met 2 onbew. huizen.
36	Kadiëng Lohe	id. [Maniri	id. [eng Tambangang	1	6	"	"	"	
37	Pao Pindjing	id.	id.	2	19	"	"	134	
38	Lengang	id.	id.	4	54	"	1	123	
39	Baleanging	id.	id.	8	85	12	5	116	
40	Lambodjo	id.	id.	10	104	11	"	89	
41	Bembengang	id.	id.	5	72	7	2	177	
42	Saloe	id.	id.	3	35	5	"	54	
43	Balang Tjino	id.	id.	8	95	16	15	71	
44	Kaboen	id.	id.	8	86	24	26	124	
45	Mali-Mali	id.	id.	2	17	"	"	27	Veel bamboe.
46	Bonto Nangka	id.	id.	2	18	2	"	15	id.
			Totaal	99	1013	222	73	1856	
47	Poesa	J. Loposo	Gala Pantama	6	56	2	2	180	
48	Kalakara	J. Lopo	id.	6	73	9	"	245	
49	Kanari	id.	id.	5	52	15	1	232	
50	Tondong	id.	id.	4	42	2	"	71	
51	Matoengaling	id.	id.	2	17	5	"	14	
52	Koli-Koli	id.	id.	7	79	30	"	377	
53	Setang	id.	id.	2	27	8	2	36	
54	Saloe	id.	id.	4	44	10	"	35	
55	Boendja	id.	id.	7	92	65	11	192	
56	Parasangang beroe	id.	id.	1	10	"	"	"	
57	Batoe Raga	id.	id.	3	31	18	"	15	
			Totaal	47	523	164	16	1397	
58	Soemalaija	J. Ladji	Gala Kadjang	4	46	12	10	39	
59	Binoeang	id.	id.	6	60	2	"	54	
			Transportere	10	106	14	10	93	

Distrikten.	Doorloopend. nummer.	NAMEN der kampongs.	NAMEN der hoofden.	Titels der hoofden.	GETAL huizen.	GETAL bevolking.	GETAL buffels.	GETAL paarden.	GETAL klapperboomen.	*Aanmerkingen.*
				Per Transport	10	106	14	10	93	
KADJANG.	60	Teteaka	J. Ladji	Gala Kadjang	9	64	8	〃	116	
	61	Balambina	id.	id.	9	73	25	2	119	
	62	Sepe	id.	id.	5	39	40	〃	〃	
	63	Mageogeo	id.	id.	3	27	13	〃	47	
	64	Karasea	id.	id.	2	25	24	〃	73	Veel bamboe.
	65	Soboe	id.	id.	2	17	3	〃	9	id.
	66	Sapiri	id.	id.	5	45	18	4	53	id.
				Totaal	45	396	145	16	510	
	67	Balagana	J. Tomo	Gala Lombo	11	77	11	〃	62	
	68	Karossi	id.	id.	2	11	〃	〃	24	
	69	Beboe	id.	id.	4	17	〃	〃	13	
	70	Batoe Panoang	id.	id.	1	8	〃	〃	17	
	71	Pangi	id.	id.	8	82	16	4	287	
	72	Batoe Pangka	id.	id.	2	15	6	〃	6	
				Totaal	28	210	33	4	409	
	73	Marana	J. Tapo	Gala Poetoe	14	171	71	2	121	Ornaments velden.
	74	Kaloekoe Lohe	id.	id.	2	18	〃	〃	23	
					16	189	71	2	144	
				Per Transport	16	189	71	2	144	

			Per Transport	*16*	*189*	*71*	*2*	*144*	
75	*Loeraija*	*J. Tappo*	*Gala Poetoe*	28	292	85	4	180	Veel koffij.
76	Kalimporo	id.	id.	11	105	28	4	138	Heeft een weinig koffij.
77	Pokkolo	id.	id.	1	10	//	//	//	
			Totaal	56	596	184	10	462	
78	Benteng	J. Lopi	Galla Maleleng	15	104	20	//	292	
79	Ganti	id.	id.	8	76	17	//	160	
80	Goring	id.	id.	2	18	11	//	21	
81	Poke of Bontona	id.	id.	7	77	6	//	124	
			Totaal	32	275	54	//	597	
82	Bontoë	J. Toede	Galla Batoe	4	36	10	2	16	
83	Batoe Patjera	id.	id.	8	54	3	//	104	
84	Kekese	id.	id.	2	21	10	1	30	
			Totaal	14	111	23	3	150	
85	Ladjaija	J. Pakai	Galla Bantalang	//	//	//	//	25	Klaperboomen.
86	Bantalang	id.	id.	2	23	40	//	15	
			Totaal	2	23	40	//	40	
87	Lolisang	J. Njalli	Anrongoen Lolisang	16	180	36	15	222	
88	Galangere	Lompo	Karaeng Basone	11	112	23	7	283	
89	Ganta	J. Tappoe	Galla Ganta	3	29	8	//	22	
90	Batoe Tagentoeng [of Batoe toeng	id.	id.	1	12	4	//	//	
			Transportere	4	41	12	//	22	

Distrikten.	Doorloopend nummer.	NAMEN der kampongs.	NAMEN der hoofden.	Titels der hoofden.	GETAL huizen.	GETAL bevolking.	GETAL buffels.	GETAL paarden.	GETAL klapperboomen.	*Aanmerkingen.*
				Per transport	4	41	12	〃	22	
PALILI'S VAN KADJANG.	91	Djangandjangang	J. Toppoe	Galla Ganta	2	15	〃	10	〃	
	92	Boengka	id.	id.	〃	〃	〃	〃	47	Klapperboomen.
	93	Kaleme	id.	id.	5	47	10	〃	15	
				Totaal	11	103	22	10	84	
	94	Baloboro	J. Moela	Matjoa Ganta	2	15	〃	〃	48	
	95	Raleija	id.	id.	2	17	〃	〃	25	
				Totaal	4	32	〃	〃	73	
	96	Toenoeroeng	J. Aboe	Galla Sangkala	2	19	5	〃	70	
	97	Lombeang	id.	id.	2	21	6	〃	4	
	98	Bontoe Koenji	id.	id.	4	41	〃	〃	35	
				Totaal	8	81	11	〃	109	
	99	Dassa	J. Padang	Matjoa Sankala	4	37	〃	〃	11	
	100	Alerang	id.	id.	1	7	〃	〃	〃	
				Totaal	5	44	〃	〃	11	

				Totaal	5	44	"	"	11

PALILI'S V. KADJANG.	*101*	*Maniro*	*J. Lassa*	*Karaeng Sappaija*	*4*	*29*	*7*	*3*	*38*
	102	*Boeloa*	id.	id.	2	25	30	3	26
	103	*Bobo*	id.	id.	4	32	5	1	23
				Totaal	10	86	42	7	87
	104	Palangpaliasa	J. Tjatjo	Galla Sappaija	3	24	11	"	36
	105	Dampang	id.	id.	5	63	25	2	48
				Totaal	8	87	36	2	84

RECAPITULATIE.

Distrikten.	Doorloopend nummer.	NAMEN der kampongs.	NAMEN der hoofden.	Titels der hoofden.	GETAL huizen.	GETAL bevolking.	GETAL buffels.	GETAL paarden.	GETAL klapperboomen.	*Aanmerkingen.*
PAL. V. KADJ. | KADJANG.	1			Karaeng Kadjang	126	1178	342	145	1019	Woonpl. Kaneka.
	2			Soelew. ri adja	123	1262	229	100	1586	id. Matjini.
	3			Soelew. ri laoe	99	1013	222	73	1856	id. Balantjino.
	4			Galla Pantama	47	523	164	16	1397	id. Tatjidoe.
	5			id. Kadjang	45	396	145	16	510	id. Mageogeo.
	6			id. Lombo	28	210	33	4	409	id. Marana.
	7			id. Poetoe	56	596	184	10	462	id. Kalimporo.
	8			id. Maleleng	32	275	54	"	597	id. id.
	9			id. Batoe	14	111	23	3	150	id. Bat. padjara.
	10			id. Bantalang	2	23	40	"	40	id. Palampoena.
	11			Anrongoeroe Lolisang	16	180	36	15	222	id. Lolisang.
	12			Karaeng Basone	11	112	23	7	283	id. Galangere.
	13			Galla Ganta	11	103	22	10	84	id. Ganta.
	14			Matjoa Ganta	4	32	"	"	73	id. id.
	15			Galla Sangkala	8	81	11	"	109	id. Sangkala.
	16			Matjoa Sangkala	5	44	"	"	11	id. Dassa.
	17			Karaeng Sappaija	10	86	42	7	87	id. Maniro.
	18			Galla Sappaija	8	87	36	2	84	id. Djampang.
				Totaal generaal	645	6312	1606	408	8979	

PA				*Totaal generaal*	645	6312	1606	408	8979	

Districten.	Doorloopend nummer.	NAMEN der kampongs.	NAMEN der hoofden.	Titels der hoofden.	GETAL huizen.	GETAL bevolking.	GETAL buffels.	GETAL paarden.	GETAL klapperboomen.	*Aanmerkingen.*
OUD BOELECOMBA.	1	Lapparaija	J. Manrioe Dg. [Makati	Karaeng Oud Boele- [komba	1	30	30	27	31	
	2	Karampoeang	J. Kidjang	Gala Kamboeno	7	61	〃	9	〃	Veel koffij.
	3	Baroegaija	id.	id.	5	42	〃	4	〃	id.
	4	Gering-Gering	id.	id.	7	74	3	5	19	id. en 1 onbew. huis.
	5	Djipang	id.	id.	11	103	12	5	66	id.
	6	Songé	id.	id.	11	124	29	〃	102	id.
	7	Tanete	id.	id.	5	47	21	5	36	
				Totaal	46	451	65	28	223	
	8	Djahing-Djahing	Toboengkoeng	Gala Djahing-Djahing	11	172	55	15	48	Veel koffij en 2 onbew.
	9	Lempangang	id.	id.	3	27	〃	〃	10	id. [huizen.
	10	Saradjoko	id.	id.	7	80	42	17	44	id.
	11	Boeloa	id.	id.	2	15	〃	2	5	Koffij.
				Totaal	23	294	97	34	107	
	12	Bingkarongo	J. Lada	Gala Bingkarongo	9	84	〃	10	〃	Heeft veel koffij.
	13	Boettakeke	J. Rappa	Gala Boettakeke	8	60	2	〃	〃	Heeft een weinig koffij.
	14	Lembang (2)	Djabasa	Gala Boeloe Lohe	5	44	〃	3	〃	

Distrikten.	Doorloopend nummer.	NAMEN der kampongs.	NAMEN der hoofden.	Titels der hoofden.	GETAL huizen.	GETAL bevolking.	GETAL buffels.	GETAL paarden.	GETAL klapperboomen.	*Aanmerkingen.*
OUD BOELECOMBA.	15	Bongkisang	J. Sattoe	Gala Balanteroang	12	103	20	2	4	Zeer veel koffij.
	16	Bontobadjoe	id.	id.	8	75	"	4	"	id.
	17	Tjilalang	id.	id.	3	42	"	3	"	id.
	18	Karoebe	id.	id.	3	40	"	3	"	id.
	19	Bonto Boelaeng.	id.	id.	7	87	5	7	"	Heeft een weinig koffij.
	20	Sarea	id.	id.	6	44	"	"	"	id.
	21	Pakoe	id.	id.	7	75	4	6	"	id.
	22	Bonto Lohe	id.	id.	2	17	2	"	"	id.
	23	Bangoeng Bangoen-	id.	id.	6	60	30	30	"	Veel koffij.
	24	Nangkaija [gang	id.	id.	4	35	"	"	"	id.
	25	Lembana	id.	id.	3	32	"	"	"	id.
	26	Tjinde loka of Bon-	id.	id.	12	115	"	"	"	Koffij.
	27	Ili [to Tjinde	id.	id.	2	18	"	"	"	id.
	28	Moenté	id.	id.	6	62	"	2	"	id.
	29	Batoe	id.	id.	3	25	"	2	"	id.
	30	Hoelo	id.	id.	3	31	10	8	"	Veel koffij.
	31	Sapebonto	id.	id.	2	25	"	"	"	id.
	32	Bole-Bole	id.	id.	8	78	"	"	"	id.
	33	Rekalla	id.	id.	10	123	"	10	"	Koffij.
	34	Danasa	id.	id.	4	50	"	"	"	Zeer veel koffij.
				Transportere	111	1137	71	77	4	
				Per Transport	*111*	*1137*	*71*	*77*	*4*	

34	Danasa	id.	id.	4	50	"	"	"	Zeer veel koffij.
			Transportere	111	1137	71	77	4	
			Per Transport	*111*	*1137*	*71*	*77*	*4*	
35	*Lembang ri laoe*	*J. Sattoe*	*Gala Balanteroang*	*12*	*116*	*20*	*13*	"	Zeer veel koffij.
36	Lempongang	id.	id.	2	17	"	"	"	id.
37	Papea	id.	id.	9	87	"	"	"	Groote koffijtuin.
38	Batoe Tagentong	id.	id.	7	63	"	"	"	Veel koffij.
39	Paropo Sipolong	id.	id.	5	41	"	"	"	id.
40	Tadjoeroe Sipolong	id.	id.	5	53	"	"	"	id.
			Totaal	151	1514	91	90	4	
41	Bangkasa	J. Solong	Lompo J. Laoe Kam-	2	22	6	3	3	2 huizen onbewoond.
42	Boengi	id.	id. [poang	2	23	3	1	20	Met koffij.
43	Saolampe	id.	id.	4	35	"	"	10	id.
44	Kapopang	id.	id.	9	88	14	5	5	
45	Segeri	id.	id.	"	"	"	"	18	
46	Matakorong	id.	id.	2	28	6	4	"	
47	Baroe Karopa	id.	id.	1	7	"	"	5	
			Totaal	20	203	29	13	61	
48	Parang Pakoe	J. Sida	Matjoa Sampeang	5	42	20	3	5	
49	Manrangang of Ba-	id.	id.	4	42	13	15	"	
50	Baroea [tea	id.	id.	1	12	4	3	"	
51	Lembang Taboea	id.	id.	1	12	"	"	"	
52	Baliboetta	id.	id.	2	21	"	9	"	
53	Tamanrodja	id.	id.	2	16	"	"	"	
54	Lembang (1)	id.	id.	6	53	"	9	4	Een huis onbewoond.
55	Babangang	id.	id.	4	45	"	4	"	
56	Bintoèng	id.	id.	2	22	"	4	"	
57	Doeriang Lompoa	id.	id.	3	36	"	2	"	
			Transportere	30	301	37	49	9	

Ditrikten.	Doorloopend nummer.	NAMEN der kampongs.	NAMEN der hoofden.	Titels der hoofden.	GETAL huizen.	GETAL bevolking.	GETAL buffels.	GETAL paarden.	GETAL klapperboomen.	*Aanmerkingen.*
				Per transport	30	301	37	49	9	
OUD BOELECOMBA.	58	Batoemaniring	J. Sida	Matjoa Sampeang.	2	27	7	5	//	
	59	Doeriang	id.	id.	6	55	4	5	//	
	60	Baloe	id.	id.	4	35	//	2	//	
	61	Pamboeleng	id.	id.	7	42	//	2	28	
	62	Toniga	id.	id.	5	41	//	//	//	
	63	Pangiang	id.	id.	4	41	//	//	//	
				Totaal	58	542	48	63	37	

Distrikten.	Doorloopend nummer.	NAMEN der kampongs.	NAMEN der hoofden.	Titels der hoofden.	GETAL huizen.	GETAL bevolking.	GETAL buffels.	GETAL paarden.	GETAL klapperboomen.	*Aanmerkingen.*
	1			Karaeng Oud Boelec.	1	30	30	27	31	Woonpl. Lapparaija.
	2			Galla kamboeno	46	451	65	28	223	id. Songe.
	3			id. Djahing djahing	23	294	97	34	107	id. Djahing djahing.
	4			id. Bingkarongo	9	84	〃	10	〃	id. Bingkarongo.
	5			id. Boettakeke	8	60	2	〃	〃	id. Boettakeke.
	6			id. Boeloe Lohe	5	44	〃	3	〃	id. Lembang.
	7			id. Balanteroang	151	1514	91	90	4	id. Bongkisang.
	8			Lompo J. haoekampoang	20	203	29	13	61	id. Bangkasa.
	9			Matjoa Sampeang	58	542	48	63	37	id. Pangiang.
					321	3222	362	268	463	

Distrikten.	Doorloopend nummer.	NAMEN der kampongs.	NAMEN der hoofden.	Titels der hoofden.	GETAL huizen.	GETAL bevolking.	GETAL buffels.	GETAL paarden.	GETAL klapperboomen.	*Aanmerkingen.*
DJODJOLO.	1	Djodjolo	J. Bapa	Galarrang Djodjolo	6	57	26	9	12	
	2	Palampalija	id.	id.	6	54	〃	12	51	
	3	Lemobahia	id.	id.	4	37	5	2	72	
	4	Baroewa	id.	id.	1	10	〃	〃	11	
	5	Bolihe	id.	id.	4	32	〃	〃	〃	
	6	Baeda	id.	id.	2	21	5	〃	34	
	7	Balalaija	id.	id.	2	34	〃	〃	54	
	8	Lembang	id.	id.	9	84	10	4	48	
				Totaal	34	329	46	27	282	

Distrikten.	Doorloopend nummer.	NAMEN der kampongs.	NAMEN der hoofden.	Titels der hoofden.	GETAL huizen.	GETAL bevolking.	GETAL buffels.	GETAL paarden.	GETAL klapperboomen.	*Aanmerkingen.*
MANIMPAHOOI.	1	Manimpahooi	J. Oepa	Aroe Manimpahooi	6	49	23	19	47	
	2	Ditadie	id.	id.	5	48	28	5	135	
	3	Bandaë	id.	id.	3	22	〃	〃	25	
	4	Bompanno	id.	id.	1	12	〃	〃	8	
	5	Bangko	id.	id.	8	46	〃	〃	〃	
	6	Sompo	id.	id.	7	55	16	10	38	
	7	Pada atjiliboe	id.	id.	5	38	8	8	24	
	8	Pao Maborongé	id.	id.	3	25	22	12	27	
	9	Maroangieng	id.	id.	4	24	〃	〃	〃	Tuinhuizen.
	10	Limpaloea	id.	id.	1	12	3	〃	〃	
	11	Baleangieng	id.	id.	2	11	3	〃	〃	
	12	Moente	id.	id.	2	13	2	1	〃	
	13	Padang Padang	id.	id.	2	15	〃	〃	〃	Tuinhuizen.
				Totaal	49	370	105	55	304	
	14	Diharoe of Haroe	J. Solo	Motjoa Haroe	9	66	28	4	37	
	15	Banjiera	J. Natjo	Poea Banjiera	3	28	4	2	〃	
	16	Patjiekorong	Dg. Paesa	Matjoa Patjiekorong	7	52	14	3	37	

Distrikten.	Doorloopend nummer.	NAMEN der kampongs.	NAMEN der hoofden.	Titels.	GETAL huizen.	GETAL bevolking.	GETAL buffels.	GETAL paarden.	GETAL klapperboomen.	*Aanmerkingen.*
MANIMPAHOOL.	17	Diboeroe	J. Batjo	Gala Ta	2	14	"	"	"	Tuinhuizen.
	18	Bonto	J. Patji	Aroe Bonto	3	38	17	5	15	
	19	Kassi-kassi	J. Parapa	Matjoa Kassi-kassi	5	45	9	"	13	
	20	Boeloe Lohe	J. Goeli	Matjoa Boeloe Lohe	9	64	20	3	37	
	21	Manoemboe	J. Nana	Matjoa Manoemboe	7	46	22	2	24	
	22	Katinroang	J. Bita	Aroe Tona	18	142	112	21	31	
	23	Tapilassa	J. Noesoe	Gala Tapilassa	5	48	17	"	27	
	24	Manjaha	J. Matana	Gala Tangkoeloe	2	11	"	"	"	
	25	Balang Lohe	id.	id.	2	14	4	"	15	
	26	Tangkoeloe	id.	id.	6	59	14	4	45	
				Totaal	10	84	18	4	60	
	27	Dibodjeng	J. Sinri	Gala Sakoeloe	3	38	8	"	38	
	28	Toebitjara	id.	id.	6	28	46	9	48	
				Totaal	9	36	84	9	86	

Totaal	9	36	34	3	36						

RECAPITULATIE.

Distrikten.	Doorloopend nummer.	NAMEN der kampongs.	NAMEN der hoofden.	Titels der hoofden.	GETAL huizen.	GETAL bevolking.	GETAL buffels.	GETAL paarden.	GETAL klapperboomen.	*Aanmerkingen.*	
MANIMPAHOOL.	1			Aroe manimpahooi	49	370	105	55	304	Woonpl.	Sabang.
	2			Matjoa Haroe	9	66	28	4	37	id.	Diharoe.
	3			Poeo Banjira	3	28	4	2	〃	id.	Banjira.
	4			Matjoa Patjikorong	7	52	14	3	37	id.	Patjikorong.
	5			Gala Ta	2	14	〃	〃	〃	id.	Diboeroe.
	6			Aroe Bonto	3	38	17	5	15	id.	Bonto.
	7			Matjoa Kassi-Kassi	3	45	9	〃	13	id.	Kassi-Kassi.
	8			Matjoa Boelo Lohe	9	64	20	3	37	id.	Boelo Lohe.
	9			id. Manoemboe	7	46	22	2	24	id.	Manoemboe.
	10			Aroe Toma	18	142	112	21	31	id.	Katinroang.
	11			Gala Tapilasa	5	48	17	〃	27	id.	Tapilasa.
	12			id. Tangkoeloe	10	84	18	4	60	id.	Tangkoeloe.
	13			id. Sakoeloe	9	84	36	9	86	id.	Debodjeng.
				Totaal Generaal	134	1081	402	108	671		

Distrikten.	Doorloopend. nummer.	NAMEN der kampongs.	NAMEN der hoofden.	Titels der hoofden.	GETAL huizen.	GETAL bevolking.	GETAL buffels.	GETAL paarden.	GETAL klapperboomen.	*Aanmerkingen.*
TOEROENGANG EN MANIPI.	1	Manipi	J. Rame	Aroe Manipi	38	410	116	46	328	
	2	Boeloe	id.	id.	16	176	46	18	"	
	3	Manassa	id.	id.	9	97	33	8	"	
	4	Magala	id.	id.	8	76	18	2	"	
	5	Kadjoeara	id.	id.	6	65	36	11	70	
	6	Boengaija	id.	id.	9	98	42	8	"	
	7	Boentoelang	id.	id.	14	156	7	11	40	
	8	Pasampoang	id.	id.	10	106	26	4	"	
	9	Lembang riano of	id.	id.	6	67	30	6	"	
	10	Taboenge [Lembano	id.	id.	3	33	6	2	"	
	11	Matjongie	id.	id.	2	14	"	"	"	
	12	Riango	id.	id.	15	165	8	13	36	
	13	Djendja	id.	id.	3	27	6	1	"	
				Totaal	139	1490	374	130	474	
	14	Kasoewarang	J. Baso dg. Ma-	Soelewatang Manipi	10	93	"	"	"	
	15	Samberaija	id. [mandjeng	id.	4	27	"	"	"	
	16	Lembang riano	id.	id.	44	310	"	"	"	
	17	Lembang Manipi	id.	id.	49	347	"	"	"	

			Per transport	107	777			
18	Salomatea	J. Baso dg. Ma-	Soelewatang Manipi	14	91	"	"	"
19	Tatjongo	id. [nandjeng	id.	6	45	"	"	"
20	Djepara	id.	id.	9	48	"	"	"
21	Tjebo	id.	id.	4	34	"	"	"
22	Solobangkaija	id.	id.	2	17	"	"	"
23	Parampange de ka-	id.	id.	20	185	"	"	"
24	Matakko [toete	id.	id.	5	41	"	"	"
25	Borong Manipi	id.	id.	4	23	"	"	"
26	Bontoa	id.	id.	11	91	"	"	"
27	Kahai	id.	id.	4	25	"	"	"
28	Gori-Gori	id.	id.	4	29	"	"	"
29	Lohe Batoe	id.	id.	5	39	"	"	"
30	Barae	id.	id.	4	29	"	"	"
			Totaal	199	1474	"	"	"
31	Toeroengang	Latoga	Gala Soppeng	12	114	"	"	"
32	Boeloe	id.	id.	6	45	"	"	"
33	Sapearing	id.	id.	6	37	"	"	"
34	Kampala	id.	id.	22	165	"	"	"
35	Kampala	id.	id.	2	19	"	"	"
36	Kampala	id.	id.	6	43	"	"	"
37	Lembang	id.	id.	22	170	"	"	"
38	Lembang Tjina	id.	id.	9	88	"	"	"
39	Tjaboe	id.	id.	9	91	"	"	"
			Totaal	94	772	"	"	"
40	Pattoeng	J. IJompa Dg.	Aroe Sapatingi	4	27	"	"	"
41	Balantiëng	id. [Pabeta	id.	18	129	"	"	"
			Transportere	22	156			

Distrikten.	Doorloopend nummer.	NAMEN der kampongs.	NAMEN der hoofden.	Titels der hoofden.	GETAL huizen.	GETAL bevolking.	GETAL buffels.	GETAL paarden.	GETAL klapperboomen.	*Aanmerkingen.*
				Per transport	22	156	"	"	"	
TOER. EN MANIPI.	42	Tadjoeroe	J. IJompa Dg.	Aroe Sapatingi	11	101	"	"	"	
	43	Batoe	id. [Pabeta	id.	10	83	"	"	"	
	44	Winroe de lamoeng	id.	id.	10	74	"	"	"	
	45	Bongki-Bongki	id.	id.	31	211	"	"	"	
	46	Kassi Boeleng	id.	id.	5	83	"	"	"	
	47	Djodjong	id.	id.	4	39	"	"	"	
	48	Nangkaija	id.	id.	7	51	"	"	"	
	49	Kalimboe	id.	id.	15	121	"	"	"	
				Totaal	115	919	"	"	"	

Districten.	Doorloopend nummer.	NAMEN der kampongs.	NAMEN der hoofden.	Titels der hoofden.	GETAL huizen.	GETAL bevolking.	GETAL buffels.	GETAL paarden.	GETAL klapperboomen.	*Aanmerkingen.*
Toer. en Manipi.	1			Aroe Manipi	139	1490	374	130	474	Woonpl. Manipi.
	2			Soelew. Manipi	199	1474	〃	〃	〃	id. Manipi.
	3			Gala Soppeng	94	772	〃	〃	〃	id. Toeroengang.
	4			Aroe Sapatingi	115	919	〃	〃	〃	id. Winroe dila-[moeng.
				Totaal Generaal	547	4655	374	130	474	

Distrikten.	Doorloopend nummer.	NAMEN der kampongs.	NAMEN der hoofden.	Titels der hoofden.	GETAL huizen.	GETAL bevolking.	GETAL buffels.	GETAL paarden.	GETAL klapperboomen.	Visscherspraauwen.	*Aanmerkingen.*
Eilanden behoorende tot de afdeeling Sandjaij.	1	Boeloenroeé			2	20	"	"	"	1	De bevolking van deze eilanden zijn meest tripang en andere vischers en kalkbranders, of repareren daar hunne praauwen, omdat er veel koraalsteen gevischt en een weinig hout gevonden wordt. Zij behooren zoowel in Boni als in deze afdeeling te huis. Het eiland Liang-Liang zal waarschijnlijk bewoond blijven, hetgeen men vroeger uit vrees voor de zeeroovers niet durfde bewoonen, de overigen zijn slechts tijdelijk bewoond.
	2	Liang-Liang			9	83	"	"	"	9	
	3	Kamboeno			3	16	"	"	"	2	
	4	Lanreanreang			1	11	"	"	"	1	
	5	Katinroang			"	"	"	"	"	"	
	6	Poi-Poi			"	"	"	"	"	"	
	7	Koedengareng			2	11	"	"	"	1	
	8	Batanglampe			"	"	"	"	"	"	
	9	Kanalo.			"	"	"	"	"	"	
	10	Kanalo doea			"	"	"	"	"	"	
					17	141	"	"	"	14	

RECAPITULATIE GENERAAL.

RECAPITULATIE GENERAAL.

Doorloopend nummer.	DISTRIKTEN.	GETAL						Praauwen.		Hadjies	
		kampongs.	huizen.	bevolking.	buffels.	paarden.	klapperboomen.	handels-	vischers-	die in Mekka geweest zijn.	die niet in Mekka geweest zijn.
1	Boelo-Boelo	214	1496	16600	5391	1618	21111	21	13	"	"
2	Lamatti	103	860	9008	1584	489	8372	37	55	6	2
3	Tondong	39	213	2549	845	211	1929	"	"	"	"
4	Baringang	45	296	2766	697	137	3328	16	103	"	"
5	Lembang	43	467	5033	802	244	11521	"	"	"	"
6	Kadjang	105	645	6312	1606	408	8979	"	"	"	"
7	Oud Boelekomba	63	321	3222	362	268	463	"	"	"	"
8	Djodjolo	8	34	329	46	27	282	"	"	"	"
9	Manimpahooi	28	136	1081	402	108	671	"	"	"	"
10	Toeroengang en Manipi	49	547	4655	374	130	474	"	"	"	"
11	Eilanden behoorende onder de afdeeling	"	17	141	"	"	"	"	14	"	"
	Totaal generaal	697	5032	51,696	12,109	3640	57,130	74	185	6	2
	Telt men hierbij $^1/_6$ voor te min opgegeven en in niet bezochte tuinhuisjes verspreid wonende bevolking	"	"	8616	"	"	"	"	"	"	"
	Te zamen	697	5032	60,312	12,109	3640	57,130	74	185	6	2

BIJLAGE La. B.

NOMINATIEVE STAAT *en zamenstrekking der verschillende* (PALILIS VASSALEN).

Doorloopend nummer.	NAMEN DER PALILIS.	GETAL						*AANMERKINGEN.*
		kampongs.	huizen.	bevolking.	buffels.	paarden.	klapperboomen.	
1	Kalamisoe	6	32	288	90	41	254	
2	Bongko	3	30	355	133	30	198	
3	Talla of Poeloe	14	76	948	304	76	284	Nevenstaande kampongs komen op de bevolkingsstaat van Boelo-Boelo voor van pag. 313 tot 315, van No. 204 tot en met 253.
4	Amassing	7	57	563	297	76	345	
5	Garantjing	9	57	572	205	51	148	
6	Sirri	8	28	339	85	31	106	
7	Kanroeng	3	37	405	165	53	479	
	Telt	50	317	3470	1279	358	1814	

Doorloopend nummer.	NAMEN DER PALILIS.	GETAL						AANMERKINGEN.
		kampongs.	huizen.	bevolking.	buffels.	paarden.	klapperboomen.	
1	Djarroe	1	9	45	15	9	99	
2	Paroehoe	8	56	665	218	40	183	Als voren van Lamatti, van pag. 325 tot 326, No.
3	Senre	1	15	100	50	20	10	90 tot en met 103.
4	Mangopi	4	63	395	230	135	10	
	Telt	14	143	1205	513	204	302	
1	Kaloling	1	10	73	14	5	29	Als voren van Baringang op pag. 331 van No. 40
2	Maroangieng	5	13	102	24	10	139	tot en met 45.
	Telt	6	23	175	38	15	168	

Doorloopend nummer.	NAMEN DER PALILIS.	GETAL						*AANMERKINGEN.*
		kampongs.	huizen.	bevolking.	buffels.	paarden.	klapper-boomen.	
1	Laijkang	5	65	658	74	22	1462	Als voren van Lembang op pag. 336 No. 11 tot en met 13.
1	Ganta	7	15	135	22	10	157	Nevenstaande kampongs komen op de bevolkingsstaat van Kadjang voor van pag. 342 tot 343 No. 94 tot en met 105.
2	Sangkala	5	13	125	11	"	120	
3	Sapaija	5	18	173	78	9	171	
	Telt	17	46	433	111	19	448	

Doorloopend nummer.	NAMEN DER PALILIS.	GETAL						*AANMERKINGEN.*
		kampongs.	huizen.	bevolking.	buffels.	paarden.	klapper boomen.	
1	Boelo-Boelo	50	317	3570	1279	358	1814	
2	Lamatti	14	143	1205	513	204	302	
3	Baringang	6	23	175	38	15	168	
4	Lembang	5	65	658	74	22	1462	
5	Kadjang	17	46	433	111	19	448	
	Totaal Generaal	92	594	6041	2015	618	4194	

BIJLAGE La. C.

NOMINATIEVE STAAT *van de personen, uitmakende de hadat en hunne volgorde in de verschillende distrikten van de* AFDEELING SANDJAIJ.

Distrikten.	Volgorde.	NAMEN EN TITELS.	Woonplaats.	*Aanmerkingen.*
BOELO-BOELO.	1	Baso Kalaka, Soelewatang	Kadjoewara	Van no. 1 tot en met 12 zijn de hoofdpersonen, de overigen zijn bij afwezigheid hunne vervangers.
	2	Lambaido, Gala Saoekang	Mangotong	
	3	Barra, Gala Samatari	Biringere	
	4	J. Oendi, Gala Batoe Pakke	Batoe Pakke	
	5	Kada, Gala Batoe Pakke	Batoe Pakke	
	6	J. Batjo, Gala Kalaka	Kalaka	
	7	J. Tosang, Gala Saolampe	Tonra	
	8	J. Lahara, Aroe Pangasa ri-awa	Pangasa	
	9	J. Tjalepang, Aroe Pangasa ri-atang	Bainang	
	10	La Pananrang, Aroe Lembang	Lembang	
	11	J. Mappa, Aroe Lembang ri-atang	Batang	
	12	J. Sadoe, Daeng Manassa, Aroe Taipa	Taipa	
	13	J. Lahaneng, Aroe Taipa	Pangi	
	14	Abdul Kanim, Aroe Sandjaij	Balang Nipa	
	15	J. Balong, Tanamaili	Bainang	
	16	J. Laki, Aroe Sapatingi	Tnaaäsa	
	17	Ja Boeleng, Aroe Rombo	Rombo	
	18	J. Biboe, Aroe Bontopale ri-awang	Mangara bombang	
	19	J. Tona Bontopale ri-attang	Tonra	
	20	J. Salapang, Matjoa Pangempang	Pangempang	
	21	J. Sahaka, Matjoa Bonto Pa-	Bontopale	
	22	J. Kama, Aroe Biringere [le	Biringere	
	23	Enga, Pabitjara Mangara Bombang ri-awang	Mangara Bombang	
	24	Latoeo, Pabitjara ri-attang	Battoë	

Distrikten.	Volgorde.	NAMEN DER TITELS.	Woonplaats.	*Aanmerkingen.*
TONDONG.	1	J. Palisa, Aroe Tondong.	Tondong	Van no. 1 tot en met 6 zijn de hoofdpersonen; van 7 tot en met 12 bij afwezigheid hunne vervangers en de overigen nemen alleen zitting in de hadat, bij de behandeling van belangrijke zaken.
	2	J. Makawaroet Dg. Paraga, Aroe Kampala	Maralle	
	3	Basse Bala Soeka, Aroe Pao	Pao	
	4	J. Maka, Aroe Sallohe	Tanamalolo	
	5	J. Magoe, Gala Tokka	Tokka	
	6	J. Patonne, Galla Holasa	Oedjoeng	
	7	J. Maële, Gala Boenne	Malenreng	
	8	J. Oente, Gala Tjampa	Benteng	
	9	Tjega, Aroe Tjaile	Tapalang	
	10	J. Palakie, Aroe Sapatingi	Pakita	
	11	J. Koepe, Gala Pao	Batoe Lappa	
	12	——— Matjoa Bongki	Bongki	
	13	J. Posoe Matjoa Tjepaga	Bentenge	
	14	Goembang, Matjoa Tanaedja	Tanaedja	
	15	Kammae, Matjoa Tanete	Tanete	
	16	J. Madikaho, Towa Radjaë	Biringere	
	17	J. Hadieng, Matjoa Baroettoe	Baroettoe	
	18	J. Matoli, Matjoa Talabangi	Talabangi	
	19	J. Tatjo, Matjoa Sirrie	Tanamalolo	

Distrikten.	Volgorde.	NAMEN DER TITELS.	Woonplaats.	*Aanmerkingen.*
LAMATTI.	1	J. Borohima, Lamatti ri adja	Kampiri	Van no. 1 tot en met 10 zijn de hoofdpersonen; de overigen zijn bij afwezigheid hunner vervangers.
	2	Laodang Dg. Sibali, Soelew. Lamatti ri Laoe	Lappa	
	3	J. Batjo, Gala Bongki	Boeloe	
	4	J. Siamo, Gala Panrang	Panrang	
	5	J. Rahaman, Gala Matoempoe	Matoempoe	
	6	Palewa, Gala Patja	Palaeda	
	7	J. Satoe, Gala Litta	Litta	
	8	J. Lapedjo, Gala Sjinopa	Tjinopa	
	9	J. Tjode, Gala Solorang	Tjameroe	
	10	J. Poto, Gala Lepangkomai	Kampiri	
	11	Ramallang, Gala Lepangang	Lepangang	
	12	J. Pari, Gala Tjampa	.....	
	13	J. Matte, Galla Kaili	Tjameroe	
	14	Talatoe, Gala Kampoeladja	Kaloekoeë	
	15	J. Lappo, Aroe Topanda	Pao Padang	
	16	Laroempa, Aroe Kanari	Boeloe	
	17	J. Malae, Aroe Baralioe	Bongki	
	18	J. Latta Dg. Paboettoe, Tomahelohe	Kaloekoeë	
	19	J. Taba, Aroe Lappa	Lappa	
	20	Labadoe, Aroe Tapang	Dibale	

Distrikten.	Volgorde.	NAMEN DER TITELS.	Woonplaats.	*Aanmerkingen.*
KADJANG.	1	J. Lappa Dg. Matarang Kraeng Kadjang	Kaneka	Van no. 1 tot en met 8 zijn de hoofdpersonen; de overigen zijn bij afwezigheid hunne vervangers en nemen ook zitting in de hadat bij de afdoening van belangrijke zaken.
	2	J. Gaoe Dg. Pagiling Soelewatang ri adja.	Matjini	
	3	J. Tjolle Dg. Maniri Soelewatang ri Laoe	Balantjno	
	4	J. Lompo, Gala Pantama	Totjidoe	
	5	Ladji, Gala Kadjang	Mageogeo	
	6	J. Tino, Gala Lombo	Marana	
	7	J. Tappo, Gala Poeto	Kalimporo	
	8	J. Lapi, Gala Maleleng	Kalimporo	
	9	J. Toede, Gala Batoe	Patoe Padjara	
	10	J. Pakai, Gala Bantalang	Balampoena	
	11	J. Njalli, Anrong Goeroe Lolisang	Lolisang	
	12	J. Tappo, Gala Ganta	Ganta	
	13	J. Aboe, Gala Sangkala	Sangkala	
	14	J. Lassa, Karoeng Sappaija	Maniro	
	15	J. Tjatjo, Gala Sapaija	Djampang	

Districten.	Volgorde.	NAMEN DER TITELS.	Woonplaats.	*Aanmerkingen.*
LEMBANG.	1	J. Sada, Dg. Malatte Kraeng Lembang	Lembang Lohe	Van 1 tot en met 6 zijn de hoofdpersonen; de overigen zijn hunne vervangers en nemen ook zitting in de hadat bij de afdoening van belangrijke zaken.
	2	J. Dea, Soelewatang Lembang	Dilobang	
	3	J. Kitta, Gala Djala	Djalaija	
	4	J. Hampo, Gala Nanasa	Galoempang	
	5	J. Maleha, Gala Tanete	Bonto Poere	
	6	J. Nini, Gala Lembang	Balampe	
	6	Poege, Anron Goeroe Lembang	Toembiga	
	8	J. Hama, Lompo Nanasa	Kamondjaë	
	9	J. Tjeka, Karaeng Laijkang	Kaloekoe lohe	
	10	Taleang, Soelewatang Laijkang	Tombong-Tombong	
	11	J. Hollong, Gala Laijkang	Laijkang	

Distrikten.	Volgorde.	NAMEN DER TITELS.	Woonplaats.	*Aanmerkingen.*
BARINGANG.	1	J. Sorong, Dg. Mangoeloeang Aroe Baringan ri Laoe	Matjini	
	2	J. Pasang Dg. Malabang Aroe Baringang ri Adja	Lombo	
	3	Lapoendo Gala Erelohe	Kassike	
	4	J. Dodja, Gala Bongki	Lembang	
	5	Padonda, Gala Boewakang	Djamboe	
	6	J. Doda, Ana Karoeng Kadaha	Patalassang	
	7	Salampe, Anakaroeng Manete	Mangkola	
	8	J. Patadang, Oelahangkeke	Kaloleng	
	9	Langkatjo, Karaeng Sipinng	Batjara	
	10	Tonra Matjoa Bangko	Bangko	
	11	J. Sage, Doewa karoewae	Kotena	

Districten.	Volgorde.	NAMEN DER TITELS.	Woonplaats.	*Aanmerkingen.*
BARINGANG.	1	Paroto Dg. Mapata, Karaeng Oud Boelecomba	Djahi-Djahi	
	2	J. Satoe Galla Balanteroang	Bongkisang	
	3	J. Sembang, Galla Boelo-Boelo	Tjilalang	
	4	J. Lada, Galla Bingkarongo.	Bingkarongo	
	5	J. Rapa, Galla Boetakeke	Boettakeke	
	6	J. Kidjang, Galla Kamboena	Songe	
	1	J. Rame, Aroe Manipi en Toeroengang	Manipi	
	2	J. Yampa, Dg. Pabeta Aroe Sapatingi	Winroe di Lamoeng	
	3	J. Yampa, Aroe Kasoewarang	Kasoewarang	
	4	J. Baso, Dg. Mamandjeng Soelewatang Manipi	Manipi	
	5	Latoga, Gala Soppeng	Toeroengan	
	6	Lamaraeng, Gala Batoe	Toeroengan	
	7	Lapote, Gala Baroe	Baroeë	

BIJLAGE Lit. D.

STAAT *aantoonende de plaatsen, alwaar in de* AFDEELING SANDJAIJ PASSER *gehouden wordt.*

Doorloopend nummer.	In welk distrikt.	Op welke plaats.	*Aanmerkingen.*
1	Boelo-Boelo	Litta Littaé	De Soessoeng wordt door het hoofd van Boelo genoten.
2	id.	Sandjai	
3	id.	Maralle	Idem door Aroe Kampala.
4	id.	Pakita	" " Aroe Salohe.
5	id.	Kadjoewara	" " Aroe Nangka.
6	id.	Tjombo	" " Aroe Radja.
7	id.	Lappake	" " " "
8	Lamatti	Tangka	" " Soelew. Lamatti
9	id.	Aloepangang	" " Aroe Lamatti.
10	Oud Boelekomba	Tanete	" " Boelekomba.
11	id.	Lappake	

BIJLAGE La. F.

STAAT, *aantoonende de berekening der bebouwde landen, de statistiek e*

Doorloopend No.	Benaming der distrikten en Afdeeling.	Oppervlakte, in vierkante palen uitgedrukt.	Bebouwde landen, in vierkante palen uitgedrukt.	Kampongs.	Huizen.	Bewoners.	Buffels.	Paarden.	
1	Boelo-Boelo en Tondong	175½	33,256	253	1709	19,149	6236	1829	28
2	Lamatti	40	14,250	103	860	9008	1584	489	5
4	Baringang	8	3,125	45	296	2766	697	737	9
3	Lembang	12½	3,000	43	467	5033	802	244	11
5	Kadjang	47½	11,333	105	645	6312	1606	408	9
6	Oud Boelekomba en Djodjolo	152½	13,526	71	355	3551	408	295	
7	Manimpahooi	59	2,175	28	136	1081	402	108	
8	Toeroengan en Manipi	91	8,220	49	547	4655	374	130	
9	Tien Eilanden	1½	"	"	17	141	"	"	
10	Afdeeling Sandjaij	587½	88,879	697	5,032	51,696	12,109	3,640	57

gelijking derzelve, met de verschillende distrikten op een vierkante paal.

	PER VIERKANTE PAAL.						GEMIDDELD BEDRAG.			
	Kampongs.	Huizen.	Bewoners.	Buffels.	Paarden.	Klapperboomen.	Huizen per kampong.	Bewoners per huis.	Buffels per huis.	Paarden per huis.
18	1,441	9,737	109,111	35,532	10,421	131,279	6,754	11,204	3,648	1,07
356	2,575	21,5	225,2	39,6	12,225	209,3	8,349	10,474	1,841	0,568
39	5,625	37,00	345,75	87,125	17,125	416,0	6,577	9,344	2,354	0,462
34	3,44	37,36	402,64	64,16	19,52	921,68	10,860	10,777	1,717	0,522
338	2,21	13,578	132,884	33,810	8,589	189,031	6,142	9,786	2,489	0,632
085	0,465	2,327	11,642	1,337	0,967	2,442	4,43	10,143	4,121	0,330
036	0,474	2,305	18,322	6,813	1,83	11,372	4,857	7,948	2,956	0,794
0903	0,538	6,0109	51,164	4,109	1,428	5,208	11,163	8,510	0,683	0,237
	//	11,333	94,0	//	//	//	//	8,294	//	//
451	1,186	8,565	87,993	20,611	6,110	97,242	7,219	10,333	2,406	0,723

BEKNOPT VERHAAL

VAN DEN

OPSTAND OP AMBOINA,

IN 1829.

Onder al de onlusten, welke sedert 1816 de rust dezer bezittingen beroerden, was het voorzeker die, welke in Februarij 1829 op Amboina dreigde los te breken, welke het minst te voorzien, het minst te verwachten was!

Sedert het zoo noodlottige oproer op Saparoea in den jare 1817 genoot Amboina dien staat van rust, die gewoonlijk, zoowel beschaafde, als min beschaafde landen ten deel valt, wanneer eene wijze en voorzigtige regering van den afkeer des volks van nog versch in het geheugen liggende, bloedige oorlogstooneelen gebruik weet te maken, om de diepe, vaak ongeneeslijke wonden des krijgs, door stille arbeidzaamheid te heelen.

De goedertierende maatregelen, door den Baron van der Capellen, in 1824 bij zijn aanwezen in de Molukkos, genomen en door een vaderlijk en beleidvol bestuur ten uitvoer gebragt, begonnen goede vruchten te dragen en het geheele aanzien van Amboina verkondigde dan ook bij de intrede van het jaar 1829, dat de rust voortdurend en gelukkig zoude zijn.

Van daar, dat bij de magtsontwikkeling, welke Java in den langen krijg met Diepo Negoro vorderde, een groot deel aan het voor Amboina en onderhoorigheden vastgestelde garnizoen

bleef ontbreken, zoodat de verdediging en bewaring onzer forten en posten, voor een groot gedeelte, aan Saparoeasche militairen moest worden toevertrouwd. Het was dit vertrouwen, dat ons welhaast duur ware te staan gekomen; want juist deze militairen waren het, die, eed en pligt vergetende, om nietswaardige of liever geheel ongegronde redenen zich aan hoogverraad schuldig maakten, en daardoor ons sedert eeuwen in de Molukkos gevestigd bestaan, met een geheelen ondergang bedreigden.

Bij velen vond in den aanvang het denkbeeld gereeden ingang, dat vexatiën van ambtenaren, alsmede bepalingen ten aanzien van de nageltuinen en van den burgerlijken stand, de gemoederen aan het gisten zouden hebben gebragt, doch het onbestaanbare daarvan behoeft geen breed betoog, wanneer in aanmerking wordt genomen, dat de hoofdaanleggers van den opstand militairen waren, die noch aan vexatiën van civiele ambtenaren waren blootgesteld, noch in eenig opzigt onderworpen of gebonden konden worden geacht aan de bepalingen op de nageltuinen of aan de formaliteiten, voorgeschreven bij het reglement op den burgerlijken stand.

De met hen gemeene zaak gemaakt hebbende burgers waren grootendeels deelhebbers aan den vroegeren opstand van 1817, welke vreesden of weigerden gebruik te maken van de door den commissaris generaal Buijskes en den gouverneur Kruijthof aangebodene amnestie, en zoo doende, uit de maatschappij gebannen en in de gebergten van Saparoea rond zwervende, *de facto* onttrokken waren aan alle wetten en bepalingen, waardoor hun geboortegrond geregeerd werd.

Daarenboven moet het vooral vreemd voorkomen, dat de bepalingen op de nageltuinen immer als oorzaak van den opstand zijn genoemd kunnen worden, omdat die bepalingen, eenige jaren te voren ingevoerd (*), in den aanvang wel eenige sensatie

(*) Ten gevolge van het in 1824 gearresteerde reglement op het binnenlandsche bestuur van Amboina.

hadden verwekt, doch de voorzigtige en beleidvolle wijze, waarop zij ten uitvoer waren gebragt, in overeenstemming en overleg met de hoofden en oudsten der districten, al spoedig alle ongerustheid had doen verdwijnen. Het was en is dus nog geheel onaannemelijk, dat juist op den oogenblik, dat men daarvan de voordeelen zoude oogsten, eene ontevredenheid deswege zich door een' openlijken opstand zoude doen kennen.

De eenparige en als uit één' mond afgelegde verklaringen der beschuldigden geven dan ook noch vexatiën van ambtenaren, noch bepalingen op nageltuinen, noch formaliteiten van burgerlijken stand, als oorzaak van den beraamden opstand aan.

De vrees om naar Java te worden overgevoerd, in strijd met de met hen bestaande overeenkomsten, werd, voor zooveel betreft de militairen, als motief voor hun gedrag aangevoerd; — de weinige gezeten burgers en hoofden van districten, welke zich in den opstand, hetzij door onverstand, hetzij door vuige bijoogmerken hebben laten medeslepen, wisten geene andere reden voor hun gedrag bij te brengen, dan het verzoek der Saparoeasche militairen, om deel in hunne zamenzwering te nemen.

De steeds omzwervende schuldigen aan de vroegere onlusten, welke tot een zoo werkend deel in den onderwerpelijken bestemd schenen, wenschten zeer natuurlijk niets vuriger, dan om mede te werken tot dien opstand, onverschillig wat daarvan de principes mogten zijn, doch die ten doel had de verdelging en uitroeijing van een gezag, dat hen steeds deed vreezen, vroeg of laat het geregte loon hunner euveldaden te zullen erlangen.

Hoewel als stellig bewezen mag worden aangenomen, dat geene andere aanleiding tot muiterij, als deze vrees om naar Java te worden gezonden heeft bestaan, zoo blijft het niettemin een onoplosbaar raadsel, van waar en hoe die vrees is ontstaan.

Nog slechts korten tijd te voren waren honderd vrijwilligers voor de dienst op Java gevraagd; en niet alleen had binnen

weinige uren het verlangde aantal zich daartoe aangeboden, maar moest zelfs het aanbod van ruim dertig militairen worden afgewezen.

Hoe dit echter ook zij, niets had eenig vermoeden van eene gistende ontevredenheid bij de bevolking of de bezetting uitgelokt, en niets was alzoo natuurlijker, dan dat men deze in een staat van volkomene rust en tevredenheid waande.

Van daar bij de ontdekking van het smeulende vuur, dat Amboina dreigde te verteeren, die onzekerheid waar het kwaad te keer te gaan. De eerste aanwijzingen werden verkregen door eenige op den 16den Februarij aangebragte brieven, houdende uitnoodiging tot deelname aan den opstand, welke brieven, in de negorijen Hataloy en Hatoe onderschept, zien deden, dat het kwaad zijn oorsprong in Amboina had.

Vermits echter de ware schuldigen niet konden ontdekt worden, werd de toestand van Amboina daardoor bekommerend: het bewustzijn, dat het verraad in eigen midden heulde; de overtuiging, dat daardoor de maatregelen van tegengang bespied en in hunne werking verlamd konden worden, belemmerden de beraming van afdoende middelen.

De zich vroeger in 1817 te Saparoea reeds zoo gunstig onderscheiden hebbende Majoor der burgerij, Smits, (*) welke zoo zeer met het karakter en den aard van Ambon's volk bekend was, gaf in overweging om een algemeen alarm te slaan, ten einde daardoor de zaamgezworenen diets te maken, dat hunne misdadige oogmerken bekend waren, en hen welligt, zoo doende, van eene uitvoering dier oogmerken af te schrikken. Dit voorstel vond algemeen ingang, en werd nog in den nacht van den 16 Februarij ten uitvoer gebragt. Het garnizoen, benevens de twee flankkompagnien artillerie der burgerij kwamen met

(*) Aan den heer Smits werd, zoowel ter belooning van zijne goede diensten bij deze gelegenheid, als tijdens de onlusten in 1817 bewezen, een fraaije degen met een toepasselijk opschrift door de regering vereerd.

den meesten spoed in het fort onder de wapenen, terwijl de centre-kompagnien der burgerij, ten getale van nagenoeg 400 burgers, aan de hoofdwacht en de meeste regenten ten huize van den waarnemenden gouverneur vergaderden, alwaar zij, nadat hun de stand van zaken opengelegd was, de ondubbelzinnigste verzekeringen van trouw afgelegden.

Terwijl de burgerij en de troepen inmiddels onder de wapenen verbleven, werd in den morgen van den 17den nog een oproepingsbrief tot deelname aan den opstand van Tial ontvangen; een soortgelijk geschrift was volgens verklaring van den bode, welke dezen had aangebragt, door hem voor de Pas afgegeven.

De bekomene inlichting, dat zoowel deze brieven, als de vroeger te Hatoe bezorgde, door Saparoeasche militairen waren afgegeven, deed te regt het vermoeden ontstaan, dat dezen een niet gering aandeel in den opstand zouden nemen.

De schuldigen echter bleven verholen, zoodat de droevige overtuiging, dat het verraad zich in eigen boezem ophield, gepaard ging met de pijnlijkste onzekerheid, van waar de opstand een aanvang zoude nemen, welke zijn omvang, welke zijn aanhang zoude zijn. Het geheel was door de zaamgezworenen met zooveel geheimzinnigheid omsluijerd, dat niet één hunner plannen uitlekte. Alleen had men bij eenige brieven eene uitnoodiging gevonden om Pandang Kastoeri (*) als verzamelplaats te kiezen. Een detachement van 50 burgers en soldaten werd derwaarts in den nacht van den 17den gezonden, doch keerde den volgenden morgen onverrigter zake terug.

Ook de ochtend van den 18den verliep zonder eenig licht over de zaak te verspreiden. Van de Pas en uit de negorij Hutirmurij, ontving men de aldaar bezorgde brieven, doch deze waren, even als de vorige, van een hoogst onbepaalden inhoud.

(*) Voorbij de negorij Batoe Mera en in de nabijheid van het fort Victoria gelegen.

Alle voorzorg, welke dus konde genomen worden, bepaalde zich tot het in den best mogelijken staat van tegenweer brengen van het fort en de onderscheidene posten.

Naar Saparoea was de staat van onrust, waarin men te Amboina verkeerde, medegedeeld, vermits, na de ontdekking, dat Saparoeasche militairen in het komplot betrokken waren, met grond moest worden verondersteld, dat de zamenzwering zich ook derwaarts zoude hebben uitgebreid.

Met angstige verwachting bleef men aldus eene ontknooping van het vreeselijke geheim verbeiden. De toestand van Amboina was op dat oogenblik gelijk aan die bedriegelijke, doch tevens schrikverwekkende kalmte, die in de natuur steeds groote catastrophen voorafgaat en een onverklaarbaren invloed op het menschelijke gevoel uitoefent.

Hoewel de brave ingezetenen op den eersten noodkreet te wapen waren gesneld om met edele volharding mede te werken tot tegengang van iedere poging, die zich de kwaadwilligheid zoude durven veroorlooven, zoo laat het zich ligt veronderstellen, dat bij velen de boezem werd geprangd door de pijnlijke verontrusting, welk lot der geliefde gade, het beminde kroost, der zorgende moeder beschoren zoude zijn. Reeds gedurende ongeveer twee etmalen was door hen op eene krachtdadige wijze medegewerkt om iedere onverhoopte uitbarsting te keer te gaan;— doch ook nu begaven velen de krachten; het bedrukt gemoed en de afgematte ledematen vereischten rust, wilde men later, wanneer de nood daar was, 's lands regten met kracht door deze welgezinde mannen zien verdedigen.

Naauwelijks was die rust gegund en de zich in het fort vergaderd hebbende gewapende burgerij huiswaarts gekeerd, of het vreeselijke geheim der zamenzwering openbaarde zich en deed in al zijn omvang den grijnzenden afgrond ontwaren, die Amboina dreigde te verslinden.

De Amboinesche fuselier, Cornelis Tehupuring vervoegde zich

te 4 ure des namiddags bij den militairen kommandant, den Luitenant Kolonel Stijman en ontdekte zich zelf als deelgenoot aan een complot van negen Saparoeasche militairen, die zich als aanvoerders bij eede verbonden hadden om in den nacht van den 18den op den 19den Februarij, gezamenlijk en met behulp hunner landgenooten, den fakkel des oproers te ontsteken. Het sein daartoe zoude zijn de overrompeling van het fort en de vermoording van de Europesche bezetting. Weigerden de Amboinesche soldaten om deel aan den opstand te nemen, dan stond hen het eigen gruwzaam lot der Europeanen te wachten (*). Een algemeen bloedbad onder de ambtenaren en Europesche ingezetenen moest overigens de volvoering dezer schanddaden besluiten. Tot kapiteins van den opstand waren verkozen Johannes en Jacob Radjawangi, Johannes Poetoegena, Paulus Tuhapurij en Marcus Pilauw (†); behalven dezen zoude er nog een kapitein besar of hoofdkapitein geweest zijn; wie deze was, is echter niet gebleken.

De opstand van 1817, welke aan de muitelingen de nadeelige zijde had doen kennen van geïsoleerde bewegingen, deed hen thans voorzigtiger zijn. Amboina, Saparoea, Haroekoe en Hila moesten op den eigen stond den oproer-vaan ontrollen en daardoor de muitelingen al die voordeelen verzekeren, welke onder soortgelijke omstandigheden de vruchten van gecombineerde handelingen zijn.

Thans, nu men het dreigende gevaar in deszelfs omvang kende, viel het minder zwaar om krachtig en beleidvol het snoode voornemen der Saparoeanezen te verijdelen.

(*) Volgens de verklaring van Tehupuring zouden de bannelingen mede deelhebbers geweest zijn; niets echter heeft dit bewezen.

(†) De drie eerstgenoemden waren onder het zestal, dat bij vonnis van den krijgsraad tot de straf des doods met den kogel werd verwezen; de drie hoofdschuldigen, welke met hen die straf ondergingen, waren: Abraham Wattimena, Thomas Houmahoe en Elias Wariesal. Tuhapurij en Pilauw behoorden onder het getal dergenen, welke tot geeseling, brandmerk en 15 jaren bannissement in den ketting veroordeeld werden.

Onmiddelijk werd aan de kommandanten der beide Amboinesche kompagnien last gegeven om de scherpe patronen, waarvan ieder man sedert het alarm voorzien was, ongemerkt weder intenemen en hen op het appel te 6 ure ongewapend te doen verschijnen. De aanwezige zes en veertig man pionniers werden gewapend, ten einde de zoo geringe Europesche magt zoo veel mogelijk te versterken; en aan den waarnemenden Gouverneur werd, onder mededeeling van de gelukte ontdekking, het verzoek gedaan om ter genoemder ure de twee flankcompagnien, benevens de compagnie artillerie burgerij met hare stukjes het fort te doen binnenrukken.

Na aldus met doorzigt en bedaardheid al deze middelen beraamd te hebben, naderde het oogenblik, waarop de gezamenlijke troepen in het fort vereenigd moesten zijn; de overste Stijman begaf zich derwaarts en liet bij zijne aankomst de beide Amboinesche compagnien op de daartoe bestemde plaats te zamen trekken, alwaar zij onmiddelijk van alle kanten omsingeld werden door de met scherp gewapende burgerij en militairen.

In deze positie werden de Amboinesche fuseliers voorgeroepen en na hen van voor het front te hebben laten afmarcheren, bragt de militaire kommandant de overgeblevene Saparoeanezen, ten getale van 150 man, hun snood verraad onder het oog, waarop de negen hoofdbewerkers afgezonderd en evenals de overigen, in verzekerde bewaring werden gesteld (*).

Voor Amboina was hiermede het gevaar geweken; de waarnemende gouverneur trachtte door eene publicatie (22 Februarij) de gemoederen gerust te stellen; en de goede geest, waarmede die publicatie werd ontvangen, waarborgde volkomen eene spoedige herstelling der rust.

(*) Nader werd ontdekt, dat de stukken op de wallen van het fort, naar den kant van Batoe Mera geplant, met steenen waren toegestopt en dat een bij de genie ontvreemde ladder, onder die wallen verborgen lag om des te gemakkelijker binnen het fort komen.

Op Saparoeâ was de stand van zaken minder gunstig, zoodat, niettegenstaande het fort zoo goed mogelijk in staat van tegenweer was gebragt en een 50tal burgers, aan wier vrouwen en kinderen daarin schuilplaats was verleend, met geweren gewapend waren, eene versterking van twee en negentig officieren, onder-officieren en soldaten derwaarts moest worden gezonden.

Vier en dertig deelhebbers aan den beraamden opstand werden aldaar onder de bezetting ontdekt (*) en naar Amboina opgezonden; een gelijk lot viel twaalf hunner te Hila ten deel.

Onder de burgers, welke van tijd tot tijd in het fort te Saparoea dienst presteerden, werden mede misdadige voornemens ontdekt. Ten hunnen aanzien konde men echter, bij den nog onzekeren stand van zaken, tot geene strenge maatregelen overgaan, doch later, toen die onzekerheid geweken was, ontsnapte niet een hunner aan de welverdiende straf.

Inmiddels was een krijgsraad in de zaak der beschuldigde militairen benoemd. Zes hunner werden tot de straf des doods met den kogel verwezen, terwijl aan acht, mede hoofdschuldigen, de straf van geeseling, brandmerk en vijftien jaren bannissement in de ketting, als loon voor hun boos opzet te beurt viel. De overige minschuldigen werden ten getale van honderd zeven en negentig (†) naar Java gezonden, ten einde aldaar ter beschikking van het militair departement te worden gesteld.

(*) Bij het aftrekken der geweren van deze militairen bleek, dat deze grootendeels zonder kogels geladen waren, waaruit mag worden afgeleid, dat bij hen het voornemen bestond om aanvankelijk schijnbaar aan onze zijde te verblijven, ten einde later, wanneer de opstand gelukt zoude zijn, hunne makkers te rejoigneren.

(†) Men heeft later getracht van de gecondemneerde Saparoeasche militairen op het fort Oranje eenige inlichting te krijgen, nopens de meerdere of mindere schuld van sommige dezer, met zoo veel overhaasting verzondene manschappen, doch te vergeefs! Zij wisten niets ten aanzien hunner vroegere kameraden mede te deelen, of wilden welligt hen een lot besparen, dat anders het loon hunner mogelijke euveldaden zijn moest.

Doch hierbij bleef de vreeselijke, doch geregte strafoefening niet; — het zwaard der geregtigheid, eenmaal ontbloot, rustte niet, voordat alle schuldigen getroffen waren en hunne wel verdiende straf ondergingen.

Eene speciale commissie, bestaande uit den adsistent resident van Saparoea, twee leden van den raad van justitie en den radja van Ema, lid van den grooten landraad, werd belast om met betrekking tot die deelhebbers aan den opstand, welke geene militairen waren, te onderzoeken:

1°. welke personen, naar den aard hunner meerdere misdadigheid, voor hunnen competenten regter behoorden getrokken te worden;

2°. welke personen deel genomen hadden aan den opstand en dus als gevaarlijk voor de rust konden worden beschouwd, doch welke, als niet tot de hoofden of voorname deelhebbers behoorende, bij politieken maatregel naar Java zouden kunnen worden verwijderd, en

3°. welke personen, als geheel onschadelijk voor de rust, naar hunne negorijen zouden kunnen worden terug gezonden.

Op Amboina was, vooral na den diepen indruk, welken de executie der vonnissen aan de schuldige militairen had gemaakt, alle vrees geweken. Slechts nu en dan vond men nog bedreigende brieven, doch niet van zoodanigen aard, dat deze eenigen grond tot ongerustheid opleverden. Saparoea zelve, werwaarts de deelhebbers aan de zamenzwering, die niet dadelijk in handen gevallen waren, zich hadden geretireerd, nadat zij hunne oogmerken hadden zien verijdelen, was ook met den besten geest bezield. De Ceramsche regenten, van welke eenige aanvankelijk weigerachtig waren om naar Saparoea op te komen, kwamen spoedig tot betere gedachten, nadat Z. M. koloniale schoener Iris zich voor hunne kusten vertoond had.

Slechts drie hunner, de regenten van Naimlauw, Laimo en Tulutil, benevens de kapala soa van Hoija, welke de wederstreving van

het wettige gezag gezworen hadden, werden uit hunne betrekkingen ontzet, terwijl aan de overige, aanvankelijk weerspanninge regenten op eene ernstige wijze hunne verpligtingen voor den vervolge werden onder het oog gebragt en de gevolgen, welke iedere afwijking daarvan na zich zoude slepen.

Het gelukte echter om zonder de regenten van Ceram en alleen door medewerking van die van Saparoea zich van de evenbedoelde deelhebbers aan de zamenzwering, die zich naar het Riaks-gebergte begeven hadden, meester te maken; waarna ze aan de commissie van onderzoek op Amboina opgezonden werden.

Op Java was intusschen, bij ontvangst der tijding van hetgeen er in de residentie Amboina gaande was, de last gegeven om het zoo verzwakte garnizoen van Amboina met den meesten spoed te versterken. Honderd Europeanen en een gelijk getal inlandsche soldaten werden daartoe aangewezen.

De heer Mr. P. Merkus, eerst kort te voren als gouverneur der Molukkos naar Java teruggekeerd, werd wijders tot commissaris speciaal voor die eilanden benoemd, ten einde onderzoek te doen naar de oorzaken, van den aldaar gesmeeden, doch gelukkig verijdelden opstand en zulks met volle magt en bevoegdheid om zoodanige schikkingen te maken en maatregelen te nemen, als door hem, na bevind van zaken, noodig zouden worden geoordeeld.

Deze hooge ambtenaar, voorafgegaan door de militaire versterking en eenig klein geschut, kwam met Z. M. korvet Komeet van Menado, werwaarts hij met de particuliere schoener Anna vertrokken was, den 24sten Augustus op Amboina aan, waar onmiddelijk, nadat door hem kennis van den stand van zaken en van den arbeid der commissie genomen was, een onderzoek werd ingesteld naar den oorsprong en de oorzaken van den beraamden opstand, waarvan de slotsom in het hiervoren medegedeelde is vervat.

De door de commissie als schuldig erkende personen werden door den commissaris speciaal naar den grooten landraad verwezen, ten einde door deze regtbank tot hunne geregte straf te worden veroordeeld.

Nog zes opstandelingen (*) moesten dientengevolge hunne misdaad met hun leven boeten; terwijl van de overige, naar den landraad verwezenen, acht tot geesseling, brandmerk en twintig jaren bannissement en vijf tot levenslang bannissement veroordeeld werden. Bovendien werden een en veertig personen bij politieken maatregel naar Java verwijderd.

Onder hen, die bij regterlijk vonnis waren gecondemneerd, bevonden zich: de orang kaija van Tial (Serani) of christen Tial, zijn vader, de gewezen orang kaija, en een orang toea van die negorij. Voorts een orang kaija en een orang toea van Hatalaij, benevens de orang toea, die het gezag voor den minderjarigen radja te Kilong voerde. Onder de bij politieken maatregel verwijderden bevond zich de radja van Soija; alhoewel zijne medepligtigheid hem regterlijk niet kon bewezen worden, was toch deze regent van den eersten oogenblik, dat het gesmeede verraad ontdekt was, als een der deelhebbers daaraan bij algemeen gerucht aangewezen; de ongunstige opinie, dientengevolge omtrent hem ontstaan, werd bovendien zeer versterkt door de omstandigheid, dat niet alleen in een huis, gelegen in de onmiddelijke nabijheid zijner kampong, de bijeenkomsten der muitelingen waren gehouden, maar hij bovendien door twee der schuldig bevondene hoofden werd genoemd als een der deelhebbers aan het ontwerpen van den opstand.

Gewetensangst en vrees om welligt op Java een lot, zijner gedragingen waardig, te zullen erlangen, schijnen dezen banne-

(*) Isak Pollatu, Antonij Marsama Sapuletie, Tourisse Jamoella, Rerihena Famoella, Marsesie Famoella en Januarij.

ling te hebben gedreven om zich zelven den dood te geven. (*).

Nadat aldus zij, welke men vreezen moest, onschadelijk waren gemaakt, moest gezorgd worden, dat Amboina niet andermaal verontrust werd door beroerten, waarvan het bijna het slagtoffer zoude zijn geworden. Bij eene dientengevolge door den commissaris speciaal uitgevaardigde bepaling stelde deze de regenten, kapala soa's, kapala kawangs, maringa's oetang en andere, mindere beambten verantwoordelijk voor de rust en veiligheid in de negorijen en gouvernements bezittingen.

Zij, welke blijken zouden daarin te falen, werden met capitale straffen bedreigd.

Ook aan de burgers en inlanders werd de last opgelegd, sub pene bij niet nakoming van straffen, vastgesteld op hoogverraad en medepligtigheid daaraan, om, bij ondekking van eenig ontwerp, complot, of bijeenkomst, ten doel hebbende eene verzetting tegen of omverwerping van 's gouvernements gezag, daarvan onmiddelijk kennis te geven aan de inlandsche hoofden of Europesche ambtenaren.

En hiermede was Amboina weder tot zijnen vorigen staat van rust teruggebragt.

De wonden echter, door den beraamden opstand geslagen, waren bloedig en voor velen ongeneeslijk. Hoevele echtgenooten, hoevele kinderen hadden daardoor niet den zorgenden man en vader verloren? Hoevele liefdevolle moeders hadden niet den aangebeden zoon door het vonnis des doods of door een levenslang bannissement van zich zien scheiden? Hoevele betrekkingen trof niet het ongeluk en de schande, op het hoofd der schuldigen nedergekomen? Doch genoeg hiervan. Zij, die geroepen waren geworden met onverbiddelijke gestrengheid 's lands veiligheid te handhaven; zij, die deze taak naar pligt, doch voorzeker met een

(*) Hij sprong namelijk in zee aan boord van Z. M. korvet Komeet, terwijl hij met dien bodem naar Java overgevoerd werd.

bloedend hart vervuld hadden, zij zagen in de schuldigen thans geene schuldigen meer, maar slechts ongelukkigen. Het lot, hun beschoren, werd dan ook zooveel mogelijk verzacht en zij, die vader of echtgenoot waren, konden zich later in ballingschap door kind en vrouw doen volgen.

Ook het grievende en pijnlijke van de ballingschap trachtte men zoo veel mogelijk te verzachten. In eene gezonde en aangename streek der afdeeling Krawang werden aan de bannelingen de noodige gronden, buffels en gereedschappen aangewezen, ten einde door den landbouw in hun onderhoud te voorzien en zoo doende door een goed en oppassend gedrag zich welligt eenmaal met eene maatschappij te verzoenen, die zoo zwaar, zoo diep door hen beleedigd was.

DE ORANG LOM OF BELOM

OP

HET EILAND BANKA.

De orang lom of belom zijn een volkstam op Banka, welke de heidensche godsdienst en de voorvaderlijke zeden grootendeels getrouw is gebleven en wordt aldus door de Mahomedanen genoemd, omdat hij nog niet (belom) tot den Islam is overgegaan. Zijn oorspronkelijke naam is niet met zekerheid te bepalen.

De orang lom wonen thans verspreid in de drie aangrenzende districten Muntok, Blinjoe en Soengeiliat. In Muntok vindt men hen in de batinschappen Kediala, waar zij de helft der bevolking uitmaken, en Djering, waar zij slechts 5 of 6 zielen tellen, die hunne woonplaats in de kampong Brang hebben.

In het district Blinjoe bewonen zij de kampongs Ajer Abit, Penegar en Ajer Bekem.

In het grootste aantal zijn zij gevestigd in het Soegeiliatsche, waar zij de landstreek Mapor bewonen, waarnaar zij dan ook wel „orang Mapor" genoemd worden. Men onderscheidt hen daar in „orang Mapor Oedjong" naar de gewezene kampong Oedjong bij Penjamon, en „orang Mapor Semboeang" naar de kampong Semboeang, eertijds aan den voet van den heuvel Tjoendak in het Blinjoesche gelegen, welke menschen tegenwoordig,

zoo als boven gezegd is, in de kampongs Penegar enz. wonen.

Naar het schijnt, waren zij eertijds over een grooter gedeelte van Banka verspreid. Thans evenwel vindt men in andere districten geen spoor meer van hen, hetzij doordien zij met de overige bevolking langzamerhand versmolten zijn, hetzij doordien zij allengskens naar de noordelijke deelen zijn verdrongen.

In October 1860 zijn in het district Koba drie koperen lilla's van Palembangsch maaksel gevonden, ter plaatse, waar vroeger de kampong Kleka Trentang gestaan heeft. De overlevering zegt, dat aldaar vroeger orang lom gewoond hebben in eene kampong, Kleka Troentoeng genaamd, op ongeveer een paal afstand van de eerstgenoemde; evenwel blijkt niet, dat die lilla's door de orang lom gebruikt zouden zijn.

Aangaande de afkomst van dit volkje zijn onderscheidene fabelachtige verhalen en legenden in omloop. Uit den mond van eenige dezer lieden, die in het Blinjoesche wonen, is het volgende opgeteekend.

Ongeveer 6 eeuwen geleden, toen Banka nog zeer weinig bevolkt was, verging een wankang, bemand met Cochinchinezen, door storm in de nabijheid van Tandjong Toe-ing in Blinjoe. De bemanning kwam om met uitzondering echter van twee mannen en ééne vrouw, die zich op eene plank redden, doch wier namen voor de nakomelingschap niet bewaard zijn gebleven.

Omtrent denzelfden tijd of weinige jaren vroeger had zekere vorst van Mataram (?), vernomen hebbende, dat het eiland Banka zonder vorst of vorstin was, zijnen zoon Gadja Minpoer en diens gemalin Ratoe Madjapahit derwaarts gezonden, om zich aldaar als vorst en vorstin te vestigen en het land te regeren.

Deze prins Gadja Minpoer nam de 3 schipbreukelingen welwillend op, en voorzag hen van padi, parangs en eene soort van bijlen (blioens) ten einde het land te bebouwen en zich woningen te maken, en wees hun Goenoeng Plawan tot verblijfplaats aan

Deze drie lieden, van anderen geheel afgezonderd levende, zijn volgens de overlevering de stamouders der orang lom.

Volgens anderen waren hunne stamouders een man en eene vrouw, die uit den heuvel Semidang voortkwamen, nadat een groote vloed den top van dien heuvel droog gelaten had.

Hunne huizen maakten zij van ruw hout en boomschors,— het laatste tot dekking en bewanding tevens; en van dezelfde boomschors vervaardigden zij ook hunne kleeding, zoowel van den man, als van de vrouw. Ofschoon die kleeding tegenwoordig door de gewone, inlandsche geheel verdrongen is, dragen enkelen van hen nog een baatje van de schors van den boom kepor, geheel in den vorm als hunne voorzaten algemeen droegen.

Tot in den zoogenaamden Palembangschen tijd leefden zij als natuurmenschen, zwervende in de bosschen, zich met de jagt en visscherij bezig houdende, en voorts zich voedende met wilde vruchten.

Rijst plantten zij niet, slechts orat, obi en kladi. De vruchten van den koelon of getah pertja waren hunne geliefkoosde spijs. Praauwen bezaten zij niet, en ijzeren werktuigen waren hun bijkans geheel vreemd.

Men verhaalt, dat, toen de Bankanezen volgens gebruik geschenken aan den Palembangschen vorst Machmoed Djabaroedin bragten, de Orang Mapor slechts wat obi's en geene rijst aanboden. Die vorst moet hen toen vervloekt hebben met de woorden: „gij zult steeds van aardvruchten moeten leven en nimmer voldoende rijst bekomen."

Sinds hebben zij wel ladangs aangelegd, maar steeds oogsten zij weinig padi, en leven voornamelijk van obi, kombili, kladi, enz.

Heidenen zijnde, hebben zij geen afkeer van varkensvleesch. De orang-lom in Blinjoe, wier karakter schuwer is en wier gewoonten ruwer zijn, nuttigen het hart en de lever van het varken raauw en vinden dat voedsel regt smakelijk.

Hunne godsdienst, die zij beschouwen als den steun des hemels, zonder welken deze onfeilbaar zou instorten, bestaat uit de vereering van geesten, waarvan zij den voornaamsten „mambang" noemen.

Deze is de opperheer, de meester over leven en dood, tot wien de zielen der menschen na het verlaten des ligchaams opgaan.

Een andere geest, Aké Antak geheeten, is eene soort van reus, van wien de orang-lom ook zeggen af te stammen. Bergen, steenen en boomen vereeren zij als het maaksel van die magtige godheid. Vele plaatsen, waar zij beweren, dat die geest zijn verblijf heeft gehad of nog rondwaart, beschouwen zij als heilige oorden en naderen die met eerbied.

Voorts gelooven zij aan vele andere booze geesten en spoken, zoo als de „hantoe Mapor", een berg- of boschgeest, de „hantoe boejoet", een watergeest, enz.; zij koesteren daarvoor groote vrees en meenen bij ziekte door hen geplaagd te worden. Indien iemand door eene ziekte aangetast is, dan meenen zij, dat een dier geesten hem bezit. Zij bereiden dan een geneesmiddel ter verdrijving van dien geest en geven dat den zieke in. Gevoelt deze zich dan nog niet wel, dan roepen zij een geestenbezweerder in, die tevens arts is.

Deze zingt en danst, totdat hij geheel buiten zinnen is, en in dien gemoedstoestand komt hij te weten, welke geest den zieke bezeten heeft. Vervolgens geeft hij het middel aan, dat den kranke kan genezen, en dient hem zulks toe met bewoordingen, die de meesten niet verstaan.

Ten slotte bieden zij den geest (zoo het een berggeest is) een offer aan, bestaande uit ketoepat, eijeren en andere eetwaren, die zij in eenen boom plaatsen. Is het een watergeest, dan vervaardigt men eene kleine praauw, doet daarin het offer en laat ze zinken.

Indien volgens hun bijgeloof iemand ziek geworden is door toedoen van anderen, dan gebruiken zij als toovermiddel pi-

nang- en andere bloemen, geplaatst in een kopje of kruik, of zij maken een afbeeldsel van hem, die gezegd wordt de ziekte veroorzaakt te hebben, en prikken dat met eene naald of een' spijker op den bewerker, tot dat de ziekte overgaat.

Indien iemand op sterven ligt, dan komt een priester of grijsaard bij hem, en fluistert hem op geheimzinnige wijze woorden in het oor, die weinigen verstaan, maar die tot strekking hebben om hem indachtig te maken, dat bij het opstijgen naar den hemel de weg zich in tweeën splitst, waarvan het eene gedeelte links en het andere regts gaat, en dat ter plaatse der scheiding het huis van den Aké Antak staat. Deze plaats doen de afgestorvenen aan op weg naar den hemel en worden daar ondervraagd.

Indien het den Aké Antak gebleken is, dat de afgestorvene zich in de wereld aan weinig zonden heeft schuldig gemaakt en daarentegen veel goed aan zijne medemenschen heeft gedaan, dan wijst hij hem den regten weg aan en geleidt hem somtijds een eind opwaarts. Maar indien het blijkt, dat de afgestorvene op de aarde veel gezondigd heeft, dan wijst de geest hem den weg naar de hel.

Dit is de reden, waarom den stervende toegefluisterd wordt om, indien de Aké Antak den weg, die naar de hel voert, aanduidt, dien niet te volgen.

Na het afsterven van iemand brengt men het lijk in eene zittende houding, dat vervolgens al de verwanten bezoeken. Eerst daarna wordt het lijk in het graf nedergelaten en wel in eene zittende houding, terwijl zijne kussens, mat, rijstketel, potten, padi en andere zaken mede begraven worden. Somtijds worden ook de opgenoemde voorwerpen in een fijn gevlochten mandje (tadjan) gedaan en aldus mede begraven.

Wanneer een jongeling of man een meisje of vrouw naar zijne keuze gevonden heeft en zij hem wederkeerig genegen is, dan begeeft de toekomstige echtgenoote zich met toestemming

der wederzijdsche ouders naar de woning van haren aanstaanden man en verblijft daar twee dagen en twee nachten. Na die 2 etmalen worden door den bruidegom, in tegenwoordigheid van de wederzijdsche familiebetrekkingen, aan den vader zijner bruid aangeboden 16 aarden kommetjes en 2 gulden of bij gebrek aan geld in de plaats daarvan een blioen (soort van bijl) en daarmede is het huwelijk voltrokken.

Bij gemengde huwelijken, dat is, wanneer eene orang Mapor huwt met een zoogenaamden orang darat, volgt de man de zeden en gewoonten der vrouw.

Indien gehuwde lieden wenschen te scheiden, worden even als bij een huwelijk, al de leden der familie van man en vrouw bijeengeroepen, de goederen in twee gelijke deelen verdeeld en aan elk der echtgenooten een deel toegewezen. Heeft de man tot de scheiding aanleiding gegeven, dan is hij gehouden van zijn aandeel aan den vader of aan de moeder zijner verlatene huisvrouw of aan deze zelve, aantebieden acht aarden kommetjes en 1 gulden. De vrouw, wanneer de schuld bij haar ligt, is tot eene dergelijke gift niet verpligt. Zijn er bij zulk eene scheiding kinderen, dan wordt aan hen zelven de keus gelaten of zij den vader of de moeder willen volgen, en zijn zij tot het doen eener zoodanige keuze nog te jong, dan worden zij aan de zorg der moeder toevertrouwd.

In het Muntoksche, waar de orang lom zeer ruw leven, wordt een huwelijk eenvoudiger gesloten. De jongeling en maagd, die tot eene echtverbindtenis bestemd zijn, komen bijeen, de priester drukt hunne voorhoofden tegen elkander en ziedaar het huwelijk voltrokken.

Door vermenging is de taal der orang lom, die vroeger voor Maleijers weinig of niet verstaanbaar was, langzamerhand verloren gegaan; evenwel zijn er nog eenige geheel verschillende woorden bij hen in gebruik gebleven, zooals de volgende:

itik voor ini

né voor tida
nidi voor tida ada
ngrata voor tida mau
kesen voor kamari
seiesikh voor siapa
omé voor ladang
bedjil voor bedjalan

wijders is bij hen het achtervoegsel *ik* voor *ing*, *i* en *oe* in het Maleisch gebruikelijk:

andjing . . . antjik
babi . . . . babik
kajoe . . . . kajik, enz.

De orang mapor leefden voor 1850, even als de meeste Bankanezen, ongeregeld hier en daar in door de bosschen verspreide woningen. Van toen af hebben zij op last van het bestuur hunne woningen langs de groote wegen gebouwd en tot geregelde kampongs vereenigd, en deelen met de overige inlandsche bevolking gelijkelijk in de verpligte diensten. Velen zijn reeds tot den Islam overgegaan, terwijl hunne zeden en gewoonten meer en meer tot die der overige bewoners van dit eiland naderen.

VERGADERINGEN

VAN HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP

VAN

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

BESTUURSVERGADERING, GEHOUDEN DEN 3n NOVEMBER 1860, IN HET GEBOUW DES GENOOTSCHAPS.

Aanwezig zijn de HH.

Z. Ex. J. van Swieten, president,
G. F. de Bruijn Kops,
W. F. Versteeg,
Mr. J. A. van der Chijs,
Mr. T. H. der Kinderen,
E. Netscher, secretaris.

De notulen der vorige vergadering worden voorgelezen en goedgekeurd.

Daarna worden behandeld de navolgende stukken en zaken:

1. Verslag van de heeren de Bruijn Kops en Versteeg, nopens het hun blijkens § 7 der notulen van 6 October jl. opgedragen onderzoek naar de doelmatigheid van het huis van den heer mr. C. Hultman op het Koningsplein voor een gebouw ten behoeve van het genootschap; uit welk rapport blijkt:

dat de genoemde heeren, behalve het huis van den heer

Hultman nog hebben bezigtigd de te koop aangeboden huizen van de heeren Bras op Molenvliet en la Gracinière op Noordwijk;

dat van deze huizen verreweg het beste en tot het voorgestelde doel meest geschikte is dat van den heer Hultman, hetwelk met geringe moeite en kosten uitmuntend voor museum, bibliotheek, enz. is in te rigten;

dat de koopprijs daarvan moet bedragen *f* 45,000, maar dat eene som van *f* 40,000 tegen eerste hypothecair verband à 6% renten 's jaars, daarop kan blijven rusten;

Overwegende, dat de toestand van het thans door het genootschap geoccupeerde gouvernements-gebouw van dien aard is, dat het, zonder belangrijke schade aan 's genootschaps rijke verzamelingen niet langer kan worden gebruikt;

dat de door het gouvernement blijkens het besluit van 30 Julij 1859 no. 4 voorgenomene voorziening in de behoefte aan een nieuw gebouw, nog afhankelijk is van overleg met het Opperbestuur in Nederland en zich dus nog eenigen tijd kan laten wachten;

Is besloten:

aan het gouvernement te vragen een renteloos voorschot uit 's lands kas van *f* 45,000 tot aankoop van het huis van mr. C. Hultman, benevens vrijstelling van de betaling der kosten van overschrijving.

2. een brief van den heer F. van Ranzow, dd. 16 October jl., dank betuigende voor zijne benoeming tot lid des genootschaps.

Aangenomen voor notificatie.

3. Gouvernements besluit van 23 October jl. no. 11, blijkens hetwelk, naar aanleiding van 's genootschaps schrijven van den 8en te voren, de tusschenkomst van het Ministerie van Kolonien is ingeroepen, tot het bezorgen van eenige voor het buitenland bestemde brieven.

Aangenomen voor notificatie.

4. de missive van den 1en gouvernements-secretaris van 9

October jl. no. 2239, toezendende deel VI der Mémoires de la Société Impériale des Sciences naturelles de Cherbourg.

Is besloten de Société hiervoor 's genootschaps dank te betuigen.

5. de missive van denzelfden van 13 October jl. no. 2266, met magtiging om te publiceren, aanbiedende:

a. de instructie voor den admiraal C. Speelman, als opperbevelhebber en kommissaris voor Makassar, Ternate, Amboina, Banda, etc., van 1666;

b. Merkwaardigheden in de brieven van de Indische Regering aan Heeren Meesters betreffende Java, van 1615—1744.

c. Deductie en betrekking van 't redekundig berigt wegens de ware oorzaak van het bederf, mitsgaders middelen van redres der Ned. O. I. Compagnie in Indië, door den Indiaanschen Patriot van 1775;

Is besloten, deze stukken in rondlezing te zenden.

6. eene missive van denzelfden van 21 October jl. no 2333, ter publicering aanbiedende het verslag van eene reis van den rondreizenden civielen gezaghebber in de groote en kleine Dajak, langs de Kapoeas en Kahajan, gedurende de maanden Maart, April en Mei 1859;

afgegeven aan de kommissie van redactie van het tijdschrift ter plaatsing in hetzelve.

7. eene missive van denzelfden van 26 October jl. no. 2368, ter overname tegen de te schatten waarde aanbiedende eene gouden keten, gevonden nabij de dessa Lengkong, district Pamotan (Rembang);

Is besloten hieromtrent te beslissen, wanneer de keten van den resident van Rembang zal zijn ontvangen.

8. eene missive van denzelfden van 26 October jl. no. 2371, ter overname tegen de te schatten waarde, aanbiedende eene gouden ring uit den Hindoe tijd, gevonden bij eene uitgraving ten dienste van den militairen weg tusschen Tjiandjoer en

Buitenzorg op eene plaats, waar vroeger eene aanzienlijke kampong moet gestaan hebben, thans genaamd Koeta Rongsok;

Is besloten deze ring tegen de geschatte waarde van *f* 14 over te nemen.

9. eene missive van denzelfden van 31 October jl. no. 2410, ter publicering aanbiedende een rapport van den secretaris voor de inlandsche zaken te Makassar dd. 22 Junij 1860 nopens eene reis naar Flores;

Afgegeven aan de kommissie voor redactie.

10. eene missive van denzelfden van 31 October jl. no. 2415a, namens den gouverneur generaal, aanbiedende een exemplaar van het werk getiteld: Nederlandsch Indie en de Staten-Generaal, sedert de grondwet van 1814, door E. de Waal, 1e deel.

In dank aangenomen voor de boekerij.

11. een brief van den gouverneur van Celebes en onderhoorigheden van 26 September jl. no. 2588, ten vervolge op zijn schrijven, verhandeld bij § 6 der notulen van 7 Julij jl. aanbiedende eene correspondentie over oudheden op Sumbawa.

Is besloten van deze stukken gebruik te maken voor 's genootschaps tijdschrift.

12. een brief van den resident van Probolinggo van 5 October jl. no. 1817, aanbiedende de teekening van eene inscriptie op eenen grooten, maar eenvoudigen steen, gevonden in een sawahveld nabij de dessa Wangkal, onder-afdeeling Kraksan.

Is besloten dit schrijven te deponeren in den bundel voor het corpus inscriptionum.

13. een brief van den resident van Samarang van 30 October jl. no. 7078/1, betreffende inning van contributie van een lid des genootschaps.

Is besloten dit schrijven te stellen in handen van den thesaurier.

14. een brief van het lid A. B. Cohen Stuart te Soerakarta

dd. 16 October jl. ten vervolge op zijne vroegere gift, verhandeld bij § 7 *l* der notulen van 7 October 1859, in den vorm van eenen wissel op de firma Reijnst en Vinju, ten geschenke aanbiedende de som van *f* 414,54, zijnde zijn aandeel in de opbrengst van den Javaanschen almanak gedeeltelijk over 1858 en over 1859;

Is besloten den gever hiervoor 's Genootschaps dank te betuigen, en den wissel ter inning af te geven aan den thesaurier.

15. een brief van het corresponderend lid, Dr. F. J. J. A. Junius, dd. Tiel 11 Julij jl., ten geschenke aanbiedende een exemplaar van zijne verhandeling over den oorsprong en de waarde der Ignatiaansche brieven, met de opmerking, dat zijn naam niet vermeld staat op de lijst der leden des Genootschaps, opgenomen in het Naamregister van Ned. Indie.

Is besloten voor het geschenk dank te betuigen, onder mededeeling, dat het abuis te zijnen opzigte is geredresseerd.

16. Een brief van het corresponderend lid, prof. P. O. van der Chijs, dd. Leiden 16 Augustus jl., aanbiedende een exemplaar in zilver der medaille op de stichting der Akademie te Delft.

Is besloten voor dit geschenk 's genootschaps dank te betuigen.

17. Brieven van:

de Linnean Society te Londen, dd. 2 December 1858,

de Gesellschaft für vaterländische Alterthümer in Basel, dd. 14 Januarij 1859,

de Académie Royale des sciences en Bavière, dd. 1 December 1859,

de Académie royale des sciences de Stockholm, dd. 25 November 1859,

het koninklijk Deensch wetenschappelijk genootschap te Koppenhagen, dd. 1 Julij 1859 (twee stuks),

alle aanbiedende werken of dankbetuiging voor ontvangen werken;

Is besloten voor de ontvangen werken 's genootschaps dank te betuigen.

18. van den heer A. Quetelet, secretaris van de koninklijke akademie van wetenschappen te Brussel, zijn met eenige werken van de akademie, ontvangen eenige geschriften van hemzelven als geschenk;

Is besloten als boven.

19. van het Provinciaal Genootschap van kunsten en wetenschappen in Noord-Braband, eenige boekwerken.

Is besloten als boven.

20. van de Royal Society of Victoria, eenige boekwerken.

Is besloten als boven.

21. Namens den bibliothekaris, den heer J. Munnich, wordt aangeboden een instrument bij den inlander in gebruik tot het fijn stampen van sirih (lotjok);

Is besloten als boven.

22. de heer mr. J. A. van der Chijs biedt aan een Javaansch handschrift van de Romo Widjojo, in jong kawi.

Is besloten als boven.

23. Namens den heer W. Kok, kapitein der infanterie, wordt aangeboden een pakje Makassaarsche speelkaartjes, benevens een geschrift van godsdienstigen aard, door den schenker medegebragt uit Boni;

Is besloten als boven, onder aanteekening, dat het bedoelde geschrift is gesteld in handen van het lid dr. B. F. Matthes, met verzoek om eene verklaring er van te geven.

24. namens het lid, den heer B. F. Matthes wordt aangeboden een exemplaar van zijn Makassaarsch-Nederduitsch woordenboek met bijbehoorenden atlas en van zijne Makassaarsche chrestomathie, onder mededeeling, dat hij zich heeft bereid verklaard, om de belangen des genootschaps op Celebes te behartigen.

Is besloten:

a. den heer Matthes voor zijn geschenk dank te betuigen;

b. aan hem af te staan een bij het genootschap voorhanden, doch incompleet Boegiesch handschrift;

c. hem te verzoeken mede te werken tot uitbreiding van 's genootschaps museum, voor zoo veel Celebes aangaat, en daartoe te zijner beschikking te stellen de som van *f* 100.

25. Wordt besloten het kleine metalen kanon, opgegraven te Ponorogo, waarover handelt § 8 der notulen van 6 October jl., over te nemen voor de geschatte waarde van *f* 10.

26. Door de heeren Versteeg en Netscher wordt aangeboden eene schets van verschillende teekens om overblijfselen uit den Hindoetijd aan te duiden op de voorgenomene oudheidkundige kaart van Java;

Wordt besloten de tusschenkomst in te roepen der hoofden van gewestelijk bestuur om aanwijzingen te verkrijgen van de ligging van zoodanige voorwerpen, en de antwoorden daarop in eenen afzonderlijken bundel te verzamelen.

27. Wordt goedgekeurd, dat de secretaris:

a. naar aanleiding van het bepaalde bij § 17 der notulen van 6 October jl., met den instrumentmaker Francke is overeengekomen, om voor *f* 100 in eens de metalen voorwerpen van het museum te reinigen en te repareren;

b. heeft doen vervaardigen blikken nummerplaatjes voor het museum à 15 cents het stuk.

28. Tot lid des genootschaps wordt voorgesteld en benoemd de heer dr. S. A. Naber, rector van het Gymnasium Willem III.

De Secretaris,

E. Netscher.

BESTUURSVERGADERING, GEHOUDEN DEN 8sten DECEMBER 1860, TEN HUIZE VAN DEN HEER Dr. G. WASSINK.

Aanwezig zijn de HH.

Z. Ex. J. van Swieten, president,
Dr. G. Wassink, vice-president,
J. J. van Emmerik, thesaurier,
J. Munnich, bibliothecaris,
Jhr. Mr. H. C. van der Wijck,
G. F. de Bruijn Kops,
W. F. Versteeg,
Mr. T. H. der Kinderen,
G. A. de Lange,
Mr. J. A. van der Chijs,
E. Netscher, secretaris.

De notulen der vorige vergadering voorgelezen en goedgekeurd zijnde, worden behandeld de volgende stukken en zaken:

1. de gouvernements besluiten:

a. van 3 November jl. no. 40, waarbij wordt geregeld de prijs van een Maleisch schoolboekje van A. A. Voorneman;

b. van 19 November jl. no. 5, waarbij aan het Genootschap, tegen de geschatte waarde van *f* 14 wordt afgestaan de gouden ring, bedoeld bij § 8 der notulen van 3 November jl.

c. van 22 November jl. no. 47, waarbij aan het Genootschap, tegen de geschatte waarde van *f* 15 wordt afgestaan het metalen kanon, bedoeld bij § 25 der notulen van 3 November jl.

d. van 5 dezer no. 1, houdende regeling van de waarneming

van het dagelijksch beleid der zaken gedurende eene reis van den Gouverneur Generaal naar het gouvernement der Molukksche eilanden.

Is besloten: de vier omschrevene besluiten aan te nemen voor notificatie.

2. de missives van den 1en gouvernements secretaris:

a. van 2 en 14 November jl. no. 2437 in 2578, ter beoordeeling aanbiedende eenige Maleische schoolboekjes, te Singapore gedrukt, met verzoek om te berigten of, en zoo ja, welke van deze boekjes voor de scholen, waar Maleisch onderwezen wordt, met vrucht kunnen worden gedrukt;

Is besloten de heeren van der Chijs en Netscher uittenoodigen, hieromtrent te rapporteren.

b. van 3 November jl. no. 2452, namens den Gouverneur Generaal ten geschenke aanbiedende een exemplaar van het werk „verslag over den paalworm";

In dank aangenomen voor de bibliotheek.

c. van 5 November jl. no. 2473, namens den Gouverneur Generaal ten geschenke aanbiedende een exemplaar van het Programma van het XV Nederlandsche landhuishoudkundige congres te Amersfoort te houden.

In dank aangenomen voor de bibliotheek.

d. van 13 November jl. no. 2565 voor 's genootschaps tijdschrift aanbiedende eenige stukken over de regentschappen in Benkoelen;

Is besloten den heer van der Chijs te verzoeken hiervan een extract voor het tijdschrift te bewerken.

e. van 14 November jl. no. 2581 ten geschenke aanbiedende twee exemplaren van dr. B. W. Matthes, Makassaarsch-Nederduitsch woordenboek met ethnographischen atlas;

In dank aangenomen voor de bibliotheek.

f. van 29 November jl. no. 2722, ter overname tegen de te schatten waarde aanbiedende drie gouden en een zilveren ver-

gulden vingerringen, opgegraven in de dessa Sarakan, district Prawoto, regentschap Koedoes, residentie Japara;

Is besloten te antwoorden, dat deze voorwerpen geene voldoende oudheidkundige waarde hebben, om door het Genootschap te worden overgenomen.

3. de missive van den directeur der producten en civiele magazijnen van 15 November jl. no. 7851, toezendende drie gouden ringen, waarvan twee met steenen, zijnde gevonden, twee daarvan in den suikerriettuin Mrobot, district Soekaradja, en een nabij de doekoe Tambak-batoe van de dessa Bersole, district en regentschap Poerwokerto (Banjoemas);

Is besloten deze ringen tegen de te schatten waarde overtenemen voor 's genootschaps museum.

4. eene missive van den resident van Batavia van 31 October jl. no. 3851, verzoekende om een verslag van het wetenswaardige der verrigtingen en resultaten van het genootschap over 1860.

Is besloten hieraan te voldoen.

5. eene missive van den resident van Rembang van 2 November jl. no. 1910, aanbiedende de gouden keten bedoeld bij § 7 der notulen van 3 November jl.

Is besloten het gouvernement te berigten, dat dit voorwerp geene voldoende oudheidkundige waarde heeft, om door het genootschap te worden overgenomen.

6. een brief van de Loge „de ster in het oosten" alhier, van 12 November jl. no. 54, aanbiedende een exemplaar der zilveren medaille op het 75jarig bestaan der loge, en een bronzen exemplaar van de medaille op den opbouw en de inwijding van haren nieuwen tempel.

Is besloten hiervoor 's genootschaps dank te betuigen en de medailles te plaatsen in het penningkabinet.

7. een brief van het lid des genootschaps, J. F. R. S. van den Bossche, dd. Muntok 26 October, aanbiedende eenige

Chinesche, Bankasche en eenige Cochin-Chinesche munten met eene beschrijving door den Chineschen tolk J. E. Albrecht;

Is besloten hiervoor 's genootschaps dank te betuigen en de munten te plaatsen in het muntkabinet.

8. brieven van de consuls te Batavia:

a. van Baden.

b. van Hanover, Hamburg en Pruissen.

c. van Belgie.

d. van Groot-Brittannie en Oostenrijk.

e. van Zweden en Noorwegen.

alle van 16 November jl.,

f. van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika van 21 November jl.

g. van Denemarken, Saksen en Oldenburg van heden,

alle, in antwoord op 's genootschaps missive van 3 November jl., hetzij particulier of in hun officieel karakter, hunne hulp toezeggende tot verzending van 's genootschaps brieven en werken naar de landen, wier belangen zij hier voorstaan.

In dank aangenomen voor notificatie.

9. een stuk getiteld: „Repliek aan den heer H. von Dewall," door het buitengewoon lid des genootschaps, A. B. Cohen Stuart.

Is besloten den secretaris op te dragen, onder 's hands den inzender te raadplegen over de wijziging en verkorting van dit stuk, alvorens het in 's genootschaps tijdschrift te plaatsen.

10. eene missive van den adsistent resident van Buitenzorg van 20 November jl. no. 1385, terugaanbiedende eene inteekenlijst op 's genootschaps tijdschrift, waarop zich geene nieuwe inteekenaren hebben aangemeld.

Aangenomen voor notificatie.

11. Een brief van de curatoren der hooge scholen en athenaca in Nederland, dd. 14 Mei 1860, aanbiedende een exemplaar der Annales Academici over het jaar 1856/57.

12. een brief van den president der geneeskundige vereeni-

ging in Ned. Indie, dd. 24 November jl., aanbiedende een vervolgnummer van het tijdschrift der vereeniging.

Is besloten beide werken in dank aan te nemen voor de bibliotheek.

13. een brief van den heer L. A. Gallé te Soerakarta, dd. 10 November jl., wegens vertrek naar Nederland verzoekende ontslag als lid des genootschaps.

Is besloten den heer Gallé van de ledenlijst af te voeren.

14. eene missive van den kolonel, directeur der genie dd. 23 November jl. no. 2638/5321, aanbiedende een verslag van den heer F. C. Wilsen nopens de residentie Bagelen;

Is besloten dit stuk te zenden in rondlezing.

15. eenige stukken van den heer H. von Dewall, houdende Maleische taalkundige opmerkingen.

Is besloten deze stukken af te geven aan de commissie van redactie van 's genootschaps tijdschrift.

16. verslag van den heer Versteeg nopens het doen lithograferen in kleurendruk van de platen, behoorende bij de beschrijving van Nias door de heeren Nieuwenhuijsen en von Rosenberg, waaromtrent hem was opgedragen te onderzoeken of dit werk tegen eenen billijken prijs in Duitschland zou kunnen worden verrigt, en waaromtrent thans blijkt, dat daarvoor buitensporig hooge prijzen worden gevorderd.

Aangezien het lithografisch etablissement van de directie der genie alhier eerlang in staat zal zijn zeer voldoend chromolithografisch werk afteleveren, wordt besloten de tusschenkomst van het militair departement in te roepen, om de bedoelde platen, tegen betaling van papier en drukloon, bij die inrigting in kleurendruk weder gegeven te krijgen.

17. De heer jhr. mr. H. C. van der Wijck biedt aan een Maleisch-Soendaasch manuscript woordenboek, door den regent van Tjiandjoer, Radhen Adhipati Aria Koesoema Ningrat.

In dank aangenomen voor de bibliotheek.

18. De heer J. Munnich biedt aan eene houten lamp en eene garenwinder uit de Preanger Regentschappen.

In dank aangenomen voor het museum.

19. Namens den heer F. Th. Pahud wordt aangeboden een afdruk van eenen ouden gouden ring.

In dank aangenomen.

20. Wordt besloten, te beginnen met het jaar 1861, de contributie van de leden des genootschaps kwartaalsgewijs in stede van eens in het jaar te innen.

21. Wordt medegedeeld, dat de deelen 27 en 28 van 's genootschaps verhandelingen, bevattende de Brata Joeda door den heer A. B. Cohen Stuart, ter verzending aan de leden gereed liggen.

22. Worden benoemd:

tot honorair lid het buitengewoon lid des genootschaps A. B. Cohen Stuart;

tot gewone leden (ingaande met 1 Januarij e. k.), de HH.

J. MacLachlan,

H. Anthon,

G. Suermondt,

W. Suermondt Wcz.,

C. Vriesendorp,

Dr. J. Meuleman,

Dr. L. W. G. de Roo, te Batavia, en

J. G. F. Riedel, te Menado.

Niets meer te verhandelen zijnde, werd de vergadering gesloten.

De Secretaris,

E. Netscher.

VERGADERING VAN 5 JANUARIJ 1861.

Aanwezig:

Z. Ex. J. van Swieten, president,
Dr. G. Wassink,
Jhr. Mr. H. C. van der Wijck,
Mr. T. H. der Kinderen,
G. F. de Bruijn Kops,
Mr. J. A. van der Chijs,
E. Netscher, secretaris.

De notulen der vorige vergadering worden voorgelezen en goedgekeurd.

Daarna worden behandeld de volgende stukken en zaken:

1. Enz.

2. de missive van den gouvernements-secretaris van 18 December 1860 no. 2889a, aanbiedende het programma voor de algemeene nationale tentoonstelling van nijverheid, in 1861 te Haarlem te houden, met verzoek aan het inzenden van Ned. Indische voorwerpen voor die tentoonstelling zooveel mogelijk behulpzaam te willen zijn.

Aangenomen voor notificatie.

3. eene missive van denzelfden van 22 December 1860 no. 2919, aanbiedende twee exemplaren van Dr. B. F. Matthes, Makassaarsche chrestomathie;

In dank aangenomen voor de Bibliotheek.

4. een brief van den resident van Cheribon van 22 December 1860 no. 3463, verzoekende zes exemplaren van 's genoot-

schaps circulaire van 20 te voren (bijdragen voor de oudheidkundige kaart van Java).

Wordt aangeteekend, dat hieraan is voldaan.

5. een brief van den 1en luitenant der infanterie L. J. T. E. von Ende, dd. Baraberai (zuider- en ooster-afdeeling van Borneo) 21 November 1860, aanbiedende eenige gouden en zilveren voorwerpen, waarmede versierd was een oud steenen beeld, gevonden in de missegit van de kampong Rantawan;

Wordt goedgekeurd, dat den schenker 's genootschaps dank betuigd is en hem ter zake eenige nadere inlichtingen gevraagd zijn.

6. een brief van den heer A. B. Cohen Stuart, dd. Soerakarta 17 December 1860, zijnen dank betuigende wegens zijne benoeming tot honorair lid des genootschaps.

Aangenomen voor notificatie.

7. een brief van den directeur der producten en civiele magazijnen, dd. 29 December 1860 no. 8887, ter beoordeeling van de geschiktheid om in 's genootschaps oudheidkundig museum te worden bewaard, aanbiedende een aarden potje met eenige gouden en zilveren voorwerpen, gevonden nabij de dessa Poerwokerto-koelon, district en afdeeling Poerwokerto, residentie Banjoemas,

Is besloten daarvan tegen de te schatten waarde over te nemen een gouden ring en drie zilveren muntstukken.

8. een brief van den heer H. L. Janssen, dd. Batavia, 24 December 1860, aanbiedende een metalen beeldje, opgegraven nabij Poerworedjo (Bagelen).

In dank aangenomen voor het museum.

9. een brief van den heer J. Geo. Thomson te Calcutta, dd. 10 December 1860, houdende verzoek om inlichting of alhier zich iemand bezig houdt met het verzamelen, tegen betaling, van insekten en kapellen;

Is besloten van dit verzoek mededeeling te doen aan de Natuur-

kundige Vereeniging in Ned. Indie en daarvan kennis te geven aan den heer Thomson.

10. twee brieven van den heer J. Munnich, dd. 29 en 30 December 1860, verzoekende ontslag als bibliothekaris en lid der directie des genootschaps, wegens vertrek naar Europa.

Is besloten den heer Munnich te antwoorden, dat het genootschap zijne als bibliothekaris bewezene diensten zeer op prijs stelt en hoopt, dat daarvan bij zijne terugkomst ook kunne blijken door hem bij de eerste gelegenheid weder in zijne betrekking te herstellen.

11. een brief van de hoofdkommissie van onderwijs, dd. 29 December 1860 no. $\frac{1}{134}$, aanbiedende een exemplaar van het algemeen verslag van den staat van het onderwijs in Nederlandsch Indie over 1859.

In dank aangenomen voor de bibliotheek.

12. eene missive van de königliche Gesellschaft der Wissenschaften te Göttingen, dd. 16 Junij 1860, aanbiedende eenige boekwerken.

In dank aangenomen voor de bibliotheek.

13. een brief van het militair departement van 4 dezer no. 6, in antwoord op de dezerzijdsche missive van 8 December 1860 te kennen gevende, dat het lithograferen in kleurendruk der platen, behoorende bij de beschrijving van Nias door Nieuwenhuijsen, onder eenig voorbehoud in tijd en kosten, kan geschieden bij de directie der genie;

Is besloten den secretaris op te dragen zich ter zake te verstaan met den chef van het 3e bureau der genie-directie.

14. Een brief van het wiskundig genootschap: „Een onvermoeide arbeid komt alles te boven", dd. Amsterdam, 21 Maart 1860, aanbiedende een exemplaar der Opgaven met derzelver ontbindingen over 1855/59.

In dank aangenomen voor de bibliotheek.

15. brieven van de heeren C. P. C. Steinmetz, G. H. Uhlen-

beck en J. J. Altheer, dd. 12, 24 en 26 December 1860, verzoekende hun ontslag als lid des genootschaps, de twee eersten wegens vertrek naar Europa.

Is besloten de namen dezer heeren van de ledenlijst af te voeren.

16. een brief dd. 20 December 1860, volgens welken de heer F. W. Baumgarten niet langer wenscht in te teekenen op 's genootschaps tijdschrift.

Is besloten hiervan nota te nemen.

17. een brief van den heer A. B. Cohen Stuart, dd. Soerakarta, 19 December 1860, gerigt aan den secretaris en handelende over de plaatsing in 's genootschaps tijdschrift van zijne Repliek aan den heer H. von Dewall (zie § 9 der notulen van 8 December 1860);

Is besloten het bedoelde stuk in het tijdschrift op te nemen.

18. De nota's over de regenten van Benkoelen, door den heer van der Chijs, naar aanleiding van § 1d der notulen van 8 December 1860 bewerkt voor 's genootschaps tijdschrift.

Is besloten dit stuk in het tijdschrift op te nemen.

19. Wordt besloten aan de uitgevers van couranten in Indie, voor zoover zij dit nog niet verrigten, te verzoeken om de kostelooze toezending van een exemplaar hunner bladen voor 's genootschaps bibliotheek.

20. Ter vervulling van de betrekkingen in deze directie, opengevallen door de aftreding van den Heer J. Munnich, wordt besloten:

a. den heer mr. J. A. van der Chijs te benoemen tot bibliothekaris en mede-redacteur van 's genootschaps tijdschrift;

b. de zorg voor 's genootschaps musea op te dragen aan den heer E. Netscher.

21. Tot gewone leden des genootschaps worden benoemd de heeren:

Dr. W. Palmer van den Broek te Soerakarta,

J. A. Bakkers te Makkasser,

Mr. O. van den Berg te Soekapoera.

Niets meer te verhandelen zijnde, werd de vergadering gesloten.

Gearresteerd in de vergadering van 2 Februarij 1861.

De Secretaris,

E. NETSCHER.

DIRECTIE-VERGADERING VAN 2 FEBRUARIJ 1861.

Aanwezig:

Z. Ex. J. van Swieten, president,
Dr. G. Wassink, vice-president,
Jhr. Mr. H. C. van der Wijck,
Mr. T. H. der Kinderen,
Mr. J. A. van der Chijs, bibliothikaris,
G. A. de Lange,
G. F. de Bruijn Kops,
W. F. Versteeg,
E. Netscher, secretaris.

De notulen der gewone en die der buitengewone vergadering van 5 en 19 Januarij jl. voorgelezen en goedgekeurd zijnde, worden behandeld de volgende stukken en zaken:

1. 's Gouvernements besluit van 16 Januarij jl., no. 31, waarbij wordt geregeld de prijs van een Maleisch schoolboekje door J. L. Martens.

Aangenomen voor notificatie.

2. de brieven van de residenten:

van Rembang, dd. 22 Januarij jl. no. 137,
van Pasoeroean, dd. 23 Januarij jl. no. 312,
van Kadoe, dd. 24 Januarij jl. no. 122,
van Tagal, dd. 30 Januarij jl. no. 192,

allen ten geleide van opgaven voor de oudheidkundige kaart van Java.

Is besloten al deze en de nog te verwachten bijdragen te verzamelen in eenen afzonderlijken bundel.

3. Een brief van het Rotterdamsche Leeskabinet, dd. 31 Oc-

tober 1860, aanbiedende een exemplaar van het verslag van het eerste jaar van zijn bestaan en verzoekende om de toezending van s' Genootschaps werken.

Is besloten te antwoorden, dat den bibliothekaris des genootschaps is opgedragen de verlangde werken, zooveel mogelijk compleet en voortaan naar mate zij verschijnen, aan het Leeskabinet te zenden.

4. Eene missive van de kommissie tot verbetering der Indische zeekaarten, dd. 11 Januarij jl. no. 6, naar aanleiding van 's Gouvernements besluit, dd. 17 Januarij 1860 no. 28, aanbiedende een exemplaar der door haar in 1860 uitgegeven kaarten, namelijk van:

de Z. W. kust van het eiland Kiusiu.

Landverkenningen en baaijen van idem,

Nangka-eilanden,

Japanschen Archipel,

Straat Makassar (in twee bladen), 2e uitgave.

Straat Bangka, 2e verbeterde uitgave.

In dank aangenomen.

5. Eene missive van het Marine Departement, dd. 25 Januarij jl. no. 785, verzoekende om twee der zes metalen vuurmonden, prijs gemaakt bij de Djambische expeditie in 1858 en afgestaan aan het Bataviaasch Genootschap, ten einde die naar Nederland te zenden voor de modelkamer van het Departement der Marine.

Is besloten den Heer de Bruijn Kops te verzoeken twee van de thans bij het havenkantoor gedeponeerde stukken voor het Marine Departement te kiezen, waarvan aan dat Departement ter gelegener tijd zal worden berigt gegeven.

6. Eene missive van den Directeur der producten en civiele magazijnen, dd. 1 dezer no. 860, ter overname aanbiedende een gouden ring met inscriptie, gevonden bij het dempen van moerassen te Tjilatjap.

Is besloten dezen ring voor de te schatten waarde, ten behoeve van het oudheidkundig museum over te nemen.

7. Brieven van de Heeren Weijermans & Co. te Pasoeroean en Chs. Kocken te Soerabaja, dd. 16 en 18 Januarij jl., in antwoord op het dezerzijdsch schrijven van 5 te voren, toezeggende de kostelooze toezending van de door hen uitgegeven wordende nieuwsbladen;

Is besloten aan al de uitgevers van Ned. Indische nieuwsbladen, die ze kosteloos aan het Genootschap zenden, aan te bieden een exemplaar van 's Genootschaps verhandelingen en Tijdschrift.

8. Brieven van de heeren C. Vriesendorp en dr. W. Palmer van den Broek, dd. 7 en 28 Januarij jl., dank betuigende voor hunne benoeming tot lid des Genootschaps.

Aangenomen voor notificatie.

9. Brieven van de Heeren Jhr. Mr. O. E. van Nispen, en . . Godin, dd. 21 Januarij en 28 December jl., verzoekende ontslag als lid des Genootschaps, de eerste wegens vertrek naar Nederland.

Is besloten de namen dezer heeren van de ledenlijst af te voeren.

10. Een brief van den heer J. J. van Emmerik, dd. heden, onder toezending ter inzage van 's Genootschaps boeken, verzoekende om ontslag als lid en als thesaurier des Genootschaps.

Is besloten dit ontslag, onder dankbetuiging voor de door den heer van Emmerik bewezen diensten, te verleenen.

11. Ter voorziening in de vacaturen bij de Directie, ontstaan door de aftreding der heeren J. Munnich en J. J. van Emmerik, worden benoemd tot leden der Directie, de gewone leden dr. S. A. Naber en mr. H. Rochussen, de laatste tevens tot thesaurier.

12. Tot gewoon lid des genootschaps wordt benoemd de Heer F. van Leeuwen te Batavia.

13. Is besloten het door den thesaurier aangeboden verslag

van de financien des genootschaps over 1860 te zenden in rondlezing.

14. De heer van der Chijs biedt ten geschenke aan, van hemzelven eenige nieuwsbladen, en namens het lid mr. H. D. Levijssohn Norman, eene verzameling State Papers van de Kaap de Goede Hoop, welke geschenken in dank worden aangenomen.

15. De bibliothekaris wordt gemagtigd:

a. tot het aankoopen van een stel van 6 photographische gezigten van Java, door Woodbury, uitgegeven bij H. M. van Dorp alhier, tegen *f* 30 het stel;

b. tot het doen aanmaken van twee nieuwe kasten voor de bibliotheek.

16. Wordt besloten het lid, den Heer B. N. I. Roskott te Amboina te verzoeken, om de toezending van een exemplaar der aldaar uitgegeven godsdienstige en schoolboeken voor den inlander.

17. Wordt besloten de hoofden van gewestelijk bestuur te verzoeken om de kennisgave van gevonden wordende oudheden, die voorgeschreven is bij het Gouvernementsbesluit van 19 April 1855 no. 3 niet te bepalen tot voorwerpen van edele metalen, maar ook van het vinden van alle andere soorten van oudheden kennis te geven aan het Genootschap.

18. Wenschelijk geoordeeld wordende in 's Genootschaps tijdschrift op te nemen een verslag van de zending van den Heer mr. J. H. Donker Curtius naar Siam, wordt besloten:

a. het gouvernement te verzoeken om mededeeling van rapporten betreffende die zending;

b. den kapitein luitenant ter zee van der Meersch, kommandant van Z. M. stoomschip *Groningen*, te verzoeken om mededeeling van eenige bijzonderheden, nopens de reis van zijn onderhebbend stoomschip naar Siam;

c. de Factorij der Nederlandsche Handelmaatschappij te vragen om eenige inlichtingen nopens den handel in Siam, tot

het inwinnen waarvan in der tijd de Heer H. J. van Hoorn van wege de Factorij naar Siam is gezonden.

19. De heer mr. T. H. der Kinderen wordt verzocht op zich te nemen het ontwerpen van eene nieuwe wet voor het Genootschap, hetgeen ZEd. aanneemt.

20. Wordt aangeteekend, dat de Heer mr. J. H. Donker Curtius verklaart reeds voor verscheidene jaren voor het lidmaatschap des Genootschaps te hebben bedankt en mitsdien weigert de achterstallige contributie te voldoen.

Is besloten den naam van den heer Donker Curtius van de ledenlijst af te voeren.

Niets meer te verhandelen zijnde, wordt de vergadering gesloten.

De Secretaris,

E. Netscher.

BESTUURS-VERGADERING VAN 2 MAART 1861.

Aanwezig:

Z. Ex. J. van Swieten, president,
Dr. G. Wassink, vice-president,
Mr. T. H. der Kinderen,
Dr. S. A. Naber,
Mr. J. A. van der Chijs, bibliothekaris,
G. A. de Lange,
G. F. de Bruijn Kops,
Mr. H. Rochussen, thesaurier,
E. Netscher, secretaris.

Nadat de nieuw benoemde leden der directie, dr. S. A. Naber en mr. H. Rochussen, door den president zijn verwelkomd, worden de notulen der vorige vergadering voorgelezen en goedgekeurd.

Daarna worden behandeld de volgende stukken en zaken:

1. 's Gouvernements besluit, dd. 11 September 1860 no. 17, waarbij het genootschap, met verzoek om opname in zijn tijdschrift en om het begonnen onderzoek voort te zetten, worden toegezonden afschriften van nota's van de heeren A. B. Cohen Stuart, R. H. Th. Friederich en E. Netscher, over het stellen van vaste regelen op het voeren of toekennen van adellijke titels onder de Javanen.

Is besloten de bedoelde nota's in 's genootschaps tijdschrift op te nemen en dezelve voorts te zenden in rondlezing aan de leden der directie, om nader te beraadslagen, wat ter zake kan worden verrigt om aan 's gouvernements verlangen te voldoen.

2. 's Gouvernements besluit, dd. 11 September 1860 no. 24, aanbiedende eenige stukken over de titels in de Preanger-Regentschappen, met uitnoodiging om bij de voldoening aan het besluit sub 1 hiervoren omschreven, te letten op het verschil in den toestand der Preanger-Regentschappen met dien in oostelijk Java.

Is besloten tot het zenden in rondlezing met de stukken sub 1 hiervoren bedoeld.

3. 's Gouvernements besluit, dd. 4 Februarij jl. no. 18, waarbij tegen de geschatte waarde aan het genootschap worden afgestaan de voorwerpen, omschreven bij § 3 der notulen van 8 December 1860 en bij § 7 der notulen van 5 Januarij jl.

Aangenomen voor notificatie.

4. 's Gouvernements besluit, dd. 11 Februarij jl. no. 7, waarbij het genootschap, om als 's gouvernements eigendom te bewaren, worden toegezonden:

een zwarte ebbenhouten wandelstok met gouden knop,

twee klewangs,

twee lanzen met ijzeren weerhaken,

twee hoofddeksels met veeren,

een ijzeren weerhaak, zijnde geschenken van den Sulthan Anom Mohamad Kamaroedin van Sekadouw (Wester-afdeeling van Borneo) aan den Gouverneur Generaal;

Is besloten deze voorwerpen te plaatsen in het museum.

5. De missive van den 1sten gouvernements-secretaris, dd. 2 Februarij jl. no. 250, aanbiedende een exemplaar der parlementaire debatten over het suiker-contract Pangka;

Is besloten dit stuk te zenden in rondlezing en daarna te plaatsen in de bibliotheek.

6. De missive van den 1sten gouvernements-secretaris, dd. 14 Februarij jl. no. 354, waarbij het genootschap, naar aanleiding van zijn schrijven van dd. 22 Januarij jl. wordt verzocht meer bepaaldelijk mededeelen, of, en zoo ja, welke voorstellen door

de directie zijn gedaan aan de directie der Natuurkundige Vereeniging tot vereeniging met het Bataviaasch genootschap;

Wordt goedgekeurd het daarop sub dato 21 Februarij jl. gegeven antwoord, houdende in substantie, dat dezerzijds geene voorstellen tot vereeniging aan de Natuurkundige Vereeniging zijn gedaan, omdat reeds in beginsel was uitgemaakt, dat geene zamensmelting der beide ligchamen zou plaats hebben, terwijl voorts op nieuw is aangedrongen op eene spoedige voorziening in de behoefte aan een gebouw voor het genootschap.

7. De missive van den 1en gouvernements-secretaris, dd. 27 Februarij jl. no. 450, aanbiedende een schrijven van den resident van Banka, houdende, dat nabij de kampong Trentang, district Koba, drie koperen lilla's zijn opgegraven, die het genootschap ter overname tegen de te schatten waarde worden aangeboden.

Is besloten:

a. het gouvernement te antwoorden, dat de lilla's niet schijnen te zijn van voldoende oudheidkundige waarde, om door het genootschap te worden overgenomen;

b. den resident van Banka te verzoeken om eenige opheldering nopens de orang loem, die in zijnen brief worden gezegd de streek, waar de bedoelde lilla's zijn gevonden, te hebben bewoond.

8. 's Gouvernements renvooi, dd. 26 Februarij jl. no. 3215, ter kennisname en terugzending aanbiedende een Maleisch manuscript, getiteld: theoretisch practisch rekenboek door J. R. P. F. Gonggrijp;

Overwegende, dat het hoogst waarschijnlijk de bedoeling is ook 's genootschaps gevoelen omtrent de bruikbaarheid van dit werk voor de inlandsche scholen te vernemen:

Is besloten den heer Netscher op te dragen de directie ter zake voor te lichten.

9. Eene missivie van den adsistent-resident van Buitenzorg, dd. 11 Februarij jl. no. 163, aanbiedende eenige opgaven voor de oudheidkundige kaart van Java;

Is besloten deze stukken te verzamelen in den voor die gegevens bestemden bundel.

10. De brieven van de Factorij der Ned. Handelmaatschappij, dd. 12 Februarij jl. en van den 1en gouvernements-secretaris, dd. 26 Februarij jl. no. 437, in antwoord op dezerzijdsch schrijven van 2 Februarij te voren, aanbiedende gegevens nopens den handel *van* en de zending van den heer mr. Donker Curtius *naar* Siam;

Is besloten deze stukken te zenden in rondlezing en af te wachten de berigten omtrent de zending naar Siam, die van den kapitein-luitenant ter zee van der Meersch worden te gemoet gezien.

11. Eene teekening en beschrijving van een Javaansch zadel, door den heer H. A. Steijn Parvé;

In dank aangenomen.

12. Een brief van het Indisch Genootschap te Gravenhage, dd. 19 October 1860 no. 105, erkennende de ontvangst van boekwerken.

Afgegeven aan den bibliothekaris.

13. Een brief van de Oberhessische Gesellschaft für Natur- und Heilkunde te Giessen, dd. . . Junij 1860, aanbiedende no. 7 en 8 van hare berigten en verzoekende ook de werken des genootschaps te mogen ontvangen;

Is besloten aan dat verzoek te voldoen en den bibliothekaris daartoe te magtigen.

14. De in rondlezing geweest zijnde staat van 's Genootschaps geldmiddelen onder ultimo 1860, ingediend door den onlangs afgetreden thesaurier J. J. van Emmerik.

Is besloten de Heeren de Bruijn Kops, de Lange en Rochussen te committeren om dezen staat te onderzoeken en dienaangaande te berigten.

15. De bibliothekaris wordt gemagtigd:

a. tot het vervaardigen en doen drukken van eenen nieuwen catalogus van de bibliotheek, volgens een door hem overgelegd plan;

b. tot het aanschaffen van de schetsen uit Bandjermasin, uitgegeven bij H. M. van Dorp alhier.

16. Tot lid des Genootschaps wordt benoemd de Heer A. de Castro, gouverneur van Timor Dellij.

17. Het lid R. Wijnen geeft bij brief van 14 Februarij jl. te kennen, dat hij gedurende zijne afwezigheid naar Europa wenscht te blijven contribuerend lid en dat over zijne contributie kan worden beschikt bij den heer A. L. H. A. Nagel, kontroleur in de Lampongsche districten, terwijl hij ten geschenke aanbiedt een exemplaar van J. J. de Roij, Hagchelijke reistogt na Borneo en Atjin, 1706.

Is besloten van het eerste aanteekening te houden, 's Genootschaps werken voor den heer Wijnen te zenden aan den heer Nagel, en voor het geschenk 's Genootschaps dank te betuigen.

Niets meer te verhandelen zijnde, werd de vergadering gesloten.

Mij bekend,

De Secretaris,

E. Netscher.

BESTUURS-VERGADERING VAN 6 APRIL 1861.

Aanwezig:

Z. Ex. J. van Swieten, president,
Dr. G. Wassink, vice-president,
G. F. de Bruijn Kops,
Mr. T. H. der Kinderen,
G. A. de Lange,
Mr. J. A. van der Chys. bibliothekaris,
W. F. Versteeg,
Dr. S. A. Naber,
Mr. H. Rochussen, thesaurier,
E. Netscher, secretaris.

De notulen der vorige vergadering voorgelezen en goedgekeurd zijnde, worden behandeld de volgende stukken en zaken:

1. Mondeling verslag van den heer Netscher over het Maleisch theoretisch-practisch rekenboek van Gonggrijp, waarvan de beoordeeling hem is opgedragen bij § 8 der notulen van 2 Maart jl.

Is besloten het Gouvernement mededeelen, dat dit werk der directie van genoegzaam belang en van voldoende zuiverheid van taal voorkomt, om voor het onderwijs onder den inlander te worden uitgegeven.

2. 's Gouvernements besluit, dd. 26 Februarij jl. no. 6, waarbij wordt aangeboden 1 ex. van dr. J. Hoffmann's katalogus van Chinesche matrijzen en drukletters;

In dank aangenomen voor de boekerij.

3. Besluit als voren, dd. 18 Maart jl. no. 12, houdende mag-

tiging om aan het genootschap voor *f* 12 aftestaan den gouden ring, bedoeld bij § 6 der notulen van 2 Februarij jl.

Aangenomen voor notificatie.

4. Besluit als voren, dd. 19 Maart jl. no. 42, waarbij voor het genootschap wordt bestemd 1 der drie ex. van het afgewerkte gedeelte van het te Soerakarta bewerkt wordende Javaansch-Nederduitsche woordenboek.

In dank hiervan kennis genomen.

5. Besluit als voren dd. 25 Maart jl. no. 10, bij hetwelk eenige inlandsche schriften, buit gemaakt op zeeroovers te Sajoesoe (Celebes), ter beschikking van het genootschap worden gesteld;

Is besloten deze schriften te bewaren bij de verzameling handschriften.

6. Besluit als voren, dd. 25 Maart jl. no. 24, waarbij eene in 1834 aan nu wijlen den Sulthan van Bandjermasin, Adam Alwasjik Billah door het gouvernement toegekende gouden medaille en keten, het genootschap wordt toegezonden, om als 's gouvernements eigendom, volgens het bepaalde bij het besluit van 11 December 1858 no. 77, te worden bewaard.

Is besloten de medaille en keten ter bewaring te geven aan den thesaurier.

7. De missive van den 1^{en} gouvernements-secretaris, dd. 4 Maart 1861 no. 506^{a} voor 's genootschaps tijdschrift aanbiedende een verslag van den adsistent-resident J. A. Bakkers nopens de afdeeling Sandjai (Celebes);

Afgegeven aan de kommissie van redactie.

8. Missive als voren, dd 21 Maart jl. no. 709, aanbiedende 1 ex. der Bangkok calendar voor 1861;

In dank aangenomen voor de boekerij en besloten daarvan gebruik te maken voor het stuk over de zending van den heer Donker Curtius naar Siam, waarvoor bouwstoffen worden verzameld.

9. Missive als voren, dd. 22 Maart jl. no. 713, ter overname aanbiedende 9000 stuks Chinesche koperen munten, die in een aarden pot in de rivier Tjihalarang, district Oedjoeng Broeng wetan, afdeeling Bandong (Preanger Regentschappen) zijn gevonden;

Overwegende, dat hoezeer deze munten niet van dadelijk belang zijn voor 's genootschaps verzamelingen, zij echter ten nutte van de wetenschap kunnen worden aangewend door ze aftestaan aan geleerde genootschappen in het buitenland, waar zulke oude Chinesche munten tot belangrijke onderzoekingen kunnen leiden;

Is besloten deze munten overtenemen voor de geschatte waarde van *f* 30.

10. Missive als voren, dd. 26 Maart 1861 no. 756, volgens welke voor de boekerij van het genootschap worden bestemd de volgende bij den inlander Abd'oel Sawat achterhaalde godsdienstige geschriften, getiteld:

Hoesnal Moentalib,
Batiak,
Ria Jatoel Imat,
Sawalih Tapsilah,
Asad,
Hoesnal Moekasid,
Sari'oel Iman, en
Abi Janal Hawait.

Is besloten deze werken bij ontvangst te plaatsen in de boekerij.

11. Missive als voren, dd. 3 dezer no. 811, voor 's genootschaps Tijdschrift aanbiedende een verslag van den adsistent-resident J. A. Bakkers omtrent de eilanden Bonerate en Kalao (Celebes);

Afgegeven aan de kommissie van redactie.

12. De missives van den directeur der producten en civiele magazijnen en van den resident van Batavia van 7 en 9 Maart jl. no. 1868 en 1100 over de toezending van de wapens, enz. van Sekadouw, bedoeld bij § 4 der notulen van 2 Maart jl.

Wordt aangeteekend, dat die voorwerpen zijn ontvangen en geplaatst in 's genootschaps museum.

13. De missive van den resident van Cheribon, dd. 30 Maart jl. no. 821.

14. Die van den resident van Bezoeki, dd. 20 Maart jl. no. 774, en

15. Die van den adsistent-resident van Patjitan, dd. 7 Maart jl. no. 275,

alle ter aanbieding van gegevens voor de oudheidkundige kaart van Java;

Is besloten deze stukken te colligeren.

16. Een brief van den heer von Ende, 1^en^ luitenant te Barabei-ie (Zuider en Ooster afdeeling van Borneo), dd. 6 Februarij jl., houdende eenige nadere mededeelingen omtrent het steenen beeld, waarvan afkomstig zijn de sieraden door den heer von Ende het genootschap aangeboden en waaruit, zoomede uit eene overgelegde teekening, meer en meer schijnt te blijken, dat het bedoelde beeld voorstelt Doerga, met den buffel en de asoera, zoo als er verscheidene in 's genootschaps oudheidkundig museum zijn; biedende ten stotte de heer von Ende zich aan, om het genootschap te verrijken met wapens, kevers, kapellen, visschen, enz.

Is besloten den heer von Ende dank te betuigen voor zijne inlichtingen en zijn aanbod tot verrijking van het genootschap mede in dank aantenemen.

17. Een brief van R. C. Lepage & Co. te Calcutta, dd. 25 Januarij jl. verzoekende betaling voor de Indian Annals of Medical Sciences no. 12;

Is besloten te onderzoeken of dit werk wel bij het genootschap is ontvangen.

18. Een brief van den heer J. Hageman Jcz. te Soerabaija, dd. 19 Maart jl. houdende verzoek, dat hem eenige betrekking bij het genootschap worde opgedragen;

Is besloten te antwoorden, dat daartoe voor alsnog geene gelegenheid bestaat, maar dat, mogt die zich later voordoen, op zijn verzoek zal worden gelet.

19. Namens den heer J. G. K. Broekmeijer alhier worden, als rariteit, aangeboden eenige entrée-kaartjes van het Bataviasche liefhebberijtooneel van de jaren 1823, 1824 en 1828;

In dank aangenomen.

20. De bibliothekaris legt over eene nota van overcompleete werken, die zich bij het genootschap bevinden, zijnde:

Boma Kawja.	200 ex.
Damar Woelan	133 "
Wiwaha Djarwa.	106 "
Ardjoeno Wiwoho	69 "
Sri Rama.	6 "
Werndly's spraakkunst door Angelbeek. . . .	175 "
Roorda van Eysinga, Mal. woordenboek. . . .	10 "
Blume, Bijdragen	25 "

Is besloten van de zes eerste werken een exemplaar aantebieden aan 's genootschaps inlandsche leden en aan de regenten op Java, en de overige werken te doen verkoopen.

21. Namens den heer H. M. van Dorp worden aangeboden eenige boekwerken;

In dank aangenomen voor de boekerij.

22. De heer Versteeg biedt aan 1 zilveren vroedschaps-penning van de stad Middelburg;

In dank aangenomen.

23. De heer de Bruyn Kops biedt aan 1 exemplaar van l'Inde, door du Bois de Jancigny en X. Raymond;

In dank aangenomen voor de boekerij.

24. Een brief van den heer Riedel, dd. Tanawangko 15

Februarij jl., dank betuigende voor zijne benoeming tot lid des genootschaps.

Aangenomen voor notificatie.

25. Worden benoemd:

tot corresponderend lid des genootschaps, de heer Mr. P. A. S. van Limburg Brouwer te 's Hage;

tot gewone leden, de heeren:

C. van der Moore te Tjiandjoer,

J. L. A. Winter te Batavia,

J. Bernhard Bodeman te Soerabaija,

P. J. Serlé te Patjitan,

terwijl het gewoon lid P. Landberg Jnr. wegens vertrek naar Europa, op zijn verzoek wordt opgenomen onder de gewone leden buiten Ned. Indië.

26. De thesaurier doet opgave van eenige leden, die wegens vertrek of om andere redenen nalatig blijven in het voldoen van hunne contributie of beweren geen lid des genootschaps te zijn;

dien ten gevolge worden van de ledenlijst afgevoerd de heeren:

W. J. M. van Schmid,

Mr. G. Umbgrove,

H. W. Huffenreuter, en

J. L. de Dieu Stierling,

Niets meer te verhandelen zijnde is de vergadering gesloten.

Gearresteerd in de vergadering van 4 Mei 1861.

Mij bekend:

De Secretaris,

E. Netscher.

VERGADERING VAN 4 MEI 1861.

Aanwezig:

Z. Ex. J. van Swieten, president,
Jhr. Mr. H. C. van der Wijck,
Mr. T. H. der Kinderen,
G. F. de Bruijn Kops,
Mr. J. A. van der Chijs, bibliothekaris;
G. A. de Lange,
Dr. S. A. Naber,
E. Netscher, secretaris.

De notulen der vorige vergadering voorgelezen en goedgekeurd zijnde, worden behandeld de volgende stukken en zaken.

1. Gouvernements besluit, dd. 16 April jl. no. 19, waarbij het Genootschap worden aangeboden eenige boekwerken, afkomstig van de onlangs opgehevene inrigting voor agricultuur chemie te Buitenzorg.

In dank aangenomen voor de boekerij.

2. Besluit als voren, dd. 17 April jl. 1805, waarbij aan het Genootschap worden afgestaan, tegen de geschatte waarde van *f* 30.—, de Chinesche munten, bedoeld bij § 9 der notulen van 6 April jl.

Aangenomen voor notificatie.

3. Besluit als voren, dd. 22 April jl. no. 7, houdende kennisgave, dat de brieven des Genootschaps voor verschillende inrigtingen in Europa, bedoeld bij 's Genootschaps brief van 15 April jl., zijn verzonden aan den Minister van koloniën.

4. De brief van den 1sten Gouvernements-secretaris, dd. 19

April jl. no. 993, ten vervolge op zijn schrijven van 3 te voren no. 506a aanbiedende kaarten van Sandjai, Bonthain en Boelekomba, Bonerate en Kalaoe.

Afgegeven aan de redactie van 's Genootschaps tijdschrift, om te rapporteren omtrent de wenschelijkheid om die kaarten met de voor het tijdschrift bestemde beschrijvingen der genoemde landen uittegeven.

5. Een brief van den resident van Pasoeroean, dd. 23 April jl. no. 1413, berigtende, dat geene oudheidkundige voorwerpen, als bedoeld bij 's Genootschaps circulaire, dd. 2 Februarij jl., aldaar zijn aangetroffen.

Aangenomen voor notificatie.

6. Een brief van den Resident der Zuider- en Ooster afdeeling van Borneo, dd. 22 Maart jl. no. 750, berigtende de verzending naar Samarang, per Noeman'oelbarie, van eenen beschreven balk uit de gewezen troonzaal te Martapoera, bestemd voor 's Genootschaps Museum;

Is besloten de ontvangst aftewachten.

7. Een brief van den Resident van Banka, dd. 12 April jl. no. 988, naar aanleiding van dezerzijdsch schrijven van 2 Augustus a. p. en 2 Maart jl., aanbiedende eene beschrijving der orang loem, die op Banka gevonden worden.

Afgegeven aan de redactie van 's Genootschaps tijdschrift.

8. Een brief van Dr. B. F. Matthes te Makasser, dd. 15 Maart jl., onder anderen aanbiedende een omi-spel met beschrijving, benevens eene verklaring van eene voorstelling der opstanding uit den doode.

Is besloten Dr. Matthes 's Genootschaps dank te betuigen, het omi-spel optenemen in het museum, en de beschrijvingen met de plaat der opstanding aftegeven aan de redactie van het tijdschrift.

9. Een brief van het lid F. B. van Leeuwen, dd. 19 April jl., aanbiedende 6 uitgelote obligatien Probolinggo-papier uit de

serieën van 1000.—, 500.—, 400. —, 300.—, 200.— en 100.— rijksdaalders, benevens een exemplaar van Baco's aphorismen, vertaald door Mr. J. J. van Leeuwen; gevende de Heer van Leeuwen tevens kennis van zijn vertrek naar Europa.

Is besloten den Heer van Leeuwen 's Genootschaps dank te betuigen, zijne geschenken te plaatsen in het muntkabinet en in de bibliotheek, en zijnen naam te plaatsen op de lijst der leden buiten Ned. Indië.

10. Een brief van het lid J. Voûte, dd. 9 April jl., handelende over zijn vertrek naar Europa en over zijne contributie.

Is besloten den naam van den Heer Voûte te plaatsen op de lijst der leden buiten Ned. Indië en den brief af te geven aan den thesaurier.

11. De brieven van de Société Impériale des Naturalistes de Moscou, dd. 1/13 Junij 1860 en van de Koninklijke Pruissische academie der wetenschappen te Berlijn, dd. 18 October 1860, aanbiedende boekwerken.

Afgegeven aan den bibliothekaris.

12. Worden aangeboden de volgende geschenken:

a. door den Heer H. D. van Boekholt te Koepang, eenige merkwaardige oude schriften en gedrukte stukken;

b. door den Heer J. Hageman Jcz. te Soerabaja, eenige belangrijke boekwerken;

c. door den Heer N. D. Lammers van Toorenburg te Meester Cornelis, een angklong-spel;

d. door den Heer B. Weijergang te Makasser, eenige Dajaksche wapenen;

e. door den Heer E. Netscher, eenige afteekeningen van inscriptien in Paroeroean en Madioen.

Is besloten den gevers 's Genootschaps dank te betuigen, de stukken sub *a* te zenden in rondlezing om er nader over te handelen, de boeken sub *b* te plaatsen in de bibliotheek, de

voorwerpen sub *c* en *d* te plaatsen in het museum, en de teekeningen sub *e* te verzamelen bij de bouwstoffen voor het corpus inscriptionum.

13. Het lid, tevens secretaris van het bestuur van dit genootschap, E. Netscher, wegens vertrek van Batavia aftredende, worden benoemd:

a. tot besturend lid ds. J. F. G. Brumund;

b. tot secretaris mr. T. H. der Kinderen.

Wordende omtrent de overige door den Heer Netscher waargenomene werkzaamheden besloten:

dat de redactie der verhandelingen en de zorg voor het museum althans voorloopig worden opgedragen aan den Heer der Kinderen;

dat omtrent de redactie van het Tijdschrift nader zal worden gehandeld, en die voorloopig wordt voortgezet door den Heer mr. J. A. van der Chijs, onder wiens beheer ook het munt- en penning-kabinet wordt gesteld.

14. de Heer G. F. de Bruijn Kops biedt, namens de koninklijke natuurkundige vereeniging in Ned. Indië, ten geschenke aan ettelijke nummers van de Bibliotheca Indica, uitgegeven te Calcutta;

Welk belangrijk geschenk met veel dank wordt aangenomen.

Niets meer te verhandelen zijnde, wordt de vergadering gesloten.

Gearresteerd in de vergadering van 1 Junij 1861.

Mij bekend,

De Secretaris,

T. H. DER KINDEREN.

BESTUURSVERGADERING, GEHOUDEN OP ZATURDAG, 1 JUNIJ 1861, TEN HUIZE VAN DEN VOORZITTER.

Tegenwoordig zijn de Heeren:

Z. Exc. J. van Swieten, president,
G. F. de Bruijn Kops,
J. F. Versteeg,
G. A. de Lange,
Jhr. Mr. H. C. van der Wijck,
Mr. H. Rochussen, thesaurier,
Mr. T. H. der Kinderen, secretaris.

1. Worden gelezen en goedgekeurd de notulen der bestuursvergadering, gehouden op 4 Mei 1861.

2. Wordt door den Heer President medegedeeld, dat de heer J. F. G. Brumund zijne benoeming tot lid des bestuurs heeft aangenomen, doch tevens heeft te kennen gegeven verhinderd te worden in deze vergadering te verschijnen.

3. Worden in beraadslaging gelegd de door het bestuurslid, Mr. T. H. der Kinderen, ingevolge de hem daartoe in de bestuursvergadering van 2 Maart 1861 gedane opdragt, vervaardigde ontwerpen van een algemeen reglement voor het genootschap en van een reglement van orde voor het bestuur.

Na breedvoerige bespreking van sommige der voorgestelde bepalingen, wordt het algemeen reglement, behoudens eenige geringe wijzigingen goedgekeurd, en besloten het ter vaststelling te onderwerpen aan de leden van het genootschap in eene algemeene vergadering, te houden in het gebouw des genootschaps op Zaturdag den 12n October 1861, des avonds ten 8 ure.

In verband tot dit besluit wordt den secretaris opgedragen:

a. te doen drukken 200 exemplaren van het ontwerp-reglement, zooals het in de vergadering is goedgekeurd.

b. de te houden algemeene vergadering te beleggen door middel van advertentien in de Bataviasche nieuwspapieren, waarvan de eerste minstens eene maand voor den dag, waarop de vergadering zal worden gehouden, zal moeten worden geplaatst.

c. bij die advertentie bekend te stellen, dat op franco-aanvrage bij den secretaris en den bibliothekaris des genootschaps voor de leden exemplaren van het ontwerp verkrijgbaar zullen zijn.

d. met het oog op de bescherming, welke het genootschap voortdurend van de regering in deze gewesten geniet, aan Z. Exc. den Gouverneur-Generaal een drietal exemplaren van het ontwerp-reglement aan te bieden, met het eerbiedig verzoek, om casu quo met de bemerkingen van Zijne Exc. in wetenschap te mogen worden gesteld.

Eindelijk wordt nog besloten het ontwerp van een reglement mede te houden in advies, tot dat het algemeen reglement in vergadering zal zijn vastgesteld.

5. Worden ter tafel gelegd:

a. Een brief van het gewone lid des genootschaps, den heer S. van Deventer, gedagteekend Kedjawar Kidoel bij Banjoemas, 30 April 1861, houdende kennisgave, dat hij, ten gevolge der door hem bij den jongsten watersnood geleden verliezen, verpligt is zijn ontslag als lid te verzoeken.

Is besloten:

Het verzochte ontslag te verleenen, doch tevens den secretaris op te dragen om den heer van Deventer, uit aanmerking zijner verdiensten ten aanzien van kunsten en wetenschappen in het algemeen en ten aanzien van het genootschap in het bijzonder, voortdurend een exemplaar te doen toekomen van de door het genootschap uitgegeven wordende drukwerken.

b. Een brief van het gewone lid des genootschaps, J. Hageman.

Jczn, gedagteekend 8 Mei 1861, aanbiedende een opstel over den oorsprong van het stedelijke wapen van Samarang en tevens herinnerende aan eenige van zijne hand, nog bij de redactie van het tijdschrift voor taal-, land- en volkenkunde liggende stukken, met name:

a. eene vertaling van een Javaansch stuk over de oorzaken van den Javaschen oorlog, 1825—1830:

b. opgaven der namen van gewestelijke gezaghebbers op Java.

c. studien over de mortaliteit te Soerabaija.

Is besloten:

het opstel over het stedelijke wapen van Samarang op te nemen in het tijdschrift voor taal-, land- en volkenkunde, en wijders dit stuk met het begeleidende schrijven te stellen in handen van den hoofdredacteur, mr. J. A. van der Chijs, om het noodige te verrigten.

3°. Een schrijven van J. M. C. E. le Rutte, officier van gezondheid der 2de klasse, gedagteekend Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, dd. 15 April 1861 en gerigt aan des genootschaps secretaris, houdende aanbieding ter plaatsing in het tijdschrift voor taal-, land- en volkenkunde van eene door hem opgestelde beschrijving van het regentschap Moko-Moko, ter westkust van Sumatra.

Is besloten:

Dit stuk in rondlezing te zenden bij de leden van het bestuur ter beslissing of het al dan niet in des genootschaps tijdschrift zal worden opgenomen.

4° Eene missive van den resident der Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, gedagteekend Bandjermasin 20 April 1861 no. 1110, houdende mededeeling, dat met het op 21 April 1861 naar Batavia vertrekkende Nederlandsch Indische barkschip Sari Almoshier aan de consignatie van den resident van Batavia, met bestemming voor het genootschap, zijn verzonden vier stuks met letterschrift uitgehouwen zolderbalken, afkomstig van den zoogenaamden troonzaal in den gewezen kraton te Martapoera.

Is besloten:

den secretaris des genootschaps op te dragen,

a. zoodra hij berigt zal hebben bekomen van de aankomst der balken, die in ontvangst te nemen en te doen plaatsen in des genootschaps verzameling.

b. na ontvangst der balken daarvan mededeeling te doen aan den resident der Z. O. afdeeling van Borneo, met betuiging van den dank der Directie.

5°. Een schrijven van den secretaris der residentie Cheribon, den heer J. G. Coorengel, gedagteekend 23 Mei 1861, mededeelende, dat hij weinige dagen geleden is gekomen in het bezit van een pas geworpen karbouw met twee hoofden en buitengewoon hoog gespleten hoeven, en dat hij het voorwerp op arak heeft gezet, ten slotte verzoekende te mogen vernemen, of het genootschap daarover wenscht te beschikken, zij het ook ten behoeve van derden.

Is besloten:

Den heer Coorengel den dank van het bestuur te betuigen over zijn aanbod, doch hem tevens mede te deelen, dat dergelijke voorwerpen niet behooren in 's genootschaps verzameling, doch dat de bedoelde misgeboorte ongetwijfeld welkom zal zijn aan het bestuur van het pathologische kabinet, en hem daarom in overweging te geven haar, hetzij regtstreeks, hetzij door tusschenkomst van des genootschaps secretaris, aan dit bestuur aan te bieden.

6°. Eene missive van den 1en gouvernements-secretaris, dd. 13 Mei 1861 no. 1234, daarbij namens Zijne Excellentie den Minister van kolonien ten geschenke aanbiedende een exemplaar van de 1ste aflevering van het onder toezigt van Jhr. J. T. Cornets de Groot van Kraaijenburg uitgegeven wordende werk: Koloniale Debatten, Verzameling van het verhandelde in de beide kamers der staten-generaal, met betrekking tot de bezittingen en kolonien van het rijk in andere werelddeelen, over de jaren 1814 — 1855.

Is besloten:

De regering dank te zeggen en het drukwerk te doen plaatsen in des genootschaps boekerij.

7. Eene missive van den 1en gouvernements-secretaris van 13 Mei 1861 no. 1237, daarbij op bekomen last aanbiedende een van het Marine departement ontvangen verslag over den zeeroof in den Indischen Archipel over 1860, ten einde daarvan gebruik te maken voor het tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde.

Is besloten:

Dit verslag te stellen in handen van de redactie van het tijdschrift, om daaruit in het tijdschrift alle zoodanige zaken over te nemen als zullen kunnen geacht worden bij te dragen tot de kennis van land en volk.

8. Eene missive van den resident der Preanger-Regentschappen, gedagteekend Tjiandjoer 16 Mei 1861 no. 1562, houdende toezending der 9000 stuks Chinesche koperen munten, bedoeld bij art. 1 van 's gouvernements besluit van 17 April 1861 no. 35 en verzoekende hem te restitueren eene som van *f* 3,85, welke hij als loon aan de brengers had uitgekeerd.

Is besloten:

De koperen munten te doen deponeren in des genootschaps verzameling, den resident der Preanger-Regenschappen den dank van het bestuur te betuigen en des genootschaps thesaurier op te dragen hem de bedoelde som van *f* 3.85 uit te keeren.

9. Eene missive van den 1en gouvernements secretaris van 10 Mei 1861 no. 1206, daarbij op bekomen last aanbiedende een exemplaar van de discussien in de tweede kamer der staten-generaal, gehouden op 13 en 14 December 1860, betreffende het wetsontwerp tot vaststelling van het XIde hoofdstuk der staatsbegrooting van 1861.

Is besloten.

a. De regering den dank van het bestuur te betuigen;

b. het ontvangen drukwerk bij de leden des bestuurs in rondlezing te zenden en daarna te doen plaatsen in des genootschaps boekerij.

10°. *a.* Een gouvernements commissoriaal van 18 Mei 1861 no. 8274, daarbij ten fine van consideratiën en advies in handen van des genootschaps bestuur stellende een brief van den heer K. T. Voorneman te Batavia, aanbiedende het handschrift van een in de Maleische taal door hem opgesteld verhaal, getiteld: *Jaridin, satoe tjerita boeat djadi pengadjaran*, en daarbij den wensch uitende, dat het voor openbaarmaking geschikt mogt worden geacht.

b. Eene missive van den 1en gouvernements secretaris van 13 Mei 1861 no. 1403, daarbij op bekomen last verzoekende consideratiën en advies nopens de uitgave ten behoeve der inlandsche scholen van de Maleische handschriften met het motto: „*een vriend van vooruitgang*", waarvan de schrijver voorloopig onbekend wenscht te blijven.

Is besloten deze handschriften te stellen in handen van het bestuurslid den heer J. F. G. Brumund, met beleefd verzoek het bestuur des genootschaps in deze te willen voorlichten.

12°. Twee missives van de regenten van Krawang en Kendal, dd. 24 en 29 Mei 1861 daarbij hunnen dank aanbiedende voor de hun op 6 April bevorens ten geschenke gezonden boekwerken *Boma Kawja*, *Damar Woelan*, *Wiwaha Djarwa* en *Ardjoeno Wiwoho*.

Voor notificatie aangenomen.

5. Namens het afwezige bestuurslid, mr. J. A. van der Chijs stelt het lid Mr. H. Rochussen voor de Maleische in Britsch Indië gedrukte lees- en leerboeken, welke namens de regering bij missives van den gouvernements-secretaris van 2 en 14 November 1860 no. 2437 en 2578 werden gesteld in handen van des genootschaps bestuur, te zenden aan het gewoone lid den Heer Dr. W. Palmer van den Broek met verzoek te wil-

len mededeelen, in hoeverre die boeken hem, hetzij voor het onderwijs op de inlandsche scholen, hetzij als leesboeken voor den inlander, nuttig en doelmatig voorkomen.

Is besloten overeenkomstig het voorstel te beschikken.

6. Ten slotte wordt op voorstel van den voorzitter besloten het afgetreden lid, tevens secretaris van het bestuur des genootschaps, den Heer E. Netscher, schriftelijk den innigen dank van het bestuur te betuigen voor de door hem gedurende eene reeks van jaren als lid des bestuurs aan het genootschap bewezen vele en gewigtige diensten.

Niets meer te verhandelen zijnde, wordt de vergadering gesloten.

Aldus gearresteerd in de bestuursvergadering van 13 Julij 1861.

Mij bekend:

De Secretaris.

T. H. DER KINDEREN.

DE OORSPRONG

VAN HET

STEDELIJKE WAPEN VAN SAMARANG.

Op den 19n Februarij 1855 werd te Batavia, op het Waterlooplein, onthuld een monument ter nagedachtenis van allen, die sedert 1816 in en voor Ned. Indie roemrijk zijn gesneuveld.

De overste H. M. Lange heeft ons, in den *Militairen Spectator* van April 1850, bladz. 464, geleverd eene opgave der namen van hen, die als officier en als vrijwilliger in den oorlog van 1825—1830 op Java het leven hebben gelaten.

Die lijst vinden wij terug op bladz. 178 der zevende jaargang van de geschriften van het *Indisch genootschap* te 's Gravenhage.

Wij wijzen alleen op de jaren 1825 en 1826, oorlog op Java. De aldáár, op 1825, opgegevene gesneuvelde *vrijwilligers te paard* zijn die, welke door den toenmaligen Resident van Samarang H. J. Domis, zijn opgegeven. In de rapporten van Nahuijs en in de Javasche Couranten, bij De Steurs en bij zijne vertalers vindt men dezelfde opgave, of wel in 't geheel geene namen.

Er is hier geen andere, oorspronkelijke berigtgever dan Domis. Ook wij hebben zijne opgave overgenomen, zooals die voorkomt bij Nahuijs, *Rapporten*, deel I, bladz. 79; en navraag heeft ons tot geene duidelijkere opgave kunnen leiden in onzen »Oorlog op Java, 1825—1830, Batavia, Lange & Co., 1856," bladz. 101. Men noemt slechts de Engelsche, Hollandsche en Duitsche vrijwilligers Brands (in het naamregister van 1825 F. A. Brandt), Cameron (J. S.), Krämer (J. G.), Lorch (L. F. C.), Barrows, MacMaster, Sotton, Linze, Willis, Hammond.

Nahuijs noemt ook *twee Armeniërs*, die op 3 September 1825 sneuvelden. Lange (vertaling de Steurs) zegt hetzelfde. Het officieel rapport van Domis van 7 September 1825 noemt ze niet eens in getal, en nergens noemt men de namen.

En die *twee Armenische* burgers behoorden tot de blanke bevolking. Waarom Domis, als resident, hunne namen vergat te melden, is ons onbekend.

Onze »Oorlog van Java," in 1856 gedrukt, werd reeds in 1844 geschreven, volgens vele mondelinge, geschrevene en gedrukte gegevens van ooggetuigen en tijdgenooten, zoo van de vroegere vijandelijke zijde als van den vriendenkant. Eerst na de uitgave van ons werk vernamen wij van tijdgenooten en ooggetuigen onder anderen, dat de *twee gesneuvelde Armenische* heeren, op 3 September 1825 bij Gombo in het Demaksche gevallen, te gelijk met de genoemde Engelsche, Duitsche, Hollandsche, genaamd waren: *Jacob Marthirus* en *Katjik Satoor Ther Markar*.

Onze berigtgevers van 1857 en later zijn de heeren: P. Andreas, in 1825 mede uitgetogen als vrijwilliger en landgenoot van de gesneuvelde *twee Armenische* heeren, en H. Deelken, in 1823 onderofficier van de schutterij te Samarang. De eerste was alzoo ooggetuige; de tweede tijdgenoot.

Bij de uitgetogen vrijwilligers te paard, op 3 September 1825; door den Spectator en door het Indisch Genootschap opgenoemd, dienen de beide namen der gesneuvelden alzoo nog te worden herinnerd.

Als aanvulling van ons werk over den oorlog van Java, uitgave Batavia 1856, is daarom het volgende dienende:

bladz. 100 onderaan. Er trokken 20 vrijwillige Samarangsche burgers uit, waarvan 12 sneuvelden en 8 terugkwamen. Behalve de opgenoemde tien gesneuvelde Europeanen, waren er twee gesneuvelde Armeniërs, *Jacob Marthirus* en *Katjik Satoor Ther Markar* (opgave van den ooggetuige en medevrijwilliger P. Andreas).

Bijvoegsel. Bij besluit van den kommissaris generaal, van 29 Mei 1827, No. 20 werd in aanmerking genomen, »de menigvul-»dige en goede diensten, door de schutterij en de vrijwilligers »van Samarang, gedurende de bestaande onlusten, inzonderheid

» op het laatst van 1825 bewezen;" en wilde de kommissaris generaal » aan de ingezetenen van Samarang in het algemeen, en in » 't bijzonder aan de schutterij en de nog overgeblevene vrijwil- » ligers een blijk van tevredenheid geven." Dierhalve werd aan de stad toegestaan, het voeren van een *wapen*, zijnde: » een azuur » veld bevattende in het midden en op den voorgrond eene maagd » (van zilver), het hoofd met eik en lauren gekroond, rustende » met de regterhand op den kop van een achter haar liggenden » leeuw (van goud), in deszelfs regter voorpoot vasthoudende negen- » tien pijlen, en met de linkerhand op een anker, met de legende: » *Samarang*, er onder geplaatst; het veld met eene kroon van » vijf burgten gekroond."

Ten tweede werd aan de schutterij verleend een *vaandel*, waarop » het wapen van Z. M. den koning aan den eenen kant, op een » blaauw en geel veld, en aan de andere zijde dat van de stad » Samarang, vastgehecht aan een stok met gouden kwasten, en » een hellebaard aan het boveneinde."

Ten derde werd bepaald: » dat aan de overgeblevene vrijwil- » ligers van September 1825, toen de residentie door de muite- » lingen bedreigd werd, die tegen dezelven zijn uitgetrokken, als » een blijk van tevredenheid over het alstoen door hen aan den » dag gelegd manmoedig gedrag zal worden uitgereikt eene *medaille*, » zijnde het wapen van de stad Samarang, met de legende: *Se-* » *natus Populusque Samarangensis*, en aan de andere zijde, in den » omtrek den naam en voornaam der vrijwilligers, met de legende » in het midden: *Vrijwilligers*, *Godong*, *Demak*, *September* 1825, » welke medaille aan een geel en hemelsblaauw lint zal worden » gedragen."

Dit stuk is eigenhandig onderteekend door den K. Gen. Burggraaf Du Bus de Ghisignies, op 29 Mei 1827, en berust in het archief van het schutterij-corps te Samarang, waaruit het vorenstaande is overgenomen in Januarij 1861. — In 1844 kenden wij dit besluit nog niet.

J. Hageman, Jcz.

FRAGMENT

UIT EENE

BESCHRIJVING

VAN

DE RESIDENTIE BAGELEN.

DOOR

F. C. WILSEN.

Alles, wat door den Javaan, door middel van zijne eigene gereedschappen, wordt vervaardigd, verheft zich niet boven het middelmatige en, hoe vele moeite hij zich ook moge geven, toch brengt hij zeer weinig tot stand, dat uitmunt door sierlijkheid of duurzaamheid.

Dit kan men o. a. toepassen op zijne woningen. Beginnen wij maar bij die van den kleinen man, en hier weder daar, waar het noch aan houtwerken, noch aan materiaal, voor het dak ontbreekt. Overal vinden wij eene zekere vrijwillige bekrompenheid, een bij elkander zetten van het onverdragelijke naast datgene, wat wij gaarne zoo dragelijk mogelijk willen hebben.

De keuken naast de slaapkamer. De vrouwen zitten voor het ellendige huisje, naauwelijks beschut voor den regen en nog minder voor de zon, te weven of te spinnen; daar liggen ook de voorraad brandhout, alang-alang en de gedurig aangehoopte mest-

stoffen. Men stopt alles onder de baleh-baleh, waarop men slaapt of zit te werken. Hoogst zelden vindt men eene kleine, ellendige loods, waaronder de padi gestampt kan worden.

Op den Diëng maakt men de huizen even zoo, als aan het strand bij Ambal, van boomschors, maar nog lager bij den grond en, uit een zeker instinkt, vlak bij elkander, om het niet zoo koud te hebben. Nergens heb ik zoo flinke huizen gezien, als b. v. in het Koeningansche of zelfs in de wildernis van Soebang (Cheribon), waar men, op handen en voeten, naar sommige gehuchten moet klouteren.

De woningen der hoofden zijn iets ruimer, maar zelden beter. Voor het woonhuis bevindt zich dan nog eene pondopo, rustende op houten stijlen, maar zonder wanden. Bij de wedono's is de vloer reeds bepleisterd of met steenen belegd en in de huizen der regenten vindt men reeds Europesche gemakken en daar naast bijgebouwen voor het logeren van gasten. Maar ook hier mist men zekere comfort en die zindelijkheid, welke de huizen der regenten van de Soendalanden kenmerkt.

Van hunne woonhuizen werpen wij natuurlijk den blik op de menschen zelven en op hunne wijze van leven.

Het volk is over het algemeen in Bagelen lang niet zoo vrolijk als in Cheribon en het kan ook (Ledok uitgezonderd) niet zoo welgesteld zijn, als daar, wanneer ik zekere voorwerpen van Indische weelde daaraan ten toets leg. Er is namelijk in het Koeningansche geene dessa, die niet in het bezit is van ten minste één gamelang. In de Bagelen zelven, in Ledok, is dit niet het geval, want dan, geloof ik, zoude men wel daarop spelen. Woont men in de kleinste Cheribonsche dessa, dan hoort men bij het invallen van den nacht, van alle zijden, de toonen van gamelangs of angklongs, waarmede zich de gezangen der dansmeisjes of reoks vermengen. Overal hoort men zingen en leven maken, ja zelfs het schoone geslacht, wanneer het bezig is padi te stampen, doet dit op de maat, terwijl de meisjes daarbij aardige

pantoens zingen. Ook de kinderen doen hunne spelen vergezeld gaan van liedjes, met hoogst originele zangwijzen en ik heb het dikwijls beklaagd, niet genoegzaam musikaal te zijn om deze onschuldige melodien te kunnen brengen tusschen de vijf lijnen van het notenpapier.

Hoe is het echter in Bagelen gesteld? Hoogst zelden verneemt men de toonen van muzijk. Alleen bij de voornamere hoofden hoort men gezang en ziet men bij feestelijke gelegenheden eene gamelang te voorschijn komen. Ook zoekt men hier te vergeefs naar gindsche vrolijke, openlijke danspartijen tusschen de dansmeisjes en den inlander, die op de pleinen der dessa's rondom eene met lampjes voorziene pisangstam gehouden worden. Men moet niet denken, dat in Bagelen deze soort van vrouwen niet aanwezig zijn. Dit is wel het geval, maar het dansen schijnt mij hier meer als eene bijzaak beschouwd te worden, terwijl er ook weinige dezer vrouwen voor het reciteren van de bekende Javaansche verhalen gebezigd worden.

Overigens zijn de menschen hier, even als in andere residentiën, zeer behulpzaam, met weinig tevreden, werkzaam, wanneer het hunne belangen geldt en wanneer zij goed daarvoor betaald worden, dood eerlijk, maar in het tegenovergestelde geval zeer afkeerig van ieder gedwongen werk, waar zij het nut niet van inzien.

De voornaamste hoofden bezitten niet die beschaving, welke aan de hoofden in het Cheribonsche eigen is, en zijn niet zoo prachtig, ja vorstelijk ingerigt, als deze. Men beweert echter, dat men met hen, in dienstzaken, beter kan werken.

Zij zijn groote vrienden van het kaartspel, evenals de hoofden in Cheribon, maar terwijl daar alleen *vingt et un* gespeeld wordt, is men hier buitendien nog zeer bekend met zeker spel, stoteren genoemd. Wanneer een regent zeker getal spelers ten zijnent inviteert, dan wordt ook gewoonlijk wajang koelit vertoond en zitten de heeren soms tot s' morgens zeven uur aan de speeltafel zich te amuseren.

De bewoners van Bagelen zijn lang niet zoo bijgeloovig als die van Cheribon. Men hecht hier echter, vooral onder de hoofden, veel aan afstamming van Soerakarta en Djokjokarta. Men gaat ook, over het algemeen, zoo gekleed, als daar.

Bij mijne opmetingen in de afdeeling Keboemen heeft men mij verscheidene plaatsen gewezen, waar de Pangerang Dipo-Negoro, tijdens den Javaschen oorlog, nachtverblijf gehouden of maar even gerust heeft. Deze plaatsen worden door den inlander in groote eer gehouden en, even als de begraafplaatsen van uitstekende mannen, rondom beplant met handjoeanboompjes. Zoo staat in de dessa Kedjawan (Karang Anjer) eene kleine pondopo, onder welke hij geslapen heeft. Daaraan is niets veranderd of verbeterd; het gebouwtje, op een open plein staande, is tot op den huidigen dag blijven staan, ter herinnering, dat hier de Goesti eenen nacht heeft geslapen. Ik heb zijnen weg door het gebergte vervolgd en vond nog verscheidene plaatsen, waar hij, op eenen steen zittende, heeft uitgerust en waarbij men om de herinnering aan dat feit niet te vergeten of verloren te doen gaan, een teeken heeft geplaatst, namelijk heilige boomen.

Dit heeft echter, volgens mijn gevoelen, volstrekt niet de beteekenis, dat men met zijne handelingen zoo bijzonder ingenomen is. Ook voor den tiran, Sultan Tegal Aroem, heeft men daar, waar hij op zijn laatsten togt verblijf heeft gehouden, gedenkteekenen op dezelfde wijze opgerigt, b. v. in het Blimbingsche gebergte (Goenoeng Lawang). Zelfs vindt men in Banjoemas op den weg tusschen Petoegoeran en Kalieherang eene soort van mausoleum, uit steen gehouwen, omdat hij daar, kort voor zijnen dood, heeft vertoefd.

Neen, men verlangt niet meer onder het vroegere bestuur terug te keeren. Ik zal nooit vergeten, wat mij oude mannen, onder een vertrouwelijk gekout, hebben verhaald, en zal maar één dier mededeelingen aanhalen, afkomstig van den Mantri

Politie, bij Oenarang (Keboemen). Deze verhaalde mij, dat zijn vader, die tijdens het Javaansche bestuur aldaar het gezag voerde en zeer verslaafd was aan het schuiven van opium, dikwijls zoo op het drooge zat, dat hij geen opium konde koopen. De Chinezen wilden hem geen crediet meer geven, en met geweld was bij dezen ook niets uitterigten, want zij waren zendelingen uit Djokjokarta, bloedzuigers even als hij. Wat deed nu de goede man om aan geld te komen? Hij ging op een dag naar de plaats, waar passer werd gehouden en armoedig, als een bedelaar gekleed, zette hij zich ergens neder op eene plek, waar de orang dagang (kooplieden) voorbij moesten komen.

Kwam nu de regte man, met eene vracht kain-kain of andere goederen van waarde, en vervolgde deze zijnen weg, zonder naar den ellendeling om te kijken, dan sprongen een paar verscholene volgelingen op den verbaasden koopman aan, mishandelden hem en namen hem zijn goed af, dat wederom voor eenigen tijd genoeg was om aan den drift van den opiumschuiver te kunnen voldoen.

„Dat zoude nu niet meer kunnen gebeuren," meende de zoon van den braven vader.

Ook ik meende het natuurlijk te moeten betwijfelen.

Gaarne liet ik mij met de kleinere hoofden in redeneringen in. Dit konde ik zeer goed doen, daar ik menigen nacht in het huis van den een of anderen bekel of klondong heb doorgebragt. Over het algemeen zijn zij zeer gehecht aan oude gebruiken, hooren echter gaarne en met verbazing van dingen spreken, die hun vreemd zijn. Schrandere hoofden, die hier ook voorkomen, konden niet genoeg vragen doen over den elektro-magnetischen telegraaph.

Nooit heeft eene zaak zulke groote denkbeelden omtrent de Europesche beschaving bij hen verwekt, als de invoering van deze lijnen. Deze dunne, ijzeren draad is in de geschiedenis van Java tot eene ankerketting geworden, die zijn grond

heeft gevonden in den boezem der verstandige inlanders. En daar deze zich meestal onder de hoofden bevinden, welke met het Europesche element in aanraking komen, zoo zullen de gevolgen ook terugwerken op de bevolking in het algemeen.

Dat in een land, waar de vermaarde tempels van den Diëng zich bevinden, waar voor zoo vele eeuwen eene stad gestaan heeft, bewoond door een brahmaansch vorstengeslacht, waar de bekende grotten van Pitoeroeh (beschreven door den heer Kinder de Camarecq *) voorkomen, nog meer resten uit den ouden tijd gevonden moeten worden, bewijzen de met vrucht gedane nasporingen van vele wetenschappelijke reizigers. Door dezen is, zoo tamelijk, alles weggemaaid, wat óf op den Diëng óf langs de groote wegen te vinden was, en ik heb mij met de meer afgelegene gedeelten van het land moeten vergenoegen, waar, uit den aard van het terrein, ook minder groote veroveringen konden gemaakt worden. Hoe weinig ook door mij gevonden werd, van zeer veel gewigt is echter dit weinige, want het blijkt uit de, over de geheele residentie, verspreid gevonden wordene voorwerpen, uit den tijd der Brahmanen, dat deze overal geweest moeten zijn; dat zij overal, zoo al niet in groote massa, dan toch als zendelingen, moeten gewoond hebben.

Beginnen wij onze onderzoekingen op den Diëng, dan staan wij bij een grondig onderzoek verbaasd over alles, wat wij hier uit bedoelden tijd vinden. De vele tempels op en langs het plateau, op het Prahoe gebergte en aan diens voet staande, de vele fondamenten van woonhuizen, de onderaardsche gang, de ronde steenen, naar gissing palen om de olifanten aan vasttebinden, dit alles toont ten stelligste aan, dat deze

---

(*) Zie tijdschr. voor taal-, land- en volkenkunde. De tempelgrotten van Koeto Ardjo (jaargang 1852).

plaats tot gewigtige doeleinden moet bestemd zijn geweest. Verwerpen wij ook het denkbeeld van de olifanten, daar zich slecht laat begrijpen, wat zij met deze dieren, die geene groote bergklimmers zijn, boven op de kleine vlakte zouden beginnen, zoo blijft nog genoeg over om het denkbeeld vast te houden, dat hier de zetel moet geweest zijn van zeker ligchaam in de maatschappij. Het klimaat van den Diëng eigent zich niet voor een lang verblijf, zelfs niet voor menschen, die, zoo als wij Europeanen, gewend zijn om in de koude te leven. De Hindoe, al kwam hij ook van de berglanden van Dekhan, zal bezwaarlijk een terrein voor zijn vast verblijf hebben gekozen, waar het gedurende het geheele jaar koud en guur is, waar het bovendien in den regentijd dagelijks, gedurende slechts twee of drie uren niet regent, waar hij, in den goeden tijd, zeer weinig water kan krijgen en noch klapperboomen, noch rijstgewas kan kweeken. Verder beneden op de bergstrooken tusschen Wonosobo en Sapoeran, waar overvloed van water en de grond voor den rijstbouw en voor tarwe zeer geschikt is, waar de koebeesten rijkelijk voedsel vinden, daar heeft het volk, de landbouwer gewoond, daar woonden volgens mijn gevoelen ook de vorsten, wat de heldendichten van dien tijd ook van groote oorlogen verhalen, die daar zouden plaats hebben gehad. Wij weten toch, dat er geen woord van waar is en dat de Bâråttâjoeda niets anders is als de Mahabharatta der Hindoes. Waar heeft men het ook beleefd, dat de koningen der aarde en de vorsten, die de sleutels tot den hemel bewaren, rustig, op één en dezelfde plek, naast elkander geleefd hebben, zonder dat deze waardigheid in één persoon vereenigd was? Nimmer en nergens, en hier op den Diëng ook niet, noch volgens het eerste, noch volgens het tweede geval.

Ook is het over bekend, dat de priesters, uit de hoogste kaste, niet gelijktijdig Xatrija's of leden der tweede kaste konden en wilden zijn, evenmin als een Xatria voor priester mogt spelen.

De Brahmanen waren echter de raadgevers der vorsten en, daar zij niets anders te doen hadden, als in hunne talrijke, gewijde boeken te snuffelen en over het algemeen meer kennis moesten hebben, dan de steeds in oorlog verkeerende geslachten der Xatrija's, zoo waren zij ook steeds bij magte door wijsgeerige redeneringen, beleeringen in zaken van het geloof, en de vele daarop betrekking hebbende Poerana's, grooten invloed te verwerven. Door hen zijn gedurende alle tijden groote dingen tot stand gekomen; ook de tempels van den Diëng zijn, naar ik vermoed, door de magt der priesters in het leven geroepen. Tot welk doel dezen juist op het hooge gebergte en niet meer beneden in de vlakte gebouwd zijn, leeren wij uit de hieromtrent gedane onderzoekingen van Dr. Junghuhn. Hij geeft in zijn werk „Java, deszelfs gedaante e. z. v." een uitvoerig verslag over alle revolutiën, die de Dieng heeft doorgestaan. Tijdens de komst der Hindoes moeten de onderscheidene kraters, de modderopborrelingen en andere vulkanische verschijnselen sterk aan het werken zijn geweest. Toen ter tijd werden door de inboorlingen de vuurbergen als verblijfplaatsen van Dewoto's aangezien en zeer hoog in eere gehouden. De Hindoesche kolonisten, welke niets vuriger wenschten, als hunne religie en geschiedenis te assimileren met het hier reeds bestaande bijgeloof, konden dus geene betere plaats vinden voor hunne speculatie, dan het oude verblijf der inheemsche goden. Zij bouwden daar de tempels voor de nieuwe goden, en deden dit met al dien luister, welke zij van het vaste land hadden medegebragt. De tempels van den Diëng schijnen mij toe ouder te zijn, dan Boro-Boedoer en Brahmbanan, ofschoon overal aan dezelve architektonische versierselen en lijstwerken voorkomen. Het huis van Samar op den Diëng, Tjandie Bawon bij Boro-Boedoer, Mendoet en Selågrio, zijn volgens hetzelfde model of volgens dezelfde orde gebouwd.

Aan de tempels van den Diëng neemt men echter waar, dat

de steenen sterker verweerd zijn. De op de buitenwanden van den derden tempel van het plateau voorkomende basreliefs zijn van zuiver Brahmaanschen aard. Op de westzijde ziet men Brahma met drie hoofden, op de Oostzijde den vernieler Siwa en op de Westzijde Vischnu den onderhouder en behoeder, met het symbool, bestaande uit rijstkoeken, naast hem; dus de geheele Triemoertie. De andere tempels zijn wel voorzien van sculptuurwerk, maar zonder basreliefs. In de nissen van den tempel Bimo bevonden zich vroeger vele hermen of bustes. Een groot gedeelte er van is echter weggenomen en door de wereld vespreid. Naar de hoofdtooisels van de nog voorhandene hermen te oordeelen, zijn het afbeeldingen van voorname personen, echter niet uit de kaste der Brahmanen. In de meeste tempels hebben altaren gestaan, die echter naar buiten gesleept en geruineerd zijn. Nog zijn zij echter zoo gaaf, dat men zeer goed den vorm er van kan onderscheiden, die dezelfde is, als die van de altaren in de grotten bij Pitoeroeh. Er heeft namelijk een cilinder (linggam) opgestaan, die, zoo als bekend is, het symbool is van de sekte der Siwaiten.

Wij bevinden ons dus op den Diëng in het midden van eene aan de Siwaitische godheid toegewijde plaats. Eene kolonie landbouwers heeft hier niet bestaan, maar wel eene kolonie van Brahmanen, die hier alleen ter bewaking van de geheiligde plaatsen en andere, op den dienst der goden betrekking hebbende werken, vereenigd waren. Ten einde nu het beklimmen van het nog 3600 voeten boven Wonosobo gelegen plateau gemakkelijk te maken moest men, zoowel voor eigen gebruik, als ook voor de ter godsvereering komende volksmenigte een doelmatigen weg aanleggen. Had men oliefanten gehad, dan zoude men een breeden weg hebben gemaakt, die zich zigzagsgewijze naar boven had geslingerd.

Deze had men echter niet; daarom vervaardigde men aan den buitenwand van het gebergte een trap, maar geen trap,

die alleen in den bergwand uitgehouwen, door den regen spoedig onbruikbaar zoude geworden zijn, neen, een massieve steenen trap, met gebeeldhouwde leuningen en hier en daar voorzien van kleine rustplaatsen. Nog ten huidigen dage is deze trap te zien, maar reeds op enkele plaatsen zoo vervallen, dat alleen een goede bergklimmer over de steile helling van den blootgewordenen bergwand kan heenklouteren. Voor zoo ver men uit deze nog bestaande resten kan nagaan, moet deze trap begonnen hebben ten N. W. van het meer Mendjir, bij de Doekoe Kajoe-rankang, van waar hij, in eene bijna noordelijke rigting, over eenen steilen bergrug van den Pager tripies, ± 2400 voet naar boven geleidde.

Op den buitenkant van den G. Similier houdt hij echter met eens op. Over deze moet hij of een weg naar het Diéng Plateau geleid hebben, want daar is niet alleen de gemakkelijkste, maar ook de kortste weg. Nergens is echter het minste spoor van hem meer te vinden en schijnt het dus, dat hij niet verder voltooid is geworden. Wat hiervoor ook de reden geweest moge zijn, zij doet niets af van de historische waarde van dit werk der Hindoes.

Ik kan niet denken, dat hij niet voltooid konde worden, maar zoek de reden hiervoor in eene religieuse voorwaarde, die het niet veroorloofde nog verderop, op eene zoo betrekkelijk gemakkelijke wijze, te komen. Had men eindelijk deze laatste hindernis, den Goen. Similier, achter den rug, dan bereikte men het eerst de modderopborrelingen van Tjondro di moeka, vervolgens den westelijken tempel met de beelden der koningen en dan eerst het geheiligde plekje, waar de goden en hunne dienaren gereed waren om de gebeden en offeranden van de geloovige meinigte te ontvangen.

Neemt men nu alles bij elkander, wat op deze mons sacra, door natuur en kunst bij elkander vereenigd, gevonden werd, dan voorwaar konde men bezwaarlijk eene plaats vinden, die

in staat was met meer kracht op het gemoed van den onbeschaafden Javaan te werken, als deze.

Waren voor hem aan den eenen kant de vuurspuwende kraters, de solfataren, fumarolen en modderwellen, de geel en hemelsblaauw gekleurde wateren der bergmeeren, het onderaardsche geluid enz. onverklaarbare verschijnselen, zoo vond hij in gindsche prachtige tempels de altaren, voor welke de eerbiedwekkende Brahmanen met hun oogverblindend ceremonieel aan deze geheime krachten even geheimzinnige offers deden brengen. Alles, wat hier voorviel, was voor hem een geheim, dat zoowel zijne zintuigen, als zijn verstand gevangen nam en hem, in bedwelmenden eerbied, in overmannende vrees deed nederknielen in het stof der aarde.

Ziedaar het groote doel der Brahmanen! Dit vinden wij ook terug op Boro-Boedoer, door het ten toon spreiden van eene reeks van voorstellingen uit de kerkelijke geschiedenis en te Brahmbanan en Tjandie Sewoe, in de verbazende menigte groote en kleine tempels, vol met standbeelden en basreliefs, aan alle goden en godinnen uit den hemel der Triemoertie en der dertien Vedasche goden gewijd. Daar was nergens een begin, nergens een einde waar te nemen en het verstand van den eenvoudigen zoon der natuur was gevangen genomen, alvorens hij den tijd had over het een en ander te kunnen nadenken.

Alle andere resten van dezen aard zijn dierhalve van eenen hoogst ondergeschikten aard en, voor het grootste gedeelte ook, van zeer geringe waarde, vooral wanneer het beelden zijn, daar deze maar zelden nog op de plaats zich bevinden, waarop zij oorspronkelijk gestaan hebben.

Het is eene waarheid, dat de Diëng, kort nadat hij uit het geheimzinnige duister door Europesche onderzoekers getrokken werd, ook als eene mijn beschouwd werd, waar oudheden gevonden en van daan gehaald konden worden. Ieder bezoeker

van den Diëng sleepte er het een of ander beeld weg en zoowel de Engelsche als de Hollandsche geleerden en heeren residenten hebben met groote voorliefde en goede keuze op eene nog veel grootere schaal tot de verhuizing van goden en helden bijgedragen. De weg van den Diëng over Kretek naar Magelang en Poerworedjo is, als het ware, bezaaid met standbeelden van het Hindoe Pantheon, welke vroeger in en naast de Diëngsche tempels gestaan hebben. Voor de woningen van de residenten en adsistent residenten te Wonosobo en op de reeds genoemde plaatsen staan geheele rijen van deze beelden, meestal nog zeer goed bewaard, maar dikwijls vingerdik bekalkt of ook gekoolteerd. Dat de overige heeren, zoowel Europesche als Javaansche ambtenaren, in het verfraaijen van hunne erven niet ten achteren wilden blijven, kan de reiziger overal opmerken. Jammer dat juist die stukken, welke de betrekkelijk grootste waarde hebben, in handen der inlanders moesten vallen. Zoo staan voor den kraton van den regent van Poerworedjo eenige steenen met inscriptiën, die, daar zij reeds vele malen waren aangewit en gekoolteerd, door de hand van een stommerik aan zekere restauratie ten offer vielen. Hij heeft namelijk de onduidelijk gewordene verdiepingen der letters duidelijk willen maken, en tot dit doel met een mes of puntig voorwerp zoo daaraan gewerkt, dat het geheel op het net van een spin gelijkt.

Men vindt dus overal Siwa's met hunne Saktie's, maar vooral Ganeza en Doerga, de in de legenden der Javanen overgegane goden Batara Rama en Doro-watie.

Ofschoon men deze moedwillige verspreiding van de Diëngsche beelden moet betreuren, zoo is het nog een geluk, dat zij op hunne vele, nieuwe standplaatsen ook even zoo vele beschermers hebben gevonden. Het ware alleen te wenschen, dat zij daar niet zoo kwistig met kalk en koolteer opgeschilderd werden.

Dalen wij langs den ouden trap naar beneden, zoo vinden wij in den steilen, westelijken wand, aan het meer Mendjir, eene kunstig gemaakte grot, waar, volgens de overlevering, een kluizenaar moet gewoond hebben. Zulke plaatsen komen in Bagelen meer voor. Ik noem hier de kunstige holen in het gebergte van Pitoeroeh, met altaren voor eene verbasterde, hoogst materiële Siwadienst bestemd, waar beide attributen, Linggam en Joni, zijn voorgesteld. Na deze volgt eene grot in het gebergte, ten N. O. van Karang anjer, zeer moeijelijk te genaken, in welke men, voor een jaar of tien, gouden versierselen en een paar fraai bewerkte koperen klokken heeft gevonden.

In de nabijheid draagt nog een berg den naam van Astana-Boedha. Mogelijk ligt daar de kluizenaar, die in deze grot gewoond heeft, begraven. Verder westelijk, bij Kretek (Gambang) kennen wij een lage bergrug, genoemd Indra-gila, waar een topo, in eene grot, gewoond moet hebben. Men wijst nog eene plaats op den bergwand, waar twee oude boomstronken naast elkander staan, tusschen welke de heremiet, met steeds uitgespreidde armen (dus een fakier), moet hebben gezeten.

Nog bevindt zich, ofschoon reeds op het gebied van Djokjokerta, op den weg van Poerworedjo naar deze plaats, in den kalksinter, eene grot met een zeer sterk geschonden altaar, waarin eenige kabalistische teekens zijn gegraveerd.

Het is niet onwaarschijnlijk, dat nog meer dergelijke grotten zich in het gebergte bevinden, die echter door de inlanders niet opgegeven of niet meer toegangelijk zijn. De reeds aangehaalde plaatsen leveren het bewijs, dat juist in het woeste gedeelte van het land religieuse geestdrijvers gewoond hebben. Zij waren mogelijk de tusschenpersonen en onderhandelaren tusschen het volk en de heiligdommen op den Diëng. Maar ook andere herinneringen uit den Boedha- tijd kan men nog vinden. Vooreerst dient genoemd te worden de dessa Sawangan, vier palen van Wonosobo, ten Z. van paal 2, op weg

naar Kretek, gelegen. De Adsistent Resident van Galoe, Servatius, is de ontdekker van de aldaar zich bevindende tempelruine. Deze bevindt zich op een paar honderd passen afstand van de dessa, op een heuveltje, dat ± 100 voeten boven de sawavelden uitsteekt. Hoog alang-alang bedekt een chaos van duizende bewerkte steenbrokken. Daar liggen klokken, stukken van corniches en voetstukken boven en onder elkander en kan men met het volste regt zeggen, dat geen steen op den ander is gebleven. Uit het weinige nog voorhanden gedeelte van brokken enz. kan men opmaken, dat hier een tempel heeft gestaan van de uitgestrektheid van den tempel Bismo op den Diëng. Wij waren echter met deze resultaten niet tevreden en na lang zoeken mogten wij eindelijk het genoegen hebben van een beter behouden voorwerp te vinden. Dit is een groot, steenen altaar van eene bijzonder interressante vorm. (Zie pl. I. a.).

Het altaar is veel grooter dan alle andere, die ik op Java heb gezien. Even als deze is het boven en beneden met het bekende lijstwerk en, op de bovenste vlakte, van eene cirkelvormige insnijding voorzien, in welke het bekende Siwaitische symbool, een linggam, gestaan zal hebben. Wat het echter van alle andere altaren onderscheidt, zijn drie reusachtige slangen, welke van onder het altaar te voorschijn komen (*). Boven hunne hoofden ligt een schildpad en deze is wederom de onmiddelijke drager van de vooruitspringende goot, door welke het boven op het outaar toebereidde vocht moest afvloeijen. Dit symbool van het oneindige (slang), waarop het materiële van de aarde (schildpad) rust, komt wel meer voor. Ook herinner ik mij bij de versierselen aan eene zitplaats een leeuw, oliphant en lotusbloem (kracht, wijsheid en leer) te heb-

(*) In den tuin van het Residentiehuis te Magelang bevindt zich insgelijks zulk den altaar, maar met ééne slang.

ben opgemerkt. Het altaar is nog zeer goed behouden en staat in een bamboeboschje, waar ik nog een klein altaar en een paar geschondene beelden opmerkte.

Bij de pasangrahan van de post Kretek (Wonosobo) bevinden zich insgelijks verscheidene oude beelden, waaronder een Ganesa en eene Doerga. In de dessa Redjo, op weg naar Temangoeng, ligt een Siwa als boeteling, met een stok en eene gendi gewapend.

Verder staan, in de dessa Dekoe, ten Z. van Oenarang, (Premboen) onder een oude Djamboe-boom, wederom eene Doerga en een Siwa (zie pl. I. *b.* en *c*)

Vlak daarbij, in eene bergsawa, vindt men een reksoso. In de dessa Kamidjen, bij Keboemen, te Koeto-Redjo en Poerworedjo, kan men nog vele beelden zien, meestal godheden uit de familie van Siwa voorstellende.

Naast de dessa Aijah vertoont men een linggam en hoog in het Tjondong gebergte staat insgelijks in het midden van eene menigte onbehouwene steenen, een diergelijk gedenkstuk (zie pl. I. *d.*)

In een naauw verband met deze steenen voorwerpen staan die van koper en goud.

In het gebergte van Poerworedjo werden in 1851 vele koperen armbanden, zonder de minste kunstbewerking, en kookgereedschappen uitgegraven. Bij eene aardstorting in Sapoeran vond men insgelijks verscheidene koperen kookgereedschappen, geheel anders bewerkt dan de tegenwoordige.

Dagelijks worden bij het civiele bestuur gouden voorwerpen, zoo als de bekende Boedha ringen, kettingen, enz. benevens zilveren muntstukken, koperen klokken en aarden, verglaasde schotels aangebragt, zoo als men ze door toeval bij uitgravingen vindt.

Zoo speelden eens op eene drooge sawa eenige kinderen. Een kleine jongen is aan het vechten met een ander, wil

hem met een steen werpen, maar geen vindende, vergenoegde hij zich met een bundeltje gras met aarde uit den grond te rukken en daarmede naar zijn tegenstander te gooijen. Maar ziedaar, in plaats van aarde vielen eenige gouden voorwerpen op den grond, die hij gelijktijdig met de aarde uit den grond had gerukt.

Bij een verder onderzoek vonden de kinderen een aarden pot met vele gouden sieraden, die, op vendutie opgeveild, over de *f* 500 hebben opgebragt. In het Ambalsche, ten Z. van den grooten postweg, is een stuk bouwland (bij paal 31), op hetwelk sedert vele jaren, bij het beploegen, stukken bewerkt goud gevonden worden. Onder het volk loopt een gerucht, als had daar vroeger eene stad gestaan, bewoond door orang Boedha.

Buiten deze vondsten herinneren ons vele namen van bergen aan den ouden tijd, toen, in plaats van den eenigen god der Mohamedanen, de vele hindoe-goden hebben geregeerd.

Zoo treffen wij Goenoeng Si Dewo Bismo, Bima, Segara-Windoe, Sela-Brahma, Indra-gila enz. aan, allen tusschen het Karang-bolongsche en de bergketen, ten N. van Gombong zich bevindende. Daar, zegt de legende, heeft Ardjoeno als boeteling geleefd. Van den kant van Bandjarnegara komende, vertoefde hij eenigen tijd als kluizenaar in het gebergte, nam vervolgens zijne haren in eene wrong bij elkander (di rangka), liet ze afsnijden en wierp ze, benevens zijne gouden sieraden, in de rivier (tjintjing di goeling). Van daar de namen Rangka en Tjintjing goeling.

Alles, wat aan beeldwerken nog hier en daar gevonden wordt, blijkt afkomstig te zijn van eene Siwaitische sekte der Brahmanen. Ik ken geene plaats, waar een volkomen behouden Buddha beeld, in den vorm der Boro-Boedoer beelden, te vinden is. En toch geloof ik, dat ik twee beelden, die echter nog niet voltooid zijn, voor Boedhas moet houden. Ik vond ze

op eenen steilen bergrug, bij Ngalian (Kali-Wiro) diep tusschen hoog glaga verscholen. De teekening zal doen zien of ik mij vergist heb (zie pl. I. *e.*). De wijze van zitten, de houding der handen, de lange ooren, het niet voorhanden zijn van sieraden, benevens het reeds zigtbare, korte hoofdhaar, met den daarop rustenden knoop, doen mij hier een Boeddha herkennen.

Daar dit de eenige representant van het Boeddhismus is, die in de geheele Bagelen door mij is gezien, en aldaar verscheidene linggams, in eenen niet zeer kieschen vorm (Pitoeroeh) voorkomen en de meeste overige voorhanden beeldwerken, Ganesa, Doerga, Nandi's en Siwa beelden daarop heenwijzen, dat hier de sekte der Siwaiten heeft verblijf gehouden, zoo zoude men kunnen veronderstellen, dat hier ook een ander geloof is beleden, als in Kadoe. Op de beeldwerken van Boro Boedoer komt niets voor, dat aan een vereeren van de linggam doet herinneren.

Evenmin zien wij daar eene brahmaansche godheid als hoofdpersoon, aan welke hulde gebragt wordt. Boeddha is hier overal het hoofdvoorwerp van vereering, degene, voor welke de koningen, de wijsgeeren en het volk, vrouwen en mannen, komen offeren, aanbidden en toehooren.

Het is hier de plaats niet om dieper in dit onderwerp door te dringen. Zij het genoeg te hebben kunnen aantoonen, dat Bagelen, van Aijah af tot aan de bergketen tusschen die plaats en Djokjokarta, van het zeestrand bij Ambal af tot op den Diëng, tot den kring heeft behoord, van eene Brahmaansch-Siwaitische beschaving, die, ofschoon lang met hunne beleiders verdwenen, echter nog overal, zoowel in beeldwerken, historische herinneringen en volksgeloof, als in zeden en gewoonten van het nageslacht is blijven bestaan.

Ik moet hier nog eenige voorwerpen omschrijven, welke mij hier en daar als antiquiteiten zijn aangeboden, die echter,

volgens mijn gevoelen, óf uit een betrekkelijk recenten tijd afkomstig zijn, toen de zin voor het schoone in de beeldende kunst bij de Javanen niet meer bestond en overgegaan was in den wansmaak van den waaijang stijl, óf in den nieuwsten tijd gemaakt werden. De figuur op plaat II is geen vorst uit den Boeddhatijd, maar een mixtum compositum van boeddhistische, Javaansche en Europesche voorstellingen.

De vervaardiger heeft, wel is waar, eene scene uit den ouden tijd willen voorstellen, door aan zijne halfnaakte beelden armbanden en ringen aan de voeten te geven en tusschen het hurkende beeld en de hoofdpersoon op den vloer eene inscriptie te graveren, die geene Javaansche karakters vertoont. Ik geloof echter, dat deze te vergeefs met het een of ander alphabet, uit den Boeddhatijd zullen kunnen vergeleken worden en houd ze voor fantasie-letters.

De vorm des zonnescherms en de voor den vorst zittende, sembah-makende persoon, herrinneren aan Mohamedaansch- Javaansche gebruiken, terwijl stoel en scepter tot de Europesche huishouding behooren.

De beelden zijn uit rood koper vervaardigd en niet gegoten, zoo als de echte metalen Boeddha antiquiteiten, maar zeer grof geslagen en gesoldeerd.

Een inlander uit de dessa Lingkang aan den voet van den Sindoro, is de eigenaar er van, en beweert, dat zij reeds tijdens zijn grootvader nog leefde, bij de familie onder de poesaka behoorden. Voor de kleinigheid van honderd gulden is hij echter bereid er van afstand te doen.

Twee andere, insgelijks koperen beelden, die nog de duidelijke kenteekenen vertoonen, dat zij vroeger verguld waren, van 7 duim hoogte, werden mij in de dessa Tjankrep (Poerworedjo) voor de wat minder schreeuwende som van *f* 20 het stuk aangeboden, maar ik bedankte er voor, omdat ik ze voor even onechte oudheden beschouwde als de eerstgenoemde.

Zij vertoonen, aan de keerzijde van het piedestal, ingesneden inscriptiën (zie plaat III), bestaande uit misvormde Javaansche letters.

Mogelijk hebben zij voor den een of anderen Pangerang of priester tot zegel gediend.

Het geheele maaksel is ellendig en ik vermoed, dat zij door een grofsmid uit onzen tijd vervaardigd zijn.

In de dessa Parahan (Residentie Kadoe) bevond zich namenlijk, voor omtrent 10 jaren, zulk kunstenaar, die zich met het vervaardigen van oudheden in dit genre bezig hield. Zoo kreeg ik zelf eens een Boeddhabeeld in handen, waarover men het niet eens konde worden, uit welk tijdperk het afkomstig was, toen men op de rugzijde het, uit koper geslagen en daaraan gesoldeerde, jaartal 1848 ontdekte. De Resident der Kadoe, O. van Rees, heeft later de werkstede van dit genie bezocht en aan hem den goeden raad gegeven, dat, wanneer hij oudheden wilde namaken, daartegen hoegenaamd geene bezwaren bestonden, mits hij ze volgens het voorbeeld van uit den ouden tijd afkomstige voorbeelden vervaardigde.

In deze residentie Bagelen, vooral in het vlakke land, bestaan vele goede wegen; zij loopen meestal in lange lijnen over de gemakkelijkste hellingen van het terrein, zijn aan weerskanten van kleine dijken voorzien, goed begrind en loopen, bij rivieren of slokkans, over steenen of houten bruggen, die sterk genoeg zijn om met geschut te passeren.

Over eenige grootere rivieren, in het vlakland, heeft men nog geene bruggen; deze kan men echter, gedurende den goeden tijd, gemakkelijk passeren, terwijl het niet moeijelijk is om over de kalie Gebang en de Lookoeloe, ook bij gelegenheid van bandjers, met vlotten te komen Alleen de Kemit, zoo smal zij is, kan bij bandjirs niet goed gepasseerd worden. Hare oevers zijn juist daar, waar de groote weg haar snijdt, te steil en de stroom is te snel om met vlotten zonder gevaar te kunnen overkomen.

De groote wegen, in het Ledoksche, zijn over het algemeen genomen goed.

De verbindingsweg, tusschen Sapoeran tot aan de post Maron bij Poerworedjo, loopt van Ngadie Redjo af tot vlak aan de post, op den rug van een der Sapoeransche uitloopers, zonder dat men eene enkele brug behoeft te passeren.

Over het algemeen zijn de zoogenoemde ronda of binnenwegen, wanneer zij niet begrind zijn, in den regentijd óf glad óf modderig; in den droogen tijd echter goed te passeren. Een gedeelte van deze is aan weerskanten met boomen beplant en van galangans voorzien. In het Ledoksche en te Koeto Redjo zijn zij steeds zoo aangelegd, dat men zoo weinig bruggen mogelijk behoeft te onderhouden.

Heeft men eens den eersten aanloop tot op den bergstrook bereikt, dan blijft de weg meestal op den kam van het gebergte voortloopen. In het Keboemensche en Karang Anjer heeft echter juist het tegendeel plaats. De beste verbindingswegen geleiden allen, óf vlak langs de bergen of rivieren heen, óf wel gedeeltelijk door deze zelven, totdat zij over de grensgebergten heen moeten trekken, waar dit slingersgewijze plaats heeft. De weg van Keboemen naar Kalie-Gending is begrind.

De kortste communicatie, van Gombong naar het Boendjar negarasche is over Semalie, Sama-Gedeh en Lowong Awoe.

Men moet echter 9 malen de rivier Kemit doorwaden, iets dat in den regentijd volstrekt niet te doen is. Beter is de weg over Kalie Gending (van Keboemen). Daar behoeft men maar eens de Lookoeloe, bij Kalie Gending, te passeren, moet echter ook nog twee niet onbeduidende rivieren over, alvorens men den hoofdbergrug berijkt, die echter niet hoog is.

Geen weg is beter dan de van Poerworedjo naar Wonosobo geleidende hoofdbinnenweg. Men passeert hem van Waron tot Ngadie Rodjo te paard en verder, over Wonosobo en Leksono, in den wagen tot Bandjar Negara. Alleen het gedeelte

van Sapoeran af tot Wonosobo levert, wegens de vele, over niet onbeduidende bergwateren geleidende bruggen, vele bezwaren op. Bij Kretek valt de militaire, van Temangoeng komende weg in den voornoemden weg.

De verbindingswegen in het vlakland, al zijn zij ook hier en daar wat hooger dan het omliggende terrein, zijn in den droogen tijd alleen te passeren; in den regentijd kan men er zelfs te paard moeijelijk over heen komen en heeft een groot gedeelte het voorkomen van modderpoelen.

De wegen, langs de rawas, kan men dan, ook wanneer zij niet onder water staan, niet meer als wegen beschouwen.

Ik moet nog eens terug komen op de rivieren en wel ten opzigte van hunne geschiktheid om als waterwegen gebruikt te worden. Daar zij allen, met uitzondering van de kalie Lerong, van het noorden naar het zuiden vloeijen, zoo zouden zij alleen ten dienste kunnen verstrekken van de Oeroet-Sewoe strook, het Ambalsche, en ook maar dan, wanneer zij eene genoegzame hoeveelheid water inhielden. Dit laatste is echter in het geheel niet het geval, want buiten de kalie-Gebang, heeft geene rivier zooveel water, om maar eenige bamboezen te kunnen laten afdrijven. De Lookoeloe en de Kemit heb ik in Julij 1857 droogvoets langs den grooten weg gepasseerd. De Kedoeng-Biner, Boeto en ook de Bogowonto hebben óf te veel verval en zijn als bezaaid met groote steenblokken, óf geleiden in de rawa, uit welke dan ook door de uitgedroogde Lerong geen heenkomen te vinden is.

In den regentijd wordt echter van de Kemit, de Lookoeloe, Biner, Gebang en Boeto voor een enkelen keer, tot het afvoeren van bamboezen en allang-allang gebruik gemaakt; ook bestaat dan per praauw een levend verkeer op de Rawah Wawar en door de Lerong. Van daar naar boven toe komen echter geene praauwen. Ook heb ik nooit andere, als de bovenvermelde artikelen op deze wijze zien vervoeren en wel daarom, omdat deze door aanraking met water niets te leiden hebben.

Wanneer eens het djattiehout langs de berghellingen tusschen Keboemen en Poerworedjo zekeren ouderdom zal bereikt hebben, dan zal men het voor het gebruik, langs de groote weg tot daar in de rivieren kunnen laten afdrijven. Dit is echter maar een geringe afstand van 4 tot 5 palen, en daar genoegzaam goede wegen voor een vervoer over land reeds voorhanden zijn, zoo zal men, door tusschenkomst van rolpaarden, even gemakkelijk en met eene nog grootere zekerheid het beoogde doel kunnen bereiken. Aan een vervoer per water, van kalie Idjoe naar Poerworedjo, valt nergens te denken.

Aan het hoofd van het dessabestuur staat een Bekel, boven dezen staat de Glondong, dan de Wedono.

Naar den aard der beplanting kan men de woonplaatsen verdeelen in dessa'a met en zonder boomgewas. Alle, op den Diëng, de twee vulkanen Sindoro en Soembing tot eene zekere hoogte, zich bevindende dessa's bestaan alleen uit woonhuizen. Hier groeit geen klapperboom meer en andere boomen wil men niet hebben. Van denzelfden aard zijn de meeste, langs de groote rawa liggende, zoogenaamde ero-dessas.

De andere dessa's hebben meer het aanzien van kleine boschaadjes, zijn steeds met eene omheining, dikwijls van bamboe doerie, voorzien. Dit komt vooral bij de in het Ledoksche zich bevindende dessa's voor en wel het meest daar, waar de klapperboomen schaars worden.

Zelden vindt men in eene dessa een binnenplein en buiten de misigiet een bijzonder groot huis. Dikwijls liggen binnen de dessa ook de begraafplaatsen. De wegen binnen de dessa's zijn, behalve in het Ambalsche, meestal zeer smal en in den regentijd vergaderbakken van modder. In Ambal echter, waar het water op den poreusen zandgrond niet lang staan blijft, zijn zij beter.

Magelang, den 15 *Julij* 1860.

a.

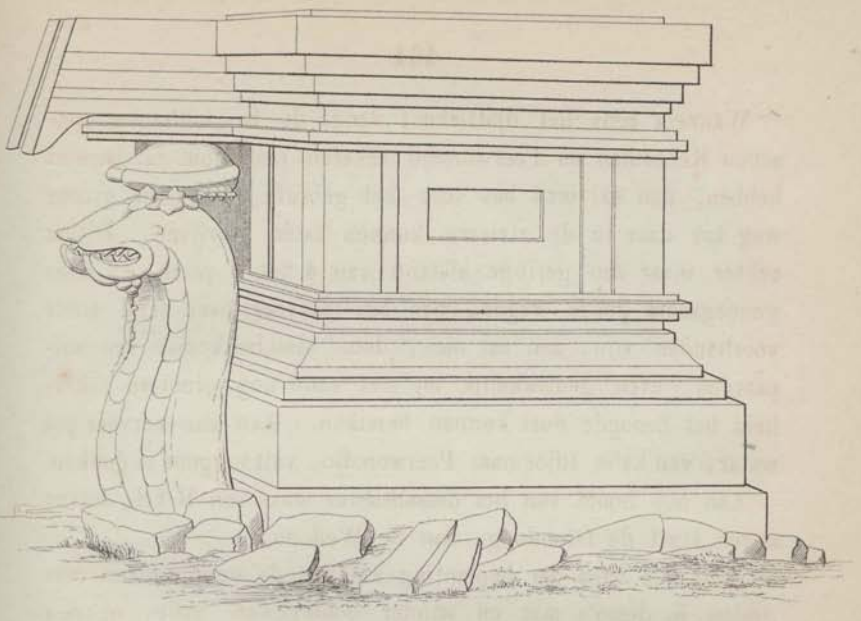

b.

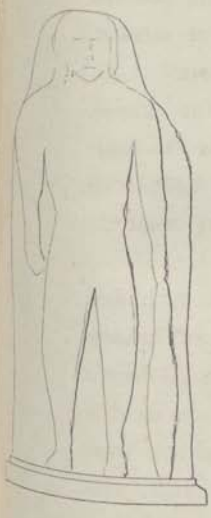

c.

e.

d.

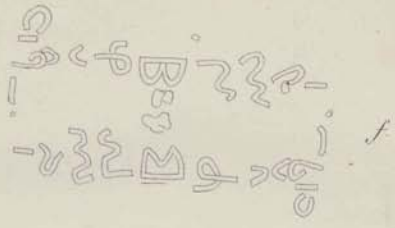

f.

Beeld a. van de rugzyde.

m.

a.

l.

i.

f.

k.

i.k. = 10 duim; l.m. = 11 duim Ned.; f. inscriptie.

Wilson. del.

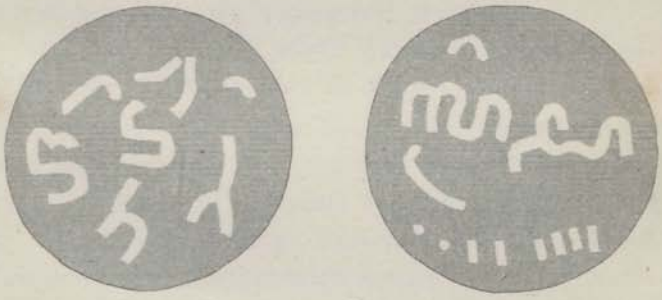

Wilson del. Wiemann lith.

RÉSUMÉ HISTORIQUE

DE

L'ÉTABLISSEMENT PORTUGAIS À TIMOR,

DES US ET COUTUMES DE SES HABITANTS

PAR

LE GOUVERNEUR DE LA POSSESSION

AFFONSO DE CASTRO.

Du grand pouvoir que nous avons eu autrefois dans l'archipel Indien, de ces possessions immenses et magnifiques dans la Malaisie, il ne nous reste qu'une partie de l'île de Timor et encore n'est-ce que par miracle qu'elle soit restée sous notre domination. Abandonnée à elle même sans ressources, sans force, sans communication avec la métropole, cette colonie a vu toujours le drapeau Portugais arboré dans les modestes forteresses qui défendent la côte du nord de l'île.

Les efforts de la compagnie Hollandaise, les terribles soulèvements des indigènes ont mis parfois cette possession à deux doigts de sa perte; mais il parait que la Providence veillait sur nous, car de toutes ces luttes, de toutes ces difficultés nous sommes sortis vainqueurs! On nous a arraché une grande partie de ce que nous possédions, mais on n'a pas pu nous dépouiller complètement du patrimoine que nous avons herité des Castros et des Albuquerques.

Comme si la Providence, dans ses impénétrables desseins, avait décidé que dans toutes les parties du monde où le drapeau des quines avait dominé, il resterait au moins un petit coin, une muraille en ruines, une plage presque déserte où ce drapeau flotterait au vent, rappelant ainsi aux générations à venir les faits surhumains de la petite nation Portugaise, qui a etonné le monde.

Cet empire d'orient etait trop étendu pour que nous pussions le garder longtemps. Notre ambition n'a pas eu de limites, le monde nous paraissait petit pour nous étendre; pas de parage qui échappâ à nos navigateurs, les quines dominaient les mers; mais en peu de temps affaiblis, fatigués par un si grand effort nous sommes tombés dans la lassitude, et en manquant d'énergie pour défendre ce que nous avions acquis, nous avons laissé des nations rivales se partager le riche héritage de nos ancêtres.

Timor a échappé en partie aux convoitises des vainqueurs. De plus grandes richesses ont attiré sa convoitise, et le drapeau des quines à rencontré une plage pour flotter au vent, et montrer que jusqu'à l'extrême orient Portugal avait étendu son bras robuste.

Mais après une si grande catastrophe notre devoir nous commandait une sérieuse application à améliorer ce qui nous restait pour nour indemniser des pertes que nous avions supportées.

Mais des complications de différente nature, des guerres étrangères, des luttes fratricides, des difficultés de tout ordre ont rendu impossible l'accomplissement de ce devoir. Plus tard, à la fin de toutes ces luttes il était temps encore pour le Portugal de traiter comme un tendre père ses fils épars sur la surface de la terre; mais alors nos hommes d'état ont manqué de l'énergie nécessaire; ils ont méconnu les vrais intérêts de la nation; l'abandon des colonies, qui pouvait être justifié jusqu'à un certain point dans les temps calamiteux, ne peut après ce temps s'expliquer par des raisons plausibles.

La responsabilité d'un tel abandon pèse sur les hommes qui n'ont pas compris que le Portugal ne peut jouer un rôle de

quelque importance sur la scène du monde, que par ses colonies. Puisse l'état de misère auquel nous sommes arrivés être un aiguillon, qui donne aux pouvoirs publics plus d'ardeur pour les questions coloniales.

J'espère que ces questions seront bientôt à l'ordre du jour, et que l'opinion publique, qui jusqu'ici les a traitées avec une si grande indifférence, les traitera avec le même zèle qu'il apporte dans les questions politiques du moment.

Dans ces circonstances il me parait à propos de donner une notice sur l'île de Timor, si peu connue, et sur laquelle on ne rencontre que des écrits bien rares, et encore ne renferment-ils rien qui puisse et doive intéresser le public.

J'ai longtemps représenté Timor à la chambre législative et dans toutes mes recherches je n'ai jamais rencontré un écrit, qui pût satisfaire ma curiosité. J'ai été sécrétaire de la négociation diplomatique avec la Neêrlande sur la délimitation et l'échange de territoires à Timor, et après avoir lu un nombre incroyable de dépêches, des documents diplomatiques, des mémoires, et des ecrits d'une grande antiquité ma curiosité n'a pas été non plus satisfaite. Aucun de ces documents là ne me disait comment se gouvernait la société Timorienne, aucun ne me mettait au fait des us et des coutumes, aucun ne me disait comment fonctionnait le mécanisme gouvernemental, aucun ne me disait ce que c'était que notre domination ici.

Dans cet écrit je tâche de combler ce vide, et avec ces éclaircissements et ce qui est écrit par de meilleurs plumes que la mienne, un écrivain curieux pourra un jour écrire l'histoire de notre établissement à Timor, ce qui sera d'un grand avantage, non seulement pour les hommes qui sont chargés des affaires d'outre-mer, mais pour ceux qui viendront gouverner cette colonie.

Le travail que je présente n'a pas la prétention d'être un mémoire historique. Il n'est pas recommandable par la forme, et

s il vaut quelque chose, c'est par la nouveauté des matières.

Il est possible qu'un jour au sein de ma patrie, reposé de tant de fatigues et jouissant d'une bonne santé, que l'insalubrité de Dilly m'a ruinée, il est possible, dis-je, que j'écrive quelque chose sur notre établissement de Timor, mais maintenant ni ma santé, ni les affaires me permettent de faire un travail serieux et littéraire sur cette île de la Malaisie, qui mérite de la part du Portugal des marques d'un intérêt sérieux.

Timor, une des îles de la Malaisie dans la mer et dans l'Archipel de la Sonde, entre l'océan Indien et la mer des Moluques est située entre 8° 30′ et 10° 30′ de lat. S. et entre 121° et 125° de long. E. On calcule son étendue de l'est à l'ouest à 450 kilomètres ou 90 lieues, et sa largeur à 120 kilomètres ou 24 lieues. Sa population, selon Buchelet, est estimée à un million d'habitants, ce qui donnerait 18 habitants par kilomètre carré, et selon le capitaine de corvette Mr. Jurien de la Gravière la population de l'île serait de cinq cent mille habitants, ce qui donnerait 9 habitants par kilomètre carré.

Ni l'un ni l'autre de ces calculs ne reposent sur des données de quelque mérite. Ces chiffres n'ont qu'une valeur conjecturale; le Gouverneur de Timor, le Resident Hollandais de Koupang ne sont pas mieux renseignés que les écrivains mentionnés, et je crois que nous vivrons encore longtemps dans la même ignorance.

Il est impossible d'obtenir des rajahs de Timor, même de ceux qui sont les plus obéissants, je ne dis pas le chiffre exact, mais même approximatif de la population; et l'on comprend que sans eux il n'est pas possible de savoir le nombre des habitants de Timor. Tout ce qu'on dira sera hasardé, et ni le chiffre de Mr. Buchelet, ni celui de Mr. de la Gravière ne méritent quelque confiance.

Les Portugais, établis à Timor donnent à leur tour le chiffre de 400,000 âmes; mais comment savent-ils cela? sur quoi se

fondent-ils? Des conjectures, et rien que des conjectures à ce sujet.

J'ai dit autrefois dans un rapport au gouvernement et en m'appuyant sur l'assertion des Portugais établis à Timor que la population actuelle se montait à 400,000 mil âmes; mais aujourd'hui je suis convaincu que ce nombre est très exagéré, étant cependant loin d'admettre que l'île de Timor soit suffisamment peuplée.

Il y a quarante sept royaumes sous notre domination, savoir: Ambeno, Allas, Atsabe, Bibiluto, Bibico, Barique, Balibo, Boibon, Bibissuço, Lairichi, Laiman, Lailaco, Lova, Lutubaba, Deribate, Dailor, Dóte, Tunar, Tuilacar, Taturó, Tatumartó, Toulan, Hîra, Hermèra, Lacló, Laicare, Latcia, Lucluta, Limian, Liquiçà, Laclubar, Luca, Manatuto, Motahes, Manufác, Mahubo, Okussi, Raimean, Larau, Suai, Saniro, Turiscae, Sutuluro, Venilale, Viqueque, Vemasse (*).

De ces royaumes il y en aura peut-être 28 qui pourront mettre en armes, terme moyen, 500 à 600 hommes: or on doit admettre que 600 autres seront occupés aux travaux des champs, et à la garde du royaume etc, en supposant que les vieillards et les enfants soient en nombre presque égal à celui des adultes, nous aurons pour chacun de ces royaumes 2,400 personnes. Je crois ne pas exagérer en supposant que dans chaque royaume il y aura 1500 femmes, parce que les femmes sont ici en plus grand nombre que les hommes, et par ce calcul nous arrivons à 3,900 âmes dans chacun des 28 royaumes, ou 112,200 pour tous les 28. Il nous reste 19 royaumes qui ne contiendront que 800 personnes chacun, ce qui fait 15,200, et ceci joint au premier nombre, donne pour tous les royaumes 127,400 âmes, ou 128,000 en chiffre rond.

(*) Ceci était écrit, avant que le royaume de Moubara a passé sous notre domination, ce qui peut augmenter la population de 3 à 4 mille âmes.

Il est vrai qu'il y a des royaumes très peu connus, et dont la population peut être considérable, mais bien que l'on fasse un calcul très avantageux on ne pourra arriver qu'a 150 mille âmes.

En supposant que les possessions des Hollandais à Timor aient la même population, ce qu'on ne saurait admettre, parceque la partie orientale est plus peuplée que la partie occidentale, nous aurons le nombre de 300,000 pour toute l'île, ce qui est loin des calculs de M. de la Gravière, et plus loin encore de ceux de Buchelet.

Mais tout ceci ne se base que sur des conjectures, comme j'ai dit; et je suis loin de considérer mes calculs comme vrais; je ne les présente que pour montrer l'exagération des deux écrivains mentionnés.

Ce n'est pas mon intention d'écrire l'histoire de notre établissement à Timor, et je n'en dirai que très peu de mots.

Ce fut dans l'année 1561 que les Dominicains s'établirent à Solar, et passant de là à Timor, où ils rencontrèrent un peuple docile et prêt à recevoir les principes de notre sainte religion, ils travaillèrent avec tant de zèle, que dans l'année 1640 nous eûmes déjà à Timor 22 églises et une mission servie par dix missionnaires. Dans les premières années de leur établissement, ils dirigèrent non seulement le spirituel, mais aussi le temporel, et il parait qu'il y a eu un gouverneur nommé par le superieur des Dominicains. Le Vice-Roi de l'Inde a mis un terme à cet état de choses en nommant un gouverneur de Timor et Solar.

Nous ne suivrons pas les différents gouverneurs dans leurs administrations, ce qui nous conduirait trop loin, puisque nous ne rencontrons pas aucun évènement important jusqu'en 1719.

Mais dans cette année 1719 de graves événements ont mis en péril notre domination dans l'île, et il me parait utile d'en dire quelques mots.

La plupart des rajahs de l'île formèrent alors une ligue pour

anéantir les chrétiens et faire disparaître la doination Portugaise. Voici quelques détails; les rajahs réunis, ont tué un chien blanc et noir, appelé Sévo, puis se perçant eux mêmes dans le côté gauche de la poitrine, ils ont mélangé leur sang avec celui du chien, ont trempé dans ce sang une épée, qu'on dit exister encore dans la maison de la menace, ont bu tous ce sang, et juré sur l'épée de se secourir les uns les autres pour exterminer les blancs. Ce n'est pas tout; quelques chrétiens sont tombés sous leurs coups; ils ont tué et mangé des buffles, ont consulté les entrailles des poulets, accompagnant tous ces préparatifs de répugnantes et horribles cérémonies que nous ne mentionnerons pas.

Toutefois l'exécution de leurs projets infernaux fut ajournée.

Sous le gouverneur Antonio d'Albuquerque, un grand nombre de rajahs ratifièrent le pacte de 1719, attaquèrent notre camp, y mirent le dèsordre, tuèrent les deux prêtres Manuel Rodrigues et Manuel Vieira, et brûlant des églises et profanant les vases sacrés, se livrèrent à des actes d'une grande férocité.

La révolte s'étendit jusque dans les royaumes jusque là restés fidèles; notre domination allait périr lorsque à Larantuka l'arrivée du nouveau gouverneur Antonio Luis Macedo changea le face der affaires.

Il sut pacifier differents royaumes, organiser une armeé et battre complètement les rebelles, qui n'avaient pas voulu profiter de l'amnestie promise à ceux qui viendraient lui renouveler le serment d'obeissance.

Tel fut l'état des affaires jusqu'en 1731, époque funeste où notre domination courut les plus grands dangers.

Le germe de la révolte n'avait pas été tout-à-fait éteint, et c'est à l'époque dont nous parlous, qu'elle a produit ses funestes résultats.

Le plan des rébelles était de secouer le joug Portuguais, de rétablir les trois empires de Senobay, la Menace (?) et Nayale,

et de ne reconnaître comme maitres que les trois chefs de ces maisons.

Toutes nos places de la côte, qui jusqu'alors avaient resisté aux rebelles, étaient tombées maintenant aux mains des séditieux, excepté Lifau et Manatuto. Le gouverneur, qui se trouvait dans cette dernière place, la défendit contre 15 mille hommes, qui l' assiégeaient. Après 85 jours de siège, il en sortit pour se rendre à Lifau, afin de ne pas assister à une capitulation inévitable.

De toute notre domination à Timor il ne nous restait donc que le petit espace où se trouvait la capitale de notre établissement, et les circonstances étaient telles qu'elle n'était pas en mesure de soutenir les attaques vigoureuses du siège.

Les forces, qui défendaient Lifau, étaient trop minimes et mal composées. Il n'y avait pas une seule compagnie de troupes régulières; les privations y étaient extrêmes.

Les assiégés n'avaient pour nourriture que des racines, des feuilles et des os de chevaux pulverisés.

Dans ces tristes circonstances on avait pris la résolution d'embarquer tous les bagages, l'artillerie, d'incendier la place, de l'abandonner ainsi aux ennemis, et d'aller établir la capitale dans un endroit plus sûr. Heureusement l'arrivée à Lifau du gouverneur nouvellement nommé, Pedro de Rigo Barreto da Gama changea le cours des affaires. Il ravitaille la place, met à la voile pour Manatuto, se rapprochant ainsi de Dilly, où se trouvaient les chefs de la révolte; c'est là qu'il veut entamer des négociations pour la paix.

Arrivé à Manatuto qui se défendait encore, le gouverneur anime par sa présence la garnison, jette des renforts dans la place,la met en état de résister longtemps aux efforts des rebélles, envoie à Dilly le Père Manuel de Pilar, religieux très respecté par ses vertus, pour s'entendre avec Francisco Fernandes Varella, capitaine-major et lieutenant supérieur de Servian, qui se trouvait à la tête de la rebellion.

Comme les négociations trainaient en longueur, le gouverneur impatienté part de Manatuto pour Lifau, où sa présence était nécessaire. Mais en passant non loin de Batugudé et voyant l'abandon dans lequel les revoltés avaient laissé cette la place, il prend une résolution téméraire, pensant bien que dans certaines circonstances la témérité c'est la prudence. Le gouverneur descend à terre et envoie l'ordre à D. Lourenco da Costa, commandant du camp des revoltés, de venir immédiatement à sa rencontre, de lui rendre la place, revendique en sa qualité de gouverneur nouvellement nommé et de représentant du roi le serment d'hommage et ajoute qu'il vient réparer les injustices qui ont donné lieu à la revolte. Da Costa obéit, vient avec sa suite au devant du gouverneur, demande à lire la lettre patente de nomination du gouverneur, lui rend la place et prête le serment de fidéliré. Cet évènement désorganise la révolte, Da Gama en profite, poursuit ses plans et peu à peu l'anéantit soit par les armes ou par des négociations, soit par naître la discorde habilement semée entre les rebelles.

Au 19 Septembre de la même année nous étions délivrés du grand danger qui venait de nous menacer, bien que la révolte ne fût pas encore tout-à-fait vaincue. Varella se maintenait encore avec le secours du royaume de Vemasse; mais le 16 mars de 1732 la paix fût conclue, et tous les révoltés déposèrent les armes.

Nous passerons sous silence les usurpations des Hollandais à cette époque, et les révoltes qu'ils excitaient entre les rajahs, qui nous étaient soumis. Tout le monde sait comment les Hollandais, par leurs intrigues, et par des traités faits au nom de la Compagnie avec les rajahs, nos vassaux nous ont pris une moitié de l'ile de Timor, dans laquelle ils ne possédaient de droit que le petit espace de Coupang.

Nous ne parlerons non plus des fréquentes révoltes de peu d'importance, qui ont suivi les évènements de 1732, ni de l'empoisonnement du gouverneur Dionisio Gonsalves Galvao Re-

bello par Francisco Harnoy, d'Antonio da Costa, de Quintino da Concisçao et Lourenço de Mello, du rigoureux siége mis devant Lifau par Francisco Harnoy, de l'état déplorable dans lequel se trouvait le parti royal, de la persécution des missionaires, des profanations commises par les revoltés, du manque d'accord et d'énergie du gouvernement par *interim*, confié à un moine; nous allons parler de l'abandon de la capitale dans l'année 1769.

Antonio Fozé Telles de Meneges, nommé gouverneur de Timor et de Solor, arrivé à Timor dans le courant de l'année 1769, trouva la possession dans un état déplorable. La place de Lifau souffrait encore un rigoureux siège et n'ayant pas de communications avec l'intérieur du pays, on craignait que la famine ne l'obligeât à capituler devant les hordes sauvages de Francisco Hornoy.

Entreprendre une campagne contre les révoltés c'etait impossible, parce qu'il n'y avait dans la place que 1200 personnes, y compris les femmes, les vieillards et les enfants. La troupe dont le gouverneur disposait était irrégulière; d'ailleurs il ne fallait pas compter sur les secours des provinces restées fidèles, par ce que Lifau, étant rigoureusement assiégée, ne pouvait communiquer avec quelques uns de ces royaumes que par mer.

Dans ces circonstances le gouverneur prend la résolution d'abandonner la capitale. Il y avait dans la rade les navires St. Vincent et St. Roza, venus de Macau; c'est dans ces navires et dans des Pros de la place que le gouverneur fait embarquer toute l'artillerie, tout le bagage, tout le materiel de guerre, et tous les habitants; puis dans la nuit du 11 Août 1769 il fait mettre le feu à la ville, et part dans la direction de l'Est. En passant en face de Batugadé il s'y arrête, met des renforts dans la place, et vient jeter l'ancre dans le port de Dilly le 10 Octobre 1769.

Le déplacement de la capitale, que nous ne pouvons pas laisser de regarder comme un événement trés fâcheux par les

motifs qui l'ont causé, a été cependant très-avantageux à l'avenir de la colonie, parce que Dilly est le seul port de l'île de Timor, où les grands navires soient à l'abri des dangers de la tempête. Tous les autres, Lifau, Okussi, Batugadé, Manatuto, Loga et même Conpang, ne sont que des ports ouverts; à tous les vents; celui d'Alopupo, qui est très-sûr, ne peut donner entrée qu'à de petits navires.

Depuis l'abandon de Lifau, notre domination n'a plus couru risque de se perdre. Il est vrai que divers soulèvements partiels ont eu lieu, que presque tous les Gouverneurs ont eu des guerres à soutenir, que quelquefois les troupes de la colonie ont été mises en déroute, mais la révolte n'a jamais pu embrasser tous les royaumes. Aucun de ces soulèvements n'a pris un caractère aussi terrible que ceux de 1731 et de 1769. Du temps du Gouverneur Jozé Maria Marques une révolte a éclaté dans un des faubourgs de la place, et du temps du gouverneur Luis Augusto d' Almeido Macedo les révoltés sont venus jusque sous les murs de la capitale; mais malgré tout cela notre domination n'a plus été en péril. Quand on échangeait des coups de fusil tout près de Dilly, de tous les points de l'île accouraient des forces, commandés par les rajahs, venant eux-mêmes au secours de la place.

Mais conclurons-nous de cette apparente sécurité, que notre empire soit fortement établi ici? Ne nous trompons pas. Notre empire sur cette île n'est qu'une fiction. Le gouverneur de Timor ne gouverne réellement qu'à Dilly, à Batugadé et à Manatuto. Dans tout le reste de la Possession ce sont les rajahs ou les Datto's qui règnent, et le gouverneur n'a pas les forces nécessaires pour déposer ces autorités et pour faire exécuter les ordres, ainsi qu'il veut qu'ils soient exécutés.

Les royaumes jouissent d'une certaine indépendance, qui rend l'administration presque impossible. L'unité politique n'existe pas à Timor, la centralisation y est inconnue. Chaque royaume

se gouverne selon ses us et coutumes et ses anciennes traditions. Les liens de la religion n'attachent pas ces peuples au Portugal, et la souveraineté nous coûte beaucoup de chagrins, pour ne pas dire, d' humiliations.

Nous laissons aux rajahs l'administration de la justice, nous les laissons appliquer la peine capitale, et le peuple, que nous disons protéger, est foulé, tourmenté, spolié par de petits tyrans sur lesquels le gouverneur n'a pas assez d'autorité.

La protection du Portugal n'est qu'un mot illusoire, car le peuple souffre aujourd'hui ce qu'il souffrait avant notre arrivée dans ce pays!

Celui qui étudie de près cette possession, celui qui voit ce peuple, ne peut s'empêcher d'élever la voix pour blamer ce Protectorat, qui s'exerce depuis trois siècles, et qui n'a pas su arracher ces peuples à la barbarie.

Devant les nations civilisées, devant l'humanité, nous sommes responsables du triste état où se trouvent ces peuples, dont nous nous sommes établis les dominateurs.

Notre devoir nous commandait de mettre tout en oeuvre pour la civilisation de ces peuples, et, il faut l'avouer, jusqu'ici nous n'avons pas fait les efforts nécessaires pour y parvenir.

La mission est presque abandonnée; elle ne se compose que de deux missionnaires, qui, soit par paresse, soit par manque de santé, ne sortent pas de la capitale, laissant dans les ténèbres du paganisme des milliers de malheureux, qui vivent dans la pratique de ridicules superstitions.

L' administration du temporel est presque dans le même état que le spirituel. On a laissé le gouverneur sans force, sans moyens, sans employés capables de le seconder dans ses fonctions administratives.

Notre domination a été soumise jusqu'ici à l'arbitraire des rajahs. Que demain paraisse un chef plein de courage, actif, intelligent et entreprenant, que le pacte de 1719 se renouvelle et

notre domination ne pourra plus se maintenir. Quand même tous les défenseurs du drapeau national seraient des braves, ils ne pourraient résister à des milliers d'indigènes, non plus armés de zagaies, mais de fusils; ni aux privations, ni aux efforts d'un peuple soulevé par le fanatisme.

Je ne crains pas qu'une si horrible hypothèse se réalise; mais je voudrais voir établir fortement notre domination et employer tous les moyens possibles pour civiliser ce pays.

On ne peut pas se passer de l'élément indigène pour gouverner la colonie. Celui qui l'essaierait s'en repentirait dans peu de temps, parce qu'il lui serait impossible de faire un pas. Mais je voudrais qu'on mît fin à l'indépendance presque absolue des royaumes, en ôtant aux rajah's et aux Datto's l'administration de la justice, en les forçant à n'être plus qu'une sorte de maires électifs, avec des attributions un peu plus larges que celles que leur donne le code administratif.

Terminons ici le résumé historique de Timor, et parlons des us et coutumes de ses habitants.

ORGANISATION.

L'Ile de Timor est divisée en royaumes d'une étendue et d'une population plus ou moins grandes. Les royaumes sont divisés en *Succo's*, lesquels se composent d'une ou de plusieurs tribus, qui en déterminent l'importance.

Les royaumes sont gouvernés par des chefs (colonel-roi ou colonel-reine). Les *Succo's* sont gouvernés par des Datto's (aristocrate). Le colonel-roi a dans chaque *Succo* un officier de son choix, qui reçoit les ordres du roi et les communique aux Datto's.

Les officiers du royaume sont: le lieutenant-colonel du royaume, le maître-de-camp (capitaine), le sergent-major du

royaume, le capitaine du bourg, le major de la garde, le lieutenant et le sous-lieutenant. Il y a encore le capitaine du Succo, le lieutenant et le sous-lieutenant.

Les rois sont élus par les officiers et les Datto's parmi les descendants de la maison royale. S'il y a des fils, l'aîné est élu. Si l'aîné est incapable, le cadet (masculin ou feminin) est élu. S'il n'y a pas de descendants, directs ni collatéraux du roi, l'élection doit tomber sur le lieutenant-colonel ou sur un membre de sa famille; si la maison du lieutenant-colonel est éteinte, on doit choisir dans la maison du maître-de-camp, et si cette maison n'existe pas, on choisit dans celle du sergent-major ou de quelque Datto puissant.

L'élection du roi, pour être valable doit être confirmée par le gouverneur de Timor, lequel donne à l'élu, au nom de Sa Majesté, le grade de colonel. Ce grade a beaucoup d'importance pour les Timoriens.

Si l'élection tombe sur une femme, et que celle-ci a obtenu la confirmation et le grade de colonel, on fait l'élection d'un Régent, également confirmée par le gouverneur, qui en même temps lui donne le grade de colonel.

Presque toujours le Régent appartient à la famille d'un roi, mais on peut élire un Datto ou un officier. Le principe d'hérédité est donc adopté pour l'élection des rois, mais pas pour celle des régents.

Il y a des royaumes dont le Régent n'a que le grade de lieutenant-colonel, ce qui arrive ordinairement quand le Régent n'est pas de la maison royale.

Outre les officiers du royaume, nommés par le colonel-roi, il y a encore des officiers d'infanterie, nommés par le gouverneur de Timor. On donne ces nominations à des hommes, qui rendent des services au gouvernement, ou à la place, comme on dit ici.

Les officiers d'infanterie ne se mèlent en aucune manière aux

affaires d'administration interne du royaume, et leurs fonctions se bornent à accompagner le roi et à commander les forces armées dans les guerres.

La véritable autorité dans les royaumes est entre les mains des Datto's, qui se disent seigneurs de la terre, et les affaires, que le roi peut décider sans réunir les Datto's en conseil pour entendre leur opinion et la suivre, sont en petit nombre, parce que le roi est obligé d'exécuter les décisions prises par le conseil des Datto's. On peut très-bien dire que les royaumes de Timor ne sont que des républiques aristocratiques, ayant un chef héréditaire, mais qui doit être confirmé par le vôte des grands.

Le lieutenant-colonel du royaume reçoit les ordres du roi et les expédie. Le maître-de-camp accompagne les forces en marche et les commande. Le sergent-major substitue le lieutenant-colonel, et les officiers de la garde commandent la garde du roi.

Justice. — La justice est administrée par les Datto's, chefs de *Succo's;* mais à la rigueur ils ne peuvent éxécuter l'arrêt sans la confirmation du roi. Il y a pourtant un grand nombre de royaumes où les Datto's font appliquer la peine, qu'ils ont prononcée sans en donner connaissance au roi.

Pénalité.—Presque tous les crimes doivent être punis de mort; mais aussi presque toujours la peine peut se commuer en une amende. Aussi le condamné qui a de la fortune, soit par lui-même, soit par sa famille, a bien raison de ne point s'effrayer de la rigueur des lois.

Cet usage de racheter les peines nous le rencontrons aussi chez les Francs et chez presque tous les peuples barbares, qui ont envahi l'empire romain.

Le vol dans la maison d'autrui, quel que soit l'objet volé, est puni de mort. Le vol d'un cheval, d'un porc, d'un buffle, d'un mouton est puni de mort.

On inflige aussi la peine capitale à celui qui enlève une personne, crime très-frequent à Timor, où les esclaves ne sont pour

la plus grande partie que des personnes enlevées dans un royaume par des habitants d'un autre royaume éloigné.

Le voleur de fruits, de légumes, de céréales, s'il est pris en flagrant délit, est mis à mort. Il y a des royaumes (ceux qu'on appelle *Calades*) où l'on empale les condamnés à mort: dans les autres (ceux qu'on appelle *Tiracos*) on leur coupe la tête.

Le Timorien peut faire justice lui-même sur le voleur pris en flagrant délit; mais il doit tout de suite faire part au roi de ce qui est arrivé, et produire les preuves qui montrent que l'homme tué ait commis le crime. Si les preuves sont bonnes, le roi fait trancher la tête au cadavre, laquelle est exposée dans un lieu public à côté de l'objet volé. Si c'est un animal qui a été volé, une partie de l'animal est mise à côté de la tête du voleur.

L'assassin peut racheter la peine capitale par une amende, et en donnant aux parents du mort un homme pour les servir.

Celui qui force une femme est mis à mort, mais s'il paie ce que les parents de la femme exigent, il est mis en liberté.

Il y a très-peu de cas où la peine ne puisse être rachetée. Un de ces cas, c'est l'adultère commis avec la femme d'un roi, ou le viol d'une de ses filles.

Religion. — La religion chrétienne n'a pas fait de très-grands progrès dans l'île de Timor; de véritable culte il n'y en pas de connu dans ce pays. Il y a beaucoup de Timoriens qui se nomment chrétiens, mais qui ne connaissent pas les plus simples vérités du christianisme, et qui suivent les pratiques du paganisme. Les Timoriens admettent l'existence d'un Etre suprême élevé au dessus de toutes choses, mais ils n'ont que des idées très-confuses de sa puissance et de ses attributs. Ils adorent des idoles, et ces idoles sont tout ce qui leur est mystère, ou ce qui a un prestige parmi eux.

Il y a des royaumes dont les autorités ont le caractère du sacerdoce. Celui qui l'exerce est appelé *roi-pomale* et est élu

par le peuple. Dans d'autres royaumes il n'y a pas de *rois-pomales*, mais il y a un Datto, nommé *Datoluli*, et qui fonctionne comme *roi-pomale*. Le Datoluli transmet à ses fils sa dignité, mais s'il n'a pas de descendants, on élit un Datoluli d'entre les Datto's.

La cabane où sont les idoles s'appelle *Pomale*, et on donne le même nom à toutes les idoles, qui ne sont ordinairement que des épées, des zagaies, un mouchoir enveloppant différentes racines, de l'or, etc. Le ministère du Datoluli se réduit à adresser des prières aux idoles, à faire des offrandes de bêtes et d'arèque à la divinité, et à consulter les entrailles de poulets et de petits chiens, qui sont immolés dans les occasions solennelles.

Mariage. Avant de passer à la description des cérémonies du mariage, je dirai que le divorce est permis, et que le mari et la femme ont la même liberté de se séparer.

Je dirai aussi que la femme timorienne n'est pas enfermée, comme il arrive dans presque tous les pays de l'orient. La femme timorienne jouit d'une grande liberté, est chargée du ménage, et laboure les champs.

Les peuples de Timor ont deux espèces de mariage, le *haafŏli* (*barlogue* en portugais créôle) et le *cabin*.

Quand le fiancé dote les parents de la fiancée, ou quand celle-ci dote les parents du fiancé, le mariage s'appéle *haafŏli*. Quand il n'y a pas de dot, le mariage s'appelle *cabin*.

Celui qui donne la dot, reçoit chez lui la personne qu'il épouse.

Si les parents d'une fille s'opposent au mariage, le prétendant en appelle au roi, et celui-ci, réunissant les Datto's, leur expose l'affaire, et si le jugement porte l'approbation du mariage, les parents sont obligés de céder la prétendue au jeune homme.

Lorsqu' une fille est demandée en mariage, et que ce mariage soit approuvé, les parents et les amis du fiancé se rendent chez lui au jour fixé pour la demande officielle. Le fiancé et ses amis

et parents se mettent en marche à la file, et se dirigeant sur la maison de la fiancée, ils portent des paniers faites de feuilles de palmier, qui s'appelent *copé*, remplis de bétel, d'arèque et de chaux, le tout recouverts de fleurs. Dans un de ces paniers se trouve l'anneau nuptial, ou bague de mariage.

Quand le cortège est arrivé près de la maison de la fiancée, il est accueilli, complimenté par les parents de celle-ci; on accepte les *copés* et le cortége est invité à entrer Alors un des parents du fiancé fait la demande en mariage, et en éludant une réponse positive, les parents de la fiancée fixent le jour auquel ils se rendront chez le fiancé pour lui porter leur réponse.

On offre le bétel et l'arêque et le cortège se retire.

Au jour fixé les parents et les amis de la fiancée se trouvent chez elle, et se rendent ensuite à la maison du fiancé, en jetant de hauts cris. Ils portent un sac, fait d'un fichu de coton, qu'on appèle *hakhalo*, contenant du bétel, de l'arèque et de la chaux, surmontés de fleurs. Les choses se passent ici comme dans la maison de la fiancée, et après qu'un des parents de celle-ci a donné la réponse à la demande en mariage, le jour de la noce est fixé.

Ce jour arrivé, les parents et les amis du fiancé si réunissent de nouveau chez lui, et l'accompagnent en criant, en chantant, en dansant jusque devant la porte de la fiancée; alors tout le monde s'assied, et on envoie quelqu'un dire à la fiancée que le futur époux est là. Alors les parents de celle-ci viennent recevoir le cortège et l'invitent à rentrer. Ensuite l'on cause et l'on danse jusqu'à la nuit, heure à laquelle le repas commence; ce repas consiste en viandes rôties, du buffle, du porc et du mouton, le tout en énorme quantité. On boit beaucoup d'eau-de-vie et une boisson fermentée de palmier, qu'on nomme *tuaca*.

La fiancée n'assiste pas au répas et le fiancé n'y reste que très-peu de temps. A une certaine heure il se rétire pour aller coucher avec la fiancée. Le lendemain la jeune mariée est pre-

sentée aux convives, qui lui font beaucoup de compliments et prodiguent leurs conseils aux jeunes époux.

Ces fêtes durent quelquefois jusqu'à trois jours; lorsqu' elles sont finies le monde se retire, après avoir fixé le jour auquel les époux se rendront chez les parents de l'époux.

Ce jour arrivé, les époux vont, suivis d'un grand cortège chez les parents de l'époux, où se répètent les fêtes, comme nous les avons décrites.

Quelques jours plus tard les époux commencent à faire leurs visites de cérémonie, et dans toutes les maisons où ils vont il y a des fêtes.

Dès qu'il n'y a plus de ces visites à faire, tous les invités à la noce s' associent pour donner une grande fête aux nouveaux mariés, et cette fête est la fin des cérémonies du mariage, qu'on nomme *haafóli.*

Dans le cas de mariage qu'on nomme *cabin*, les mêmes fêtes peuvent avoir lieu; mais comme le *cabin* est proprement le mariage entre gens pauvres, les fêtes sont plus mesquines; souvent même il n'y en a pas du tout.

Le Timorien ne peut pas faire *haafóli* ou *cabin* avec plus d'une femme, mais il peut avoir des concubines autant qu'il en désire.

Les concubines ne peuvent pas demeurer dans la même maison avec la femme *haafáli* ou *cabin*, et les droits des fils à l'héritage de leur père sont très-différents pour les fils de la femme *haafóli* ou *cabin* d'avec ceux pour les fils des concubines.

Le tiers des biens paternels appartient aux fils des concubines, les deux autres tiers aux fils de la femme légitime.

Les femmes légitimes s' appellent encore *humanâe:* les concubines s' appellent *fécundi.*

A la mort du père, le fils aîné administre les biens; mais si celui-ci quitte la maison paternelle pour épouser une femme, ou s'il va s'établir dans un autre royamme, ou s'il veut se séparer des siens, pour quelque motif que ce soit, il perd cette administration, qui passe au second fils.

Mais si le fils aîné se marie et que sa femme vienne habiter sous le toît paternel, il ne perd pas l'administration des biens.

Si un autre des fils se marie, il reçoit une partie des biens de son père; mais il est obligé de quitter la maison paternelle.

Classes sociales. — La société timorienne se compose de trois classes différentes; savoir: 1° Les Datto's et les officiers, 2° le peuple et 3° les esclaves.

Esclavage. — Il y a à Timor des esclaves proprement dits et une espèce de serfs de la glèbe, qu'on nomme *lutuum*. Les premiers peuvent être vendus; mais non les seconds.

Tous les Timoriens ont la permission de tenir des esclaves; mais seulement les rois et les puissants Datto's, ceux qui descendent des rois, ont le droit d'avoir des serfs.

L'esclavage de la première sorte est entretenu par des prisonniers faits à la guerre, et par les sorciers, qu'on nomme *souangs* et par des personnes enlevées aux autres royaumes; ces enlèvements sont fréquents.

Le *lutuum* est entretenu par les familles descendant d'anciens serfs et aussi par d'anciens esclaves d'une conduite exemplaire, et qui ont mérité de passer de l'état d'esclavage à celui de servitude.

Chaque esclave obtient sa liberté en demandant au roi d'être admis à payer la *jinta*. On nomme *jinta* le tribut que les royaumes vassaux paient au Gouvernement de la colonie, mais il faut que le maître de l'esclave donne son consentement pour que cette libération puisse avoir lieu.

Il est très-rare qu'un Timorien s'oppose à ce que son esclave obtienne sa liberté, dès que celui-ci est un des anciens de la maison et qu'il s'en rende digne par sa bonne conduite. Ce ne sont que ceux, qui sont arrivés depuis peu de temps, qui éprouvent des difficultés à ce sujet.

Il y a quelque chose de singulier dans ce passage d'état

d'esclavage à celui de liberté. Si l'esclave, qui obtient la liberté par le paiement de la *jinta*, de manière que nous l'avons décrit, a appartenu à un homme du peuple, il passe à la 2me classe (peuple), ce qui est assez naturel; mais pour peu qu'il ait été l'esclave d'un datto, il entre immédiatement dans la 1e classe, et de cette manière l'esclave de la veille devient aristocrate le lendemain.

C'est là une règle générale, à laquelle il n'y a qu'une exception. L'esclave, obtenant sa liberté passe de suite à la classe à laquelle son maître appartient; mais dans le cas que ce maître fût roi, l'esclave libéré ne saurait entrer dans la classe des princes; il devient simple Datto: règlement nécessaire pour qu' un jour un ancien esclave ne puisse être nommé roi.

Lutuum. — On donne ce nom à la réunion des familles qui sont obligées de servir la maison du roi, de cultiver les champs, appartenant à la maison royale, et de se prêter à tous les services que le roi pourrait exiger d'eux.

Le *lutuum* n'est pas la propriété du roi, mais celle du royaume. Le roi ne peut pas vendre les personnes appartenant au lutuum, excepté dans le cas de mauvaise conduite et, ce cas existant, il faut encore que la preuve de cette mauvaise conduite soit présentée au peuple et reconnue très-valable.

On donne le nom de *Père de la maison* au serf le plus âgé du lutuum, et c'est lui qui administre les biens de la maison royale dès que le roi vient à mourir, et continue à les diriger jusqu'à ce que l' élection du nouveau roi soit faite; le *Père de la maison* n'a nul compte à rendre à ce sujet.

Les familles du lutuum vivent d' une partie du produit des champs qu' elles cultivent, plutôt en propriétaires que comme serviables à la culture des champs d' autrui. Elles n'ont qu' à subvenir aux dépenses de la maison du roi, et de tout ce qui lui reste de la récolte elles sont de droit propriétaire, sans avoir le moindre compte à rendre.

Souangs. — *Souang* veut dire sorcier; la sorcellerie est l'origine des plus grandes atrocités qui se commettent dans l'île de Timor, des choses et des faits les plus dégoûtants que l'on puisse imaginer.

Le pervers peut se venger impunément de son ennemi en le dénonçant comme sorcier ou *souang*. Cela seul suffit pour que le roi fasse, sans plus d'examen, arrêter toute la famille du supposé souang, la dépouiller de ses biens, qu'il fait donner au dénonciateur et qu'il fasse périr le chef de la famille. La récompense accordée aux délateurs rend ces dénonciations très-fréquentes, et par suite de cela on n'est guère sûr de sa propriété, de sa liberté ou de sa vie; le premier venu peut accuser une personne d'être souang, et la mort de l'accusé et l'esclavage de sa famille sont certaines.

Autrefois, dès qu'un roi fût mort de maladie, il y avait toujours quelques personnes accusées de sorcellerie. Heureusement ce cruel usage devient-il de plus en plus rare. La vengeance, ou quelqu' autre motif faisait alors choisir la victime, et de suite après la mort du roi, on disait qu'un tel avait ensorcelé le roi, en y ajoutant que par ses sorcelleries il lui avait *mangé l' âme.*

C' était presque toujours le roi lui-même qui, en se trouvant malade, disait que sa maladie avait été occasionnée par le mauvais regard d'un tel, qui était *souang.* Dès que le roi avait rendu l'âme, le soi-disant *souang* fut arrêté, on l'attachait à un tronc d' arbre, qu'en abattant on faisait tomber sur la victime, de manière à l'écraser. Le bois du même arbre devait servir à en faire la bière du cadavre royal. Dans d'autres royaumes on assommait le *souang*; dans d'autres encore on le fusillait, ou on l'enterrait tout-vif.

On raconte que du temps du gouverneur Almeida Macedo, par suite de la mort d'un roi de Motahe toute une famille a été jetée toute vive dans un puits, qu'on a comblé après.

Et cela s' est passé à portée d'un coup de fusil de Dilly, sans que les autorités portugaises eussent connaissance de cette atrocité. On montre encore les squelettes de ces pauvres gens, victimes d'un crime imaginaire.

Décès et funérailles des rois. Lorsqu' un roi a poussé le dernier soupir, sa famille fait rassembler tous les parents du roi, qui se trouvent à l'endroit, et tout le peuple du village. Dès que tout le monde se trouve réuni, les empiriques s'approchent du lit, et après avoir tâté le cadavre, ils déclarent que le roi est mort. A cette nouvelle tout le monde se met à crier et à faire des lamentations. Les Datto's réunis en conseil, ordonnent le deuil de sept jours, durant lesquels tous les travaux des champs cessent, et tout le monde s' abstient de mâcher le bétel et l'arèque, et cela à cause de ce que ces substances rendent la bouche et les lèvres rouges. Il faut que la bouche ait la couleur naturelle, pour montrer un deuil véritable. Tout le peuple s'habille de noir; les hommes se coupent les cheveux et les femmes délient les leurs, en les laissant ainsi flotter sur le dos.

Le cadavre du roi est déposé dans une lourde bière et ensuite exposé dans le salon, ou les pleureuses pleurent nuit et jour. Lorsque la nouvelle de la mort du roi est proclamée par les empiriques, les Datto's font partir des messagers pour tous les royaumes où le roi avait des parents, pour y annoncer que le roi, leur proche-parent, est très-malade, et qu'il faut qu'ils viennent pour garder le malade.

Les sept jours de deuil passés, les Datto's ordonnent que le peuple reprenne ses travaux, et la bière dans laquelle se trouve le cadavre du roi est fermée; mais on la laisse pourtant dans le salon, sous la garde des officiers de la garde et sous celle des esclaves. C'est alors que la famille du roi quitte la maison, pour aller s'établir dans une autre.

Quelque temps plus tard les parents du roi arrivent de l'étranger; on les conduit avec les autres au salon, où est le cadavre;

et en présence de tout le peuple, la bière est ouverte et l'on montre le cadavre aux parents du mort. Tout le monde se met de nouveau à crier en voyant le cadavre, et après beaucoup de lamentations ils s'en vont, après avoir fixé de jour le l'enterrement, qui n'a généralement lieu qu'une année plus tard.

Souvent on procède à l'élection du nouveau roi avant l'enterrement du dernier; mais d'ordinaire on attend que le mort soit enterré pour élire le nouveau roi.

Lorsque les parents arrivent pour enterrer le défunt ils amènent des buffles, des moutons, et des porcs, lesquels avec le riz qu'ils ont apporté est présenté en cadeau à la famille du mort, pour qu'elle puisse subvenir aux frais, occasionnés par tout ce monde invité aux funérailles, frais énormes qui ruinent beaucoup de familles, si elles ne sont pas secourues par leurs parents.

Au jour fixé pour l'enterrement, le peuple, les parents du mort et leur suite se rendent à la maison du roi mort, et se mettent en procession pour le cimetière en pleurant, en gémissant et en vantant les vertus du mort, le tout accompagné de cris incessants et horribles à entendre.

Après que la bière a été descendue dans la fosse, tous les assistants retournent chez la famille du défunt, et c'est alors que commence le banquet, qui se prolonge quelquefois durant plusieurs jours. Le nombre de buffles, de moutons, de porcs et quelquefois de chevaux, tués pour ces sortes de banquets, est incroyable.

A la fin de cette fête funéraire, les parents et leur suite se retirent, et les Datto's du royaume avec les habitants du village se rendent auprès de la famille pour faire leurs condoléances et distraire les affligés. Cette acte occasionne de nouveau des banquets, des fêtes et des danses interminables, qu'on nomme *tabedoe*.

Tabedoe. — Toutes les femmes timoriennes, les vieilles, les

jeunes et même les enfants dansent le *tabedoe;* il n'y a que celles qui ne possèdent pas de tambourin, qu'on nomme *bâbâ*, qui ne prennent pas part au *tabedoe*. Le tambourin, *bâba*, a la forme d'un cône tronqué, ayant à la base une peau de mouton très-tendue, sur laquelle on frappe avec les doigts, ce qui produit un son semblable à celui du tambour. On prend le *baba* sous le bras gauche, en l'attachant avec un fil à l'épaule. Il y en a d'un travail plus recherché, d'autres qui sont plus simples; il y en a de grande ou de petite dimension; mais le plus souvent ils n'ont que douze pouces de long.

Si les femmes se réunissent pour le *tabedoe*, les plus lestes se mettent à la file, et en frappant bien vîte sur les tambourins, elles forment un cercle, en marchant avec une énorme vîtesse. Les autres suivent alors leur exemple et le cercle s'étend toujours davantage. La danse se réduit presque partout à une marche à la ronde au son du tambourin; mais il y a des royaumes où l'on forme des lignes, des colonnes, ou bien l'on se meut en spirale ou en cercle concentrique, etc.

Pour les Timoriennes le *tabedoe* est une danse plus vertigineuse et plus entraînante que la valse ne l'est pour les Européennes. J'ai vu des Timoriennes qui dansaient tout un jour et continuaient durant la nuit entière, ne prenant que quelques instants de repos, et cela, le jour en plein soleil, entourées de nuages de poussière étouffante.

Quand le gouverneur de Timor visite l'intérieur de l'île, on fait le *tabedoe* à la porte de la baraque, où il est logé, et fût ce que son séjour durât jusqu'à trois jours, le *tabedoe* n'est jamais interrompu, ni jour ni nuit. On remarque avec étonnement de quels efforts les Timoriennes sont capables, dès que le tambourin les invite à la danse; elles en sont comme enivrées ou exaltées.

Il y a des royaumes, mais en petit nombre, où les hommes dansent le *tabedoe;* leur danse ne diffère de celle des femmes,

qu'en ce qu'elle est moins bruyante et moins légère.

Dans le *tabedoe* des femmes il y a des garçons ou des hommes, qui sautent autour du cercle en criant, en gesticulant, en faisant des grimaces et en faisant vibrer une épée ou une zagaie. Ces hommes sont richement habillés, et on les nomme *assuäi* (des braves) et leur danse se nomme *Lore*.

Le serment d' hommage d'un roi. Tous les rois de Timor doivent prêter serment d'hommage entre les mains de tous les gouverneurs de Timor. Dès qu'un roi arrive à la capitale pour prêter le serment, il en donne connaissance au sécrétaire du gouvernement, pour que celui-ci en prévienne le gouverneur, lequel fixe le jour de la cérémonie.

Tous les chefs de bureau et les commandants des forces militaires reçoivent l'ordre d'assister à la cérémonie. Au jour et à l'heure fixés ils se trouvent chez le gouverneur; on y voit aussi une garde d'honneur avec le drapeau; cette garde fait placer deux sentinelles à la porte de la salle, où l'on remarque le portrait de S. M. sous un dais. Le roi et sa suite se mettent en route vers la résidence du gouverneur. Dès qu'ils sont venus jusqu' à la porte de la grande salle, le roi et les datto's se séparent du peuple, qui ne peut entrer que par la porte latérale; ces gens amènent des buffles, des moutons, des poulets, du sandal ou de la cire; c'est ce qu'on nomme *serpinam*, ce qui veut dire cadeau. Le peuple qui conduit le *serpinam* crie horriblement, et ne cesse de crier qu' à la porte de la résidence. Lorsque le roi et ses datto's passent devant la garde, celle-ci présente les armes, et le tambour fait entendre la marche militaire. Dès que tout le monde est réuni, le gouverneur, en grande tenue, vient se mettre sous le dais, à côté du portrait de S. M., et fait entrer dans la salle les employés, lesquels après avoir fait leurs salutations, se placent des deux côtés de la salle; ensuite viennent le roi et ses datto's qui saluent le gouverneur et se rangent au fond de la salle. Après

cela, le Gouverneur appelle le roi et le sécrétaire du gouvernement, et tous deux s'agenouillent aux pieds du Gouverneur. Le sécrétaire fait lecture, dans le livre des régistres, du serment d'hommage, qui est répeté à haute voix par le roi, ayant la main droite sur l'Evangile, posé sur un tabouret. Dès que la lecture, etc. est finie, le Gouverneur fait lever le roi et le sécrétaire, il adresse en même temps la parole au roi et lui dit quelque chose relativement à l'acte qui vient de se passer. Ensuite le Gouverneur quitte la salle, suivi de tous les assistants.

Lorsque le Gouverneur a passé dans l'autre salle, le sécrétaire lui présente le livre des régistres des serments. Le roi, les Datto's et tous les employés y apposent ensuite leur signature. Cet acte accompli, le Gouverneur passe dans la salle à manger, où tout le monde l'accompagne, les Datto's exceptés; ceux-ci attendent jusqu' à ce qu'on les appelle. Dans la salle à manger l'aide-de-camp offre un verre de vin au Gouverneur, un autre au roi, et les employés s'en servent eux-mêmes. Quand tout le monde est servi, le Gouverneur adresse quelques mots au roi, et boit à sa santé. Après cela on introduit les Datto's; on leur verse du vin, et le Gouverneur porte une seconde santé à la prospérité du royaume. Durant tout ce temps, le peuple, qui a accompagné le roi et qui se trouve près de l'office, ne ménage pas l'eau-de-vie. Le Gouverneur répond au cadeau, que le roi lui a fait amener, par un cadeau de bracelets, de mouchoirs, de sarons, etc., de thé et d'eau-de-vie. L'officier-commandant ou en charge ordonne au peuple de se charger de ce cadeau.

Le roi, accompagné de sa suite, quitte la résidence avec un salut de cinq coups, tirés des canons de la forteresse, et c'est de cette manière que finit la cérémonie du serment d'hommage, que tous les rois de Timor doivent prêter entre les mains de chaque Gouverneur.

Agriculture. — Le peuple de Timor n'est pas un peuple chas-

seur, ni pêcheur, ni pasteur; c'est un peuple d'agriculteurs et de commerçants; il vit du produit de ses terres et du petit commerce, qu'il fait avec les Portugais établis dans l'île, et avec les étrangers, qui fréquentent les ports.

L'agriculture chez les Timoriens est encore dans son état primitif. Les plus simples instruments de labourage leur sont inconnus; ils ignorent l'avantage des engrais, et ils se bornent à faire brûler les herbes, qu'ils arrachent aux champs, et que par suite de leur paresse naturelle ils ne veulent pas transporter dans d'autres lieux. Les Timoriens ne se servent pas de la bêche, mais d'un morceau de bois pointu, avec lequel ils labourent la terre.

Le Gouverneur actuel a tout mis en oeuvre pour améliorer le misérable état de l'agriculture, en faisant distribuer des bèches et d'autres instruments, et aussi en faisant enseigner au peuple la manière de s'en servir.

Le même Gouverneur entreprend d'introduire à Timor la charrue et autres araires, et espère de réussir. Il a fait fabriquer ces instruments, dresser des buffles et labourer un petit champ; tout cela a excité l'admiration des Timoriens, qui sont accourus pour voir ce simple travail.

Le Gouverneur a l'intention de faire labourer un champ d'après ce système, et il est probable que les habitants de Dilly suivront cet exemple, et apprendront ainsi à se passer du grand nombre de buffles, qu'il leur faut pour préparer les risières.

La culture du maïs est celle qui est la plus générale dans l'île de Timor; le maïs s'appelle *jangan*; après elle vient la culture du ris, qu'on nomme *nèlle*, lorsqu'il n'est pas pelé.

Le maïs forme la principale nourriture des Timoriens. Ils le mangent cuit ou rôti. Le ris n'est consumé que dans les royaumes où il est cultivé. Là où il n'y en a pas, l'on se contente de maïs, et l'on n'achète pas un cati de ris. Il y a une sorte d'exportation pour le maïs; c'est pour l'Australie qu'ont

été expédiés quelques milliers de picols il y a quelques années. Il n'y a pas d'exportation pour le ris; on en importe au contrai un peu pour subvenir au défécit de la production.

On cultive aussi à Timor le blé, mais en si petite quantité, que la production ne suffit pas à la consommation qu'en font les habitants aisés de Dilly, et les soldats Européens du bataillon, appelé Défenseur. Malgré la demande continuelle de cet article, la production n'a pas augmenté; ce qui donne encore une preuve du peu d'aptitude du peuple à un travail sérieux; il ne travaille que lorsqu' il est obligé de travailler. Les besoins de ce peuple sont en petit nombre, et n'augmenteront pas de si tôt, et puisque l'intérêt n'a pas le pouvoir d'aiguillonner ces peuples, il n'y a pas d'autre mobile pour les faire travailler et avancer dans l'agriculture, que l'entremise du pouvoir, qui use de sa force.

C'est sur cette base que le gouvernement a assis son système et ce système commence à avoir des résultats.

Nous désirons parler de la culture du café; mais on nous permettra de faire quelques réflexions préalables, pour parler ensuite de ce système.

Les exportations de Timor se réduisent à quelques centaines de chevaux, à quelques centaines de picols de sandal, à de la cire, et parfois à quelques milliers de picols de maïs pour l'Australie. Il est évident que dans une possession où l'exportation se réduit à ce que nous venons de dire, le développement du commerce, et par suite de cela les progrès de la civilisation deviennent impossibles.

Une des choses qui ont le plus surpris le nouveau gouverneur, a été de voir des navires, chargés de marchandises, arriver dans le port, et s'en aller avec la cargaison entière, faute d'acheteurs; le manque d'argent n'en était pas la seule cause, on n'avait pas à donner, en échange des marchandises Européennes, assez de productions du pays.

Le café est, de toutes les productions de Timor, celle qui est la plus recherchée; et cependant, malgré cela la production en est insignifiante, et l'exportation de cet article ne figure presque pas sur la liste des recettes de la douane.

Quelques Gouverneurs avaient déjà compris que la prospérité de Timor dépendrait en premier de l'agriculture, et que la culture du café en formerait la base; c'est pour cela qu'ils ont essayé d'encourager cette culture en arrangeant de petits jardins à Dilly et en conseillant aux rois de faire cultiver le café; mais les résultats de ces tentatives n'ont abouti à rien. Le gouverneur actuel a compris, commes ses prédécesseurs, que la prospérité de Timor dépendrait principalement des progrès de l'agriculture, mais au lieu de les imiter dans leurs essais infructueux, il a adopté un autre système.

Le Gouverneur a la conviction intime de ce que les Timoriens ne travailleront que par la force; il a donc fondé son système sur la contrainte, en adoptant le plan suivant:

Parmi les royaumes, obéissant à l'autorité Portugaise, il a choisi ceux qui lui semblaient les plus propres à la culture du café, et il a envoyé aux rois de ces états l'ordre de préparer, chacun dans son domaine, une grande étendue de terrain, pour en faire une plantation de caféiers; ces rois seront obligés de rendre ces terrains au gouvernement à des prix déterminés. La promesse d'achat était urgente, afin que ces peuples fissent le travail de bonne volonté.

Après avoir fait émaner ces ordres, le Gouverneur a envoyé des employés du Gouvernement dans ces pays; ils étaient munis de semences et d'instruments aratoires, pour les partager entre les dits royaumes, et en outre ils avaient l'ordre de diriger les travaux de la culture.

L'épreuve a réussi presque partout. Dans quelques royaumes cependant les ordres du gouverneur n'ont pas été mis en exécution, et ne le seront qu'après que nous aurons ici des forces suffisantes

pour contraindre ces peuples. Ce sera alors, qu'en développant la culture du café et en adoptant le système du monopole, que Timor ne pourra non seulement subvenir à ses dépenses, mais que l'île pourra encore donner un grand profit à la mére-patrie.

Le système du gouverneur se fonde sur le monopole de l'exportation, réservé au gouvernement, et la différence entre le prix d'achat et celui de la vente sera du plus grand intérêt pour l'état.

On trouve dans ce système deux choses, qui ne sont pas bien reçues en Europe: ce sont le monopole et la contrainte. La science économique et la bonne politique les condamnent, il est vrai; mais il faut bien connaître les circonstances d'un pays pour décider ensuite si les principes de cette économie et de cette politique peuvent être applicables au pays en question. La vérité en théorie n'est pas toujours conforme à la vérité en pratique. Et nous ne craignons pas d'avancer que l'application des principes les plus avancés de la science économique dans un pays tel que Timor serait très-désastreuse.

Les nations de l'Europe n'ont pas passé d'un coup de l'état sauvage à la pratique des principes par lesquels elles sont régies aujourd'hui, mais elles ont passé par différentes phases, jusqu' à ce qu'elles se soient trouvées en état de recevoir les institutions modernes, les lois qui régissent la politique et l'administration, l'économie sociale et le crédit. Eh bien, ceux qui veulent que dans les colonies tout le contraire ait lieu, veulent absolument l'impossible.

Les peuples, arrivés à un certain dègré de civilisation, feront des progrès indépendamment de l'initiative gouvernementale; mais les peuples arriérés ne peuvent pas se passer de cette initiative. Désire-t-on leur faire faire des progrès, il est urgent que l'autorité commence le mouvement, donne l'impulsion avec une main de fer, sans quoi ces peuples inertes ne s'arracheront pas aux plaisirs de l'oisiveté.

Nous nous sommes un peu étendus sur ces considérations. Reprenons notre sujet.

On cultive à Timor des pommes de terre et des haricots de différentes qualités; mais en si petite quantité, que le produit suffit à peine à la consommation. La culture des fruits est généralement peu soignée.

La nature y fait tout; mais l'homme n'y fait rien. Le cocotier, qui est ici d'une production admirable; la banane, l'orange, le mangga, la goyave, le melon, le melon d'eau, l'ananas, le canari, le fruit auquel on donne le nom de pain, la châtaigne, le jaca, le mendobi, la grenade, le raisin, et beaucoup d'autres fruits ne se trouvent guère que dans les jardins de Dilly, et il est très-rare de les voir au marché.

Dans quelques royaumes on cultive les choux cabus, qui sont excellents; aussi des citrouilles, et dans les potagers de Dilly on remarque la laitue, la chicorée, la rave, le tomate, les pois et le piment.

Nous avons déjà parlé de la grande consommation de maïs; d'après cela nous devrions nous attendre à voir fleurir la culture en grand de ce céréale; et cependant il n'en est nullement ainsi. On fait un enclos, on brûle les herbes, on attend les premières pluies, on pioche la terre avec des morceaux de bois pointus, on jette la semence dans la terre, et puis on s'occupe à arracher l'ivraie, qui paraît de temps en temps. Dès que le maïs peut être récolté on coupe la canne, on arrache les épis, qui sont portés au marché, tandis que le laboureur ne se réserve qu'une petite quantité du produit de son champ.

La culture du bled se fait à peu près de la même manière.

La culture du ris est un peu plus difficile, et l'issue en est assez douteuse, à cause du grand nombre de buffles, qu'on emploie pour préparer les risières. Ces risières s'appellent *varzeas*. Elles sont toujours dans la proximité d'un ruisseau, qui sert à alimenter un petit canal d'irrigation, qu'on nomme *eaux* et qui arrose toutes les risières.

Afin de bien préparer le terrain, on y introduit l'eau du canal, et quelques jours apès, lorsque la terre est bien trempée, on y fait entrer un grand nombre de buffles, que l'on chasse de part et d'autre dans le terrain, jusqu' à ce que ce terrain soit un bourbier véritable. Quand il se trouve dans cet état, on jette la semence dans les sillons, en y laissant l'eau jusqu' à ce que les épis commencent à jaunir. Alors on fait découler l'eau, et l'on attend la saison de la récolte. On coupe les tiges, on les entasse et ensuite on les met sur l'aire, pour être foulés par des chevaux, afin de séparer les grains de al paille.

Timor produit trois sortes de ris: le ris blanc, rouge et noir; le dernier est cependant très-rare.

La production du ris à Timor monte à 31 m. chaque bonne année.

La récolte du ris donne parfois l'occasion d'une fête, nommee *sallalah*; cette fête a les plus grands attraits pour les Timoriens; je crois bien qu'ils l'aiment tant à cause du pèle-mèle des deux sexes: les femmes et les filles y prenant aussi une part fort active. Dès que le propriétaire d'une risière veut donner le *sallalah*, il y fait inviter ses connaissauces, et il leur donne à souper. La nouvelle d'une fête *sallalah* se répand bien vite, et tout le peuple, hommes et femmes, accourt pour y prendre part, tous habillés de leurs plus riches habits. Tous les arrivants se rendent immédiatement dans l'aire et en se tenant par la main ils font la ronde, en sautant à droite et à gauche; cette danse est accompagnée d'un chant monotone, ou plutôt de cris à en perdre l'ouïe. Le trépignement de tout ce monde sur les épis de ris en sépare les grains. Le propriétaire distribue beaucoup d'eau-de-vie au peuple, qui, s'animant par cette boisson, saute et trépigne toujours avec plus de vîtesse et de force et jette de plus hauts cris.

Le *sallalah* commence le soir et ne finit que dans la ma-

tinée. Lorsque le peuple harassé, brisé de fatigue se retire de l'aire, on y fait de nouveau entrer des chevaux.

Langue. — On parle beaucoup de dialectes à Timor; un de ces dialectes est le plus répandu; on le nomme la langue *Teto*, qui est en usage parmi les habitants de Dilly et dans la plupart des royaumes de l'est de l'île. Le *Teto* est une langue bien pauvre; mais elle est pourtant la plus riche de toutes celles qu'on parle à Timor. Le *Teto* pourrait être plus répandu et plus riche en mots; mais la faute en reste à nous autres, Portugais. — C'est le système des Portugais de forcer les peuples de leurs colonies à parler leur langue, d'où résulte parfois une trés-grande confusion. Des sauvages, qui ont un langage, n'ayant aucune ressemblance avec le Portugais, n'apprennent que très-difficilement notre langue, et par suite il est bien rare de rencontrer dans l'intérieur de l'île des individus qui sachent parler le Portugais.

Si nous avions eu la bonne idée de faire publier un dictionnaire de la langue *Teto*, et si nous obligions les employés à apprendre cette langue; si nous avions créé des écoles où l'on pût apprendre le *Teto* et le Portugais, la première se serait perfectionnée et toutes les deux auraient été généralisées; les indigènes apprendraient bien vîte le *Teto*, parce que cette langue a beaucoup de ressemblance avec les autres dialectes de Timor.

Nous nous bornerous à ce peu de mots au sujet des langues et des dialectes, parlés à Timor. La philologie n'étant pas notre spécialité, nous passerons à un autre sujet.

FORCE ARMÉE.

La force armée de la possession Portugaise dans l'île de Timor se compose d'un bataillon, comptant actuellement 130 hommes, desquels 60 sont Européens, et 20 Indiens, et tout le reste est composé de Timoriens. Cette troupe est assez bien armée et équipée; sa discipline est aussi assez bonne.

Parmi les 60 Européens il y a un corps d'artillerie, de 20 hommes attachés au bataillon. Dilly a encore une force irrégulière de 600 hommes, divisée en trois compagnies, qu'on nomme *moradores*, les demeurants, de Bidau, de Moradores et de Licco.

Ces compagnies, d'une force inégale, sont habillées à la mode indigène et armées de fusils. Les commandants de ces compagnies ont le grade de major, et leur uniforme est semblable à celui des majors de l'armée Portugaise.

Les officiers de ces trois compagnies, qui sont en grand nombre, étaient autrefois mis à la manière du pays, c'est- à-dire qu'ils allaient les jambes et les pieds nus; mais le Gouverneur actuel a déterminé qu'ils seraient obligés de mettre des pantalons et de se couvrir la tête d'un bonnet.

Le Gouverneur de Timor nomme les officiers et les commandants de ces compagnies irrégulières.

Les irréguliers sont obligés d'entrer en campagne quand le Gouvernement l'ordonne, de monter la garde et de faire le service de police et celui des marchés dans l'intérieur en temps de paix.

Ces troupes irrégulières n'ont pas la moindre discipline; elles ne savent se mettre en bataille que sur deux rangs.

Les irréguliers doivent toujours se tenir prêts à faire ce que le Gouverneur leur ordonne; ils ont toutes les guerres que le gouvernement a à soutenifr contre les peuples de l'intérieur; ils ne reçoivent ni la moindre paie, ni la nourriture.

Dans les places fortes de Batugadé et de Manatuto il y a des compagnies de *moradores*, qui ont les mêmes devoirs à remplir, aussi peu d'instruction, le même armement et le même habillement que celles de Dilly. Celle de Manatuto peut compter 56 hommes, et dans celle de Batugadé on en compte 70.

Outre ces forces, il y a dans chaque royaume une compagnie

d'irréguliers, armés de fusils et habillés à la mode du pays et commandés par des officiers indigènes, nommés par les rois.

En temps de paix ces compagnies ne sont pas de service, excepté lorsque le Gouverneur visite les royaumes; parce qu'alors elles sont obligées de monter la garde auprès du Gouverneur et de l'accompagner jusqu' à ce qu'il rentre à Dilly; de sorte que si le gouverneur visite un grand nombre de royaumes, lorsqu'il rentre dans la capitale, il se trouve accompagné d'une petite armée. Il est curieux de voir la demeure du Gouverneur entourée de factionnaires, lesquels l'accompagnent souvent partout où il se rend, absolument comme s'il était prisonnier d'état, gardé à vue. Les factionnaires, qui suivent partout le Gouverneur, sont ceux qui répondent da sa personne; ils sont postés ou à la fenêtre ou à la porte de la chambre à coucher de ce magistrat.

Il est tres-amusant d'entendre relever les sentinelles de la personne du Gouverneur. Il faudrait comprendre la langue du pays pour bien apprécier la chose; nous tâcherons de donner quelque idée de la consigne.

La sentinelle, qui est relevée, tâche de voir le Gouverneur pour le montrer à celle, qui vient faire la faction et en le lui montrant, elle dit: Tu vois l'*Embáte* (ce qui signifie le *plus grand*); il a encore son nez, sa figure, ses doigts, ses jambes, ses pieds, il est tout entier, rien ne lui manque, si maintenant quelque chose vient à lui manquer quand tu seras relevé à ton tour, tu auras la tête tranchée. Et il est bien sûr qu'on exécuterait cette abominable cruauté, parce que dans cette île on décapite les gens, sur le moindre soupçon.

Outre ces compagnies il y a dans chaque royaume une autre compagnie, qui est toujours de service, devant servir de garde aux rois.

En temps de guerre tous les royaumes sont sous l'obligation de mettre en campagne les forces armées que le Gouverneur requiert.

La réunion de toutes ces forces se nomme *arroial*; équivalent au mot *camp*. De cette manière on peut réunir un camp de quatre à cinq mille hommes, presque tous armés de fusils.

Il y a parfois quelque chose de très-particulier dans les guerres sur l'île de Timor: c'est que souvent des royaumes, très-fidèles à notre gouvernement, fournissent le contingent, exigé par le gouverneur Portugais, et prêtent en même temps secours aux révoltés. Cela a lieu aussi souvent que le roi rebelle est parenté à d'autres rois; les Timoriens ayant adopté comme principe inviolable de toujours venir à l'aide de leur parentage; ce parentage s'appelle *vassaumâne*. On concevra que ce devoir sacré chez les Timoriens et dont ils ne départiraient pour aucune raison imaginable, rend très-difficile l'appaisement des troubles. Quoique les rois fidèles sachent très-bien qu'ils auront des châtiments à subir dans de telles occasions, ils voudront plutôt encourir tout danger, que de manquer aux exigences du *vassaumâne*. Puisque presque tous les rois de Timor sont unis par des liens de parenté, ou verra toujours des troupes auxiliaires dans les camps des rebelles, qui y ont été envoyés par les mêmes rois, qui fournissent leur contingent à Dilly.

Guerres. — Les guerres entre le gouvernement Portugais et les royaumes de Timor sont très-fréquentes. Il n'y a eu que tres-peu de gouverneurs qui n'aient pas eu à en sontenir; mais les guerres, que les royaumes se font entr'eux, sont pour ainsi dire constantes.

La politique des gouverneurs a été ne de pas se mêler de ces hostilités; ils ont laissé les Timoriens s'entre-déchirer; mais ce système de non-intervention a occasionné les plus grandes calamités. Le pays a été ravagé, les ordres du gouvernement ont été méprisés, les finances ont été ruinées, les royaumes sont devenus turbulents, et l'indifférence de l'autorité a été prise pour de la faiblesse, et par suite de tout cela le nom Portugais a perdu de son prestige.

Le Gouverneur actuel n'a pas suivi cette politique; par le moyen de la douceur, par des ordres positifs il a gagné les uns et en a imposé aux autres; il a infligé des peines très-graves à ceux qui ont rompu la paix; il a secouru quelques royaumes pour qu'ils pussent se soumettre ce qui était de leur jurisdiction; il a fait payer de fortes amendes par ceux qui se sont révoltés contre leurs chefs, en un mot il a mis en oeuvre tout ce qui pourrait prevenir les guerres entre les royaumes, ou il les a fait cesser; et il a réussi: on peut assurer que jamais l'île n'a joui d'une aussi grande tranquillité.

Il y a encore assez de personnes qui n'approuvent pas cette conduite du Gouverneur; elles s'attachent encore à l'opinion qui défend aux Portugais de se mèler des affaires des indigènes. Je pense tout le contraire. Si nous sommes les protecteurs de ces peuples, nous devons nous montrer comme tels, en assurant la tranquillité, en empêchant que les plus puissants royaumes ne subjuguent les plus faibles, et lorsque ce résultat ne peut s'obtenir par de bons conseils, il ne faut pas se laisser intimider par les conséquences que pourrait avoir l'emploi de la force armée, au contraire il faut s'en servir le plus tôt possible. Nous accordons que la plus grande prudence est nécessaire dans de telles circonstances; sans elle nous serions bientôt exposés aux plus grands revers.

Les guerres à Timor sont presque généralement occasionnées par des enlèvements de personnes, des vols de bestiaux ou des usurpations de terrain. Le manque de limites bien déterminées est la cause de toutes les questions de ce dernier genre.

Nous tâcherons de donner une idée de la manière dont se passent les choses dans une guerre à Timor. Citons un exemple. Quelques personnes d'un royaume ont eu, il y a peu de temps, des démêlés avec des habitants d'un autre royaume; pour se venger les premières se jettent armées dans les terres de leurs ennemis et leur enlèvent un troupeau de buffles.

Les personnes spoliées réunissent leurs parents, et ces forces unies courent sus aux spoliateurs; si elles les reucontrent et se trouvent supérieures en force, elles les attaquent, tranchent la tête aux prisonniers qu'elles peuvent faire, se retirent et en revenant dans leur village elles informent le roi de ce qui vient d'arriver. Le roi fait de suite partir un offlcier pour le royaume des agresseurs, afin de communiqeur au roi de ce royaume ce qui a eu lieu. Une pareille ambassade se nomme *ir joger palavra*, voulant dire autant que: *aller faire parole.* Si les deux royaumes ont toujours été en bonne entente, s'ils sont alliés ou amis, et si les voleurs sont connus comme tels, l'affaire n'est par poussée plus loin et le tout s'arrange à l'amiable. Le royaume de l'agresseur paie la valeur du vol et quelque peu en sus pour défrayer les chefs de leurs peines; mais si les deux royaumes ont eu des querelles entr'eux, l'affaire se complique, et la question est vidée par les armes. Dans ce cas, l'ambassade de l'officier, qui a été envoyé pour *faire la parole* ne saurait réussir, il se retire et vient communiquer à son roi la mauvaise reception qu'il a eue. A cette nouvelle tout le royaume se prépare à la guerre, de même que son adversaire. On commence par implorer le secours des parents, *vassaumánes*, qui le l'accorderont pas, qu' après avoir reçu un joli cadeau et qu'après avoir fait un contrat, par lequel le royaume secouru s'oblige à payer en hommes, en buffles, en or, les personnes qui pourront être tuées dans la guerre.

La mission des officiers, chargés de la négociation de ces contrats, est nommée *palavra*, parole; elle dure ordinairement quelques mois, avant que les partis tombent d'accord.

Dès que les renforts des differents royaumes sont arrivés et quand toutes les cérémonies ont été accomplies, le camp est levé et l'armée se met en marche, ayant pour but le principal village de l'ennemi. Si celui-ci a pris de même l'initiative et que les deux armées se rencontrent en rase campagne, on é-

change quelques coups de fusils, et on se retire à la débandade, chacun de son côté.

Après quelque temps le parti, qui se croit le plus fort, se rassemble et sort de son inaction; il marche sur le village ennemi. De suite après l'arrivée devant ce village, on envoie un officier à la rencontre de l'ennemi; cet officier s'appelle *Táux;* il somme le *Táux* du parti contraire de se présenter. Les deux *Taux* étant en présence, commencent tous les deux par la justification de leur armée respective et se déchargent de la responsabilité de la guerre. Après cette entrevue le combat s'engage; se combat ne consiste généralement qu'en quelques coups de fusil, tirés à une distance énorme. L'assiégeant tire caché dans les brouissailles, tandis que l'assiégé se tient derrière ses fortifications. Aussi longtemps que le combat dure les femmes du village dansent le *tabedoe* et encouragent les combattants, lesquels pour montrer leur courage jettent des cris étourdissants. Cela s'appelle *coqueàda.*

Le Timorien ne combat jamais de pied ferme, ni tire son coup de fusil ou sa flêche sans sautiller. Si vous lui demandez, pourquoi il fait cela, il vous répondra que c'est afin que les balles ou les flêches de l'ennemi ne le toucheront pas.

Ces misérables combats durent ordinairement des mois entiers, et afin de donner quelque idée de ce que c'est qu'un combat entre les Timoriens, il suffira de dire que lorsqu'un homme tombe frappé à mort d'une balle, le combat cesse immédiatement.

Le Timorien trouve sa plus grande gloire dans l'enlèvement de la tête de son ennemi terrassé; aussi dès qu'un homme tombe, les braves, *assuaï*, s'avancent pour lui trancher la tête. Ceci donne lieu à une lutte très-vive, qui finit soit par l'enlèvement du cadavre par l'armée à laquelle appartenait le mort, soit par le tranchement de la tête par les ennemis Dès que le cadavre est enlevé, ou que la tête lui soit coupée, chaque parti se retire,

et le combat ne recommence qu'après que le mort soit enterré.

La guerre doit pourtant avoir un terme; elle finit ordinairement par la prise du village, qui est reduit en cendres, après avoir été saccagé. Les vaincus se cachent dans les brouissailles, et ils sont poursuivis et traqués comme des bêtes fauves. Les prisonniers sont presque toujours mis à mort; mais quelquefois on leur fait grâce et ils deviennent esclaves.

Si la guerre éclate entre quelques royaumes et le gouvernement Portugais, les choses se passent à peu près de la même manière, parce que jamais il n'y a eu à Timor des forces suffisantes pour châtier les rebelles. La Place, c'est-à dire le Portugal, combat les Timoriens avec des Timoriens, et les camps du gouvernement ne diffèrent pas des autres camps, qu'en ce qu'ils sont commandés par un officier de l'armée et qu'ils ont plus de force. Il est triste de voir l'honneur de nos armes confié à des hordes sauvages, et il est presque miraculeux que notre domination existe encore à Timor.

Il n'y aurait rien à redire, si nos troupes n'étaient qu'appuyées par les irréguliers; mais il y a de la honte à voir que l'armée du gouvernement ne consiste qu'en une multitude de sauvages.

Et c'est bien à cause de cela que les révoltes sont si fréquentes, et que notre domination, même dans les royaumes qui passent pour très-obéissants, est plus fictive que réelle.

Aussi longtemps que nous ne disposerons pas ici d'une force respectable pour pouvoir occuper quelques points du littoral et quelques royaumes de l'intérieur, notre domination ne restera qu'une fiction et les Timoriens ne peuvent autrement que se moquer des Portugais, qui n'ont pas une centaine d'hommes de troupes régulières et bien aguerries pour les contraindre; qui n'ont pas un vaisseau de guerre pour leur montrer les gueules de leurs canons.

Les guerres contre la Place (Dilly) se terminent toujours par

des impositions de sommes plus ou moins fortes, exigées des vaincus et de tous les royaumes, qui leur ont prêté secours. Et l'on célèbre la victoire par une fête que l'on nomme la *fête des têtes*, véritable sauvagerie, dont nous avons à parler.

Toutes les forces, qui ont composé l'armée victorieuse, se réunissent à Dilly, à un jour fixé d'avance. Tous les chefs de troupes avec leur suite sont dans la Place. Au milieu de la plaine, les prisonniers de guerre, hommes, femmes et enfants forment un cercle dans le centre duquel sont déposées les têtes conpées par les *assuai's*. Le Gouverneur sort de sa résidence, accompagné de sa suite, et se place près des têtes. Alors les *assuai's* s'avancent, dansent en chantant autour des têtes de leurs ennemis, auxquelles ils ne manquent pas de donner des coups de pied. (Cette dernière partie du programme a été interdite dernièrement). Un des rois s'approche du Gouverneur, qui lui remet un mouchoir et un cercle d'or ou d'argent, qu'on appelle *lune*; il jette ces effets au premier *assuai*, qui les reçoit en dansant toujours; cela se répète jusqu'a ce que tous les *assuai's* ont reçu des *lunes*. Alors tout le monde se retire, après avoir entassé les têtes des morts, et cela dans un endroit public, et après que le gouvernement ou un des rois ont indiqué la destination des prisonniers.

Voilà en quoi consiste la *fête des têtes*, à laquelle les Timoriens attachent une bien grande importance, importance telle qu'il serait dangereux de ne pas leur donner cette scène repugnante; l'effet de cette restriction de leurs jouissances serait d'un très-mauvais effet.

Dilly, 28 *Août* 1860.

BIJDRAGE

TOT DE

GESCHIEDENIS DER LAMPONGS.

DOOR

H. D. CANNE.

Over de vroegere geschiedenis der Lampongs bestaan geene geschrevene bescheiden. Zij is dus weinig bekend. Onder de Aboengers evenwel, die algemeen als de oudste bewoners dezer gewesten erkend worden, zijn eenige mondelinge overleveringen bewaard gebleven, die een vrij helder licht verspreiden over de herkomst der Lampongers en over de wijze, waarop zij onder het gezag der Sulthans van Bantam geraakten.

Ik heb onderscheidene dier overleveringen bijeen verzameld en daaruit het volgende verhaal zamengesteld.

Te Segalobrah, in de bovenlanden van Palembang, woonde Oempoe Sidenting. Zijn zoon Minak-Begendoeh verhuisde, ten gevolge van familie-oneenigheden, naar Panagan (Oeloean Kemering), van daar naar Djaga Raga, aan de kali Saka (Kemering) en vestigde zich eindelijk aan de kali Rarem, in de Lampongs, alwaar hij de kampong Gedong Njapah stichtte.

Na jaren hier gevestigd geweest te zijn, werd Minak-Begendoeh door een onbekende vermoord.

Hij liet na 3 eigen zonen, Oenjai, Oenji en Sobing, eene dochter Oban en 5 aangenomen zonen Anak Toea, Koenang, Jök, Selagei en Njeroepa.

Ieder dezer kinderen werd hoofd van een stam, over welke 9 stammen Oenjai, als de oudste, het oppergezag voerde.

Deze achtte zich te Gedong Njapah niet langer veilig, trok met de zijnen de Rarem hooger op en stichtte eene kampong, door hem Tjanggak-Getjah geheeten, niet ver van het tegenwoordige Tjaja-Negri, aan een riviertje, dat zich in de Rarem uitstort.

Dit riviertje werd, in herinnering aan eene rivier in Palembang, aan wier oevers hunne vroegere woonplaats was, Aboeng genaamd.

Van hier de naam Aboengers aan de afstammelingen van Minak-Begendoeh gegeven.

Sobing, de 3de zoon van Minak-Begendoeh, begeerig den dood zijns vaders te wreken, ging diens moordenaar opzoeken en kwam bij Radja di Laoet, een man van Maleischen oorsprong, die zich te Dinte aan de monding der Toelang-Bawang rivier gevestigd had.

Hier vond hij het hoofd zijns vaders, van welke ontdekking hij kennis gaf aan zijne broeders en tevens den bijstand zijner verwanten in Palembang inriep.

Met groote magt zakten nu de zoons van Minak-Begendoeh de Toelang-Bawang af, namen Radja di Laoet, den moordenaar huns vaders, gevangen, sloegen hem het hoofd af en voerden dit, tegelijk met dat huns vaders, in triomf met zich mede.

Het ligchaam van Radja di Laoet zwom de praauw, waarin zich zijn hoofd bevond, een dag lang na; welk ligchaam Sobing vervolgens bij de Baledana begroef, waar nog het graf van Radja di Laoet getoond wordt.

Te Tjanggak-Getjah teruggekeerd, rigtte Oenjai een lijkmaal aan, begroef de beide medegebragte hoofden en nam bij

deze gelegenheid den naam van Radja di Poetjak aan, naar de hoogte waarop zijn huis stond.

Bij zijn overlijden liet Oenjai (Radja di Poetjak) drie zonen na Minak Patih Toea, Minak Trio Demang Lantjo en Minak Andak Oeloe. Aan Minak Patih Toea kwam regtens het oppergezag over de negen stammen toe, hetgeen hem echter werd betwist door den kleinzoon van Anak Toea, Radja Pandjang Djoengoer, op grond dat zijn grootvader de oudste der zonen van Minak Begendoeh was.

Minak Patih Toea bragt hier tegen in, dat Anak Toea slechts een aangenomen zoon was, zijn vader, Oenjai, daarentegen de oudste der eigen kinderen.

Aanhoudende twisten waren hiervan het gevolg, totdat Radja Pandjang Djoengoer zich eindelijk met geweld van het oppergezag meester maakte.

Hierover verstoord, gingen Minak Padoeka, zoon van Minak Sablasan, zoon van Minak Patih Toea, en Minak Kamala Boemi naar Bantam, riepen de hulp in van den Sulthan (Soenan Sebekingking) (*), boden hem, toen hij die hulp weigerde, het oppergezag over de negen stammen aan en verzochten hem over de Toelang-Bawang te gebieden.

De Sulthan toonde zich hiertoe ongenegen en zeide: er zijn „in de Lampongs al zoovele Radja's, onder anderen de Radja „Balauw te Telok-Betong. Zoo lang deze er is, wil ik geen „gezag in de Lampongs voeren. Zoo gij dezen kunt dooden, „dan wil ik uw voorstel wel aannemen".

Hierop gingen Minak Padoeka en Minak Kemala Boemi naar Balauw, aan de Kwala Telok gelegen.

Bij gebrek aan magt, namen zij list te baat. Zij slagtten, ten aanzien van de inwoners van Balauw, een ouden slaaf en

---

(*) Sebekingking is de naam van Bantam's eersten vorst, pangeran Hasan oedin Dipati Soeroesoewan Sebekingking, die in 1483 regeerde.

in stilte een karbouw, wiens vleesch zij opaten, onder voorgeven, dat het dat van den heimelijk door hen begraven slaaf was.

Van dit oogenblik af werden de Aboengers algemeen als menschen-eters beschouwd.

De Radja Balauw werd door vrees voor de voorgewende menschen-eters bevangen. Hij deed al wat in zijn vermogen was om hen te vriend te houden, stond hun toe zich in zijne kampong te vestigen en gaf zijne dochter aan Minak Kamala Boemi tot vrouw.

Zoodra zij de kans schoon zagen, bragten onze Aboengers den Radja Balauw om het leven en voerden zijne goederen, vrouwen en kinderen met zich naar Bantam.

Nu maakte de Sulthan geene bezwaren meer tegen het aanvaarden van het hem aangeboden oppergezag over de Lampongs.

Tot belooning voor hunne diensten, gaf hij aan Minak Padoeka den naam van Patih Djaroembang en aan Minak Kamala Boemi dien van Patih Pradjoerit.

Bekoord door de schoonheid der poetri Balauw, Minak Kamala Boemi's vrouw, nam de Sulthan haar tot bijzit.

Weenende ging de beroofde echtgenoot scheep.

De Sulthan, door zijne smart bewogen, gaf hem zijne vrouw bezwangerd terug en bepaalde, dat het kind, hetwelk zij zoude baren, als het een zoon was, Pangeran Djimat en, als het eene dochter was, Pangeran Mas zou heeten.

De poetri Balauw baarde een zoon, die jong gestorven is, twee dochters nalatende, doch geen zoon.

Minak Padoeka en Minak Kamala Boemi hadden, tijdens hun verblijf in Bantam, den Islam leeren kennen.

Na zijne terugkomst in de Lampongs, ging laatstgenoemde ter bedevaart naar Mekka en voerde later het Mahomedanisme in de Lampongs in.

Tot dus verre de Aboengsche overlevering.

De afstammelingen van Minak-Begendoeh hebben zich verspreid over een gedeelte der districten Toelang Bawang en Sepoetih, waar thans nog de boeai's Oenjai, Oenji, Sobing Oban, Toea, Koenang, Jök, Selagei en Njeroepa worden aangetroffen.

Verschillende schrijvers hebben de Aboengers als een afzonderlijk volk vermeld; mijns inziens zeer ten onregte.

Als eerste bewoners des lands matigden zij zich eene zekere superioriteit aan, die zich vooral openbaarde in het heffen van retributien van handelaren, die hun land bezochten, en in het opleggen van zwaardere boeten dan elders gebruikelijk, voor vergrijpen door vreemdelingen tegen hunne adat begaan.

Door hunne talrijkheid magtiger dan hunne naburen, maakten zij zich bij dezen door herhaalde strooptogten gevreesd.

Het gevolg van een en ander was, dat hun naam steeds met wrevel genoemd werd en dat het sprookje, dat zij menschen-eters waren, gereedelijk ingang vond.

Door hunne vestiging, in het midden des lands, kwamen zij minder in aanraking met vreemdelingen dan de overige bewoners des lands; waardoor hunne taal, zeden en gewoonten zuiverder bewaard bleven en dientengevolge thans nog eenigzins verschillen van die der overige Lampongers.

Dit verschil is echter zoo onbeduidend, dat het absurd zou zijn daaruit te willen besluiten, dat zij een afzonderlijken volkstam uitmaken.

In de overige gedeelten der Lampongs, die ik bezocht, kwamen geene overleveringen ter mijner kennis, die belangrijk genoeg zijn voor de vroegere geschiedenis van dit gewest, om hier te worden meêgedeeld.

Zij stemmen alle daarin overeen, dat de oudste bewoners der Lampongs van Palembangschen oorsprong zijn.

Toen eenmaal de impulsie door Minak Begendoeh gegeven was, trokken waarschijnlijk van lieverlede meerdere huisgezin-

nen uit Palembang naar de Lampongs en sloten zich òf bij de reeds bestaande kampongs aan òf wel stichtten nieuwe kampongs.

In het laatste geval, werd hun leider hoofd der nieuw gestichte kampong, en later, wanneer toename van bevolking het aanleggen van meerdere kampongs noodzakelijk maakte, hoofd (Marga hoofd) over de verschillende kampongs, die van de moeder-kampong waren uitgegaan.

Op deze wijze ontstond in de Lampongs een 40 tal Marga's, die zich over het geheele land uitstrekten.

De Marga hoofden, wier betrekking erfelijk was, waren geheel onafhankelijk van elkander. Zij hadden het oppergezag in hunne Marga's inhanden, doch waren in alles gebonden aan de adat, waarvan zij zich geene afwijkingen mogten veroorloven (*). Zij genoten geene inkomsten, voorspruitende uit heffingen ten hunnen behoeve gedaan.

Hunne eenige inkomsten bestonden uit een aandeel in de geregts-kosten, door partijen te voldoen voor iedere zaak, die aan de perwatin-raden, waarvan zij voorzitters waren, ter beslissing werd onderworpen, alsmede uit een aandeel in de boeten, wegens vergrijpen tegen de adat en het heffen van retributien van vreemde handelaren.

Zij bezaten dus de middelen niet om eenige gewapenden te onderhouden, waardoor zij aan de uitvoering van uitgevaardigde bevelen kracht konden bijzetten.

Hun magt was alzoo zeer gering.

Van eene federatie van verschillende Marga's, zoo als aanvankelijk onder de Aboengers bestond, is niets bekend.

Het laat zich vermoeden, dat, na verloop van tijd, een of ander Marga hoofd, een man van invloed en energie, meer-

---

(*) De Lampongers maken gewag van het boek *Najasa* als van eene verzameling van wetten en instellingen. Dit boek is echter verloren geraakt.

dere Marga's aan zich zou hebben weten te onderwerpen, even als Radja Pandjang Djoengoer zich het oppergezag over de Aboengers wilde aanmatigen, en dat dus de Lampongs allengs onder een eenhoofdig bestuur zouden zijn geraakt, doch vrees voor de magtige Sulthans van Bantam weerhield iedere poging van dien aard.

Onderlinge naijver der Marga hoofden belette zamenwerking, waardoor het alleen mogelijk zou geweest zijn zich aan Bantam's heerschappij te onttrekken.

Zoowel onder de Bantamsche Sulthans, als onder de O. I. Compagnie en het Neerl. Indisch gouvernement, bleven de Lampongers voortdurend in het bezit van hunne huishoudelijke en politieke instellingen. De verdeeling in Marga's bleef voortbestaan.

Naarmate evenwel de invloed van het vreemde gezag zich vestigde, naar die mate verminderde het aanzien der Marga hoofden. Hun onderlinge naijver nam echter geen einde.

Ieder Marga hoofd, ja zelfs al zijne ondergeschikten zoude het zich tot schande rekenen bevelen te ontvangen van een ander Marga hoofd.

Dit is dan ook de reden, waarom bij de tegenwoordige verdeeling der Lampongs in 7 districten, waarvan ieder een zeker aantal Marga's in zich bevat, het wenschelijk is, dat tot districts hoofden Javanen, Palembangers of andere vreemdelingen worden gekozen; want werd die betrekking aan een of ander Marga hoofd opgedragen, dan zou dit bij de overigen slechts onwil verwekken, terwijl het den Lampongers daarentegen ligt valt aan vreemdelingen te gehoorzamen.

De zucht der Lampongers om de beslissing hunner geschillen aan vreemden te onderwerpen gaat zoo ver, dat bij uitspraken der perwatin-raden, uit Lampongsche hoofden zamengesteld, de veroordeelden dikwerf als gunst verzoeken, dat gezegd worde, dat het vonnis geveld is door den Europeschen gezaghebber en niet door hunne landslieden.

Het is mij voorgekomen, dat een Lamponger, die wegens poging tot moord veroordeeld werd tot 10 jaren dwangarbeid, verzocht, dat zijne straf verdubbeld mogt worden, onder voorwaarde, dat ze hem opgelegd werd door den controleur en niet door den perwatin-raad.

Van de geschiedenis der Lampongs onder Bantam en de O. I. Compagnie zijn slechts enkele herinneringen bewaard gebleven.

Om deze schets zoo volledig mogelijk te doen zijn, heb ik gebruik gemaakt van hetgeen ik hier en daar over dit gewest vond aangeteekend.

Toen de Bantamsche vorsten op de boven omschrevene wijze Heeren der Lampongs geworden waren, (want na de vrijwillige onderwerping der Aboengers erkenden ook de overige bewoners des lands hunne suprematie) trok de peperproductie van dat gewest al dadelijk hunne aandacht.

Zij moedigden die teelt aan en bepaalden, dat ieder getrouwd man 1000 en ieder ongetrouwd 500 peperranken zou aanplanten. Het product werd gemonopoliseerd, tegen betaling van 7 Spaansche matten de bara.

Om de peper in ontvangst te nemen werden Bantamsche ambtenaren geplaatst te Menggala aan de Toelang Bawang en te Semangka, vermoedelijk ook aan de Sepoetih en te Telok-Betong.

Deze ambtenaren, die den titel van Djindjems droegen, hadden tevens te zorgen, dat de leverantie niet ontdoken werd en waarschijnlijk ook toe te zien, dat de bevolene aanplantingen tot stand kwamen.

Zij mogten zich niet bemoeijen met de aangelegenheden des lands, want, zooals vroeger reeds is opgemerkt, waren de Lampongers in het bezit gelaten hunner huishoudelijke en politieke instellingen.

Alleen werden eenige bepalingen uitgevaardigd ten aanzien van de hoegrootheid der te heffen boeten en het gebruik van amfioen verboden.

De politiek der overheerschers bragt mede om de landshoofden zooveel mogelijk aan zich te verbinden.

Om dit doel te bereiken, werden zij begiftigd met Bantamsche titels, als: Pangeran, Kiai, Aria, Toemenggoeng, Ngabehi, Dalem, enz.

Het verleenen dier titels ging vergezeld van eene op koper gegraveerde piagem, voor de Marga hoofden, en van geschenken, bestaande uit krisscheden, kopiah's, baadjes, pajongs en pieken, voor allen.

Geene titels werden echter verleend, dan nadat door den adspirant, als bewijs van hommage, eenige pikols peper waren aangeboden. Weldra werden niet alleen hoofden, maar een ieder, die een zeker aantal pikols peper ten geschenke kon aanbieden, met een titel begiftigd, die zich regelde naar de hoeveelheid der aangebodene peper.

Twisten en oneenigheden waren hiervan het natuurlijke gevolg. Een eenvoudig kampongbewoner, die een titel verkregen had, terwijl zijn hoofd die onderscheiding nog niet had verworven, rekende zich boven dezen verheven en weigerde zijne bevelen op te volgen.

Ook de piagems, in den beginne alleen aan de wettige Marga hoofden uitgereikt, werden van lieverlede koopwaar. Deden zich, bij voorbeeld voor eene opengevallene betrekking van Marga hoofd, verschillende pretendenten voor en werd de quaestie aan den Sulthan of aan zijne gedelegeerden onderworpen, dan was hij, die de grootste hoeveelheid peper aanbood, zeker de begunstigde te zullen zijn, of wel, bijaldien alle pretendenten een geschenk van nagenoeg gelijke waarde aanboden, dan werden allen met een piagem begiftigd en het geschilpunt werd onbeslist gelaten.

Waren alzoo oneenigheden het gevolg van het verleenen van titels, aan den anderen kant werd de pepercultuur daardoor gebaat. Wilde de Lamponger aan zijne ijdelheid bot vieren en in het bezit geraken van een titel, die aanzien gaf in het oog van den landgenoot, dan moest hij zich noodwendig toeleggen op den aanplant van peper, als het eenige middel om zijn doel te bereiken.

De eerste betrekkingen der O. I. Compagnie tot de Lampongs dagteekenen van het jaar 1683, toen de Sulthan Aboe Nasar Abdoel Rahar, als belooning voor de hulp, hem tegen zijn vader, den Sulthan Agoeng verleend, met de Compagnie een contract sloot, waarbij hij aan haar o. a. den alleenhandel in peper in al zijne landen, waaronder Silebar en de Lampongs, toekende tegen 15 Spaansche matten de bara van 3 pikol.

Om ontduiking der levering en den smokkelhandel der Engelschen tegen te gaan, werd in 1738 bepaald, dat de Lampongs zouden bezet worden door eene compagnie soldaten en dat, voor rekening van den Sulthan, een fort zoude gebouwd worden, voor 28 man bezetting, en eene woning voor den resident.

Dit fort was waarschijnlijk gelegen te Menggala, aan de Toelang-Bawang. Later werd een tweede fort gebouwd te Boernai, aan de Samangka baai. Voor onderhoud der beide garnizoenen vinden wij in 1786 Sulthan's rekening belast met 3125 Sp. matten 'sjaars.

Nadat in den oorlog der Compagnie tegen Bantam, van 1750/51, de post te Toelang-Bawang door de rebellen was afgeloopen, werden de Lampongs wederom aan den Sulthan van Bantam in leen afgestaan.

Lang schijnt dit echter niet geduurd te hebben. Want in 1762 vinden wij weder A. J. van der Werp te Toelang-Bawang

en in 1774 Jan ván Achem en Jacob Hegelmeijer te Toelang-Bawang en Samangka als residenten vermeld.

De bemoeijenis dezer residenten schijnt zich, even als die der Djimjem's, niet verder te hebben uitgestrekt dan tot de in ontvangst name der peper en tot de aanmoediging dier cultuur.

Aan hunne zorg is het ongetwijfeld te danken, dat de Lampongs, die in 1683 geschat werden 2000 bara's peper te leveren, in 1780, 7734 bara's opbragten.

De werkelijke productie moet evenwel nog aanmerkelijk hooger zijn geweest; want voortdurend werden klagten aangeheven over den smokkelhandel in peper, door de Engelsche en Mandarezen gedreven.

Volgens opgave van den koopman en administrateur te Bantam, de Rovere van Breugel, bedroeg de hoeveelheid peper, uit de Lampongs aan de Compagnie geleverd, in

1780 — 7734 bara's
1781 — 7024 id.
1782 — 4669 id.
1786 — 3438 id.

Het blijkt niet, waaraan deze snelle achteruitgang moet worden toegeschreven, evenmin wat de reden is, dat Toelang-Bawang, hetwelk in 1683 omstreeks 2000 bara's produceerde, in 1786 slechts 25 bara's opbragt.

Ook andere producten der Lampongs trokken de aandacht der Compagnie en van hare dienaren. Van 1747/49 werd in het Toelang-Bawangsche stofgoud voor de Compagnie ingezameld, tegen 7 Spaansche matten de reaal zwaarte, ten bedrage van 3 à 400 realen, die in weinige weken door den resident en 's konings regent werden bijeenverzameld.

Er werd zelfs door 2 burgers van Batavia eene goud-graverij begonnen, welke echter, door gebrek aan kennis en slechte directie, spoedig te niet ging.

In 1780 namen de Engelschen Samangka in bezet. Twee

jaren later werd hun dit landschap weder door de Compagnie, met behulp van den Sulthan van Bantam, ontnomen.

De gebeurtenissen, die Europa in het laatst der 18de eeuw beroerden, de daardoor ontstane stremming van den handel en de latere ontbinding der O. I. Compagnie waren niet zonder invloed op de Lampongs.

De peper geraakte grootendeels in handen van smokkelaren; zeeroovers hadden vrij spel en rigtten verwoestingen aan tot diep in het land; de hoofden, niet langer beducht voor de tusschenkomst van den Sulthan of van de Compagnie, vierden gretig bot aan hunne lust tot twisten; strooptogten, door de eene Marga in de andere ondernomen, waren aan de orde van den dag.

Het gevolg hiervan was, dat de pepercultuur verwaarloosd werd, de handel grootendeels te niet ging en het geheele land in verval geraakte.

Na de verovering van Bantam door Daendels kwamen de Lampongs onder het direct gezag van het N. I. gouvernement.

Daar het voor het oogenblik aan middelen ontbrak om het land te bezetten, stelde Daendels Radhen Inten tot prins regent der Lampongs aan.

Deze Radhen Inten, hoofd van den boeai (stam) Ratoe Saksi en Marga hoofd van Negara Ratoe en Dantaran, in het zuiden der Lampongs gelegen, had eenige zeeroovers en ander gespuis tot zich weten te lokken. Met behulp van dezen maakte hij zich aan allerlei knevelarijen en geweldenarijen schuldig, zoodat zijn naam in de naburige Marga's met schrik genoemd werd. In Bantam werd hij als een invloedrijk persoon beschouwd. Van daar, dat de keuze van Daendels op hem viel.

Zijn invloed heeft zich evenwel nooit verder uitgestrekt dan tot de Marga's, waarover hij hoofd was. De overige Lampongsche hoofden hebben nimmer zijn gezag willen erkennen.

Gedurende het Engelsche tusschenbestuur vinden wij den kapitein Owen, later Hansen als representanten van hun gouvernement te Radja Basa geplaatst.

Het door Raffles gevormde plan tot reorganisatie der Lampongs werd niet ten uitvoer gelegd, ten gevolge van de teruggave dezer gewesten aan het Nederl. gouvernement.

Na de herstelling van ons gezag in den archipel, werd in 1817 te Telok-Betong aan de Lampongs baai eene kleine versterking gebouwd, waarin eene militaire bezetting werd gelegd en tevens een ambtenaar geplaatst, belast met den inkoop van peper, welke echter spoedig gestaakt werd, wegens de geringe hoeveelheid van het geleverde product.

In het volgende jaar werden nog twee versterkingen gebouwd, eene te Samangka, voor eene bezetting van 12 man, en eene te Boemi Agoeng, in het noorden des lands, voor eene bezetting van 150 nam.

Laatstgenoemde versterking is voornamelijk opgerigt met het oog op de onlusten in het Palembangsche.

Op ieder dier plaatsen werd een adsistent-resident aangesteld, ondergeschikt aan den resident van Bantam. Spoedig evenwel werd de adsistent-resident van Samangka ontslagen en het gezag aldaar opgedragen aan een inlandsch hoofd, waarna in 1828 ook de bezetting werd ingetrokken.

In 1829 werden de Lampongs eene afzonderlijke adsistent-residentie en in 1832 werden de posten te Telok-Betong en Boemi Agoeng ingetrokken en de zetel des bestuurs geplaatst te Tarabangi, in het midden des lands, waar tevens eene redoute werd aangelegd voor de bezetting, die voortaan bestaan zoude uit een luitenant en 25 onderofficieren en manschappen, de laatsten alle inlanders.

Ook werden 5 inlandsche districtshoofden aangesteld.

In 1834 werd, na het overlijden van den adsistent-resident Dubois, die nagenoeg 16 jaren in de Lampongs had doorgebragt, het bestuur opgedragen aan een civielen en militairen gezaghebber.

In 1842 werd de heer D. C. Steijn-Parvé als commissaris

naar de Lampongs gezonden, met last om de noodige voorstellen te doen, welke zouden kunnen strekken om dat gewest, in welvaart te doen toenemen.

Ten gevolge van zijne voorstellen werden eenige Javanen naar de Lampongs gezonden om onderwijs te geven in den rijstbouw en in de koffij-cultuur.

Geheel aan zich zelven overgelaten, hebben deze Javanen weinig nut gesticht en zoo weinig aan het doel hunner zending beantwoord, dat hunne betrekking spoedig weêr is ingetrokken.

Aan een ander voorstel van den commissaris Steijn-Parvé, om de zetel des bestuurs andermaal te verplaatsen naar Telok-Betong, de tegenwoordige hoofdplaats, werd eerst in 1853 gevolg gegeven.

In 1857 zijn de Lampongs wederom onder civiel bestuur gekomen en in 1858 tot eene residentie verklaard.

Het tijdvak van 1817 tot 1856 heeft zich gekenmerkt door aanhoudende verwikkelingen en onlusten.

Naauwelijks was er een gezaghebber te Telok-Betong gevestigd, of van alle kanten kwamen klagten bij hem in over de handelingen van Radhen Inten.

Dit hoofd, trotsch op den titel, hem in der tijd door den Maarschalk Daendels verleend, streefde er voortdurend naar zich gezag aan te matigen.

Vertoogen over zijne handelingen, door den civielen ambtenaar te Telok-Betong ingebragt, hadden ten gevolge, dat Radhen Inten beloofde zich rustig te houden; onder welke voorwaarde hem een jaargeld van *f* 1200 werd toegelegd.

Het duurde echter niet lang of hij betrad weder den ouden weg en verzette zich eindelijk openlijk tegen het bestuur.

Zoo ver ging zijn overmoed, dat hij in 1825 een detachement van 35 man, onder den luitenant Meiochonius, hetwelk

den civielen gezaghebber Le Lièvre ten geleide verstrekte, toen deze zich tot hem had begeven, om hem zijne verkeerde handelingen onder het oog te brengen, verradelijk aanviel en, met achterlating van verscheidene dooden, waaronder de gezaghebber Le Lièvre, dwong in allerijl terug te trekken.

De Java-oorlog, die inmiddels was uitgebroken, belette hem te straffen.

Eerst in 1832, nadat Radhen Inten overleden en door zijn zoon Radhen Imba Koesoema opgevolgd was, werden 100 man troepen van Java gezonden, die, versterkt door Lampongsche hulptroepen, de Marga Negara Ratoe binnen trokken. Alle kampongs werden verlaten gevonden en verbrand, terwijl Radhen Imba Koesoema en de zijnen zich hadden terug getrokken in het gebergte.

Naauwelijks hadden de troepen zich echter verwijderd, of hij kwam uit zijne schuilplaats terug en bouwde de verbrande kampongs weêr op.

Om voor den vervolge beveiligd te zijn tegen dergelijke overvallen, bouwde hij eene versterking, die hij Radja Gépé noemde.

Herhaaldelijk werden van onze zijde pogingen aangewend om Radja Gépé te nemen; doch telkens te vergeefs.

Eerst in 1834, nadat wij er driemaal het hoofd gestooten hadden, gelukte het den Kolonel Elout, die met groote magt naar de Lampongs gezonden was, die henting te nemen.

Radhen Imba Koesoema vlugtte naar Lingga, werd opgeëischt en verbannen.

Hij had echter een zoon in de Lampongs achtergelaten, Radhen Inten geheeten, die, zoodra hij tot jaren van onderscheid gekomen was, het voetspoor van zijnen grootvader en vader volgde.

Vooral, nadat onderscheidene Bantamsche vlugtelingen, waaronder de beruchte Hadji Wachia en Whah Mas, zich aan hem hadden aangesloten, begon hij een hooger toon te voeren en

waagde in 1850 een aanval op de kampong Waai Oerang, die in de onlusten in die streken steeds onze zijde had gekozen.

Eene expeditie van 160 militairen en 400 man Lampongsche en Boeginesche hulptroepen, in 1851 gezonden om hem te tuchtigen, nam de versterking Meramboeng en verbrandde vele kampongs, doch Radhen Inten, Hadji Wachia en Whah Mas waren niet in handen te krijgen. Zij hielden zich in de bosschen schuil en staken na het vertrek der expeditionaire magt het hoofd weêr op.

Dagelijks kwamen bij het bestuur klagten in over nieuwe geweldenarijen, door Radhen Inten en zijn aanhang gepleegd. Vertoogen, noch bedreigingen baatten om hem in onderwerping te brengen.

De regering, de eindelooze onlusten in de Lampongs moede, besloot er voor goed een einde aan te maken.

In Augustus 1856 werd eene sterke expeditie, onder den kolonel Waleson, naar de Lampongs gezonden, die de meest afdoende resultaten opleverde. Radhen Inten, wiens hoofd op prijs gesteld was, werd gedood; Hadji Wachia, Whah Mas en de voornaamste muitelingen vielen ons in handen.

Om het verkregen resultaat goede vruchten te doen dragen en de rust te bestendigen, werden te Tjampaka in de Marga Nagara Ratoe en te Katimbang in de Marga Radja-basa versterkingen opgerigt.

Weinig minder last dan Radhen Inten en de zijnen hadden in het Samangkasche het hoofd van Biniata, Batin Mengoenang en later zijn zoon, Dalem Mangkoe Negara gegeven.

Ook tegen hen werd sedert 1817 menige togt ondernomen, maar steeds met hetzelfde gevolg als de meeste togten tegen Radhen Inten c. s. Bij aankomst der onzen, trokken de oproerigen zich terug in hunne versterkingen en, wanneer zij daaruit verdreven werden, vlugtten zij in het gebergte, waar zij voor vervolgingen veilig waren.

Na den aftogt der troepen, begonnen zij telkens op nieuw zich schuldig te maken aan geweld en knevelarijen.

Hoewel Dalem Mangkoe Negara zich in den laatsten tijd vrij rustig had gehouden en er zelfs vermoeden bestond, dat hij overleden was, zoo werd toch besloten partij te trekken van den ons gunstigen indruk, dien de afloop der expeditie in Negara Ratoe en Dantaran had te weeg gebragt, en een gedeelte der troepen naar Samangka gezonden om het vertrouwen der goedgezinde hoofden te versterken en de nog in verzet zijnde tot onderwerping te brengen.

Het bloot vertoon onzer magt was hiertoe voldoende. Alle hoofden kwamen zich onderwerpen, een enkel kampong hoofd uitgezonderd. Doch ook deze kwam in 1858 in onderwerping ten gevolge der bemoeijingen van den waarnemenden resident Wijnen.

Thans bestaat de militaire bezetting der Lampongs uit:

150 man te Telok-Betong,
75 " te Tandjongan (Samangka),
75 " te Katimbang.

De post te Tjampaka werd in het laatst van 1860 weder ingetrokken.

Het civiel bestuur is zamengesteld uit een resident, een secretaris, een commies en verder bureau-personeel, alsmede uit 7 controleurs.

Het geheele land werd onder geregeld bestuur gebragt.

De expeditie van 1856 en de daarop gevolgde aanleg van versterkingen in de streken, welke in verzet waren geweest, had een gunstigen indruk bij de bevolking te weeg gebragt. Op dien indruk werd voortgebouwd en al die maatregelen werden genomen, welke kunnen strekken om de Lampongs in welvaart te doen toenemen en de rust aldaar duurzaam te doen zijn.

Wordt op den ingeslagen weg voortgegaan, dan gaat dit

gewest eene schoone toekomst te gemoet en is het tijdstip niet ver meer verwijderd, waarop de Lampongs, in stede van eene lastpost te zijn, belangrijke voordeelen aan den staat zullen opleveren.

KORTE BESCHRIJVING

VAN HET

CELEBESCHE KAARTSPEL, GENAAMD *OMI*,

DOOR

Dr. B. F. MATTHES.

Dit spel wordt gespeeld met 40 kaarten, even als het Ombre- en Quadrille-spel, waarmeê het in het geheel veel overeenkomst heeft. Zoo ook worden deze veertig kaarten in vier soorten verdeeld:

1°. *Sapada*, het Portugesche *espada*, *een degen*, voorstellende *een of meer zwaarden* en gelijkstaande met ons *schoppen* in genoemde kaartspelen.

2°. *Kaijoe*, in het Makassaarsch beteekenende *hout* en voorstellende *één of meer houtjes of stokjes*, gelijkstaande met ons *klaveren*.

3°. *Kopasa*, het Portugesche *copas*, *harten*, en voorstellende *één of meer ananasvruchten*.

4°. *Boelaëng*, in het Makassaarsch beteekenende *goud*, en voorstellende *één of meer gele kringetjes*, gelijkstaand met ons *ruiten*.

Voorts heeft men ook van iedere soort: *reï* (het Portugesche *rei*, *koning*) of *heer*; *sota* (Port.) of *vrouw*; *djarang* of *boer*, dus genoemd dewijl de *boer* op een *paard*, dat in het Makass. *djarang* heet, gezeten is; *assa* of *aas*; *toedjoe-toedjoe* of *zeven*;

annang-annang of *zes*; *lima-lima* of *vijf*; *appa-appa* of *vier*, *talloe-talloe* of *drie*, en *roewa-roewa* of *twee*.

Daarbij is *assa* of *aas* van *sapada* altoos de hoogste en draagt den naam van *sapadíla*, het Portugesche *espadilha*, ons *spadille*. Op twee na de hoogste kaart is de *assa* of *aas* van *kaijoe* en wordt genaamd *basattoe*, ons *basta*. Op één na de hoogste kaart is, indien *sapada* of *kaijoe* taroempoe (het Portugesche *trunfo*) d. i. *troef* gemaakt wordt, de *twee*; indien *kopasá* of *boelaëng* troef is, de *zeven*; welke *twee* of *zeven* in dat geval *manîla*, het Portugesche *manilha*, ons *manille*, heet.

De volgorde der kaarten is dus voor *kopasa* en *boelaëng*, wanneer men ten minste één van beiden troef gemaakt heeft: *sapadila* (de *assa* van *sapada*), *manila* (de *zeven*), *basattoe* (de *assa* van *kaijoe*), *pontoe*, ons *ponto* (de *assa* van *kopasa* of *boelaëng*), *rei* (*heer*), *djarang* (*boer*), *sôta* (*vrouw*), *roewa-roewa* (*twee*), *talloe-talloe* (*drie*), *appá-appá* (*vier*), *lima-lima* (*vijf*), *anang-anang* (*zes*).

Voor *sapada* en *kaijoe* daarentegen is, ingeval van troef, dit de volgorde:

sapadila (de *assa* van *sapada*), *manila* (de *twee*), *basattoe* (de *assa* van *kaijoe*), *pontoe* (de *rei* of *heer*), *djarang* (*boer*), *sota* (*vrouw*), *toedjoe-toedjoe*, *annang-annang*, *lima-lima*, *appa-appa*, en *talloe-talloe*.

Het getal *spelers* bestaat uit vijf personen; ieder krijgt *acht* kaarten, terwijl de volgorde bij het spelen naar de regterhand gerekend wordt.

Hij, die de *voorhand* heeft (*remaoe*, zamengesteld uit *re* = het Portugesche *rei*, *koning*, *heer* en *maoe* = het Maleische ماو, *willen*), kan *passen* (*pasoe*) of *vragen* of *solo-spelen*.

Hij, die vraagt, maakt één van de vier soorten of kleuren troef en benoemt een *heer* of *rei* van eene andere soort tot *agang* of *maat*. Beiden moeten dan te zamen *vijf* trekken maken.

Wanneer zij dit doen, hebben zij het spel gewonnen (*ganjo*)

en krijgen te zamen alles, wat de spelers met hun vijven ingezet hebben.

Wanneer zij slechts *vier* trekken maken, hebben zij wel het spel verloren, doch het is nog *rapponjo*, d. i. *remise*, als wanneer zij slechts de helft van het ingezette geld te betalen hebben.

Wanneer zij meer trekken missen, hebben zij het spel *diloe* of *codille* (het Portugesche *codilho*) verloren en moeten juist zooveel betalen, als er ingezet is.

Hij, die *toenggeng*, d. i. *solo* speelt (*), moet de vijf trekken alleen maken; winst of verlies komt nu natuurlijk geheel alleen voor zijne rekening. — *Vole* wordt bij het *Omi* nooit betaald.

Zoo niet alleen de voorhand (remâoe), maar ook de andere spelers successivelijk gepast hebben, moet hij, die spadille heeft, troef maken; dit heet: *parisiki sapadila*, letterlijk *spadille heeft hartzeer*, gebezigd voor ons: *spadille forcé.*

Dikwijls neemt men ook aan, dat de voorhand altoos moet vragen, hetzij men een goed spel hebbe of niet; dit heet dan: *remaoe mange-mami*, letterlijk: *de voorhand gaat maar*, v. d. *de voorhand vraagt maar*, d. i. *het is een moetje*, *de voorhand mag niet passen.*

Zoo één der spelers geen enkel prentje, noch *sapadila*, *manila*, *basattoe* of *pontoe* in zijne hand krijgt, heet dit *kompara* en moet er overgegeven worden.

Wanneer iemand *acht* kaarten van ééne kleur in zijne hand krijgt, heeft hij het spel reeds gewonnen: dit heet *galli. Galli-kaijoe* = *galli* van de kleur, genaamd *kaijoe*, is *bambang*, = teeken van *ongeluk*, en *galli-boelaëng* = *galli* in de kleur, genaamd *boelaeng*, is *dinging-dinging* = teeken van *geluk* (†).

(*) Vergelijk mijn Makassaarsch-Hollandsch Woordenboek i. v. *toenggeng.*

(†) Als boven i. v. *galli*, *bambang* en *dinging.*

BESCHRIJVING VAN EENE EEREPENNING,

GESCHONKEN AAN

MOHAMED ALI, Sulthan van *TERNATE*,

DOOR

Mr. J. A. VAN DER CHIJS.

Toen in 1817 een groot gedeelte van de bevolking van Amboina en omliggende eilanden zich tegen het kort te voren in die streken herstelde Nederlandsche gezag verzet had, vertrok den 27sten Julij van dat jaar, op verzoek zijner ambtgenooten, de Commissaris-Generaal, Schout bij nacht A. A. Buijskes aan het hoofd eener niet onaanzienlijke krijgsmagt van Soerabaija naar het tooneel van den opstand. Hij nam zijne reis over Ternate, waar hij een nieuw contract met den Sulthan sloot en van dezen en van den Sulthan van Tidore eenige gewapende vaartuigen requireerde, om tegen de Ambonsche muitelingen gebruikt te worden. Nog vóórdat hij Ternate verliet om zich naar Amboina te begeven, waar hij in September 1817 aankwam, was reeds een aantal dier inlandsche vaartuigen naar laatstgenoemd eiland op weg, welke divisie eerlang door nog twee andere divisiën gevolg werd, zoodat Buijskes eindelijk meer dan veertig Ternataansche en Tidoresche kora-kora's ter zijner beschikking had. Zelf betuigde hij later, dat die vaartuigen hem van veel nut waren geweest, voornamelijk omdat de aan de

expeditie toegevoegde kanonneer-booten niet van Java tegen de mouson in naar Amboina hadden kunnen opwerken.

Toen de opstand gelukkig ten onder was gebragt, was daarom ook één van de eerste voorstellen van Buijskes aan zijne ambtgenooten, om de beide Sulthans voor die belangrijke hulp te beloonen en schriftelijk dank te zeggen.

Op voorstel van President en Raden van financiën besloten de Commissarissen-Generaal van der Capellen en Elout, dat die belooning zoude bestaan, behalve uit eenige geschenken, waaronder een compleet priester-gewaad, witte zijden kousen, enz., ook uit eene gouden medaille met eene ketting van hetzelfde metaal, ter waarde van ongeveer *f* 300.

Volgens mededeeling van den heer P. van der Crab is thans nog de toenmaals aan den Sulthan van Ternate geschonkene medaille in het bezit van een' Ternataanschen prins.

Zij heeft eene middelijn van 88 3/4 streep en vertoont aan de eene zijde binnen eene zeer eenvoudige en weinig sierlijke bladeren-krans het volgende opschrift:

EERE PENNING
in naam
van zijne MAJESTEIT den KONING der
NEDERLANDEN
door
Commissarissen Generaal
over NEDERLANDS INDIE
geschonken aan den Sultan van *TERNATE*
Mahamad Alie
voor bewezen dadelijken bijstand
tijdens de jongste onlusten
in de Molukkos
in den jare 1817.

Op de andere zijde leest men hetzelfde in de Maleische taal, aldus:

علامة چڤ يڠ برهرمة
دڠن نام
بڬند راج نيدرلند
اوله
كمسارس٢ جندرال
اتس تانه انديا نيدرلند
مڬ دهديكن كڤد ڤادڬ سري سلطان
محمد عالي
راج اتس تحت كرجاءن ترناتي
كارن ڤربنتون يڠتله د ظاهركن ڤد
ماس كتيڬ هيرو هاريڠ بهاروء اين
د تانه٢ ملوك
ڤد تاهن 1817.

Deze penning is gegraveerd door de stempelsnijders van de constructie-winkel en weegt 7 Spaansche matten.